

PARK KOLIŠTĚ

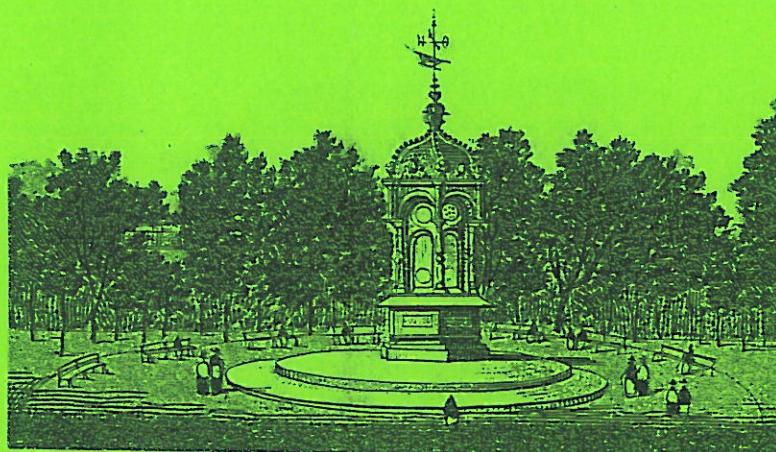
Stavebněhistorický
vývoj parku

Brno, červenec 2003

PhDr. Dagmar Černoušková, Stavebněhistorické průzkumy
Mezířka 4, 602 00 Brno, tel.: 549 241 723; mobil: 608 752 665

PARK NA KOLIŠTI

Stavebněhistorický vývoj parku

Zakázkové číslo

S/18I2002/Am

Zodpovědný projektant

PhDr. Dagmar Černoušková

Spolupráce

Mgr. Dalibor Hodeček

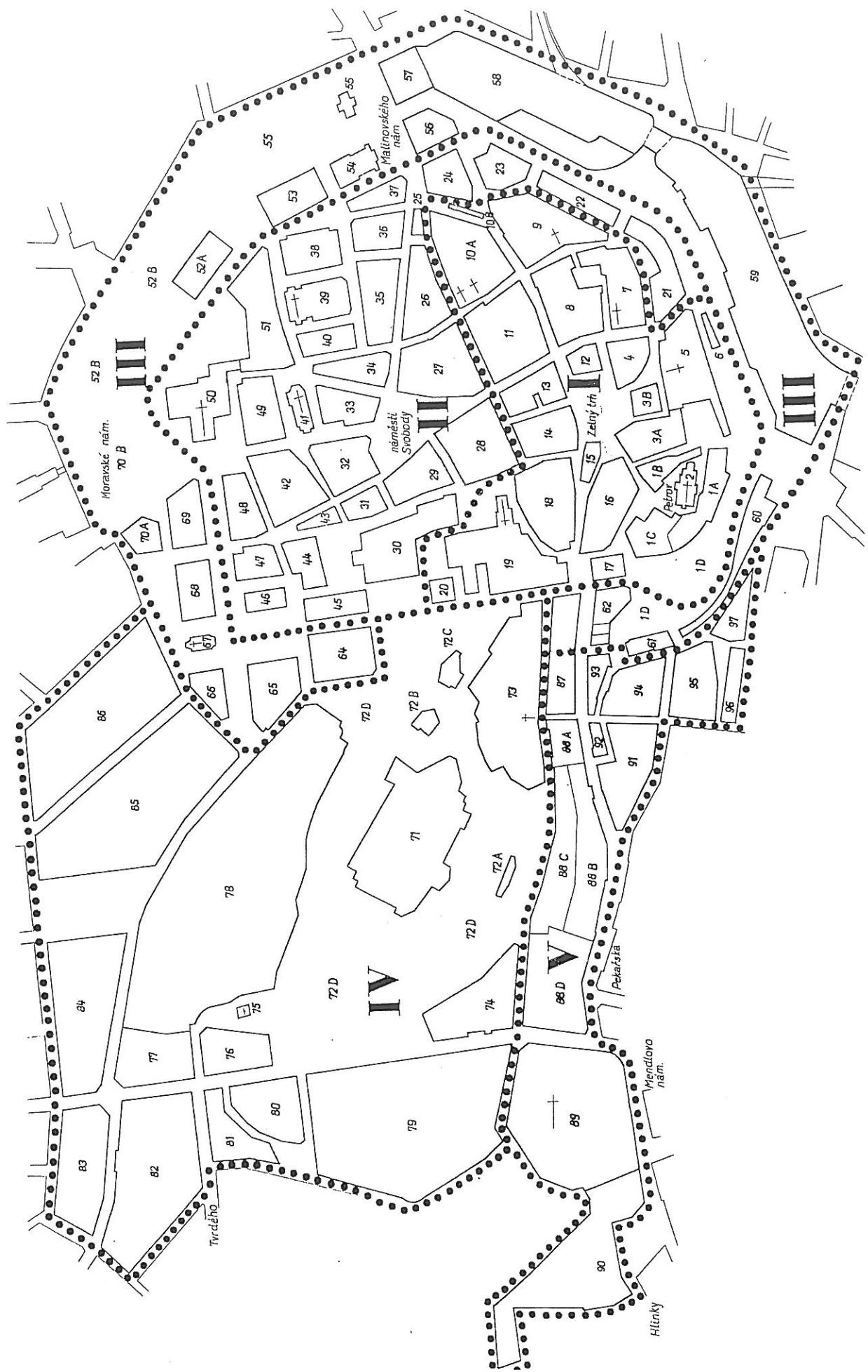
Investor

Veřejná zeleň m. Brna

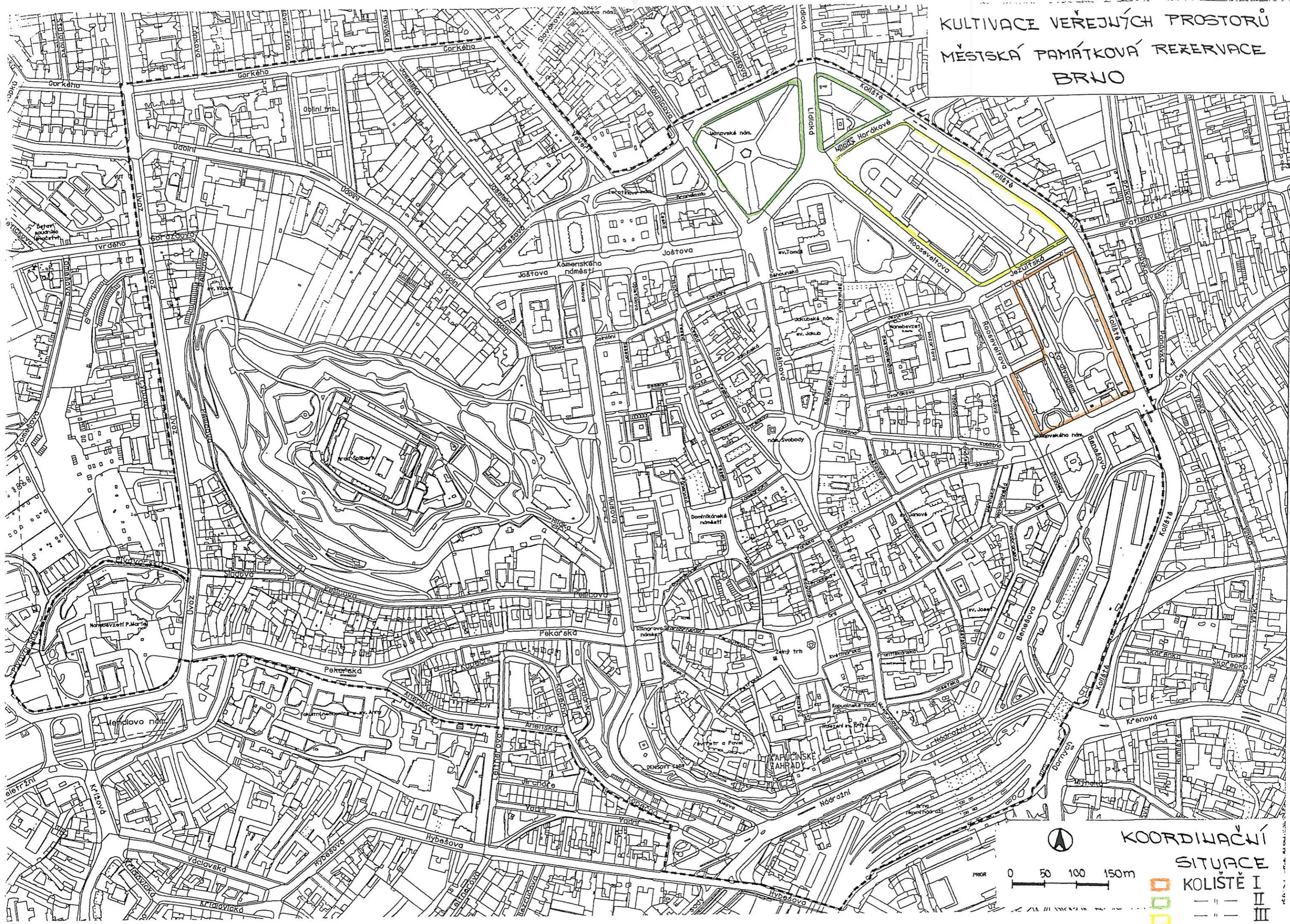
PhDr. DAGMAR ČERNOUŠKOVÁ
stavebněhistorické průzkumy
Mezířka 4, 602 00 BRNO
tel: 549 241 723
mobil: 608 752 665

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Dagmar Černoušková".

BRNO, červenec 2003

KULTIVACE VEŘEJNÝCH PROSTORŮ
MĚSTSKÁ PAMÁTKOVÁ REZERVACE
BRNO

OBSAH

ÚVOD	6
VZNIK A BUDOVÁNÍ OKRUŽNÍ TŘÍDY V 19. STOLETÍ	8
PROMĚNY OKRUŽNÍ TŘÍDY VE 20. STOLETÍ	18
PARK NA KOLIŠTI OBJEKTY A POMNÍKY V PARKU	24
VÝZNAMNÉ BUDOVY	
SOUVISEJÍCÍ S PARKEM NA KOLIŠTI	35
<i>PALÁC MORAVA</i>	36
<i>VRCHNÍ CELNÍ ÚŘAD</i>	37
<i>MAHENOVY DIVADLO</i>	38
<i>JUSTIČNÍ PALÁC</i>	40
<i>DŮM UMĚNÍ</i>	41
<i>ZEMANOVA KAVÁRNA</i>	44
<i>JANÁČKOVO DIVADLO</i>	45
<i>NĚMECKÝ DŮM</i>	47
<i>BERGLEROVA VILA</i>	49
DŘEVINY A KVĚTENA V SADECH NA KOLIŠTI	50
DOPORUČENÍ PRO PAMÁTKOVOU OBNOVU A REKONSTRUKCI PARKU	52
PRAMENY	54
LITERATURA	55

PŘÍLOHY

REGULAČNÍ PLÁNY
NA ROZŠÍŘENÍ MĚSTA BRNA

ARCHIVNÍ MAPY A PLÁNY

ARCHIVNÍ POHLEDNICE

ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE
PARKU NA KOLIŠTI

ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE
OBJEKTŮ NA OKRUŽNÍ TŘÍDĚ

FOTODOKUMENTACE
STÁVAJÍCÍHO STAVU

ÚVOD

Městský park v Brně na Kolišti vznikl kultivací pozemků před vnější hradbou v rámci bourání městského opevnění a výstavby okružní třídy. První snahy o parkovou úpravu v tomto prostoru se datují už od roku 1793.

Přibližně od 60. let 19. století byl prstenec hradeb kolem městského jádra po vzoru nedaleké Vídně přeměňován v okružní třídu. Brněnská okružní třída je dlouhá asi 3 km a od vídeňského Ringu se odlišuje tím, že ji tvoří dva hlavní celky. Je to jednak úsek mezi Františkovem a kostelem sv. Tomáše s téměř aristokratickým principem a triumfální ideou a jednak vlastní Ring na jihu a na východě.¹ Východní okruh je mnohem více otevřený a propojený a skýtá řadu dalších komunikačních možností. K novým komunikačním prostorám patřily i sady na kolišti, které se zároveň staly příjemným místem vycházek a oddechu. Na východní straně Ringu vznikl doslova „zelený náhrdelník“ s řadou příjemných zákoutí a zastavení.² Také zde působili jako vůdčí a tvůrčí osobnosti starosta Christian d' Elvert a zahradník Antonín Šebánek.

---

¹ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 160.

² Srov. M. Flodrová (2003), s. 14.

Předložený elaborát doplňuje již dříve zpracované stavebněhistorické průzkumy Lužánek, Františkova, Tyršova sadu a parku na Špilberku.³ Jsou v něm shrnutы dostupné archivní prameny a literatura včetně historických map a plánů,⁴ archivních fotografií a starých pohlednic. Součástí práce jsou i kopie publikovaných soupisů dřevin a květeny na Špilberku. V této souvislosti děkujeme za vstřícnost pracovníkům Archivu města Brna, Moravského zemského archivu a Muzea města Brna. Jmenovitě pak srdečně děkujeme PhDr. Miroslavě Menšíkové z Muzea města Brna, Ing. Aleši Svobodovi (R-atelier s.r.o.) a RNDr. Burešovi z přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Vzhledem k lokalitě a charakteru parku na Kolišti byl na základě literatury zpracován i krátký exkurs ke vzniku brněnské okružní třídy a podrobněji byly zmíněny některé významné stavby, které se sady na Kolišti bezprostředně souvisejí.⁵ Pro orientaci v jednotlivých parkových úsecích bylo zvoleno označení Koliště I (jižní část parku s objekty Mahenova divadla, Domu umění a Zemanovy kavárny), Koliště II (severní oblast na Moravském náměstí) a Koliště III (střední část s objektem Janáčkova divadla).⁶

---

³ V roce 1993 byl zpracován stavebněhistorický vývoj Lužánek, v roce 1994 Tyršova sadu, v roce 1995 Františkova (Denisových sadů) a v roce 2000 byl zpracován i stavebněhistorický vývoj parku na Špilberku (D. Černoušková).

Poznatky k stavebněhistorickému vývoji parků na Špilberku a Tyršova sadu byly publikovány - viz D. Černoušková, M. Menšíková (2001 a 2002).

⁴ Přehledný plánek se situací parku na kolišti kolem roku 1910 (zvětšený plán - viz přílohy) je vložen v kapce na konci elaborátu, kam je možno zakládat i příp. další doplňující informace.

⁵ Tento exkurs včetně kopií v příloze je především orientačním shrnutím pro snadný a rychlý přehled a nelze jej chápout jako vyčerpávající.

⁶ Toto rozdělení převzali autoři z publikace J. Přibyla (1998), s. 125 a 129.

VZNIK A BUDOVÁNÍ OKRUŽNÍ TŘÍDY V 19. STOLETÍ

Od 25. prosince 1852 přestalo být Brno zemskou pevností a stalo se otevřeným městem.⁷ „Otvírání“ města v pravém slova smyslu probíhalo však už od sklonku 18. století. Jádro města se zástavbou, jejíž rozvrh byl vymezen již ve středověku, bylo obklopeno a prakticky neprodryšně uzavřeno barokním bastionovým opevněním. Od předměstských osad bylo vnitřní město s prstencem fortifikací odděleno ještě širokou volnou - nezastavěnou plochou zvanou koliště či glacis.⁸

⁷ Zrušení zemské pevnosti císařem Františkem Josefem I. oznámilo vojenské velitelství písemně až 23. února 1953. Brno se stalo zemskou pevností po válečných událostech v roce 1645, kdy se město pod vedením Raduita de Souches ubránílo švédskému obléhání. Začalo se s budováním nového hradebního systému s baštami a hlubokými příkopami. K tématu viz např. C. Hálová-Jahodová (1947 a 1975); J. Čejka, D. Olivová (1999); K. Kuča (2000).

⁸ Koliště byl vlastně prostor, příp. svah před příkopem vnější hradby. Koliště bylo součástí barokního opevnění (pokud nebyla před hradbou voda) a mělo zaručovat volnost výstřelu a znemožňovat nepříteli přístup.

Vnější bastionový pás brněnské městské pevnosti dal zbořit Napoleon v roce 1809. Již o šestnáct let dříve dal však místodržitel Alois Ugarte přeměnit část koliště v pole s promenádní stromovou alejí. V roce 1806 inicioval arcikníže Ferdinand d'Este postavení dřevěného pavilonu, tzv. Kiosku před mostem Nové Veselé brány, při ústní nynější ulice Kounicovy. Také zde byla vysázena stromovka. Tyto destrukční i budovatelské a kultivační aktivity v posledním a prvním desetiletí na přelomu 18. a 19. století byly zárodkiem vzniku nového městského okruhu. Jeho kultivace a výsadba v následujících desetiletích stále pokračovala.⁹

Vnitřní městská zeď byla zbořena v roce 1831. O čtyři roky později byla stržena Židovská brána v místech dnešní Nádražní třídy, v letech 1849-1852 byla zbořena Brněnská brána v místech nynějšího Šilingrova náměstí a byly odstraňovány další fortifikace.¹⁰ V širokém pevnostním pásu začal vznikat prostor pro stavební místa. Již v roce 1845 byl vymezen nový - zmenšený obvod citadely. O deset let později byla označena území, kde byl stanoven zákaz výstavby. V souvislosti s těmito změnami vydalo moravské místodržitelství (až po sedmi letech ?) v lednu 1859 formou oznámení podmínky, za kterých je povoleno budovat soukromé stavby v pevnostním obvodu hradu Špilberku.¹¹ Z tohoto oznámení vyplývá, že podmínky byly určeny na základě plánu, který byl veřejnosti k dispozici a k nahlédnutí v brněnské obecní radě. Hranice nového pevnostního obvodu byly vytyčeny vojensko-politickou komisí a v terénu označeny hraničními kameny. Přesto, že se jednalo o podmínky pro privátní žadatele, byla zde zmíněna i pravidla pro obecní aktivity. V prostoru uvnitř nového pevnostního systému kolem hradu nesměly vznikat nové stavby ani přístavby ke stávajícím budovám, avšak ani sady, cesty a silnice, příkopy apod.

Již v roce 1839 žádali obyvatelé předměstských osad Švábky (Údolní) a ulic Augustinské (Jaselská) a Malé Nové (Veveří) o zlepšení dopravního spojení s centrem města. Jednalo se hlavně o otevření Hacklovy brány (tzv. Slepé, neboť bývala většinou uzavřená), která stávala při severovýchodním úpatí špilberského kopce mezi

---

⁹ Srov. K. Kuča (2000), s. 93 a 95-96.

¹⁰ Srov. C. Hálová-Jahodová (1975), s. 133 a J. Čejka, D. Olivová (1999), s. 76.

¹¹ Viz AMB, fasc. I-20/4, inv.č. 1106, krabice 374, (1853-1885).

Text tohoto oznámení v doslovém přepisu včetně přiložené kopie jeho dobového dvojjazyčného tisku je součástí stavebněhistorického vývoje parku na Špilberku.

Viz D. Černoušková: Park na Špilberku, Stavebněhistorický vývoj parku, Brno 2000, s. 14n.

Besedním domem a budovou JAMU. Brána byla zbořena až v roce 1861.¹²

Výstavbu brněnské okružní třídy¹³ po vzoru vídeňské Ringstraße¹⁴ lze časově vymezit rokem 1843,¹⁵ kdy byl vypracován „územní plán“ prostoru mezi Františkovem, úpatím Špilberku a kostelem sv. Tomáše. Tento projekt rozpracoval o dva roky později zemský stavební ředitel a přední brněnský urbanista Josef Esch a v roce 1847 byl schválen jako 1. regulační plán.¹⁶ Hlavní myšlenkou tohoto plánu byl kompoziční kříž směrovaný na kostel sv. Tomáše a na obelisk na Františkově.¹⁷ Toto urbanistické řešení s osově kompozičními vztahy patří k nejhodnotnějším prvkům později budované okružní třídy.¹⁸

Pro správní, ale i urbanistický a stavební vývoj města mělo zásadní význam jeho administrativní rozšíření. Císař František Josef I. schválil 6. července 1850 Prozatímní řád pro královské hlavní město Brno. Podle tohoto řádu se stalo součástí města 27 dosud samostatných katastrálních obcí obvodu brněnského policejního ředitelství, které z urbanistického hlediska tvořily jeden celek.¹⁹ Celá obec Brno se už od roku 1850 dělila na čtyři samosprávné okresy.²⁰ V roce 1850 byla také

---

¹² Srov. C. Hálová-Jahodová (1975), s. 127-128.

¹³ Téma brněnské okružní třídy podrobně zpracoval v řadě publikací P. Zatloukal - viz přehled literatury na konci elaborátu.

¹⁴ K vídeňské Ringstraße viz např. Wagner-Rieger R. (ed.): Die Wiener Ringstraße, Bild einer Epoche, Wien-Köln-Graz 1969; Wagner-Rieger R.: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Wien 1970; Schorske C. E.: Vídeň na přelomu století, Brno 2000.

¹⁵ Systematickou výstavbu lze datovat od roku 1853 - viz níže.

¹⁶ Josef Esch stál v čele zemského stavebního ředitelství dvacet let. Veškeré projekční i stavební práce sledovali gubernátor Alois Ugarte a později i místodržitel Leopold Lažanský.

¹⁷ Plán je uložen v AMB (KAT 2). Podrobněji k plánu viz P. Zatloukal (1997), s. 52.

¹⁸ Viz K. Kuča (2000), s. 98 a P. Zatloukal (1997), s. 50.

¹⁹ Byly to: Švábka (Údolní), Augustinská (Jaselská), Malá Nová (Veveří), Velká Nová (Lidická), Červená (Mezírka), Hráze, Příkop, Josefov, Horní Cejl, Dolní Cejl, Radlas, Zábrdovice, Kožená, Náhon, Křenová, Olomoucká, Dornych, Trnitá, Petrovská, Novosady, Silniční, Křídlovice, Jircháře, Pekařská, Území sv. Anny, Křížovnické území s Úvozem, Staré Brno s Hlinkami, Polní, Vídeňská. Srov. K. Kuča (2000), s. 100.

²⁰ I.: vnitřní město a Špilberk; II.: Švábka, Augustinská, Malá Nová, Velká Nová, Hráze, Josefovský Příkop, Josefov, Horní Cejl, Dolní Cejl, Zábrdovice, Radlas, Kožená; III.: Náhon, Křenová, Petrovská, Dornych, Trnitá, Novosady, Silniční, Jircháře, Pekařská, Území sv. Anny, Křížovnické území s Úvozem (bez Hlinek) a Vídeňka; IV.: Staré Brno a Hlinky. Rozloha Brna byla 1 816 ha. Srov. K. Kuča (2000), s. 100.

zahájena výstavba nové nádražní budovy (1850-52, modernizace 1903-04) při jižním okraji historického jádra města, v místech někdejší Židovské brány.

Systematickou výstavbu brněnské okružní třídy lze datovat od roku 1853. Tehdy byla ustanovena regulační komise, kterou vedl místodržitel hrabě Leopold Lažanský. Regulační komise řídila bourání hradeb a novou výstavbu v uvolněném prostoru. Po nové budově nádraží, která byla již před dokončením, byl v místech někdejší Brněnské brány na nynějším Šilingrově náměstí postaven blok **Městského dvora** (tzv. **Stadthof**). Monumentální čtyřkřídlá novorenesanční stavba, zřejmě první obecní nájemní dům v Brně, byla vybudována v letech 1853-55 podle projektu vídeňského architekta Franze Fröhlicha.²¹ Protější činžovní domy na nároží Husovy a Pekařské byly dokončeny v roce 1858.²²

Tyto stavby vznikaly již podle nového Plánu ke zřízení více stavebních míst pro vybudování veřejných a soukromých budov ve vnitřním městě Brně. Plán, který v roce 1855 vypracoval nový zemský stavební ředitel Joseph Seifert, řešil využití nově vzniklého prostoru v bývalém pevnostním pásu a poprvé zde byla vyjádřena idea okružní třídy.²³ Oba první regulační plány, Seifertův i předchozí Eschův, předpokládaly ještě v omezené míře existenci opevnění. Nelze přesně specifikovat do jaké míry měla v otázce budování okružní třídy na Brno vliv nedaleká metropole monarchie. Je však nesporné, že řešení urbanistických otázek Vídni bylo již od 30. let v Brně sledováno a nedlouho po schválení vídeňského „základního“ plánu (1. září 1859) byly v Brně stanoveny podmínky pro regulaci města.²⁴

Místodržitel Leopold Lažanský proto navrhl v prosinci 1859, aby vypracování plánu bylo svěřeno „některému obratnému, renomovanému architektovi“. Město proto v březnu 1860 osloвило známého a v Brně respektovaného vídeňského

²¹ F. Fröhlich je autorem skupiny nájemních domů mezi Operngasse a Schillerplatz ve Vídni. Budova „experimentálního“ Městského dvora je mimo jiné pozoruhodná také použitím sériově vyráběných terakotových prvků na fasádách. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 48-49.

²² Výstavbu činžáků na místě hradeb prosazoval už na počátku 19. století ředitel brněnské protestantské školy a publicista Christian Karl André. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 50.

²³ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 52-53 a K. Kuča (2000), s. 100-101.

²⁴ Stavební aktivity ve Vídni byly hojně publikovány v Die Presse, ve Wiener Zeitung, v Morgen-Post, v Brünner Zeitung aj. a slavní architekti vídeňské Ringstraße realizovali v Brně řadu staveb.

architekta Ludwiga Förstera, známého aktivitami o urbanistický rozvoj Vídňě, na kterém se podílel od 30. let. Výsledný projekt - Návrh na rozšíření královského zemského hlavního města Brna - předložil Förster městské radě v červnu 1860.²⁵ Závazný regulační plán - Projekt k rozšíření vnitřního města Brna - provedl o rok později (v červnu 1861) obecní inženýr Johann Lorenz, který jen v detailech (většinou v neprospěch věci) upravil Försterovo řešení. Důsledně však respektoval ideu základního komunikačního okruhu.²⁶ Společným jmenovatelem obou plánů bylo rozšíření vnitřního města na všech stranách. Na vnější straně zastavěného pásu byl navržen parkový pás. Hlavní komunikace mezi novými bloky a historickým jádrem - dnešní ulice Husova, Joštova, Rooseveltova a Nádražní - netvořily bezprostředně propojený okruh.

V listopadu 1861 byla na nátlak veřejnosti vyhlášena anonymní veřejná soutěž na nový projekt k rozšíření města s termínem 1. března 1862. Hlavním požadavkem bylo zachování veřejné promenády na kolišti a řešitelé měli počítat s budovami divadla, univerzity a knihovny. Z patnácti návrhů získali první cenu brněnští stavitelé Mořic Kellner a Franz Neubauer (navrhli celkem šest variant) a druhé místo obsadil rovněž brněnský stavitel Josef Arnold. Ve vítězném návrhu byl parkový pás redukován na plochy při severním a východním obvodu městského jádra. Ostatní plochy byly prakticky zcela zastavěny veřejnými budovami a činžovními domy. V červnu 1862 byl vítěznými autory zpracován tzv. „kombinovaný“ plán, který však kvůli opětnému omezení zelených ploch vzbudil odpor veřejnosti. Na základě úspěšné kampaně v tisku ustanovila brněnská obec novou komisi pro pořízení „definitivního“ plánu, který by respektoval požadavky občanů. K dohodě o definitivním regulačním plánu pro město Brno významně přispěl starosta Christian d'Elvert. Podmínky pro „definitivní“ plán byly předloženy v únoru a schváleny v dubnu 1863. V říjnu téhož roku byl „definitivní“ plán zpracován Franzem Neubauerem a představoval poměrně šťastné řešení, v němž opět dominovaly parkové plochy. Na severovýchodě bylo od nové výstavby zcela upuštěno a pohledově tak zůstal zachován bývalý augustiniánský klášter (místodržitelství) s kostelem sv. Tomáše. Na místě nynějšího paláce Morava mělo stát divadlo. V roce 1864 se na kolišti pod vedením Antonína Šebánka a Karla

²⁵ K tématu podrobněji viz P. Zatloukal (1997), s. 53.

Förstrův Návrh na rozšíření královského zemského hlavního města Brna je uložen v MZA (fond D 22) a v oddělení architektury MMB.

²⁶ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 53 a K. Kuča (2000), s. 102-103. Lorenzův plán je uložen v MZA (fond D 22) a v oddělení architektury MMB.

Offermanna začala vysazovat zeleň.²⁷

Od konce 50. let 19. století byly budovány objekty v prostoru křížení obou hlavních kompozičních os na nynějším Komenského náměstí. Podle projektu Ignatze Latzela realizoval stavitele Josef Arnold v letech 1858-60 rozsáhlý objekt **Německé vysoké školy technické** (lékařská fakulta), který vymezil západní stranu Komenského náměstí. Protější budovu **Německého gymnázia** (JAMU) realizoval v letech 1860-62 rovněž Josef Arnold podle projektu vídeňských architektů Eduarda van der Nulla a Augusta Sicardsburga.²⁸ Čtyři karyatidy ve vstupní partii, které znázorňují alegorie klasických studií, jsou dílem sochaře Josefa Břenka. Portrétní medailony „klasických reprezentantů vědy“ na průčelích jsou od Adolfa Loose staršího.²⁹ Osově exponovaným a celému prostoru dominujícím objektem byl **evangelický kostel**, jehož stavbu vedli v letech 1863-67 stavitele Mořic Kellner a Franz Thannabauer. Cihlový neomítnutý (tzv. červený) kostel s ohlasy severoněmecké gotiky navrhl vídeňský architekt Heinrich Ferstel.³⁰ První Ferstlovo brněnskou realizací však byl palác obchodníka K. Berglera na nároží pevnostního koliště při ulici Velká Nová (Lidická). Tzv. **Berglerova vila** byla vybudována v letech 1860-63. Neogotická stavba anglické provenience byla přijata velmi dobře a Ferstl získal další zakázky. Křídlo Berglerova paláce směřující ke kolišti bylo v 80. letech přestavěno podle projektu Augusta Prokopa.³¹

V intencích „definitivního“ plánu pokračovala výstavba ve východní a severovýchodní části koliště. V 60. letech byly severně od pozdějšího objektu divadla vybudovány převážně novorenesanční činžovní domy podle projektů brněnských stavitelů Josefa Jelínka st., arch. Finekena, Arnolda Webera, Josefa Wernera a hlavně Josefa Arnolda. V severním čele bloku, na jehož místě dnes stojí Janáčkovo divadlo, byla v letech 1869-71 postavena novorenesanční **Vyšší dívčí škola** podle projektu

²⁷ Srov. K. Kuča (2000), s. 102-107.

²⁸ Oba architekti byli autory budovy velitelství v Arsenálu a především ve své době velmi diskutované vídeňské Opery (1861-69).

²⁹ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 48.

³⁰ Heinrich Ferstel je autorem známého Votivkirche ve Vídni (1856-79). Brněnský „červený“ kostel se stal vzorem mnoha jiných evangelických kostelů v moravských městech (Olomouc, Opava, Moravská Ostrava), které vznikaly rovněž většinou v rámci nově budovaných okružních tříd. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 68-69.

³¹ Na okraji koliště byl podle projektu H. Ferstla postaven ještě Fleschův a Hauptův palác. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 49.

Franze Neubauera. V 70. letech byly vybudovány bloky s převážně činžovními domy podél nádražních ploch. V místech, kde dnes stojí palác Morava, realizoval stavitele Karl Matzenauer v letech 1867-68 **nájemní dům Aristida Doreta**, který byl inspirován Městským dvorem. Na zlomu u nádraží vznikl v letech 1870-71 dům stavitele Holitzkého, který byl už v roce 1874 přestavěn na hotel (hotel GRAND), kolem roku 1900 byl rozšířen a ve 30. letech 20. století byl zmodernizován podle projektu Jindřicha Kumpošta. Poblíž Doretova dvora byl v letech 1874-75 postaven **Vrchní celní úřad** (Magistrát města Brna).³² V rekordně krátkém čase bylo v letech 1881-82 vybudováno **Městské divadlo** podle projektu renomované vídeňské projekční firmy Fellner & Helmer. Klasická divadelní budova s bohatou interiérovou výzdobou budila pozornost i technickým vybavením. Bylo to totiž první divadlo v Evropě, které mělo elektrické osvětlení.³³

Reprezentativní výstavba pokračovala také na Eliščině třídě, nynější Husově. Zde vznikly na sousedících parcelách podle projektů Vídeňana Theopila Hansena,³⁴ jednoho z nejznámějších architektů vídeňské Ringstraße, dvě významné budovy. V letech 1871-72 byl jako středisko českého společenského života postaven **Besední dům** a v letech 1872-74 vyrostl v jeho blízkosti **Pražákův palác**.³⁵ Obě budovy mají společnou urbanistickou i architektonickou koncepci a patří k nejhodnotnějším historizujícím stavbám ve městě. O něco starší, z let 1860-61 je původně **Německá obchodní akademie a pak Dívčí lyceum** (Husova 12) a objekt **Městského vojenského velitelství** z let 1866-67 (Husova 15). Naproti Besednímu domu byla v letech 1881-82 postavena podle projektu Franze Neubauera **Německá chlapecká měšťanská škola** (Husova 17). Budova školy přiléhala k již

³² Srov. K. Kuča (2000), s. 107.

³³ Prozatímní divadlo, které bylo postaveno v roce 1870 (rovněž architekti Fellner & Helmer) ve východním sousedství zemského domu, bylo již v roce 1883 zbořeno a na jeho místě byl vybudován blok nájemních domů (Joštova 2 a 4, Brandlova 4, Moravské nám. 8).

Srov. K. Kuča (2000), s. 107.

³⁴ K osobnosti a dílu Theopila Hansena viz např. Wagner-Rieger R.: Wiens Architektur des 19. Jahrhundert, Wien 1970; Wagner-Rieger R., Reissberger M.: Theophil von Hansen, Wiesbaden 1980. T. Hansen je také autorem objektu nemocnice u sv. Anny na Pekařské ulici, která byla ve 2. pol. 60. let vybudována v místech bývalého kláštera dominikánek - viz např. D. Černoušková, D. Hodeček (1996).

³⁵ Alois Pražák (1820-1901) byl úspěšný brněnský právník a dlouholetý člen rakouské vlády.

staršímu objektu **Tělocvičny** (tzv. *Turnhalle*) z let 1867-68 od architekta Augusta Prokopa.³⁶ Budova německého tělocvičného spolku je pozoruhodná stavba ve stylu severské cihlové neogotiky. Její působivý interiér tvoří bazilikální trojlodí s odvážnou konstrukcí obnažené dřevěné klenby.³⁷ K nejmladším objektům na Husově ulici patří **Uměleckoprůmyslové muzeum**, které bylo postaveno podle projektu jeho ředitele Johanna Georga Schoena v letech 1881-83. Stavba ve stylu florentské renesance vznikla v místech, kde měla původně stát univerzita.³⁸

Nedlouho po dokončení „červeného“ kostela bylo rozhodnuto o stavbě **Zemského domu** v jeho východním sousedství.³⁹ Monumentální budova zemského sněmu (Ústavní soud) se však po několika soutěžích začala stavět až v roce 1875 podle projektu vídeňských architektů Antona Heffta a Roberta Raschky. Stavba, která byla dokončena v roce 1878, je nejrozsáhlejším objektem brněnské okružní třídy a představuje typickou středoevropskou neorenesanční architekturu 2. poloviny 19. století.⁴⁰ Zemský dům je dominantou Joštovy třídy, která byla regulována přibližně od roku 1856. Johann Lorenz, autor Projektu k rozšíření vnitřního města Brna z roku 1861, vypracoval už v srpnu 1856 projekt na vystavění spojovací třídy (dnešní Joštovy) od „Militärparadeplatz“ k Malé Nové (Veveří) a Švábce (Údolní).⁴¹

---

³⁶ Tělocvična v roce 1878 vyhořela a byla opět A. Prokopem přestavěna. August Prokop, rodák z Jihlavy s praxí v Německu, byl významná postava brněnské architektury 19. století. Od roku 1868 byl diecésním stavebním radou, působil i jako pedagog a později byl ředitelem Uměleckoprůmyslového muzea. Kromě celé řady realizací a projektů sestavil monumentální čtyřsvazkové dílo Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, které vyšlo v roce 1904 ve Vídni.

³⁷ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 84.

³⁸ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 105 a 108; K. Kuča (2000), s. 109.

³⁹ V následujících letech byly postaveby ještě další objekty Zemského domu (viz níže). Pro zjednodušenou orientaci je tato nejstarší stavba označována jako Zemský dům I. Další budova na Radvitově (Žerotínově) náměstí od arch. Hracha (1907-17) jako Zemský dům II, a sousední nárožní budova (později Univerzitní knihovna) od arch. Náhůnka (1924) jako Zemský dům III.

⁴⁰ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 85.

⁴¹ Veškeré úpravy související s tímto návrhem jsou vyčísleny na 3 066 zlatých a 20 krejcarů. Na úpravu povrchu Joštovy třídy mělo být vynaloženo 1 991 zlatých a 4 krejcery. Podrobně je specifikováno: hloubkové vyštěrkování, základy cesty, povrch silnice z jemného štěrku, hloubení příkopů po obou stranách třídy, hloubení kanálu pro vodu po levé straně třídy (zřejmě ve směru toku), mříže u kanálu. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 754, kart. 263.

Na Lažanském náměstí (Moravské nám. 6) byl v letech 1869-71 přímo proti průčelí kostela sv. Tomáše vybudován **dům stavitele Mořice Kellnera** (Nejvyšší správní soud). Tradiční činžovní dům s vrcholně neorenesančním průčelím vytvořil nový prostor u místodržitelství. Téměř současně byl v letech 1871-72 podle projektu Josefa Arnolda vybudován **Kounicův palác** (rektorát Masarykovy university).⁴² Pětikřídlý domovní blok s neorenesančním výrazem poněkud rozvíjel dispoziční řešení Městského dvora. Byly zde však mnohem luxusnější (až sedmipokojové) byty, v přízemí pak byly obchody a kavárna.⁴³

Poněkud problematickou stavbou byl **Německý spolkový dům**, který stával na Lažanském (Moravském) náměstí v ose tehdy nově proražené ulice Rašínovy. Jeho výstavba se připravovala již od roku 1871 a byla reakcí na budování českého Besedního domu. Dlouho hledané místo pro německý dům bylo vybráno na okružní třídě na místě neoklasického kiosku. Stavba, se kterou žádný regulační plán nepočítal, byla realizována v letech 1888-91 podle projektu architektů Hermanna Endeho a Wilhelma Böckmanna a za spolupráce Germano Wanderleye.⁴⁴ Před Německým spolkovým domem byl monumentální pomník Josef II. od sochaře Antonína Břenka.⁴⁵

Právě v roce 1888, tedy v roce zahájení výstavby německého domu, proběhla v Brně **Jubilejní císařská výstava**. Výstavu uspořádal zemský výbor a výrazně se na ní podílel tehdejší ředitel Uměleckoprůmyslového muzea architekt August Prokop. V expozici architektury byly prezentovány novostavby, které v Brně vznikly ve 2. polovině 19. století. Byla tak vlastně představena a zhodnocena i

---

⁴² Václav hrabě Kounic (1848-1913) byl český šlechtic a politik, významný podporovatel českého středního školství v Brně a mecenáš brněnských vysokoškolských studentských kolejí pro české studenty.

⁴³ Téměř současně (1868-69) stavěl J. Arnold pro hraběte Kounice palác na Velkém náměstí (nám. Svobody), který stával na místě pozdější Moravské banky od architektů B. Fuchse a A. Wiesnera z let 1930-31 (nyní Komerční banka).

⁴⁴ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 110n; K. Kuča (2000), s. 110. Poškození německého domu na konci 2. světové války se stalo dobrou záminkou k jeho likvidaci.

⁴⁵ Srov. např. P. Zatloukal (1997), s. 118 a viz níže.

dosavadní výstavba okružní třídy.⁴⁶ O Jubilejní císařské výstavě obširně referovaly od září do prosince 1888 všechny brněnské noviny. Obsáhlé pasáže, které vycházely na pokračování, byly publikovány zejména v Brünner Zeitung, v Deutsches Blatt a v Mährisch - Schlesischer Correspondent.⁴⁷

V 80. - 90. letech vyrostl v asanovaném prostoru okružní třídy proti východnímu průčelí divadla blok reprezentativních nájemních domů. K nejvýraznějším patřili novorenesanční, velmi členitý **dům J. Zoufala** (Rooseveltova 20), který byl postaven v letech 1887-89 podle projektu Germano Wanderleye. Severní část tohoto bloku uzavíral nájemní dům **Moravské hypoteční banky** (Česká národní banka), který realizoval na sklonku 90. let stavitec Josef Jelínek ml. podle projektu Antonína Tebicha. Tato velmi kvalitní novorenesanční stavba s téměř imperiálním motivem vysokého sloupového řádu tvoří vhodný kontrapunkt o něco mladšímu justičnímu paláci.⁴⁸ Jižní část bloku uzavírá monumentální nárožní nájemní dům **Penzijní pokladny Spolku průmyslových úředníků, tzv. Bienenhaus** (Včelín) který byl postaven v letech 1896-97 podle projektu vídeňského architekta Ludwiga Baumanna. Zaoblené nároží domu vrcholí členitou převýšenou bání, která má ve vrcholu včelu sedící na úlu. Průčelí této stavby se již hlásí k rané secesi.⁴⁹

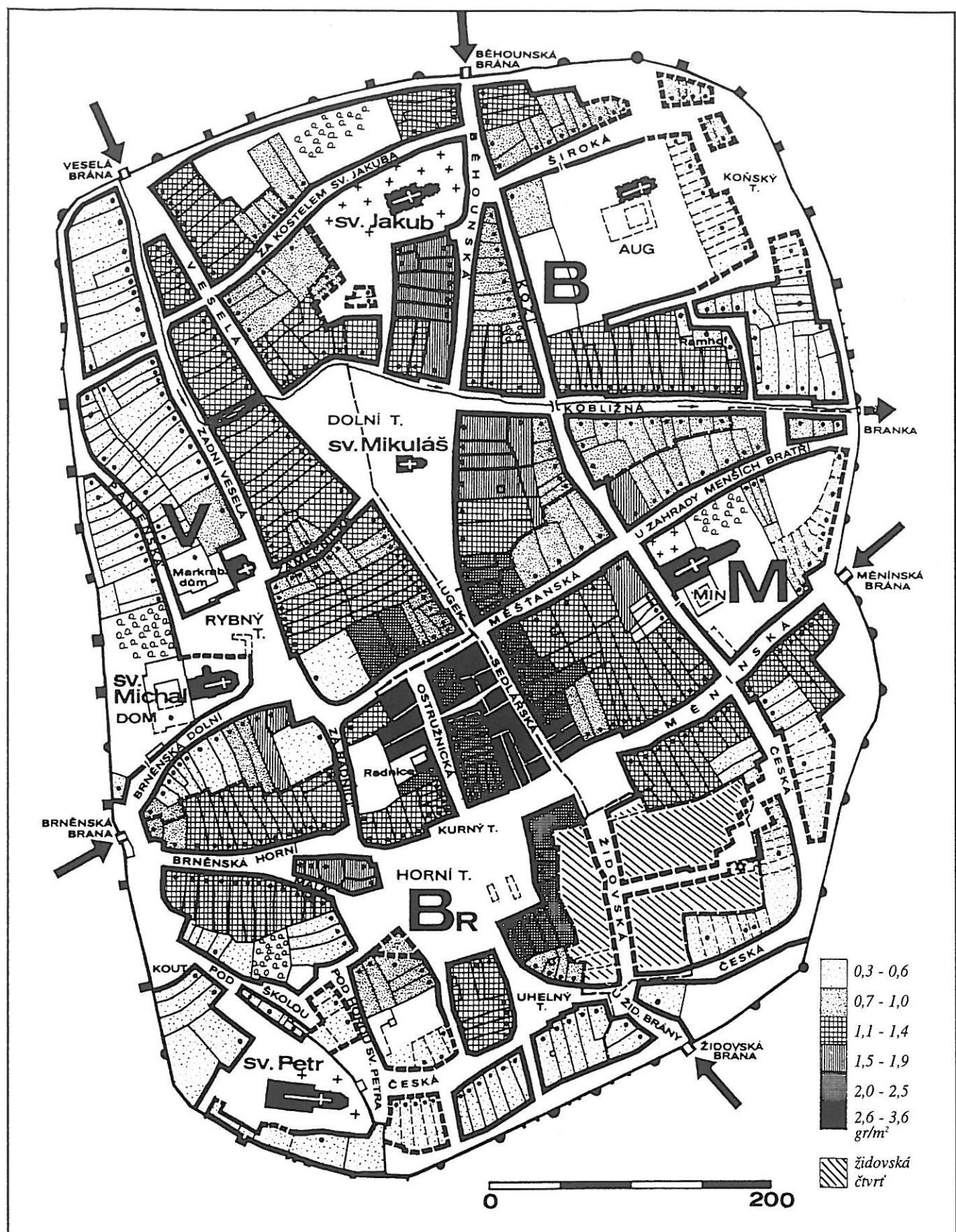
---

⁴⁶ Na výstavě byly rovněž prezentovány Prokopovy plány na přestavbu hradu Pernštejna a chrámu sv. Petra a Pavla v Brně. Mimo jiné zde byly vystaveny např. projekty patnácti jednopatrových řadových vilek s předzahrádkami pro výstavbu v ulici Tivoli (Jiráskova), které představili architekti a stavební podnikatelé Alber a Schmidt.

⁴⁷ Srov. J. Sedlářová (1994), s. 60 a P. Zatloukal (1997), s. 110.

⁴⁸ Srov. K. Kuča (1989), s. 152; P. Zatloukal (1997), s. 115.

⁴⁹ Srov. K. Kuča (1989), s. 127-28; P. Zatloukal (1997), s. 115; J. Sedlák (1995), s. 11.

Půdorys a parcelace vnitřního města k roku 1348 s uvedením cen městиш k roku 1365 – podle O. Vičara, 1965.
Městské čtvrti: Br-Brnenská, M-Měninská, B-Běhounská (Rýnská), V-Veselá. Hranice čtvrtí vyznačeny tenkou přerušovanou čarou.
Ocenění městishi v groších na metr čtvereční – viz legenda v plánu.

Brno roku 1825, po zrušení vnějšího pevnostního pásu – podle O. Vičara, 1950. 1 – kostel sv. Petra a Pavla, 2 – kostel sv. Jakuba, 3 – kostel sv. Mikuláše, 4 – vojenské hospodářské úřady – s bývalou tzv. královskou kaplí, 5 – oděvní skladiště a biskupský seminář – bývalý klášter dominikánů a Zemský dům, 6 – klášter minoritů, 7 – kasárna – bývalá kolej jezuitů, 8 – klášter voršilek (dříve františkánek), 9 – vojenský dopravní úřad – bývalý klášter františkánů, 10 – klášter kapucínů, 11 – díkasteriální budovy – bývalý klášter augustiniánů poustevníků, 12 – Biskupský dvůr – muzeum, 13 – Ústav šlechticů, 14 – Všeobecná nemocnice u sv. Anny – bývalý klášter dominikánek, 15 – pivovar U bílého kříže – bývalý špitál, 16 – komenda křížovníků sv. Jana, 17 – klášter augustiniánů poustevníků – dříve cisterciaček, 18 – hospodářský dvůr kláštera augustiniánů poustevníků (kostel sv. Oldřicha a Prokopa zbořen), 19 – starobinec – bývalý špitál, 20 – bývalý hřbitovní kaple Panny Marie Pomocné, 21 – bývalá kaple sv. Františka Xaverského, 22 – kaple Jana Kapistrana, 23 – evangelická modlitebna, 24 – Stará kasárna, 25 – Nová kasárna, 26 – radnice Starého Brna. Barokní a klasicistní městské brány: A – Brněnská, B – Nová Veselá, C – Nová, D – Židovská (později nová Ferdinandova). Teckovaně vyznačena plocha pevnostního příkopu. Objekty továren šrafovány.

PROMĚNY OKRUŽNÍ TŘÍDY VE 20. STOLETÍ

První monumentální budovou již z 20. století byl v exponovaném prostoru východní části okružní třídy, **Justiční palác**.⁵⁰ Stavbu v asanovaném areálu jezuitských kasáren realizovali podle projektu vídeňského architekta Alexandra von Wielemannse v letech 1906–09 stavitelé F. Pawlů a J. Nebehosteny.

Téměř současně, v roce 1907, byla zahájena stavba druhé budovy **Zemského domu** na nároží Radvitova (Žerotínova) náměstí a někdejší Malé Nové (Veveří). Tento neobarokní, rovněž velmi monumentální objekt, byl vyvrcholením tvorby architekta Ferdinanda Hracha.⁵¹ Stavba, která se protáhla až do roku 1917, se hlásila k příkladu berlínského říšského sněmu a dalo by se říct, že „přivedla“ pozdní

---

⁵⁰ Soudní budova patřila rovněž k těm stavbám, se kterými se v prostoru okružní třídy nepočítalo a která měla původně stát na dnešní tř. Kpt. Jaroše.

Srov. P. Zatloukal (1997), s. 108.

⁵¹ Vídeňský rodák Ferdinand Hrach byl profesorem na německé technice v Brně a od roku 1893 členem Ústřední památkové komise ve Vídni.

historismus až na práh vzniku samostatné republiky. Proto byla současnýky, ale i dalšími generacemi prezentována jako „odstrašující příklad“.⁵² Ferdinand Hrach byl také autorem budovy **Německé techniky** (lékařská fakulta) z roku 1906. Tato novorenesanční stavba zaujímá blok někdejších Fischerových domů, západně od „červeného“ kostela.⁵³

V letech 1908-11 byl v exponované lokalitě okružní třídy a parku na koliště postaven **Jubilejní dům umělců císaře Františka Josefa I.**, který prošel kvalitně obsazenou soutěží. Soutěž na návrh spolkové výstavní budovy byla vypsána v roce 1908 a v porotě zasedli vedle architektů Dvořáka a Hracha i Otto Wagner a Friedrich Ohmann. Právě Ohmannovým žákem byl autor vítězného návrhu Heinrich Carl Ried. Dispozičně i hmotově bohatě členěná stavba s ohlasy secese byla vybavena sochařskou výzdobou Karla Wollka.⁵⁴

Další monumentální stavbou na koliště (od r. 1918 již ulice Koliště) byla **Dělnická úrazová pojišťovna pro Moravu a Slezsko** (Úrazová nemocnice) z let 1910-12. Autorem vítězného soutěžního návrhu byl architekt Bohumír Čermák⁵⁵ (s Robertem Farským). Tato stavba výrazně reprezentuje ohlasy vídeňské Wagnerovy školy.⁵⁶ Na atice středního rizalitu je figurální vlys, který formou lidských postav u strojů znázorňuje rozmanité dělnické profese. Vlys provedl Alfred Dressler podle modelu Leopolda Hohla.⁵⁷ Čermáková úrazová pojišťovna na Koliště je prakticky poslední realizací na brněnské okružní třídě před zánikem Rakousko-uherské monarchie. Tato stavbu tak obrazně uzavírá jednu z nejvýraznějších kapitol v dějinách architektonického vývoje města Brna, které lze ve výtvarném výrazu dodnes považovat za „město 19. století“.

⁵² Např. v roce 1912 v časopise *Styl*. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 108.

⁵³ Srov. K. Kuča (1989), s. 163.

⁵⁴ Srov. J. Sedlák (1995), s. 89 a 94; P. Zatloukal (1997) s. 135 a 140; P. Zatloukal (2000 - in 90 let Domu umění...), s. 37n. Po 2. světové válce nahradil tuto stavbu Dům umění od arch. B. Fuchse (viz níže).

⁵⁵ Akad. arch. Ing. Bohumír František Antonín Čermák byl mimo jiné autorem správní budovy Československé zbrojovky v Zábrdovicích nebo pavilonu Brněnských výstavních trhů (pavilon G) s prosklenou vyhlídkovou věží na brněnském výstavišti.

⁵⁶ Srov. např. D. Riedl, B. Samek (1967), s. 36; J. Sedlák (1995), s. 94, P. Zatloukal (1997), s. 140; L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), s. 75.

⁵⁷ Srov. J. Sedlák (1995), s. 94.

První stavbou v prostoru okružní třídy a zároveň v podmírkách nového Československého státu byl drobný a dnes již prakticky zapomenutý objekt výstavního pavilonu **Klubu výtvarných umělců Aleš**.⁵⁸ Snahy o vybudování českého výstavního pavilonu v Brně, pavilonu Klubu přátel umění, sahají již do období, kdy se budoval v parku na kolišti v sousedství divadla německý dům umění. Se stavbou českého domu umění se počítalo v parku na Františkově, na místě dřevěného hudebního pavilonu pod ohradní zdí Petrova.⁵⁹ Po řadě peripetií byl nakonec v letech 1922-23 realizován projekt architekta Valentina Hrdličky. Stavba charakteru provizoria byla situována na problematickou parcelu za „červeným“ kostelem na Žerotínově náměstí.

V roce 1923 byla vypsána soutěž na výstavbu třetí budovy **Zemského domu**, která měla na opačném nároží navázat na prakticky nedávno dokončený starší objekt Ferdinanda Hracha. Problematická projektová příprava nakonec vyústila v realizaci návrhu Karla Náhůnka z roku 1924.⁶⁰ Na nároží Žerotínova náměstí a ulice Kounicovy tak vznikl muhutný nárožní blok Zemského domu III s nájemními domy. V objektu bylo několik restauračních zařízení a varieté, ale především zde byla vyhlášená francouzská kavárna, kde k tanci hrála pravidelně živá hudba. Po 2. světové válce byla v prostorách francouzské kavárny studovna Univerzitní knihovny, která sídlila v objektu až do 90. let 20. století.⁶¹

Oblíbeným kavárenským podnikem a zároveň významným objektem v parku na kolišti byla **Zemanova kavárna** (Kavárna Josefa Zemana Pavillon).⁶² Tato první důsledně funkcionalistická stavba vznikla v roce 1925 podle projektu architekta Bohuslava Fuchse.⁶³ V roce 1964 byla Zemanova kavárna přes četné protesty odborné a kulturní veřejnosti zbořena v souvislosti s novostavbou Janáčkova divadla. V letech 1994-1995 byla na základě původní projektové dokumentace postavena její replika.⁶⁴

⁵⁸ Viz L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), s. 83, kat. 23.

⁵⁹ K tématu podrobněji viz R. Koryčánek (2003), s. 40n.

⁶⁰ K tématu podrobněji viz R. Koryčánek (2003), s. 109n.

⁶¹ K francouzské kavárně v Zemském domě viz podrobněji L. Kudělková (2003), s. 44-45.

⁶² V místech proti ústí dnešní tř. Milady Horákové stávala populární kavárna Schopp.

⁶³ Srov. např. L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), kat. 84-87.

⁶⁴ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 159.

Další oblíbenou kavárnou na okružní třídě s neobyčejně cenným interiérem od architekta Arnošta Wiesnera byla **kavárna Esplanade**. Výjimečný interiér kavárny z let 1925-27 byl realizován ve starém nájemním domě na nároží Jezuitské a Rooseveltovy.⁶⁵ Dům byla však popškozen při náletu za 2. světové války a poté byl asanován.⁶⁶

Architekt Wiesner byl rovněž autorem jednoho z nejvýznamnějších objektů brněnské meziválečné architektury. Jedná se o obchodní, obytný a administrativní komplex **paláce Morava** (1926-29) a budovy **Zemské životní pojišťovny moravské** (1935-37 spolu s B. Fuchsem) který byl vybudován v místech někdejšího Doretova dvora mezi ulicí Divadelní, Benešovou a Malinovského náměstí. Komplex budov, kde bylo mimo jiné kino a bar, obchody a prostorná kavárna, patří k vrcholným dílům brněnské meziválečné architektury.⁶⁷

Na konci 20. let vznikly v Brně podle projektu Oskara Pořísky elegantní **čekárny městských pouličních drah**. V prostoru okružní třídy to byla v roce 1925 čekárna Kiosk a v roce 1929 čekárna Koliště na Moravském náměstí. Součástí těchto čekáren byly malé prodejny jízdenek, tabáku, cukrovinek, veřejné telefonní automaty a WC.⁶⁸

---

⁶⁵ Srov. L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), kat. 88-91.

⁶⁶ Za zmínku stojí ještě dvě proslulé kavárny na okružní třídě. Je to kavárna Opera na nároží Malinovského nám. proti tzv. Bienenhausu. V objektu, který byl postaven asi v r. 1896 zřejmě také podle projektu L. Baumanna, byla kavárna Café Stadt-Theater. V období mezi válkami zde byl realizován velmi hodnotný interiér podle návrhu J. Kumpošta. Ke zrušení více než stoletého kavárenského provozu došlo až v 90. letech 20. století. Další vyhlášenou kavárnou byla Bellevue na nároží Moravského nám. a Joštovy. Objekt z let 1883-84 byl sídlem pojišťovací banky Slavie a od roku 1913 zde byla kavárna, jejíž interiér byl zmodernizován ve 30. letech podle projektu K. Růžičky.

Srov. např. L. Kudělková (2003), s. 47; R. Koryčánek (2003), s. 204.

⁶⁷ Již ve 30. a 40. letech došlo k některým stavebním úpravám. Po válce byly provedeny nevhodné úpravy kina a později obchodních portálů. Byla zrušena kavárna a odstraněna její působivá letní terasa z 30. let. Ve 2. polovině 90. let došlo k fatální výměně původního travertinového obložení na nárožích budovy bývalé pojišťovny, čímž byla zcela degradována autenticita a výtvarná kvalita stavby.

K složité stavební historii objektu viz podrobněji L. Krčálová (1990-92), s. 149n. Dále viz též např. L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), kat. 127-130 a 354-357.

⁶⁸ Nejpopulárnější z těchto čekáren byl tzv. „Hříbek“ na nám. Svobody, který zde stál od r. 1925 až do r. 1965, kdy byl zbořen. Rovněž ostatní čekárny zmizely. Jediná dochovaná čekárna z této skupiny (z r. 1926) je na Obilním trhu. Srov. např. L. Krčálová (1993), s. 79.

Stavební aktivity v prostoru okružní třídy pokračovaly i po 2. světové válce. První realizací, která byla vynucena válečnými událostmi, byla obnova Domu umění. **Dům umění města Brna** přestavěl v roce 1946 ještě v duchu funkcionalismu architekt Bohuslav Fuchs. Od téhož autora je také autobusové nádraží naproti hotelu Grand z let 1948–49 (velmi kvalitní, dnes zcela degradovaná stavba).⁶⁹

Ohlasy historismu, avšak inspirovaného sovětským socialistickým realismem, jsou demonstrovány v severovýchodní části Moravského náměstí v podobě **pomníku Vítězství Rudé armády nad fašismem**. Pomník byl vybudován v letech 1947–55 podle návrhu Vincence Makovského (plastika Rudoarmějce), Antonína Kuriala (vysoký sokl pomníku) a Bohuslava Fuchse (úprava okolí).⁷⁰

Největšími realizacemi v nejexponovanějších lokalitách brněnské okružní třídy ve 2. polovině 20. století byly objekty Janáčkova divadla a hotelu International.

Hotel International byl realizován v letech 1958–62. Již v roce 1957 proběhla soutěž, v níž zvítězil návrh Viléma Kuby. Po jeho politické perzekuci byl však projekt zpracován kolektivem autorů, který vedl Miloš Kramoliš a Arnošt Krejza (dále Zdeňka Kopecká, Miroslav Brabec, Zbyšek Kašpar).⁷¹ Hotel byl bohatě vybaven výtvarnými díly (Sylva Lacinová, Jan Rajlich, Konrád Babraj, Miloš Axman, Bohdan Lacina, Ida Vaculková, Stanislav Libenský aj.).⁷²

Janáčkovo divadlo, dnes scéna opery a baletu Národního divadla v Brně, bylo vybudováno v letech 1960–65 podle projektu kolektivu autorů Stavoprojektu na místě bloku domů zničených za 2. světové války. Vítězný návrh poslední soutěže byl dílem kolektivu Jana Víška, Viléma Zavřela a Libuše Žáčkové-Pokorové. Definitivní podobu stavby zpracoval kolektiv Otakara Oplatka, Ivana Rullera, Mojmíra Kyselky ml. a Boleslava Pisaříka. Součástí okolí, exteriérů i interiérů stavby je řada výtvarných děl.⁷³ Novostavbě divadla padla za oběť zcela zbytečně a přes protesty široké kulturní veřejnosti Fuchsova Zemanova kavárna.

⁶⁹ Srov. např. I. Crhonek (1995), s. 169 a 174.

⁷⁰ Srov. např. K. Kuča (1989), s. 72; P. Zatloukal (1997), s. 147.

⁷¹ Urbanizace tohoto prostoru byla řešena již od 20. let 20. století. V r. 1922 proběhla soutěž na regulaci Dominikánského náměstí, v r. 1930 soutěž na budovu nejvyššího soudu a v r. 1932 soutěž na úřední městskou budovu. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 158.

⁷² Srov. D. Riedl, B. Samek (1967), s. 111–112.

⁷³ Srov. např. D. Riedl, B. Samek (1967), s. 108; J. Sedlák (nedat.), nestr.; P. Zatloukal (1997), s. 158; K. Kuča (2000), s. 186.

V roce 1973 byl nově upraven park na Moravském náměstí (Koliště II). V jeho centrální části, v místech, kde stával německý dům, bylo osazeno **sousosí Komunisté**, které vytvořil již v roce 1958 Miloš Axman.⁷⁴

V letech 1974-76 byla podle projektu Miroslava Spurného na nároží Žerotínova náměstí a Veveří postavena **budova Městského výboru KSČ** (dnes kulturní a zdravotnické zařízení). Objekt tzv. „bílého domu“ je situován za evangelickým kostelem, v místech, kde stávalo české divadlo. V souvislosti s touto stavbou byla diskutována i možnost stržení „červeného“ kostela, aby osovou expozici mohla převzít partajní novostavba. Tento záměr naštěstí realizován nebyl. Výsledná architektura „bílého domu“ patřila ve své době k nadprůměrným.

V letech 1986-90 byl naproti nádražní budově postaven polyfunkční **objekt n.p. Vítkovice**, který byl navržen kolektivem vedeným Jaromírem Kurfürstem.⁷⁵ Ve výtvarném výrazu je stavba blízká pojetí high-tech („karosovaná architektura“).⁷⁶ Objekt je zároveň už z ulice Josefské a z Nádražní „nástupištěm“ do podzemních komunikačních prostor pod hlavním nádražím.⁷⁷

V 90. letech byly na okružní třídě realizovány dvě velké stavby.

Na jednom z nejexponovanějších míst okružní třídy, na nároží Joštovy a České, byla v letech 1992-95 postavena podle projektu Aleše Buriana a Gustava Křivinky **budova Investiční banky**.

V letech 1997-98 byla na vnějším okruhu Koliště realizována podle projektu Ludvíka Gryma a Jindřicha Škrabala **stavba IPB pojišťovny**. Šestipatrový objekt tvoří zároveň komunikační jádro pro lávku spojující střed města s komplexem budov IBC na Příkopě. Autorkou lávky pro pěší je Eva Jiřičná.⁷⁸

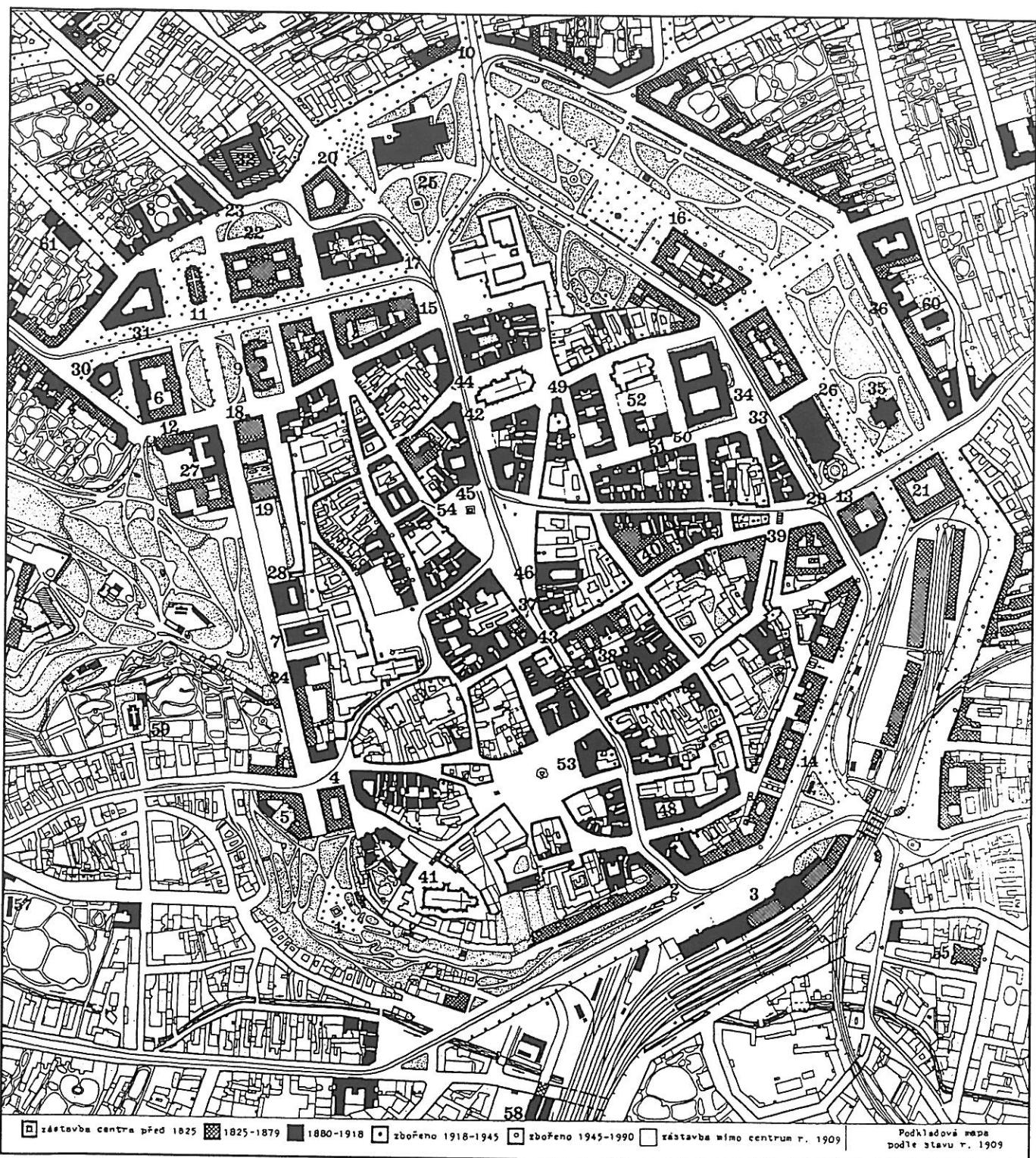
⁷⁴ Srov. např. K. Kuča (1989), s. 72.

⁷⁵ Jíž v 50. letech měla být v místech této válečné proluky realizována stavba Domu služeb podle projektu F. Kočího a M. Kramoliše. Na úvodních studiích současné stavby se podíleli také A. Šrámková, L. Lábus a liberecký SIAL - J. Suchomel. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 158.

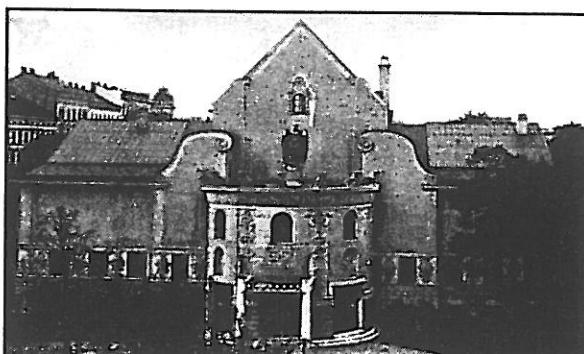
⁷⁶ V roce 2001 byla stavba vážně poškozena požárem.

⁷⁷ Podchody byly vybudovány v letech 1982-89 (arch. Blažek).

⁷⁸ S objektem IPB sousedí hodnotný neorenesanční dům z 2. pol. 19. stol. a činžovní dům od Otto Eislera z let 1935-36. K nejnovějším realizacím na brněnské okružní třídě viz např. soudobé obdobné časopisy (Architekt, Stavitel, Stavba, Fórum architektury a stavitelství).

Zástavba i urbanistické řešení okružní třídy se však v průběhu doby měnilo nejen jako důsledek odlišné realizace původního záměru, ale i nahrazováním některých objektů jinými. Vývoj okružní třídy byl v podstatě ukončen až v současnosti, nicméně další změny (zvláště po obvodu) lze očekávat i v budoucnu. Neměly by se však již týkat urbanistické kompozice, ale pouze nahrazovat jednotlivé objekty či spíše zaplňovat druhotné proluky.

Jubilejní výstavní pavilon
německého uměleckého spolku
na Malinovském náměstí,
dnes Dům umění,
původní stav
(foto před 1915).

**Vývoj zástavby historického jádra Brna v letech 1825–1918
(okružní třída a asanace) s vyznačením později zbořených objektů;
K. Kučka, 1989. Mapový podklad k roku 1909.**

OKRUŽNÍ TŘÍDA

- 1 – 1818 obelisk na Františkově (Alois Ludwig Pichl)
- 2 – 1839–1840 hotel Padovetz a blok činžovních domů na Baštách (upraven 1867, zvýšen 1880, Josef Seifert, stav. Josef Jacobi)
- 3 – 1854 nová budova nádraží (rozšířena a dostavěna 1902–1905, stav. Josef Nebehosteny)
- 4 – 1853–1855 Městský dvůr (Franz Fröhlich)
- 5 – do 1858 činžovní domy Husova 3–5/Pekařská 1
- 6 – 1859–1860 Technické učiliště, později Německá vysoká škola technická (Ignazí Latzel, stav. Josef Arnold, západní křídlo 1899)
- 7 – 1860–1861 Obchodní akademie, později dívčí lyceum (Johann Lorenz?, přestavěno 1935 – J. Polášek – a za druhé světové války)
- 8 – před 1863 Učitelský ústav
- 9 – 1860–1862 Německé gymnázium, dnes Janáčkova akademie muzických umění (Eduard van der Null – August Siccardsburg, stav. Josef Arnold)
- 10 – 1860–1863 palác K. Berglera (Heinrich Ferstel, přestavba nároží a dostavba křídla do náměstí 1888 August Prokop)
- 11 – 1863–1867 evangelický kostel (Heinrich Ferstel, stavitel Moritz Kellner a Franz Thannabauer, mnichovský kameník Mannhart a řada dalších vídeňských umělců a řemeslníků)
  - ◆ (1864–1865 obec vystavěla pod Špilberkem v upravené Eliščině třídě/Husova 15/ budovu pro c. k. ženijní ředitelství náhradou za objekty, které jí byly postoupeny: vojenské ženijní skladističky pod Špilberkem u bývalé Hackelovy brány, kostel sv. Mikuláše na Velkém náměstí a hrobníkův domek u bývalého hřbituvku pod Špilberkem)
  - ◆ (1865 úprava Skeneho /Nádražní/ třídy od Ferdinandovy třídy /Masarykova/ až k Silniční ulici /Hybešova/)
- 12 – 1867–1868 spolková budova německého tělocvičného spolku – Turnhalle (August Prokop, rekonstrukce po požáru 1878 opět A. Prokop)
  - ◆ (1866–1867 úprava Nádražní ulice /Benešova/ od bývalé Ferdinandovy brány po bývalou Novou branu, Rooseveltovy ulice od ulice Kobližné po Jezuitskou a prostranství od kostela sv. Tomáše k německé technice směrem k ulici Údolní a Kounicové)
- 13 – 1867–1868 nájemní dům Aristida Doreta, majitele parního mlýna, na místě zbořeného IV. bastionu (stav. Karl Matzenauer, mezi 1890–1909 dostavba Varieté v jižní části bloku, 1926–1928 nahrazen palácem Morava, doplněným 1934–1937 přistavbou Zemské pojišťovny – Ernst Wiesner)
  - ◆ (Za druhého funkčního období starosty dr. Rudolfa Otta /1855–1861, 1868–1870/ byly upraveny ulice Novobranská (schodiště od Křenové), Benešova třída, Rooseveltova, Opletalova, upraveny silnice na prostranství od sv. Tomáše k Údolní ulici a zřízen trh na maso na prostranství za Údolní ulicí /od roku 1877 Obilní trh/)
- 14 – 1868–1870 hotel Grand (přistavba asi z roku 1900 – Hubert Gessner)
- 15 – 1868–1871 Obchodní akademie a muzeum (Mořic Kellner)
- 16 – 1869–1871 Vysší dívčí škola (Franz Neubauer, stav. Karl Fri, zničena s celým blokem 1945; 1958–1965 zde postaveno Janáčkovo divadlo)
- 17 – 1870 prostor německého Prozatímního divadla (Ferdinand Fellner ml. a Hermann Helmer, zbořeno 1883, v letech 1883–1885 nahrazen blokem činžovních domů – Moritz Käufler, František A. Dvořák)
- 18 – 1871–1872 Besední dům (Theophil Hansen, stav. Eduard Svoboda)
  - ◆ (V novém funkčním období Christiana d'Elverta /1870–1876/ byla dokončena úprava ulic Novobranské, Divadelní, upravena byla i ulice Kasárenská/Besední/, městské sady svěřil d'Elvert zahradníku Karlu Jelínkovi, který v letech 1871–1886 upravil sady na Kiosku /Moravské náměstí/, Františkově kolonii, Karlovu kolonií a Terezíně kolonii /dnes vše Sady Osvobození/ a sady na Špilberku. Ostatní fortifikační pozemky byly již zastavěny)
- 19 – 1872–1874 Pražákův palác (Theophil Hansen); v letech 1881–1884 v jeho velké dvoraně působilo prozatímní české divadlo
- 20 – 1871–1872 palác Albrechta Kounice (Josef Arnold)
- 21 – 1874–1875 Vrchní celní úřad (projekt: zemské finanční ředitelství, úpravy 1955 – Mojmír Kyselka)

- 22 – 1875–1878 Zemská sněmovna – Zemský dům II (Anton Hefft – Robert Raschka)
  - ◆ (Za starosty dr. Karla van der Strasse /1876–1880/ z finančních důvodů regulace města stagnovala)
- 23 – 1879 dům s hospodou u Marovských s tančírnou Orfeum, 1883–1884 adaptován na české Prozatímní divadlo, 1894 přestavěno a rozšířeno na české Národní divadlo (Bedřich Münzberger, 1945 zbořeno)
- 24 – kolem 1880 Německá obchodní akademie Germano Wanderley)
- 25 – 1888–1891 Německý dům (Hermann Ende a Wilhelm Böckmann, spolupráce Germano Wanderley, zničen 1945)
- 26 – 1881–1882 Německé divadlo Na hradbách, později Mahenovo Ferdinand Fellner – Hermann Hellmer)
- 27 – 1881–1882 chlapecká městanská škola (Franz Neubauer, stav. Leopold Rupp a Karl Matzenauer)
- 28 – 1881–1883 Uměleckoprůmyslové muzeum, dnes Moravská galerie (Johann Georg Schön, účelová zadní část 1888 – August Prokop)
- 29 – 1896–1897 Bienenhaus (Ludwig Baumann)
- 30 – 1898–1899 Chemický institut při německé technice (Ferdinand Hrach)
- 31 – 1906–1910 nová budova Německé techniky (Ferdinand Hrach, jde o přestavbu bloku býv. Fischerových domů)
- 32 – 1907–1917 Zemský dům III (Ferdinand Hrach)
- 33 – 1908 nájemní dům Moravské hypoteční banky (Antonín Tebich, stav. Josef Jelínek ml.)
- 34 – 1906–1909 Justiční palác (Alexander Wielemanns)
- 35 – 1908–1911 Jubilejný výstavní pavilon německého uměleckého spolku (Heinrich Carl Ried, po poškození 1945 přestavěn 1946 – Bohuslav Fuchs)
- 36 – 1912 Dělnická úrazová pojišťovna (Bohumír F. A. Čermák)

HISTORICKÉ JÁDRO

- 37 – 1847–1848 palác Franze Kleina (Ludwig Förster – Theophil Hansen)
- 38 – 1852 První brněnská spořitelna (později rozšířena a 1936–1936 nahrazena novostavbou)
- 39 – 1856–1859 I. německá reálka (Ludwig Förster)
  - ◆ (1870 zbořen kostel sv. Mikuláše s městskou váhou na Velkém náměstí)
- 40 – 1877 Hlavní poštovní a telegrafní úřad (ing. Kraus)
- 41 – 1889–1908 regotizace kostela sv. Petra a Pavla (1889–1891 August Prokop – klenba presbytáře, kaple Panny Marie, sakristie, 1905–1908 August Kirstein – nové dvojvěže, snížení pozdně gotické věže, náhrada barokního západního průčelí pseudogotickým, celková regotizace); za biskupa dr. Františka Bauera postavil v letech 1886–1888 Eduard Exner podle nákresů Augusta Prokopa biskupskou kapli sv. Kříže a Panny Marie, navazující na biskupskou rezidenci
- 42 – 1887 německá dívčí škola korunní princezny Štěpánky (Leopold Rupp – Ottokar Burghart)
- 43 – 1888–1889 hotel Evropa
- 44 – 1900–1901 fara u sv. Jakuba (Germano Wanderley)
- 45 – po 1900 Moravská pojišťovna a záložna
- 46 – 1901–1902 dům U čtyř mamlasů (Germano Wanderley)
- 47 – 1901–1902 obytný dům s obchodem (Leopold Bauer)
- 48 – 1906 Zemská finanční správa – východní strana náměstí a blok při jeho severní straně
- 49 – 1906 Moravská eskomptní banka
- 50 – 1907–1908 Obchodní a živnostenská komora (Edmund Schutt)
- 51 – 1908 dům skláře Škardy (Dušan Jurkovič)
- 52 – po 1909 administrativní budova (Edmund Schutt)
- 53 – 1914–1915 Cyrilometodějská záložna (Vladimír Fischer)
- 54 – 1914 (Artur Weiss)

BUDOVY ZA OBVODEM OKRUŽNÍ TŘÍDY

- 55 – 1853–1856 Velká synagoga (Johann Roman von Ringe – August Schwedenwein von Lonauberg, stav. Anton Onderka, rok 1939 zbořena)
- 56 – 1857–1858 chlapecký seminář s kaplí sv. Cyrila a Metoděje (Josef Arnold)
- 57 – 1865–1868 Zemská nemocnice u sv. Anny (Theophil Hansen, úpravy projektu František Vyhnaš)
- 58 – nádražní skladističky VI–VII
- 59 – 1894–1895 betlémský kostel (evangelický) (Bohuslav Alber)
- 60 – 1905–1906 Nová synagoga (Max Fleischer, zbořena 1985–1986)
- 61 – 1896–1897 České lyceum a penzionát Vesna (Antonín Tebich, po 1900 dostavba – Antonín Pfeiffer)

PARK NA KOLIŠTI

OBJEKTY A POMNÍKY V PARKU

Počátky parkových úprav v prostoru koliště lze datovat již od roku 1793. Tehdy dal místodržitel Alois Ugarte st. přeměnit část tohoto terénu od Židovské k Veselé bráně v osetá pole s lipovou alejí. Cesta lemovaná stromořadím měla sloužit Brňanům nejen jako **promenáda**, ale i jako komunikace mezi městem a stále více obydlenými předměstími.⁷⁹ V roce 1806 dal arcikněze Ferdinand d'Este vysázen topolovou stromovku a postavit dřevěný pavilon, tzv. **Kiosk**, před mostem u Nové Veselé brány u cesty do Hřbitovní (Kounicovy) ulice. Pro veřejnost se stal Kiosk oblíbeným místem vycházek a zábavy. V pavilonu hrávala vojenská hudba.⁸⁰

Při vpádu francouzských vojsk (1805-09) úprava koliště zpustla. Napoleon dal v roce 1809 zbořit vnější bastionový pás brněnské městské pevnosti.

---

⁷⁹ Srov. Ch. d'Elvert (1888), s. 88-89. Promenáda na kolišti se měla stát i jakýmsi „zvěčnělým pomníkem“ péče velícího generála Marka de Botty. Srov. Ch. d'Elvert (1888), s. 89.

⁸⁰ Srov. Ch. d'Elvert (1888), s. 89; Notizen-Blatt 1872, Nr. 1, s. 5-6.

Prostor koliště se tím však výrazně rozšířil na celou plochu mezi okružní silnicí a hvězdicovitě zalamovaným okrajem příkopu vnitřního bastionového pásmá, které zůstalo zachováno.

Obnovu sadových úprav na kolišti zahájil v roce 1816 hrabě Mitrovský. Tehdy vznikla **základní parková osa s promenádní alejí**, která vedla středem koliště souběžně s okružní silnicí od Židovské brány po východním obvodu města k Nové Veselé bráně. Od roku 1818 byly v aleji vysazovány mladé akáty a javory a několik starších lip. Krátký úsek u Kiosku byl osázen topoly.⁸¹ Následně byla vysázena alej lemující zalamovaný okraj příkopu před vnitřními bastiony, který byl od roku 1823 postupně zasypáván. Dřevěné mosty před Novou, Židovskou a Novou Veselou branou byly postupně nahrazeny násypy v zasypávaných příkopech. V letech 1827-28 byla z podnětu hraběte Mitrovského provedna hvězdicová parková úprava s ovocným trhem před Židovskou branou podle návrhu tehdejšího ředitele stavby silnic Braunmüllera.⁸²

Další práce probíhaly podle plánu pro budoucí úpravu a okrášlení města Brna, jehož vypracování inicioval v roce 1828 místodržitel Karel hrabě Ignazi a zemské stavební ředitelství jej v roce 1829 zpracovalo jako plán ideální.⁸³ Tento plán byl východiskem pro další jednání krajského úřadu o budoucím vývoji pevnostního pásmá. Vzhledem k válečným odálostem však vláda žádné změny nepovolila. Přesto byla už v roce 1831 stržena další část vnější městské hradby a dále byly zasypávány staré příkopy. U nové brány při východní straně městského jádra a v horní části Pekařské před brněnskou branou byly postaveny domy a v ulici Veselé byla postavena kasárna.

Ve 30. letech byly také částečně odstraněny hradby pod Petrovem, aby bylo uvolněno staveniště pro blok činžovních domů s hotelom Padovec⁸⁴ na Baštách (1838-40).⁸⁵ Uvedené stavební aktivity uspěšil nepochybně také velký požár, který

⁸¹ Práce spojené s osazováním řídil vedle hraběte Mitrovského také hrabě Lažanský. Srov. Notizen-Blatt 1872, Nr. 1, s. 6.

⁸² Srov. Ch. d'Elvert (1888), s. 89; K. Kuča (1996, s. 282-283; K. Kuča (2000), s. 95.

⁸³ Srov. K. Kuča (2000), s. 95.

⁸⁴ Hotel Padowetz postavil Josef Jacobi snad podle projektu Josepha Seiferta na místě hostince U císaře rakouského. V roce 1867 byl hotel upraven a v roce 1880 byl zvýšen o 4. patro. Srov. K. Kuča (2000), s. 95-96.

⁸⁵ Srov. K. Kuča (2000), s. 95.

vypukl v noci z 19. na 20. února 1835 v prostoru bašty u Nové brány, kde hořely hlavně dřevěné kůlny na vozy.⁸⁶ V roce 1835 se mohlo začít také s naplňováním ideálního plánu z roku 1829. Místodržitel Alois Ugarte ml. vydal na jaře 1835 provolání k moravskému i slezskému obyvatelstvu, aby památka zesnulého císaře Františka, který zemřel 2. března, byla uctěna splněním jeho „přání“ z roku 1834, aby vnitřní bastiony a koliště byly proměněny v procházky pro veřejnost.⁸⁷

V letech 1835-43 byly všechny zbývající kurtiny (spojuvací úseky mezi bastiony) a vnitřní bastiony zkultivovány v sady se stromovými alejemi, keřovými cestičkami a travnatými plochami s květinami. Vznikl tak provizorní parkový okruh, na němž byla později vybudována okružní třída. Tyto práce vedl vrchní zemský stavební ředitel Joseph Esch, který byl ve funkci od roku 1836.⁸⁸ Bylo dokonce uvažováno o zboření Veselé brány s přilehlou hradební kurtinou a okolní zástavbou a s výstavbou nového zemského domu v těchto místech. Z finančních důvodů se však tento záměr nerealizoval. Od starší geometrické kompozice na I. bastionu byla rozvinuta **parková úprava vnitřního bastionového opevnění** a pokračovala po koruně kurtiny k Nové Veselé bráně, nad kterou byla realizována „visutá“ geometrická zahrada. Prostor II. bastionu za bývalým klášterem augustiniánů byl okrasně upraven a od něj také probíhala dvouřadá alej po nové obvodové ulici, která sledovala kurtinu až k Nové bráně a dále. Na tuto alej byl napojen III. bastion s geometrickou úpravou.⁸⁹ Po zboření předsunuté věže Židovské brány (1835) a po novostavbě Ferdinandovy brány na jejím místě (1836)⁹⁰ byl uvolněn i VI. bastion a s V. bastionem byl spojen dvouřadou alejí, která sledovala celý vnější obvod V. a VI. bastionu. Celý okruh byl uzavřen ulicí Bašty s novou zástavbou,⁹¹ která ústila ve formě rampy na VII. bastion, kam se rozšířila ornamentálně okrasná úprava

⁸⁶ Srov. Notizen-Blatt 1872, Nr. 4, s. 25.

⁸⁷ Toto „přání“ projevil císař František při návštěvě Brna v září 1834. Rozhodl sice tehdy, aby Brno se Špilberkem i nadále zůstalo uzavřeným městem. Hradby se však měly opravit a koliště mělo být upraveno jako promenáda pro veřejnost. Srov. K. Kuča (2000), s. 95.

⁸⁸ Joseph Esch pracoval předtím v západočeských Františkových Lázních.

Srov. K. Kuča (2000), s. 95. K Eschovým návrhům viz kap. Vznik a budování okružní třídy v 19. století a P. Zatloukal (1997), s. 51n.

⁸⁹ IV. a V. bastion měl organicky ornamentální úpravu. Srov. K. Kuča (2000), s. 96.

⁹⁰ Ferdinandova brána v podobě triumfálního oblouku s dvojicí vojenských strážnic byla postavena podle projektu Franze Benesche.

⁹¹ Viz výše.

Františkova. Hradní kopec dosud osázen nebyl. „Bastionový“ parkový pás (mimo nádražní plochy) byl zachován až do roku 1858 a zlikvidován byl o deset let později.⁹²

Od 50. let 19. století došlo k řadě závažných změn. V červenci 1850 schválil císař František Josef I. Prozatímní řád pro královské hlavní město Brno a k městu bylo připojeno 27 doposud samostatných katastrálních obcí. V prosinci 1852 přestalo být Brno zemskou pevností. V roce 1853 byla pod vedením hraběte Leopolda Lažanského ustanovena regulační komise. V místech někdejší Brněnské brány byl postaven Městský dvůr (1853-55), první monumentální objekt v prostoru budoucí okružní třídy. V lednu 1859 byly stanoveny podmínky, za nichž bylo možno budovat soukromé stavby v pevnostním obvodu hradu Špilberku (zmenšený obvod citadel byl vymezen v už roce 1845).⁹³

V letech 1860-63 byly vypracovány zásadní regulační plány na rozšíření vnitřního města Brna. Tyto závažné urbanistické koncepce vznikaly v prvním funkčním období starosty Christiana d'Elverta,⁹⁴ který se osobně nemalou měrou podílel zejména na vzniku zelených ploch ve městě. Jeho prvním krokem v prvním dni prvního volebního období byl návrh na zřízení parku na Špilberku. Práce na kultivaci hradního kopce se záhy rozběhly a nejprve během krátké doby a posléze během dalších desetiletí proměnily Špilberk v pohostinné a oblíbené místo vycházek Brňanů.⁹⁵ Stejně tak se práce rozběhly i na kolišti. V roce 1864 zde byla pod vedením Antonína Šebánka a Karla Offermanna zahájena výsadba zeleně.

Za starosty Alfreda Skeneho (1864-66) byla zbořena Ferdinandova brána s přilehlými objekty. Koliště bylo dále v letech 1869-71 upravováno podle návrhu stavitele Josefa Götzla, a to především v prostoru od Kobližné k Nové (Lidické). Dle rozpočtu schváleného 5. ledna 1872 bylo v těchto letech na úpravy koliště vynaloženo

⁹² Srov. např. K. Kuča (2000), s. 96.

⁹³ Viz kap. Vznik a budování okružní třídy v 19. století.

⁹⁴ Christian d'Elvert (1803-1896) byl vzděláním historik a zabýval se především dějinami Brna a Moravy. Ve funkci starosty, kterým byl zvolen celkem třikrát (poprvé 1861-64, podruhé a potřetí 1870-76), se intenzivně věnoval zalesňování a úpravám zelených parkových ploch ve městě. Srov. např. M. Flodrová (1992), s. 23.

⁹⁵ Viz D. Černoušková: Park na Špilberku, Stavebněhistorický vývoj parku, Brno 2000 a D. Černoušková, M. Menšíková (2001), s. 191-212.

téměř 45 tisíc zlatých.⁹⁶ Podle návrhu z jara 1869 mělo být při budování cest v úseku od Nové (Lidické) ulice až k ulici, která spojovala Jezuitskou s Josefovem, vyvezeno cca 5 115 čtverečných sáhů zeminy a z prostoru mezi touto ulicí a někdejší Novou branou a Cejlem asi 1 368 čtverečných sáhů. Veškeré práce vedl Antonín Šebánek.⁹⁷ Po Šebánkově smrti⁹⁸ pověřil vedením prací na kolišti zahradníka Karla Jelínka.⁹⁹ Jelínek upravil v letech 1871-86 sady v okolí Kiosku na nynějším Moravském náměstí a na Císařském, Karlově a Terezině kolišti. V roce 1883 byla provedena nákladem 860 zlatých úprava cest a parku před novou budovou Městského divadla.¹⁰⁰ Původní záměr vybudovat před divadlem monumentální fontánu, do které měla být přiváděna voda potrubím z ulice Kobližné, nebyl realizován.¹⁰¹

Přibližně od poloviny 60. let 19. století, tedy od zahájení parkových úprav na kolišti městským zahradníkem Antonínem Šebánkem, se tento prostor proměnil v oblíbené korzo. Hlavní alej se stromovkou, hudebním pavilonem a kavárnou se staly místem k častým vycházkám a posezení. Brňané tak měli vedle tehdy již tradičního Františkova a Lužánek a nově založeného atraktivního parku na hradním kopci další

⁹⁶ Celková částka činila přesně 44 384 zlatých a 62,5 krejcarů. J. Götzl, který měl na starosti hloubení příkopů, terénní úpravy, trasy a stavbu cest, inkasoval v období od 27. 3. 1869 do 13. 1. 1870 celkem 19 466 zlatých a 9 krejcarů. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1109, kart. 376, fascikl I-20/7.

⁹⁷ Celkem to bylo 6 483 čtverečných sáhů zeminy. Antonínu Šebánkovi bylo v období od 29. 4. do 4. 11. 1869 vyplaceno za výsadbu zeleně 11 tisíc zlatých a v období od 13. 1. 1870 do 26. 1. 1871 ještě 10 tisíc zlatých. Zahradař Franz Kokall zasadil od 25. 5. do 22. 11. 1869 vinné keře u nového dřevěného plotu (zřejmě tzv. psí víno) za 738 zlatých a 75 krejcarů. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1109, kart. 376, fascikl I-20/7.

⁹⁸ Hlavní městský zahradník Antonín Šebánek (1. 4. 1819 - 13. 4. 1870) se zapsal zlatým písmem do sadových a parkových úprav a prakticky veškerých „zelených“ prací v Brně. V 19. století v tomto směru doslova „vypěstoval“ tvář města. V letech 1843-46 pracoval ve službách hraběte Karla Liechtenštejna, ale od roku 1846 působil v Brně. Byl hlavním zahradníkem Lužánek, autorem projektu kultivace hradního kopce a založil aleje a výsadbu na kolišti aj. V roce 1858 podnikl cestu do Německa, Holandska, Belgie, Francie a Anglie, kde se zdokonaloval ve svém oboru. Srov. např. Notizen-Blatt 1862, Nr. 8, s. 61-63.

⁹⁹ Karel Jelínek převzal po zesnulém Šebánkovi hlavní brněnské parkové lokality - Lužánky, park na Špilberku a na kolišti. O veřejnou zeleň se staral také zahradník August Siebeck.

¹⁰⁰ Semena určená pro výsadbu trávníku na 1000m² a samotná výsadba a uválcování stály 500 zlatých. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1353, kart. 463, sign. I-43/23.

¹⁰¹ Rozpočet na fontánu činil 2 500 zlatých. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1350, kart. 463.

možnost k „úniku“ z rozrůstajícího se města. Vedle ostatních parků však poskytovalo koliště prostor nejen k oddechu a rekreaci. Vzhledem ke své poloze už tehdy prakticky v centru města se stalo frekventovanou komunikací a příjemnou spojnicí s přilehlými předměstími.

S postupem času se interiér parku vyvíjel a kultivoval. Stromořadí byla doplněna květinovými záhony, lavičkami a kašnami z blanenské litiny.¹⁰²

Typickým symbolem a ozdobou parku na kolišti se stal **METEOROLOGICKÝ SLOUPEK, TZV. WETTERHÄUSCHEN** (Koliště I), který navrhl Alois Prastorfer (?) a v parku byl osazen v roce 1886.¹⁰³ Meteorologický sloupek „ukazoval“ aktuální teploty během dne i noci, tlak vzduchu a vlhkost. Na sloupku byly k dispozici také různé časové údaje a řada meteorologických a geografických dat, která zde měli Brňané možnost sledovat. Na vrcholku sloupku byla korouhvíčka, resp. větrník.¹⁰⁴

V květnu 1887 byla v sadech na kolišti, nedaleko meteorologického sloupku osazena **FONTÁNA, TZV. WAWRABRUNNEN** (Koliště I). Tuto litinovou fontánku s pitnou vodou daroval pro okrášlení parku (podobně jako o rok dříve tzv. Wetterhäuschen) vážený brněnský měšťan a známý cestovatel Karel Wawra.¹⁰⁵

---

¹⁰² Za řadu cenných informací a podnětů k otázkám objektů a památek v parku na kolišti autoři srdečně děkují PhDr. Miroslavě Menšíkové z Muzea města Brna.

¹⁰³ Srov. např. Ch. d'Elvert (1888), s. 175; P. Zatloukal (1995), s. 36; kol. autorů: Zahradы a parky ... (1999), s. 69.

¹⁰⁴ Srov. např. Ch. d'Elvert (1888), s. 175-176.

¹⁰⁵ Srov. např. Ch. d'Elvert (1888), s. 177. Tzv. Wawrova kašna byla snad pořízena z pařížské světové výstavy (?) - viz P. Zatloukal (1997), s. 65 a 118.

V květnu 1888 byl v parku na kolišti odhalen **POMNÍK FRIEDRICHA SCHILLERA** (Koliště I), který byl situován východně od Městského divadla - při východní straně Císařského Ringu, přibližně v místech, kde dnes stojí Dům umění. Autorem pomníku byl brněnský sochař Johann Tomola a architekturu pomníku navrhl městský inženýr Leopold Rupp. Na válcovém sloupu z pernštejnského mramoru, na němž byla osazena bronzová bysta zhotovená ve Vídni, byl zlatým písmem proveden nápis se jménem slavného německého básníka (1759-1805). Pomník byl odhalen a předán obci, která o něj převzala péči, 18. května 1888. Tímto aktem byly zároveň ukončeny Schillerovy oslavy Německého spolku.¹⁰⁶

V roce 1910 vznikl v souvislosti s novostavbou Jubilejního domu umělců císaře Františka Josefa I. problém s umístěním Schillerova pomníku. Městská rada proto 18. 3. 1910 rozhodla o přenesení pomníku do místa na osu Wieserovy (nynější Dvořákovy) ulice. Městský stavební úřad věc prověřil a přenesení dokonce nechal vyzkoušet s dřevěným modelem. V červnu 1911 byl Schillerův pomník na náklady Kunstvereinu přemístěn a renovován. Město uhradilo zahradnické úpravy kolem pomníku a na podzim 1911 byl proveden ještě průklest stromů pro lepší průhled. Pomník byl odstraněn zřejmě po roce 1945.¹⁰⁷

V letech 1891-92 vytvořil pro park na kolišti sochař Antonín Břenek **GRILLPARZERŮV POMNÍK** (Koliště I), který byl osazen na křížovatce Jezuitské a Schramm-Ringu.¹⁰⁸ Mramorový sokl dodal Johann Tomola a odlitek provedla vídeňská císařská slévárna. Pomník známého rakouského dramatika Franze Grillparzera (1791-1872) byl zhotoven zřejmě na popud brněnského Grillparzerova spolku k 20. výročí úmrtí umělce.¹⁰⁹ Pomník byl odstraněn asi již v roce 1919.

---

¹⁰⁶ Srov. např. Ch. d'Elvert (1888), s. 177-178; P. Zatloukal (199), s. 118.

¹⁰⁷ K odhalení pomníku Friedricha Schillera viz AMB, A1/32 - korespondence starostů, krab. 5, fascikl 56.

¹⁰⁸ V lednu 1891 proběhly v Brně ke 100. výročí narození Franze Grillparzera. Ke zřízení pomníku viz též AMB, spisovna A1/32, krab. 3, fascikl 32.

¹⁰⁹ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 118.

V roce 1892 byl před Německým domem na Moravském náměstí odhalen **POMNÍK JOSEFA II** (Koliště II). Autorem desetimetrového monumentu, na jehož podstavci byl umístěn nápis „císaři Josefu II. moravští Němci“, byl sochař Antonín Břenek. Pomník byl komponován jako alegorie, která měla připomínat císařovu různorodou činnost (včetně vzpomínky na orbu u Slavíkovic). Měl jím však být demonstrován také myšlenkový rozsah - od náboženské tolerance a osvícenské úcty k iniciativě člověka přes počátky německého národního obrození až k základům moderního obchodu a průmyslu. Po proražení ulice Kostelní (Rašínovy) pomník osově korespondoval s dálkovým průhledem k Německému domu. K okružní třídě tak vznikla nová příčná osa ve směru Velké náměstí (nám. Svobody) - Lažanské (Moravské) náměstí.¹¹⁰

V roce 1895 byl severně od Wawrovy fontánky osazen **POMNÍK dlouholetého brněnského starosty GUSTAVA WINTERHOLLERA** (Koliště I). O odhalení pomníku Gustava Winterhollera (1833-1894) a uctění památky zesnulého starosty bylo rozhodnuto již záhy po jeho smrti na zasedání obecního výboru 18. září 1894. Autorem monumentu včetně alegorické postavy polosedící dívky s křídly byl sochař Antonín Břenek. Vlastní stavební práce probíhaly pod vedením stavebního mistra Eduarda Exnera.¹¹¹ Slavnostní odhalení proběhlo 6. října 1895¹¹² za účasti brněnského střeleckého sboru. Část nákladů byla uhravena z veřejné sbírky.¹¹³ Pomník byl odstraněn v září 1919.

---

¹¹⁰ Srov. např. P. Zatloukal (1997), s. 118.

¹¹¹ Základ pomníku tvořila balustráda, na které se začalo pracovat už na podzim 1894. Zednické práce včetně materiálu stály celkem 196 zlatých a 50 krejcarů a bylo spotřebováno celkem 5 260 cihel a 2 075 kg cementu. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 86, kart. 24, fascikl I-16/3. Dodavatelem dřeva a ohoblovaných latí na vztýčení sloupu byl Carl Schipka, který v září 1895 dodal a instaloval materiál za 55 zlatých a 44 krejcarů. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 86, kart. 86, fascikl I-16/3. Kovářské práce (konkrétně dvě vodovodní plechové vložky s víkem) zhotovil a dodal Josef Rösser v prosinci 1895 za 4 zlaté a 71 krejcarů. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 86, kart. 86, fascikl I-16/3.

¹¹² K odhalení a vyúčtování pomníku viz též AMB, spisovna A1/26, kart. 227, inv.č. 1051, fasc. W-5.

¹¹³ Sbírka vynesla víc peněz než se čekalo a než bylo potřeba na zhotovení pomníku. Za zbylé peníze byla proto zhotovena zmenšená kopie pro foyer Městského divadla a pro děti v brněnských školách byly zakoupeny svačiny.

Rovněž v roce 1895 byl na památku dvousetpadesátého výročí odražení švédského útoku na Brno odhalen **ŠVÉDSKÝ POMNÍK** (Koliště I) na křížovatce Jezuitské a Schramm-Ringu proti pomníku Franze Grillparzera.¹¹⁴ Pomník navrhl architekt Ferdinand Hrach a zhotoval jej Johann Tomola.¹¹⁵ Odstraněn byl asi v roce 1945.

V roce 1915 vzniklo **SOUŠOŠÍ POUTNÍCI** (Koliště I), jehož autorem je Franta Uprka, mladší bratr malíře Joži Uprky. Sousoší bylo v parku na kolišti instalováno až v roce 1922.¹¹⁶

V roce 1932 byl v sadech na kolišti umístěn **GOETHŮV POMNÍK** (Koliště I). Pomník německého básníka Johanna Wolfganga Goetha (1749-1832) byl odhalen u příležitosti 100. výročí jeho smrti. Městská rada se 15. 4. 1932 usnesla pro tento pomník darovat místo po zrušeném pomníku Gustava Winterhollera, jehož zbytek (zřejmě základna soklu) byl pro nový Goethův pomník využit.¹¹⁷

V letech 1947-55 byl na Moravském náměstí realizován monumentální **POMNÍK VÍTĚZSTVÍ RUDÉ ARMÁDY NAD FAŠISMEM** (Koliště II), inspirovaný sovětským socialistickým realismem. Pomník byl vybudován v letech 1947-55 podle návrhu Vincence Makovského (plastika Rudoarmějce), Antonína Kuriala (vysoký sokl pomníku) a Bohuslava Fuchse (úprava okolí).¹¹⁸ Slavnostní odhalení pomníku proběhlo 26. dubna 1955 u příležitosti 10. výročí osvobození města Brna Rudou armádou.¹¹⁹ Toto výtvarně kvalitní dílo prostorově zcela ovládlo severní úsek vnitřního městského okruhu. Po převratu v roce 1989 byly odstraněny nápisy na čelní straně soklu.

---

¹¹⁴ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 118.

¹¹⁵ Za upozornění děkujeme PhDr. M. Menšíkové.

¹¹⁶ Modelem sousoší byl nevelký bronz, uložený v arcibiskupské letní vile v Olomouci - Kopečku, u něhož Franta Uprka použil motiv z bratrova plakátu pro výstavu SVUM roku 1913. Srov. J. Sedlák (1995), s. 22-23.

¹¹⁷ Za upozornění děkujeme PhDr. M. Menšíkové.

¹¹⁸ Srov. např. K. Kuča (1989), s. 72; P. Zatloukal (1997), s. 147.

¹¹⁹ Základní kámen pomníku byl položen už 28. 4. 1946 u příležitosti 1. výročí osvobození Brna. Za upozornění děkujeme PhDr. M. Menšíkové.

V souvislosti s novostavbou Janáčkova divadla a úpravou jeho okolí se stala součástí parku na kolišti další dvě sochařská díla (Koliště III). Podle třetinového modelu sochaře Vincence Makovského realizoval sochař Stanislav Hanzík **SOUŠOŠÍ ALOISE A VILÉMA MRŠTÍKOVÝCH**, které bylo osazeno v roce 1975 při zadním průčelí (u vstupu do technické části) Janáčkova divadla.¹²⁰ Po levé straně hlavního průčelí divadla byl v roce 1975 umístěn **POMNÍK LEOŠE JANÁČKA** od Stanislava Hanzla. Autory architektonického začlenění byli spoluautoři novostavby Janáčkova divadla Otakar Oplatek a Vilém Zavřel.¹²¹

Na počátku 70. let 20. století byl nově upraven celý prostor parku, kde stával Německý dům. Byl zde realizován bazén s vodotryskem a za ním bylo v roce 1973¹²² umístěno **SOUŠOŠÍ KOMUNISTÉ** (Koliště II). Autorem plastiky, která vznikla již v roce 1958, byl sochař Miloš Axman. Architektonicky se na celém projektu podíleli Jaroslav Šubr, Milan Moráň a Růžena Bártková.¹²³ Po převratu v roce 1989 bylo sousoší odstraněno.

Dnes je již téma zapomenuto, že brzy po 2. světové válce měl být na tomto místě odhalen pomník T. G. Masaryka. Jeho autorem měl být rovněž Vincenc makovský a architekt Fragner. V předvečer 1. poválečného výročí republiky 27. října 1946 zde byl dokonce za účasti předsedy vlády položen základní kámen pomníku.¹²⁴

---

¹²⁰ Sousoší bylo instalováno v červenci 1975 a 2. října 1975 bylo slavnostně odhaleno. Za upřesnění datace, která bývá v literatuře uváděna rozdílně, děkujeme PhDr. M. Menšíkové.

¹²¹ Pomník Leoše Janáčka vznikl v letech 1971-75 a byl odhalen v září 1975. V roce 1976 (1. 9.) byl odhalen pomník Jiřího Mahena v parku za místodržitelstvím. Autorem pomníku je Vladimír Koštval (1971), architektonické začlenění navrhl Otakar Oplatek.

¹²² Některé údaje uvádějí rok 1974 nebo 1977.

¹²³ Srov. např. Brno. ... (1978), s. 72; K. Kuča (1989), s. 72.

¹²⁴ Za informace děkujeme PhDr. M. Menšíkové.

Součástí parku Koliště I je **PLASIKA ČESAJÍCÍ SE DÍVKY**, dílo sochařky Sylvy Lacinové z počátku 60. let (?) 20. století.¹²⁵

Před Domem umění, nad vodní kaskádou, je **PLASIKA ŽENY**, která je dílem Vincence Makovského z 2. poloviny 30. let (?) 20. století.¹²⁶

Vlevo před vstupem do Domu umění je bronzová busta **MARŠÁLA MALINOVSKÉHO**. Dílo vytvořil v letech 1948-49 sochař Vincenc Makovský. Maršál Sovětského svazu Rodion Jakovlevič Malinovskij (1898-1967) byl velitelem vojsk 2. ukrajinského frontu, který osvobodil 26. dubna 1945 město Brno.¹²⁷

Na přelomu minulého a tohoto století byly v prostorách parku Koliště III instalovány čtyři keramické plastiky, které jsou umístěny podél cesty rovnoběžné s ulicí Koliště. Jsou to **KOUZELNÁ FLÉTNA „KRÁLOVNA NOCI“** (pocta B. + B. Matalovým z r. 1999), **PAPAGENO** (z r. 2001) a **ŠACHOVÉ FIGURY** (z r. 2000).

Nedaleko nové Zemanovy kavárny (Koliště I) byl 25. května 2001 vysazen **strom Milénia** s pamětní deskou. Tento strom, kterým je jerlín japonský, byl vysazen u příležitosti premiéry opery Leoše Janáčka *Věc Makropulos*.¹²⁸

---

¹²⁵ Tato plastika sem byla zřejmě přenesena později, snad z Technického muzea (?), které sídlilo v areálu někdejšího kláštera voršilek na Josefské ulici.

¹²⁶ Jde o variantu alegorické figury na kašně v Mělníku. Srov. B. Samek (1994), s. 217.

¹²⁷ Za informace k uvedeným plastikám v okolí Domu umění děkujeme Michaele Konečné z knihovny Moravské galerie v Brně.

¹²⁸ Další stromy Milénia byly zasazeny: 2. 11. 2000 v Tyršově sadu (jasan úzkolistý); 28. 11. 2000 v sadech na Špilberku u příležitosti dokončení rekonstrukce východního křídla hradu; 31. 5. 2001 v Lužánkách u příležitosti 215. výročí založení tohoto největšího městského parku (buk lesní); 22. 11. 2001 u nově zrekonstruované kolonády v Denisových sadech (lípa malolistá), věnovaná brněnským univerzitám a Vojenské akademii. Pětice stromů Milénia má připomínat obyvatelům města přelom 2. a 3. tisíciletí. Srov. D. Černoušková, M. Menšíková (2000), s. 202.

Plan der inneren Stadt Brünn.

Maßstab 1:5.000.

VÝZNAMNÉ BUDOVY SOUVISEJÍCÍ S PARKEM NA KOLIŠTI

V prostorách koliště, resp. v úseku okružní třídy, který souvisí s dodnes dochovanými sady na kolišti, vzniklo několik významných budov. Podrobněji jsou zde připomenuty ty z nich, které jsou nebo byly situovány buď přímo v parcích nebo v jejich těsné blízkosti.¹²⁹

V prostoru před bývalou Novou branou, dnes Malinovského náměstí, vzniklo hned několik pozoruhodných staveb. Byly to především nové městské divadlo a velký blok Doretova dvora, později palác Morava. Proti budově Vrchního celního úřadu byl postaven Jubilejní dům umělců císaře Josefa I., později Dům umění. Severozápadně od divadla vyrostl monumentální Justiční palác a na dohled od něj o necelých šedesát let později budova Janáčkova divadla. Dominantou dnešního Moravského náměstí byl Německý dům, zbořený po 2. světové válce. V místech někdejšího Kiosku na Moravském náměstí vyrostla tzv. Berglerova vila s kavárnou Muzeum. V dějinách architektury se proslavila Zemanova kavárna v parku na kolišti.

---

¹²⁹ Jedná se o stavby, které urbanisticky významně zasáhly do sadů na kolišti nebo o architektonicky a urbanisticky výjimečné objekty, které ovlivnily tuto část okružní třídy.

PALÁC MORAVA

Monumentální obchodní, obytný a administrativní komplex paláce Morava a budovy Zemské životní pojišťovny moravské zaujímá blok vymezený ulicemi Benešovou, Divadelní a Malinovského náměstím. Byl vybudován na místě tzv. Doretova dvora, který zde nechal postavit ve 2. polovině 60. let 19. století majitel parního mlýna Aristid Doret.

V roce 1861 byla zbořena Nová brána a o pět let později byl zpracován plán regulace prostoru mezi někdejší Ferdinandovou a Novou branou.¹³⁰ Záhy byla zbořena i čtvrtá bašta. Na jejím místě byl zřejmě v letech 1867-68 podle projektu Karla Matzenauera vybudován dům po vzoru Městského dvora na nynějším Šilingrově náměstí. Volně stojící obytný a obchodní dům se zahradou na trojúhelníkové stavební parcele byl ještě rozšířen v 90. letech 19. století. Tehdy zde také působilo známé brněnské varieté. V majetku Doretovy rodiny zůstal dům až do roku 1925, kdy jej koupila paní Hermine, manželka brněnského textilního průmyslníka Alfreda Stiassného. Měla v úmyslu zde postavit hotel a již v únoru 1926 byla schválena její žádost o zbourání varieté a současně bylo vydáno povolení ke stavbě hotelu. Během roku 1926 však paní Hermine své úmysly změnila a na parcele po zbořeném varieté se rozhodla postavit nový obchodní a nájemní dům a teprve po jeho dokončení v sousedství nový hotel. Právě na hotel byla vypsána soutěž, které se zúčastnili tři významní evropští architekti: P. Behrens, I.A. Campbell a J.J.P. Oud a spolu s nimi brněnský A. Wiesner. Firmou brněnského stavitele Artura Eislera byl realizován projekt Arnošta Wiesnera a stavba byla dokončena v roce 1929.

Objekt má neobvyklý půdorys na nepravidelné parcele a nosný systém tvoří železobetonová konstrukce s cihlovými výplněmi v dekorativním rastru. Charakteristickým prvkem je křivka, a to v dispozici i v detailu. Konstrukční novinkou byla „zavěšená“ prosklená stěna hlavního průčelí. V suterénu bylo umístěno elegantní kino a bar, v přízemí obchody, a v patře prostorná kavárna, která byla v roce 1936 rozšířena o působivou letní terasu z kovové konstrukce. Kavárenská terasa nad Benešovou ulicí měla zakřivený tvar, který volně sledoval křivku hmoty stavby a proti dešti byla opatřena plátěnou markýzou.

---

¹³⁰ Plán datovaný 5. 5. 1866 zachycuje příslušné profily terénu a situaci pro plánované nové ulice - dnešní Benešovu, Divadelní a jižní část Rooseveltovy, Malinovského nám. a jižní část Koliště. Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1108, kart. 375, fascikl I-20/6.

V letech 1935-37 vznikla podle projektu Arnošta Wiesnera a Bohuslava Fuchse přilehlá budova Zemské životní pojišťovny moravské. Tehdy vznikl i název MORAVA a vžil se pak pro celý komplex. Podle kina v suterénu byla budova ve 30. letech známá také pod názvem KAPITOL. Už ve 30. a 40. letech byly provedeny některé stavební úpravy a změny. Po válce byly realizovány nevhodné úpravy kina a později i obchodních portálů. Byla zrušena kavárna a odstraněna její letní terasa.

Stavba patří k vrcholným dílům nejen brněnské, ale i evropské meziválečné architektury. Ve 2. polovině 90. let 20. století byla znehodnocena výměnou původního travertinového obložení na nárožích budovy bývalé pojišťovny. Autenticita a výtvarná kvalita objektu tak byla zcela degradována.¹³¹

VRCHNÍ CELNÍ ÚŘAD

V sousedství Doretova dvora byla v letech 1874-75 podle projektu zemského finančního ředitelství postavena novorenesanční budova Vrchního celního úřadu (dnes Magistrát města Brna). Se stavbou se však zřejmě počítalo už v roce 1866, neboť je zakreslena na plánu nově navržené uliční sítě v oblasti někdejší Nové brány.¹³² Původně tříkřídlý objekt byl později uzavřen čtvrtým křídlem a zvýšen o patro. Vstupní portál a vestibul byl v roce 1955 upraven architektem Kyselkou.¹³³

---

¹³¹ Ke složitému stavebnímu vývoji paláce Morava viz podrobněji L. Krčálová (1990-92), s. 149n. Dále viz též např. L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), kat. 127-130 a 354-357.

¹³² Viz AMB, spisovna z let 1851-1896, inv.č. 1108, kart. 375, fascikl I-20/6.

¹³³ Srov. např. K. Kuča (1989), s. 127.

MAHENOVО DIVADLO

Městské divadlo nazývané také „Na hradbách“, později Mahenovo divadlo (dnes scéna činohry Národního divadla Brno) bylo postaveno v letech 1881-1882 podle projektu významných vídeňských architektů Ferdinanda Fellnera a Hermanna Helmera, kteří se proslavili projekty divadel po celé Evropě.¹³⁴

Se stavbou divadla se počítalo prakticky ve všech regulačních plánech a v tzv. „definitivním“ plánu z roku 1863 byla budova divadla již poměrně přesně lokalizována v prostranství před bývalou Novou branou. Divadlo patřilo v 19. století nejen k „tradičnímu“ typu stavby, která se vyskytovala na nově budovaných okružních třídách evropských metropolí, ale byla i významným dobovým společenským fenoménem. Než došlo k realizaci divadelního stánku na brněnské okružní třídě, bylo v rekordním čase asi čtyř měsíců postaveno v roce 1870 Prozatímní divadlo na nároží Žerotínova náměstí a Veveří. Projekt i stavbu provedla už tehdy vídeňská firma Fellner a Helmer. Dřevěný objekt v raně renesančních formách měl kapacitu 1 500 míst.¹³⁵

Město pak ani po jedenácti letech neváhalo svěřit prestižní zakázku na stavbu reprezentativní divadelní budovy na okružní třídě renomované a osvědčené vídeňské firmě. Stavba byla zahájena 18. července 1881 a 28. srpna byl položen základní kámen. Dokončena byla stavba 31. října 1882. Na 2 700 m² plochy bylo proinvestováno celkem 500 tisíc zlatých.¹³⁶ Divadlo pak bylo slavnostně otevřeno 15. listopadu hrou divadelního ředitele dr. Franckela „U paní Bruny“.¹³⁷

---

¹³⁴ Podle projektů těchto architektů byla u nás postavena divadla v Karlových Varech, v Jablonci nad Nisou, v Liberci, v Mladé Boleslaví a v Praze (dnešní Státní opera) a na Slovensku divadlo v Bratislavě. Architekti Fellner a Helmer byli i autory zbořené budovy brněnského Prozatímního divadla, která stávala na nároží Žerotínova náměstí a ulice Veveří (v místech, kde dnes stojí tzv. Bílý dům).

¹³⁵ Na stavbu Prozatímního divadla byla v červenci 1870 vypsána soutěž, která byla vyhodnocena 3. srpna. Od konce srpna se začalo stavět a 1. ledna 1871 bylo divadlo otevřeno premiérou Dona Juana. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 100.

¹³⁶ Srov. A. Prokop (1904), s. 1389.

¹³⁷ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 104. A. Prokop uvádí, že stavbu, která byla zahájena 15. července vedl stavitel Nebehosteny. Divadlo pak prý bylo otevřeno 5. listopadu 1882. Srov. A. Prokop (1904), s. 1389.

Budova představuje klasické kukátkové divadlo, které se skládá ze tří celků - dvoupodlažního vestibulu s působivým schodištěm, hledišti s pěti pořadími a jeviště s provazištěm a zákulisím.¹³⁸ Po svém dokončení sklidila stavba řadu ovací a v Brünner Zeitung byla charakterizována jako „pomník síly našeho města“, přičemž se konečně v Brně dostává „kráse její místo, můzám jejich domov“.¹³⁹ Na sochařské výzdobě se podíleli Franz Dressler a Theodor Friedl. Na konci 70. let 20. století prošla budova divadla generální rekonstrukcí.¹⁴⁰

Z technického hlediska byla tato budova pozoruhodná tím, že se jednalo o první divadlo v Evropě, které mělo elektrické osvětlení a klimatizaci. Tyto technické projekty zpracoval a vlastní práce řídil Edisonův asistent Francis Jehl.¹⁴¹

---

¹³⁸ Nejnověji srov. např. D. Hladíková (2002), s. 146-159, zvl. 148-150.

¹³⁹ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 104.

¹⁴⁰ Srov. např. B. Samek (1994), s. 153.

¹⁴¹ O elektrifikaci divadla se zřejmě zasloužil starosta Gustav Winterholler, který se o Edisonovo elektrické osvětlení zajímal na světové výstavě v Paříži, která právě v roce 1881 probíhala. Klimatizace v divadle (ochlazování vzduchu) probíhala rovněž za pomocí elektrické energie. Vlastní elektrická centrála divadla byla umístěna v Offermannově (nynější Vlhké) ulici a sloužila téměř 20 let. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 104.

JUSTIČNÍ PALÁC

Objekt Justičního paláce je situován v jihovýchodní části historického jádra, která byla během asanace změněna velmi důsledně. Na ploše ohraničené původně ulicemi Jezuitskou, Kozí a Kobližnou a od východu sevřené městským opevněním s krátkou Jízdárenskou uličkou byla vyměřena zcela nová uliční síť. Nové ulice, nynější Beethovenova, Mozartova, Dvořákova a Vachova vymezují celkem pět domovních bloků. V severní části bylo toto území zastavěno budovami někdejší jezuitské koleje (později jezdeckých kasáren) s kostelem Nanebevzetí P. Marie. Rozsáhlý komplex těchto budov tvořilo na konci 19. století celkem sedm dvorů.¹⁴²

Po demolici celých kasáren v letech 1904-05 zůstal z areálu zachován jen kostel Nanebevzetí P. Marie. Mezi Mozartovou a Rooseveltovou ulicí byl v regulované uliční čáře ulice Jezuitské vystavěn Justiční palác, který měl původně stát na nynější třídě Kpt. Jaroše. Autorem stavby byl vídeňský specialista na soudní budovy Alexander von Wilemanns. Stavbu realizovali stavitelé Josef Nebehosteny (od roku 1883 koncesionovaný brněnský stavitel) a František Pawlů (známý stavitel činžovních domů). Vybavování interiérů a drobné práce související s dokončením objektu probíhaly i v následujících letech. Sochařské práce v hodnotě 540 korun dodal Ferdinand Kaplan. Císařskou orlici z plechu s bronzovou patinou a pozlacením pro průčelí novostavby dodala a instalovala za 760 korun firma Franta Anýž z Prahy. Orlice o rozměrech 120 x 115 cm byla zhotovena v roce 1913.¹⁴³

---

¹⁴² Historickým jádrem zástavby tohoto území byl při Kozí ulici situovaný středověký klášter augustiniánek Cella sanctae Mariae, nazývaný herburský, za nímž se u hradby nacházel Koňský trh. Klášter nahradila na konci 16. století jezuitská kolej. Po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 byl areál upraven na kasárna a přistavbami dále rozšířen východně k hradbám.

¹⁴³ V roce 1911 byl vyhotoven kolaudační operát, kde byly uvedeny následující položky: stavební podnikatelé J. Nebehosteny a F. Pawlů 49 500 K; I. produktivní družstvo kameníků a sochařů v Podhorním Újezdu 2 615 K 70 h; kameníctví mistři Emanuel Dworak a Rudolf Lang z Brna 1 433 K 81 h; kamenický mistr Gustav Tönies z Laibachu 8 569 K 13 h; sochař Hermann Koch z Vídni 3 023 K; podnik stavitelství z betonu B. Fischmann & Comp. z Brna 3 434 K 83 h; truhlářští a stolařští mistři bratři Maschkovi z Brna 685 K 32 h; malíř Paul Kellner z Vídni 933 K 71 h; malíř Josef Wojta z Brna 375 K 60 h; natěračský mistr Franz Wildometz z Brna 442 K 18 h; čalouník a tapetář Johann Škomral z Brna 282 K 40 h; firma Kurz, Rietschel & Henneberg z Vídni 3 008 K 11 h; instalatér Josef Sonneck z Brna 2 288 K 43 h; firma Schönhof und Schmiedl z Brna 447 K 63 h; hodinář Johann Antel z Brna 596 K; firma Deckert und Homolka, filiálka v Brně 533 K 15 h; firma Privattelefon - und Elektrizitätunternehmung 343 K. Viz MZA, fond B 14, inv.č. 7007, sign. 80.

**JUBILEJNÍ DŮM UMĚLCŮ CÍSAŘE JOSEFA I.
(TZV. KÜNSTLERHAUS)
DŮM UMĚNÍ MĚSTA BRNA**

Dům umělců byl vedle Čermákovy Dělnické úrazové pojišťovny jednou z posledních větších stavebních realizací na brněnské okružní třídě před rokem 1918. Přípravy pro jeho stavbu byly velmi důkladné a architektonická soutěž byla velmi kvalitně obsazena.

Brněnský *Umělecký spolek* (*Kunstverein*) byl založen už v roce 1829 a v roce 1838 uspořádal první výstavu výtvarných děl ve Františkově muzeu. Činnost spolku však skončila již v roce 1842. Po téměř třiceti letech byla jeho činnost obnovena a v roce 1871 byl založen jako první celomoravské výtvarné sdružení *Moravský umělecký spolek* (*Mährischer Kunstverein*).¹⁴⁴ Od konce 19. století se spolek snažil získat vlastní budovu. Pod dohodě s brněnskou radnicí a po následné úpravě regulačního plánu byl uvolněn atraktivní pozemek na okružní třídě, v těsné blízkosti divadla.

Začátkem roku 1908 byla vypsána soutěž, která však byla omezena pouze na rakouské architekty německé národnosti.¹⁴⁵ Členy poroty byli významní vídeňští architekti Otto Wagner a Friedrich Ohmann, z Brna v ní zasedali Wilhelm Dworzak a Ferdinand Hrach a za *Kunstverein* Hans Kellner. Bohatě zastoupená soutěž, kterou obeslalo 68 architektů, měla poměrně malou publicitu. O účastnících a úrovni předložených návrhů nevíme prakticky nic. Z *Brünner Zeitung* je pouze známo, že v dubnu 1908 byly návrhy vystaveny v dosavadních spolkových místnostech v domě na Velkém náměstí 12 (nám. Svobody). Vítězem soutěže se stal vídeňský architekt Heinrich Carl Ried. Novostavba, s jejímž budováním se začalo u příležitosti 60. výročí císařova nástupu na trůn, byla slavnostně otevřena 25. března 1911. Tato událost byla spojena také s odhalením císařovy busty ve vstupním foyeru. Minimální publicita spojená s výstavbou a dokončením tak významné stavby, navíc v názvu oficiálně prezentované v souvislosti s císařským majestátem, je až zarážející.¹⁴⁶ Téměř nic není

¹⁴⁴ K znovuzaložení došlo po úspěchu velké výstavy, která se konala v roce 1870 v Redutě. Srov. P. Zatloukal (2000 - in 90 let Domu umění ...), s. 40.

¹⁴⁵ Podobně tomu bylo i v případě Německého domu na Moravském náměstí.

¹⁴⁶ Minimální publicita spojená s výstavbou a dokončením tak významné stavby je až zarážející. O novém Domu umělců referovaly prakticky jen *Brünner Zeitung* a některé odborné časopisy. Srov. P. Zatloukal (2000 - in 90 let Domu umění ...), s. 40-41.

známo ani o jejím tvůrci.¹⁴⁷ Jednou z mála recenzí brněnského Domu umělců byl text, publikovaný v roce 1912 zřejmě Aloisem Kalvodou, který byl zřetelně zaujatý a podnícený národním šovinismem: „*Referuji-li na tomto místě o výstavním paviloně německých výtvarníků moravských, jest to pouze z té příčiny, že není snad druhé architektury tak nepodařené a interieuru tak nevkusného. ... Nevím, kdo stavěl Künstlerhaus, leč jistě je, že architekt to byl špatný nebo v nejlepším případě, že budova, kterou postavil, se mu nepodařila. ...*“¹⁴⁸

Z dnešního pohledu nelze souhlasit s tím, že by toto dílo bylo tak jednoznačně „*nepodařené, nevhodné a nedůvěryhodné*“. Dům umělců vytvořil poměrně zdařilý protějšek sousedního divadla a daný prostor získal slavnostní ráz.¹⁴⁹ Oba kulturní stánky s bohatě členitými vstupními průčelími přirozeně sevřely jižní konec stromořadí parkové části koliště. Předprostor Domu umělců byl podobně jako u divadla akcentován kruhovým parterem s květinovou úpravou a dvěma kolem něj stáčejícími se přístupovými cestami.¹⁵⁰ Symetrická budova Domu umělců s nižšími bočními křídly vrcholila vysokým štítem s dominantní plastikou na terase vstupního rizalitu. Socha představovala pověstného uměleckého kováře z germánské mytologie Wielanda. Jejím autorem byl člen Kunstvereinu Carl Wollek.¹⁵¹

Téměř současně začal o vlastní budovu usilovat i český *Klub přátel umění*. Jeho objekt měl stát v ose restauračního pavilonu v Lužánkách nebo v parku na Františkově. Výstavní pavilon *Klubu výtvarných umělců Aleš* byl realizován až v letech 1922-23 za presbytářem „červeného“ kostela.¹⁵²

---

¹⁴⁷ Architekt Heinrich Carl Ried studoval v tzv. druhé architektonické škole na Akademii výtvarných umění ve Vídni u Friedricha Ohmanna. V roce 1907 se v Brně neúspěšně účastnil soutěže na budovu Obchodní a živnostenské komory na nároží ul. Mozartovy a Dvořákovy, která byla postavena podle návrhu Edmunda Schutta (dnes divadelní fakulta JAMU). Později ještě obeslal soutěž na novostavbu galerie v Liberci. Nejplodnějším byl pro něj asi začátek 20. let, kdy navrhl a realizoval řadu staveb pro České Budějovice.

¹⁴⁸ Srov. P. Zatloukal (2000 - in 90 let Domu umění ...), s. 37.

¹⁴⁹ Novostavbě Domu umělců musel ustoupit pomník Friedrika Schillera, který byl přenesen severnější k průhledové ose z ulice Dvořákovy. Viz předchozí kapitola.

¹⁵⁰ Tento přístup k hlavnímu průčelí skýtal i působivý výhled na architekturu stavby. Dobře je to patrné např. na akvarelu Karla Weise. Viz např. J. Sedlák (1995), s. 90.

¹⁵¹ Srov. P. Zatloukal (2000 - in 90 let Domu umění ...), s. 41.

¹⁵² Viz kap. Proměny okružní třídy ve 20. století.

Po 2. světové válce, kdy byl Dům umělců (podobně jako Německý dům) poničen při náletech, byl obnoven v duchu doznívajícího funkcionalismu. Také zde (opět podobně jako v případě Německého domu) bylo využito částečné poškození v té době celkem pochopitelně nenáviděných staveb k jejich likvidaci. Zatímco Německý dům byl rozmetán, německý Künstlerhaus byl radikálně přestavěn. Autorem velmi kvalitní adaptace stavby z roku 1946 byl architekt Bohuslav Fuchs.¹⁵³

S odstupem času lze snad i poněkud litovat, že pozoruhodná stavba z vídeňského architektonického okruhu přelomu 19. a 20. století, která nemá v brně analogii zmizela. Naopak je třeba zdůraznit, že Fuchsova stavba je velmi hodnotná a veskrze funkční a patří k nejlepším výstavním stánkům u nás.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Srov. Z. Kudělka (1966), s. 132; I. Crhonek (1995, s. 166 a 169).

Fotografie dokumentující stav poškození a průběh adaptace Domu umění viz J. Venera (2000 - in 90 let Domu umění ...), s. 115 a 116.

¹⁵⁴ Za zmínku stojí i to, že v Domě umění působilo úspěšně řadu divadla Husa na provázku.

ZEMANOVA KAVÁRNA

Zemanova kavárna v parku na kolišti (Kavárna Josefa Zemana Pavillon) byla od svého vzniku v roce 1925 oblíbeným kavárenským podnikem, který navázal na neméně populární kavárnu Schopp.¹⁵⁵ Autorem projektu byl architekt Bohuslav Fuchs.

Volně stojící objekt, citlivě zasazený v zeleni, měl účelně řešený půdorys a vyváženou skladbou hmot. Východiskem této moderní stavby již nebyl princip článkování, sčítající jednotlivé samostatné části. Nazájem prostupující se hmoty, plochy a linie s minimálním použitím estetických prostředků tvořil soudržný stavební organismus s ohleduplným vztahem k okolnímu prostředí. Velmi působivá byla velká okna, která bylo možno spustit až k podlaze a propojit tak interiér s terasou. Jednoduchý, nevelký a velmi elegantní objekt se stal prvním projevem nového „slohu“ a do učebnic dějin architektury se zapsal jako první důsledně funkcionalistická stavba. Jako taková měla zásadní význam pro směrování nejen brněnské architektonické tvorby následujících let.¹⁵⁶

V roce 1964 byla Zemanova kavárna přes četné protesty odborné a kulturní veřejnosti zcela zbytečně zbořena v souvislosti s novostavbou Janáčkova divadla. V roce 1991 proběhl happening „druhého vytyčení Zemanovy kavárny“ a zrodila se tak myšlenka znovuvybudování zmizelé stavby.¹⁵⁷ V letech 1994-1995 byla na základě původní projektové dokumentace postavena její replika, která však již nebyla umístěna na původní parcele.¹⁵⁸ Nová Zemanova kavárna byla slavnostně otevřena 24. března 1995 u příležitosti 100. výročí narození Bohuslava Fuchse.

---

¹⁵⁵ Kavárna Schopp byla snad totožná s Packfeifferovou kavárnou na Kolišti (nebo ji snad záhy nahradila ?), která měla skleněnou přístavbu. Srov. K. Altman (1993), s. 132.

¹⁵⁶ Srov. např. L. Kudělková, Z. Kudělka, J. Chatrný (2000), kat. 84-87; I. Crhonek (1995), s. 22 a 26.

¹⁵⁷ Srov. P. Zatloukal (1997), s. 159.

¹⁵⁸ Autory projektu novostavby - repliky Zemanovy kavárny, jejíž základní kámen byl položen v dubnu 1994, byli Zbyněk Pech, Jana Janáčková, Harald Čadlík a Jiří Fixel.

JANÁČKOVO DIVADLO

Janáčkovo divadlo, scéna opery a baletu Národního divadla Brno, je jak rozsahem, tak i významem bezesporu největší realizací na okružní třídě ve 2. polovině 20. století.¹⁵⁹ Této stavbě předcházelo více jak půlstoletí snah o vybudování Českého národního divadla v Brně, které mělo být protějškem německého divadla „Na hradbách“ (dnešního Mahenova divadla).

V roce 1881 bylo založeno *Družstvo pro postavení Českého národního divadla v Brně*. Staveništěm mělo být nároží Žerotínova náměstí a Veverí, kde stávalo Prozatímní divadlo a kde dnes stojí tzv. Bílý dům. Další alternativou byl prostor na ulici Lidické, při vstupu do Lužánek. V letech 1910-1958 se uskutečnilo celkem sedm architektonických soutěží, kterých se zúčastnili nejvýznamnější čeští architekti (mimo jiné např. A. Dryák, E. Králík, J. Gočár, V. Hofman, J. Chochol, P. Janák, F. Roith, A. Balšánek, B. Hübschmann). Po 1. světové válce a vzniku republiky se přípravy oddálily. Další architektonickou soutěž vypsalo Družstvo v roce 1936. Staveniště na Žerotínově náměstí zůstalo, ale změnily se představy o urbanistické koncepci celého náměstí, ale i o charakteru divadla. To se mělo nyní stát demokratickou scénou pro nejširší veřejnost. Mělo být uzpůsobené pro operu, balet, operetu i činohru a mělo být prosto vnějšího patosu a monumentality.¹⁶⁰ V soutěži, která byla obeslána 30 návrhy, byli oceněni E. Hruška, F. Kerhart, V. Kuba, J. Víšek, F. Zelenka. Svůj návrh předložil i Bohuslav Fuchs, který navíc došel k poznání, že vybrané místo není nevhodnější.¹⁶¹

V další užší soutěži zvítězil Jan Víšek, ale práce zbrzdila válka. Projekt se přepracovával až do roku 1950. V roce 1956 proběhla další architektonická soutěž, v níž zvítězil návrh architektů Jana Víška, Viléma Zavřela a Libuše Žáčkové-Pokorové (V. Zavřel spolupracoval na projektu divadla s J. Víškem už od roku 1936). V roce 1958, po další interní soutěži, byl projekčními pracemi na Janáčkově divadle pověřen nově zřízený atelier Stavoprojektu pod vedením architekta Otakara Oplatka. Jeho spolupracovníky byli Ivan Ruller a Boleslav Pisařík. Vilém Zavřel byl hlavním inženýrem projektu. V lednu 1960 byla zahájena stavba, která byla dokončena v

¹⁵⁹ Ve všech ohledech srovnatelná s realizací divadla je ještě výstavba hotelu International (1958-62) na opačné straně okružní třídy, mezi historickými budovami Besedního domu, Pražákova paláce a Uměleckoprůmyslového muzea na Husově ulici.

¹⁶⁰ Srov. J. Sedlák (nedat.), nestr.

¹⁶¹ Výhrady k této parcele se objevily už v roce 1918.

červenci 1965.¹⁶² Moderní budova byla vybavena veškerými uměleckými, společenskými a technickými provozy. Scénu tvoří jeviště s točnou, na kterou navazují ještě zadní a boční jeviště. Hlediště pro 1 383 diváků je koncipováno jako stupňovitý amfiteátr s věncem lóží. V prvním suterénu pod vestibulem jsou restaurační provozy a klub umělců. Obestavěný prostor je dvojnásobkem objemu Mahenova divadla.¹⁶³ Zároveň s dostavbou divadla byl upraven i jeho předprostor, kde je velký bazén s fontánou. Okolní terasy byly osázeny zelení.

Nedílnou součástí budovy byla i celá výtvarných děl. Parapety balkónů na hlavním průčelí z tepaného měděného plechu jsou od Evy Kmentové a Olbrama Zoubka. V interiéru patří k nejvýznamnějším gobelínům s motivem lišky Bystroušky od Aloise Fišárka a bysta Leoše Janáčka od Miloše Axmana. Výplně z barevného hutního skla v oknech na podestách jsou od Stanislava Libenského a Jaroslavy Brychtové. Na čelní stěně klubu umělců je keramický reliéf Idy a Vladislava Vaculkových.¹⁶⁴

Budova divadla vyrostla na místě bloku domů, které byly částečně zničeny na konci 2. světové války. Nejvýraznějším objektem, který tvořil severní čelo tohoto bloku, byla Vyšší dívčí škola z let 1869-71 od Franze Neubauera. Nájemní dům F. Herzfeldera (Schram-Ring 8) z let 1867-68 realizoval stavitec Josef Arnold, který zde i bydlel.¹⁶⁵ Kromě válkou poničených činžáků a školy padla novostavbě divadla za oběť, bohužel zcela zbytečně, i Zemanova kavárna.

Ve své době nějvětší a nejmodernější divadlo v republice bylo slavnostně otevřeno 2. října 1965 operou Leoše Janáčka „Příhody lišky Bystroušky“.

¹⁶² Divadlo mělo být otevřeno už v roce 1964 k 80. výročí trvání Českého divadla v Brně. Stavební náklady měly činit celkem asi 70 miliónů korun. Srov. V. Zavřel (1961), s. 247 a 269. Skutečné náklady se pohybovaly kolem 100 miliónů korun. Srov. J. Sedláček (nedat.), nestr.

¹⁶³ Srov. např. J. Sedláček (nedat.), nestr.; D. Riedl, B. Samek (1965), s. 108.

¹⁶⁴ Srov. např. J. Sedláček (nedat.), nestr.; D. Riedl, B. Samek (1965), s. 108.

¹⁶⁵ Srov. P. Zatloukal (1995), s. 34.

NĚMECKÝ DŮM

Výstavba Německého domu se připravovala už od roku 1871 jako odezva na budování českého Besedního domu. V roce 1872 vznikl první návrh podle projektu Josefa Laiznera a zároveň se hledalo staveniště. Byl zvažován např. Zelný trh, kde by bylo možné spojení s objektem Reduty. Parcела pro stavbu byla nakonec vybrána v atraktivní lokalitě okružní třídy, ačkoli s ní nepočítal žádný z regulačních plánů. Německý dům měl být vybudován na nynějším Moravském náměstí, na místě jednoho z nejstarších „objektů“ na brněnském Ringu, kterým byl neoklasicistní Kiosek.

V roce 1887 byla vyhlášena architektonická soutěž, která byla omezena na architekty německé národnosti. Porota v čele s významnými architekty (F. von Schmidt, C. von Hasenauer, T. von Hansen a A. Prokop) a předsedou spolku Německý dům, kterým byl Friedrich Wanieck, vybrala návrh č. 10 s mottem „Němec“. Autory vítězného návrhu byli Hermann Ende a Wilhelm Böckmann.¹⁶⁶

Stavbu, která dokonale reprezentovala středoevropský nacionálismus, bylo možno přiřadit k tzv. „staroněmeckému“ či „holandskému“ stylu, inspirovanému severskou renesancí.¹⁶⁷ Ve výrazu průčelí to bylo vyjádřeno zejména neomítnutým cihelným zdírem a kamenným štukovým dekorem.¹⁶⁸

Slavnostní otevření proběhlo 17. května 1891.¹⁶⁹ Z typologického hlediska se jednalo o jeden z prvních „domů kultury“. Po obou stranách prostorné vstupní haly byly umístěny šatny. V 1. patře byl hlavní sál se 700 místy v parteru a s 200 místy na galeriích. K sálu přiléhaly spolkové místnosti. Ve 2. patře byla knihovna a obrazárna, v přízemí byla restaurace a v 1. patře kavárna s terasou.¹⁷⁰

---

¹⁶⁶ Druhou cenu získal brněnský Germano Wanderley (ten byl nakonec pověřen návrhem některých uměleckořemeslných detailů) a zakoupeny byly návrhy Maxe Hasse z Innsbrucku, Friedricha Schachnera z Vídni a společníků Hartela a Neckelmann z Lipska.

Srov. P. Zatloukal (1997), s. 110.

¹⁶⁷ Stavba byla zřejmě inspirována Domem německých knihkupců (1886-88) v Lipsku.

Srov. P. Zatloukal (1995), s. 36.

¹⁶⁸ Brněnská stavba se stala vzorem pro Německý dům v Moravské Ostravě (F. Neumann).

Srov. P. Zatloukal (1997), s. 111.

¹⁶⁹ O rok později byl před německým domem odhalen pomník Josefa II (viz výše).

¹⁷⁰ Srov. např. A. Prokop (1904), s. 1394-1395; P. Zatloukal (1997), s. 111.

Za 2. světové války byla stavba poškozena a v rámci protiněmeckých nálad zbořena. Za zmínku stojí i to, že na konci války bylo před Německým domem provizorní pohřebiště padlých rudoarmějců.¹⁷¹

Velmi lapidárně komentoval stavbu Německého domu architekt Adolf Loos, který se v roce 1870 narodil a poté vyrůstal doslova pár kroků odtud. Na dnešní Kounicově ulici, v místech, kde dnes stojí hotel Continental, měl jeho otec Adolf Loos st. kamenosochařskou dílnu.

„Kdykoli jsem byl v Brně a podíval se na Německý dům a českou Besedu, charakter obou těchto staveb mi ihned řekl, jak to musí s německým Brnem dopadnout. To je přece jasné! Dal bych ty dva obrázky vedle sebe a někde reprodukovat. Ale co jsem viděl nedávno v Praze, myslím, že čeští architekti jdou do forem brněnského Německého domu. To je špatné znamení.“¹⁷²

V roce 1936 byla vypsána soutěž na **výstavní pavilon** brněnské *Skupiny výtarných umělců*, který měl být postaven na Moravském náměstí. Do užší soutěže postoupilo pět návrhů,¹⁷³ z nichž nejpromyšlenější byl projekt Bohuslava Fuchse. Jeho návrh v prodloužené ose Brandlovy ulice počítal s úpravou zelených ploch na náměstí a počítal také se zamýšlenou přístavbou nového německého divadla k Německému domu. Nekonvenční návrh na kruhovém půdorysu byl od Bedřicha Rozehnala. Projekt Mojmíra Kyselky situoval pavilon proti kavárně Museum (Berglerova vila) a měla mu padnout za oběť Pořískova tramvajová zastávka.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Jaro 1945 bylo velmi horké, a proto bylo nutno z hygienických důvodů okamžitě pohřbívat padlé. Provizorní hroby byly na mnoha místech v parcích a sadech po celém městě. Fotografie s hroby před Německým domem viz např. J. Dřímal a kol. (2. díl, 1973), obr. 136.

¹⁷² Srov. Adolf Loos: Řeči do prázdnna (O šetrnosti), Kutná Hora 2001, s. 161.

¹⁷³ B. Fuchs, M. Kyselka, J. Polášek, B. Rozehnal, B. Tureček.

¹⁷⁴ Srov. L. Krčálová (1993), s. 85.

BERGLEROVA VILA

Dům obchodníka s kůžemi K. Berglera byl postaven v letech 1860-63 na nároží pevnostního koliště, při nynější Lidické. Palácový typ stavby včetně nádvoří nese charakteristické rysy anglické neogotiky. Neomítané cihelné zdivo je kombinováno s tudorskými dekorativními prvky (zejména u mohutných kamenných arkýřů). Na nároží je terasa s vyhlídkou na město, kde byla umístěna zimní zahrada.¹⁷⁵

Autorem stavby byl vídeňský architekt Heinrich Ferstel. Byla to jeho první brněnská realizace a přinesla mu věhlas i další zakázky.¹⁷⁶ V 80. letech 19. století přestavěl křídlo směřující ke kolišti August Prokop.¹⁷⁷

V Berglerově vile je již řadu desetiletí známá restaurace a kavárna Muzeum (tzv. „Muzejka“).

---

¹⁷⁵ Srov. např. A. Prokop (1904, s. 1406; P. Zatloukal (1997), s. 49.

¹⁷⁶ V době, kdy H. Ferstel navrhoval tzv. Berglerovu vilu, vydal společně s vídeňským historikem umění Rudolfem Eitelbergrem knihu o měšťanském bydlení - Das bürgerliche Wohnhaus und das Wiener Zinshaus. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 49.

Heinrich Ferstel je mimo jiné autorem známého Votivkirche ve Vídni (1856-79). Jeho brněnský „červený“ kostel se stal vzorem mnoha jiných evangelických kostelů v moravských městech (Olomouc, Opava, Moravská Ostrava), které vznikaly rovněž většinou v rámci nově budovaných okružních tříd. Na okraji koliště byl podle projektu H. Ferstla postaven ještě Fleschův a Hauptův palác. Srov. P. Zatloukal (1997), s. 49 a 68-69.

¹⁷⁷ Srov. A. Prokop (1904), s. 1348 a 1406; P. Zatloukal (1997), s. 49.

DŘEVINY A KVĚTENA V SADECH NA KOLIŠTI

Kapitola věnovaná dřevinám a květeně v sadech na Kolišti je určena především odborníkům z řad přírodovědců, dendrologů, botaniků a zahradních architektů. Obsahuje kompletní kopie veškerých dostupných prací, které byly v tomto směru parku na Kolišti věnovány.

V prvním svazku spisu Přírodozpytného spolku v Brně publikoval **Alexandr Makowsky** přehled flory na Špilberku, na Františkově a na Kolišti pod názvem **Ueber die Flora des Spielberges, Franzensberges und des Glacis, In: Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn, I. Band 1862, Brünn 1863**. Profesor Makowsky byl vůbec prvním badatelem, který publikoval odborné stati o brněnské floře.

V roce 1879 vydal prof. **Anton Tomaschek** systematický soupis stromů a křovin v brněnských parcích, který publikoval pod názvem **Systematisches Verzeichniss der in den Anlagen Brünns gepflanzten und den Winter überdauernden Bäume und Sträucher mit Hinweisung auf die Standorte derselben. Von Anton Tomaschek, k.k. Gymnasial-Professor und Docent der Botanik und Waarenkunde an der k.k. techn. Hochschule in Brünn, Brünn 1879.**

Novodobý, poněkud stručnější přehled o brněnské floře publikoval v roce 1928 **Johann Hruba** ve svém botanickém průvodci po Brně a okolí, který vydal pod názvem **Botanischer Führer durch Brünn und Umgebung, Brünn 1928.**

Nejnovější prací je publikace **Josefa Přibyla - Galerie brněnských stromů, Brno 1998.** V Přibyllově práci jsou přehledně uvedeny stromy a keře v brněnských sadech, zahradách a ulicích. Text je doplněn schematickými nákresy hlavních městských parků s vyznačením důležitých stromů a dřevin.

V oblasti parků na Kolišti a na Moravském náměstí se nacházejí především: jalovec obecný, jedlovec kanadský, modřín evropský, tis japonský, dub letní, jasan úzkolistý, palatan javorolistý, jerlín japonský, cesmína ostrolistá, bobkovišeň lékařská, skalník vrbovitý, katalpa, šeřík čínský, nahovětvec dvoudomý, střemcha hroznovitá, pajasan žláznatý. Z keřů jsou to: břečťan popínavý, čimišník obecný, šeřík obecný, kalina vrásčitolistá, zlatice převislá, zlatice prostřední.

Alexander Makowsky: Ueber die Flora des Spielberges,
Franzensberges und des Glacis, In: Verhandlungen
des naturforschenden Vereins in Brünn,
I. Band 1862, Brünn 1863.

des Holztheeres zuerst in Blansko von Reichenbach aufgefunden und näher untersucht wurden. Von denselben erlangte eine besondere Wichtigkeit das Kreosot und Paraffin; letzteres gewinnt man aus dem am wenigsten flüchtigen Anttheile des Theoreöles, aus welchem es sich in der Kalte ausscheidet, ausgepresst, und durch Destillation mit concentrirter Schwefelsäure völlig gereinigt wird.

Torf- und Braunkohlenlager werden in neuerer Zeit gewinnbringend zur Erzeugung des Paraffin's, aus welchem Salonkerzen verfertigt werden, benutzt. Die flüchtigen Oele, welche aus Torf und Braunkohlen gewonnen werden, kommen unter verschiedenen Namen im Handel vor, als: Photogen, Turfol, Asphaltöl, Solaröl, Maschinenschmieröl u. s. w.

Die Producte der Steinkohle sind verschieden von jenen des Holzes und der Braunkohle. Aus Steinkohlentheer, der möglichst entwärts wurde, erhält man 10% leichtes auf Wasser schwimmendes, und 5% schweres im Wasser untersinkendes Öl.

Das leichtere, Benzin, ist ein Gemenge verschiedener Kohlenwasserstoffe; zunächst kommt darin Benzöl vor; der Dampf desselben ist brennbar und markotisrend, so wie Chloroform; man gebraucht Benzöl zur Auflösung von Kautschuk und Guttapercha. Das schwere, im Wasser untersinkende Öl enthält vorzüglich Carbolösäure, welche als Stein-kohlentheer-Kreosot angewendet wird. Mit Salpetersäure behandelt, bildet sie Pikrin-Salpetersäure, welche letztere in der Färberei eine wichtige Anwendung findet. Schafwolle und Seide werden nämlich durch dieselbe dauernd gelb gefärbt, während Baumwolle und Leinfaser keine Färbung annehmen. Es gibt somit auch die Pikrinsalpetersäure ein Mittel an die Hand, eine Mengung der Seide mit Baumwolle leicht zu erkennen.

Wegen des bitteren Geschmackes dieser Säure hat man sie sogar zur Fälschung des Biuers benützt, doch mit Nachtheil für die menschliche Gesundheit. Zum Glücke ist die Säure auch in einem so gefälschten Biere leicht zu erkennen, indem reine weisse Schafwolle in dasselbe gulgelt, binnen 24 Stunden gelb gefärbt erscheint, auch wenn nur 1/10000 von Pikrinsäure im Biere enthalten gewesen wäre.

Von organischen Basen, die in dem Kohlentheere vorkommen, ist besonders hervorzuheben das Anilin, welches aus dem schweren Theeröl gewonnen wird, und in neuerer Zeit zur Darstellung mehrerer Farbstoffe benützt wird.

So wie der Theer des Holzes ein festes Product liefert, so liefert ein solches auch der Steinkohlentheer: Naphtalin, welches durch Salpetersäure in Nitronaphtalin übergeht, und ebenfalls mehrere Farbstoffe liefert.

Herr Professor Berr knüpft daran die Bemerkung, dass es erwünscht wäre, an den Nachmittagen des Mittwochs und Samstags, an welchem sich ohnedies mehrere Mitglieder im Vereinslocale versammeln, auch praktische Versuche in den einzelnen Zweigen der Chemie vorzunehmen und erietet sich Mittwoch den 30. April Einiges über die in neuester Zeit so wichtig gewordene Massanalyse im Laboratorium der k. k. Oberrealschule mitzutheilen.

Herr Professor Makowsky sprach „Ueber die Flora des Spielberges, Franzensberges und des Glacis“:

Über die Flora Brünns stammen die ersten ausführlichen Nachrichten von Hochstetter aus dem Jahre 1825, doch fehlte uns bis jetzt eine Flora Brünns.

Der Redner hat es sich zur Aufgabe gemacht, ein Bild jener Flora zu entwerfen, welche in der nächsten Nähe Brünns, besonders in der Jetzzeit, durch neue Anlagen und Bauunternehmungen theilweise verdrängt, theilweise eine verschiedene wird, und legt dem Vereine ein Verzeichniß von circa 300 wildwachsenden und 60 cultivirten Pflanzen vor.

Im Vortrage hebt der Redner einige Pflanzen hervor, die wohl zunächst aus diesem Florenegebiete verschwinden dürften.

Im Frühjahr 1853 sammelte derselbe am Spielberge *Ceratocephalus orthoceras DC.*, welches Pflänzchen bis dahin den Botanikern an dieser Stelle gänzlich entging.

Das der Cultur empfehlenswerthe *Linum austriacum L.*, ist bis jetzt in Mähren nur auf dem Spielberge beobachtet worden.

Glaucium corniculatum Curt. dürfte wahrscheinlich bei Herstellung der neuen Anlagen am Spielberge verschwinden.

Echinops sphaerocephalus L., am nördlichen Abhange des Spielbergs, wurde schon im Jahre 1855 durch den Einsturz einer Mauer vernichtet.

Xanthium spinosum L., ursprünglich der Flora Mährens fremd, stammte aus Taurien, kam zur Zeit des griechischen Aufstandes durch Kosaken in die Wallachei, indem die Samen dieser Pflanze an den Haaren der Pferde hingen blieben; von den Wallachen wird daher die Pflanze die Moskowitor Distel genannt. Im Jahre 1830 kam sie gleichzeitig mit der Cholera in die Bukowina, daher nennt man sie dort die Cholera-Distel; in Ungarn ist sie zumeist auf Lagerplätzen der Schweine zu finden, daher man sie dort Schweine-Distel nennt.

Mit der Schafwolle kam sie nach Mähren und weiter nach Deutsch-land und wurde zuerst im Jahre 1842 am Spielberge vom Hrn. Joh. Bayer

General-Inspector der Staatsseisenbahn-Gesellschaft, entdeckte, wahrscheinlich mit den Abfällen der Wolle kam, welche die Straßlinge am Spielberge verarbeiteten. Noch im Jahre 1853 wurde diese Pflanze nur am Spielberge vom Redner beobachtet, während sie jetzt überall an Schutt- und Wegrändern wuchert.

Am Franzensberge in der Nähe des Brunnens kommt im Gebüsch eine Pflanze vor, welche von Rohrer und Mayer als *Fumaria parviflora Lam* angeführt, vom Reder jedoch für *F. Vauquelinii Lois* erklärt wurde. *Tragus racemosus Ds.* ist in der Nähe des Kreuzes am Franzensberge anzutreffen, welcher Standort einer der wenigen in ganz Deutschland ist.

Auf den künstlichen Wiesen des Glacis ist besonders *Avena flave-scens* L. und *Lolium italicum* A. Br. hervorzuheben, welches letztere zuerst vom Herrn Prof. v. Niesssl beobachtet wurde.

Verzeichniss

der auf dem Spielberge, Franzensberge, auf dem Glacis und den Stadtbastionen beobachteten Gefässpflanzen.

S. bedeutet das Vorkommen ~~hier~~^{hier} auf dem Spiegelberg; P. auf dem Frantzenberge, G. auf den Glaciern.

Filices. Pro annua L.

S. bulbosa, L. var. *vivipara*.
S. pratensis, L.

Asplenium Ruta muraria, L.
Arborescens, L.
compressa, L.
Arborescens elatius, M. K.

* *G. Tolium italicum* A. Br.
Gramineæ.
Avena fatua L.

G. Donau	<i>perenne</i> L.	G.	"
"	"	G.	"

Hordeum murinum L.	" temulentum L.	<i>Agrostis stolonifera</i> L.
		<i>S. Stipa capillata</i> L.

Secale cereale L.
S. triticum glaucum Desf.
Apera Spica venti Beauv.
Allopecurus pratensis L.

Phleum pratense L.
S. Anthoxanthum odoratum L.

S. rubra L. *S. glomerata* L.
S. glomerata L. *S. ciliare* Retz.

Bromus secalinus L.	"	<i>gracilis</i> L.	"	<i>Crus Galli</i> L.
"	"	"	"	<i>miliaceum</i> L.

Setaria verticillata Beauv.
" " *viridis* Beauv.

S. Bromus patulus M. et Koch.	<i>inermis</i> Leyss.	"	<i>Tragus racemosus</i> Desf.
			<i>glaucia</i> Beauv.

Andropogon Ischænum L.

Dactylis glomerata L.	Cyperaceae.
Koeleria cristata Pers.	<i>Carox hirta</i> L.

Agrostis capillaris L. *Melica ciliata* L. *Carex hirta* L. *Schreberi Schrank.*

	F. Glyceria aquatica	Jresi, ver- schwunden in letzter Vilares	precox Jacq.
--	----------------------	--	--------------

S.	"	distans	Wahl.	<i>Gagea arvensis</i> Schult. Linnaeae.
Zeit.				

Nach Beendigung dieses durch das Vorzeigen der betrennen Pflanzen erläuterten Vortrages bemerkte Herr Regierungs-rath L. e Monnier gelegentlich der Anführung des eben jetzt auf dem Glacis reichlich blühenden *Acer platanoides*, dass er auf demselben in Salzburg gerade zur Blüthezeit einen Käfer *Bradybatus Kellneri Bach.* gefunden habe und dass es wünschenswerth wäre, auch im hiesigen Gegend nach diesem Insekte zu forschen.

Conifera.	F. Chenopodium opulifolium Schr.	G. Matricaria Chamomilla L.	Ambrosiacæ.
* Pinus sylvestris L.	Vulvaria L.	G. Chrysanthemum Leucanthemum L.	Xanthium Strumarium L.
* " Larch L.	S. Atriplex oblongifolia WK.	Senecio vulgaris L.	S. G. " spinosum L.
* " Abies L.	patula L.	Jacobea L.	Lonicereæ.
* " Taxus baccata L.	laciniata L.	S. Echinops sphærcephalus L.	Lonicera Xylosteum L.
Betulaceæ.	F. Amaranthus silvestris Desf.	Cirsium arvense Scop.	Sambucus nigra L.
* Betula alba L.	retroflexus L.	" lanceolatum Scop.	Carduus acanthoides L.
Salicinæ.	G. " Blitum L.	Onopordon Acanthium L.	" racemosa L.
Populus alba L.	Tremula L.	Lappa major Gært.	* Viburnum Opulus.
" pyramidalis Rozier.	Polygonum avicinare L.	" tomentosa Lam.	* " Lantana L.
nigra L.	S. " Convolvulus L.	Centaurea Jacea L.	Stellatæ.
" monilifera Ait.	Rumex Acetosa L.	" Cyanus L.	Galium Aparine W. et Gr.
Cupuliferæ.	" Acetosella L.	" Seabiosa L.	Mollugo L.
* Carpinus Betulus L.	Plantago major L.	" maculosa Lam.	" vertum L.
Corylus Avellana L.	" media L.	Lapsana communis L.	S. Asperula cynanchica L.
* " Colurna Willd.	" lanceolata L.	Cichorium Intibus L.	Sherardia arvensis L.
Juglandeæ.	Dipsaceæ.	Leontodon autumnalis L.	Oleaceæ.
* Juglans regia L.	Knautia arvensis Coult.	" hastilis L.	Tragopogon orientalis L.
Urticæ.	Compositæ.	Ligustrum vulgare L.	Ligustrum vulgare L.
Urtica urens L.	G. Bellis perennis L.	S. " major Jacq.	Syringa vulgaris L.
" dioica L.	Enigeron canadensis L.	Podospermum Jaquinianum Koch.	* Fraxinus excelsior L.
Ulmaceæ.	S. " acris L.	Taraxacum officinale Wig.	S. Chondrilla juncea L.
Ulmus campestris L.	Inula britannica L.	S. Chamaenerion Scarioia L.	Labiatae.
" effusa Will.	S. Artemisia Absinthium L.	" S. F. " viminea Sch.	Salvia silvestris L.
Chenopodeæ.	campestris L.	" muralis Rus.	" pratincola L.
S. Salsola Kali L.	S. " acris L.	Sonchus oleraceus L.	S. " verticillata L.
Chenopodium hybridum L.	Inula britannica L.	" asper Vill.	S. Thymus Serpyllum L.
" murale L.	S. Artemisia Absinthium L.	" arvensis L.	S. Calamintha Acinos Clairv.
album L.	campestris L.	G. Crepis setosa Hall.	Glechoma hederacea L.
Ballota nigra L.	Chenopodiae.	" biennis L.	Lamium amplexicaule L.
Hieracium Pilosella L.	S. F. " scoparia WK.	" tectorum L.	" purpureum L.
" prealtum Vill.	" vulgaris L.	S. " foetida L.	" maculatum L.
" unibellatum L.	Achillea Millefolium L.	" album L.	" album L.
Anthemis arvensis L.	Chenopodium hybridum L.	Prunella vulgaris L.	Ajuga reptans L.
" Cottula L.	" murale L.	" unibellatum L.	
" "	" album L.	" "	

Bignoniaceæ.	
Boragineæ.	F. * Bignonia Catalpa L.
	sperugo procumbens L.
	echinospermum Lappula Lehm.
Primulaceæ.	Anagallis arvensis L.
	anthelusa officinalis L.
	Lithospermum arvense L.
	Echium vulgare L.
	Myosotis hispida Schlecht.
Convolvulaceæ.	Eryngium campestre L.
	Aegopodium Podagraria L.
	Carum Carvi L.
	S. Pimpinella Saxifraga L.
Solanaceæ.	Aethusa Cynapium L.
	Seseli glaucum L.
	Anethum graveolens L.
	G. Pastinaca sativa L.
	Heracleum Sphondylium L.
	Daucus Carota L.
	S. Caucalis daucoides L.
Scrophularieæ.	Torilis Anthriscus Gn.
	Anthriscus silvestris Hoffm.
	F. Anthriscus Cerefolium Hoffm.
	Cherophyllum temulum L.
	G. † Coriandrum sativum L.
Cornææ.	
	Vergascum Thapsus L.
	Verbascum Phlomoides L.
	" nigrum L.
	F. Antirrhinum majus L.
	Linaria minor Desf.
	S. vulgaris Mill.
	Veronica Chamædrys L.
	prostrata L.
	" serpillifolia L.
	arvensis L.
	triphylos L.
	agrestis L.
	polita Fr.
	hederæfolia L.
Orobanchææ.	Euphrasia officinalis L.
	virgatum Roth.
Grassulaceæ.	Sedum album L. (Stadtmauer.)
	" acre L.
	" sexangulare L.
	S. † Semperivum tectorum L.
Ranunculaceæ.	G. Anemone ranunculoides L.
	S. Ceratocephalus orthoceras Dc.
	Ranunculus auricomus L.
	acris L.
	" bulbosus L.
	" repens L.
	Delphinium Consolida L.
Berberideæ.	Berberis vulgaris L.
Papaveraceæ.	Papaver Rhoeas L.
	S. somniferum L.
	S. Glaucium corniculatum Curt.
	Chelidonium majus L.
Fumariaceæ.	
	Fumaria officinalis L.
	F. " Vaillantii Lois.
Violarieæ.	Violæ odorata L.
	" tricolor L.
	" hirta L.
Scleranthaceæ.	Scleranthus annuus L.
	Barbarea vulgaris Br.
	Nasturtium silvestre Br.
	Hesperis matronalis L.
	Sisymbrium officinale L.
	Loeselii L.
	Sophia L.
Alliariæ.	Alliaria Scop.
Cucurbitaceæ.	Cucurbita alba L.
Orobanchææ.	F. Bryonia alba L.
	" ven.

Holosteum umbellatum L.	Polygala.	Pomaceæ.	* Prunus domestica L.
Stellaria media Vill.	G. † Polygala vulgaris L.	Crataegus Oxyacantha L.	* " Avium L.
S. Cerasitum glutinosum Fr.	" trivale Lk.	" rubra L.	* " Padus L.
" arvense L.	"	" crocea L.	Papilionaceæ.
"	"	"	* Pyrus malus L.
Silenea.	"	" communis L.	* Cytisus Laburnum L.
S. Dianthus prolifer L.	"	" Sorbus Aucuparia L.	Ononis spinosa L.
" Carthusianorum L.	"	"	Medicago lupulina L.
S. Silene Oites Sm.	"	"	" falcata L.
S. inflata Sm.	"	"	"
Lychnis vespertina Sib.	"	"	"
Malvaceæ.	S. F. * Vitis vinifera L.	"	"
F. Malva silvestris L.	Euphorbiaceæ.	"	"
" rotundifolia L.	Euphorbia Helioscopia L.	Potentilla anserina L.	Melilotus officinalis L.
Tiliaceæ.	" virgata W. K.	" inclinata Vill.	Trifolium pratense L.
* Tilia parviflora Eh.	"	" reptans L.	" repens L.
* " grandiflora Eh.	"	" argentea L.	Lotus corniculatus L.
Hypericinæ.	"	" verna L.	"
S. Hypericum perforatum L.	"	"	* Colutea arborea L.
Acerineæ.	"	"	* Robinia Pseudacacia L.
G. * Acer Pseudoplatanus L.	"	"	* Caragana frutescens DC.
G. * " platanoides L.	"	"	"
G. * " campestre L.	"	"	"
G. * " rubrum L.	Erodium cicutarium L'Her.	"	"
G. * " tataricum L.	Geranium pratense L.	"	"
G. * " Negundo L.	" pusillum L.	"	"
Hippocastaneæ.	" molle L.	"	"
"	" Robertianum L.	"	"
* Aesculus Hippocastanum L.	F. "	"	"
* Pavia flava DC.	Geraniaceæ.	"	"
* " rubra Lam.	"	"	"
S. Linum austriacum L.	"	"	"
"	" usitatissimum L.	"	"
Zu Mitgliedern wurden gewählt:			
P. T. Ierr			vorgeschlagen durch die P. T. Herren.
Buchberger Ant.			G. Theimer und G. Norofsky.
Thannhabauer Jos., Hörer der Technik in Brünn			Pr. Gernak und A. Burghauser.
Schmid Franz, Lehramtsandidat in Brünn			Dr. Zaradki und A. Makowsky.
Vyhnal Fr., Ingenieur der k. k. Landes-Bau-			G. Norofsky und Dr. C. Schripfel.
direction in Brünn			W. Tkany und G. v. Nieszl.
Oeffermann Carl sen., Fabrikant in Brünn			Pr. Gernak und F. A. Janek.
Gottlieb Ed., Registratur der mähr. Staatsbuch-			
haltung in Brünn			

Anton Tomaschek: Systematisches Verzeichniss der in den
Anlagen Brünns gepflanzten und den Winter
überdauernden Bäume und Sträucher mit Hinweisung
auf die Standorte derselben. Von Anton Tomaschek,
k.k. Gymnasial-Professor und Docent der Botanik
und Waarenkunde an der k.k. techn. Hochschule
in Brünn, Brünn 1879.

Öffentliche

Verezehn

der

in den Aufzügen Kreuzes gepflanzten
und

den Winter überdauenden.

Zwölfe und Fünfzehn

mit Hinweisung auf die Standorte derselben.

Bon

Anton Gomášek,

k. k. Gymnasialprofessor und Dozent der Botanik und Naturkunde
an der k. k. techn. Hochschule in Brünn.

Brünn 1879.

Druck von W. Blumhart in Brünn. — Verlag des Verfassers.

Vorwort.

Ich bin weit entfernt zu glauben, daß vorliegende Arbeit alles bietet, was in der eingehenden Rücksicht geboten werden könnte und sollte, im Gegentheile hoffe ich, daß es erst Gelegenheit und Anregung zu weiteren Forschungen geben wird.

Mit der Kenntniß der wildwachsenden Pflanzen soll unser botanisches Museum nicht geschlossen werden; insbesondere die Culturpflanzen fordern die eingehendste wissenschaftliche Berücksichtigung. Wie sehr diese auch in weiten Kreisen Bedürfniß geworden, zeigt der Umstand, daß unlangst Dr. Seesen für gut fand, in seine vortreffliche Stora Deutschlands auch die Culturpflanzen aufzunehmen.

Unsere Herrlichkeit erlaugen bieten — Damit sei jenen Männer, welche sich um die Verfeilung der selben leidende Verdienste erwarben — manigfaltige Gelegenheit, viele Spezies zu fremder Länder kennen zu lernen, wie folgende Zusammenstellung nach den ursprünglichen Staatsländern nachweist:

Staatsländer:	Procent der Gesammtsumme von 133 getten.
Amerika	25·9
Orient	20·7
Europa	38·3
Span., China	13·4.

Brün, im October 1879.

Der Verfasser.

I. Polypetale (Eleteropetalae, Getrechtsblättrige.)

I. Classe: Leguminosae, Hülfenträger:

1. ♂. Caesalpiniaceae. ♂ ja spinient:
  1. Gymnochadus canadensis. Lam. ♂chter Gelechbaum. Aus Canada und den nördlichen Staaten des nordamerikanischen Reichstaates. Echte Bäume im Hugarten mit doppelt gefiederten bis 3 Fuß langen Blättern und unbeschädigten Blüthen am Ende der Zweige in Zweigen oder Stäben.
  2. Gleditschia triacanthos. L. Dreizornige Gleditschie.
(Joh. Gottl. Gleditsch, geboren zu Leipzig 1714, gestorben 1786. Prof. der Botanischen Schule.) Echte hübscher Baum mit wohlgefügter durchfädiger Verzweigung, zu Gruppen und Einzelanpflanzungen besonders geeignet, trägt getrimmte bis 1 Fuß lange Blüthen. Vereinigte Staaten Nordamerikas, besonders auf der Westseite. Im Hugarten.
  2. ♀. Papilionaceae. ♂metterling blüthler.
    3. Sophora japonica. L. Japanische Sophore.
Ein stämmig hoher Baum mit fein gefiedertem Laub, mit gelbem, in einfärbigem Stauben steckenden Blüthen, aus Span und China. Entdeckt in einem kleinen Garten in Frankreich, aus dem am 1. Auguste 1878 von 5. bis 11. August zur vollen Blüthe gelangt. (Nach Scop. Deudr. fällt die Blüthezeit in den Juni und Juli!)
  4. Cercis siliquastrum. L. ♂chter Judasbaum.
Die jährigen Zweige gehen im Winter meist zu Grunde; in Südeuropa und im Oriente. 2015 Strand im Tech. Der franz. Garten. Ein Garten. D'fermann's sogar zum Blühen gelangend, hält nur herangemachten die härteren Wintere aus und sollte in der Jugend gestutzt werden. Er ist einer frühen rothen Blüthen wegen, die vor den entwickelten Blättern erscheinen, eines der reizendsten Blüthengesänge. In Russien bildet er seine reisenden Blüthenschnaudes wegen eine der schönen Zierden des botanischen Gartens am Steinweg.
  5. Cytisus laburnum. L. Gemeiner Bohnenbaum oder Goldregen. Staaten und das südl. Europa. Zu den Unlagen der Stadt häufig. Die Var. Adamii Port ist eine interessante Form mit schmutzig- oder gelblich-rothen Blüthen, ein Blendling von C. alpinus und purpureus. Scop. (Rod.) Zu Garten des Hugus unterstiftes von Ulzburg.
  6. Cytisus Ratisbonensis. Schaeff. Gelech. mit anliegenden Fächer. (Von Josephsfeier Reinmann in Regensburg, gestorben 1735, zuerst beschrieben.) Die Var. elongatus Walb. und Sicca, mit verlängerten Blüthenköpfchen, aus Ungarn und dem kaukasischen Sibthaus flammend (oft 4 bis 5 Fuß hoch), im Tech. Berlinersgarten.

7. *Cytisus purpureus*. Scop. Blütenblättriger Geißklee.
Norditalien, Dalmatien. Auf *Laburnum vulgare*-Grenze ver-
wächst nicht er sich als Kronenbaum sehr schön aus und kann nicht
genug empfohlen werden. In Italien in der Stiftsgarten u.

8. *Cytisus alpinus*. Mill. Blütenblättriger Geißklee. Verwendet eine große Bierde im Gärten und Anlagen. Hier nur im
Südbüttner Stiftsgarten beobachtet.

9. *Caragana arborescens*. Lam. Große Karagane oder Erbenstrauß.
Einer der besten Sträucher, der nie durch den Frost leidet, zu
Soden verwendbar, Sibirien. Häufig in allen Anlagen.

10. *Caragana frutex*. L. Kleine Karagane.
Wegen der Größe goldgelber Blüthen zwischen dem schönen, fast
zußland, Sibirien. In den Anlagen der Stadt hic und da.

11. *Caragana Chamlagu*. Lam. Chinesische Karagane.
Der Name Chamlagu wird in China für die Pflanze gebraucht;
Nord-China. Im Wugarten beim Springbrunnen; Blüthen eingeln,
später röthlich. Der Strauß blühte am 12. Mai 1878.

12. *Robinia pseudoacacia* L. Gemeine Robinie (*Ufalia*).
Gämt mit aus Nordamerika, bekannt seit dem 17. Jahrhundert. Director
Medicus im Heidelberg gab im Jahre 1796 eine Zeitschrift: "Inchoter
Ufaliasbaum," heraus, in welcher zum allgemeinen Anbau aufgefordert
wird. Zu Anplantungen kann sie nicht genug empfohlen werden und
ist noch viel zu wenig beachtet. Durch Spätfroste werden zweilen die
Blüthentragenden Zweige gänzlich vernichtet, wie bei uns im Jahre 1874.
Die Var. *monstrosa* macht abnorme Triebe, welche sich mit getraulien
Blättern besetzt sind. In den Anlagen bei der Ec. Schonassirje.
Die Augenfalte, R. umbraulifera, Rob. inermis, eine Menge von kurzer
Lebensdauer, ist eingeln in der Nähe der hys. Süßwälder.

13. *Robinia glutinosa* Sims. Flabrigre Robinie.
Südbütt. Staaten Nordamerika. Besitzt große Lebhaftigkeit mit
Blüthen im aufrechten Kurzen Zweigen. Blüht meist zum zweitenmale
im Herbst. Um Rio in der Nähe der Neugasse.

14. *Robinia hispida*. L. Borstige Robinie.
Südbüttische Staaten Nordamerika. Strauß mit borstigen Zweigen
und hellrothen großen Blüthen ohne Geruch. In mehreren Gärten.

15. *Wistaria polystachia* Thimb. (Glycine chinensis. Sims.)
Süßholze, Glycine.
Mongolei und China. Eine prächtvolle, schnellwüchsige, holzige
Stange mit frühzeitigen blauen, in herabhängenden Trauben stehenden,
getrockneten Blüthen. In Fernann's Gärten.

16. *Colutea arborescens*. L. Echter Blasenstrauß.
Süd- und Mittel-Europa, nördlicher Orient. Blüht den Sommer
hindurch bis in den Herbst. Die aufgehobenen Blüten sind oft 2 Zoll

lang und haben dann einen Durchmesser von über 1 Zoll. Am Spiel-
berg u. s. w.

17. *Colutea orientalis*. Mill. Orientalischer Blasenstrauß.
Südost-Europa, Orient, Sizilien. Durch die blaue grüne Farbe der
Blätter und braungefleckte Blüthen von der vorhergehenden verschieden.
In der Nordseite des Spielberges.

18. *Indigofera Dosua* Fr. Ham. Dosua-Pflanze.
Dosua (*Dosua*) ist die Bezeichnung im Batterlande (Kinnaraya-
gebirge). Ein rechtlicher schönblühender Strauß, der jedoch in rauher
Lage gedreht werden muss. Im Garten des Herrn Reiss am Spielberg e.
19. *Amorpha fruticosa*. L. Gewöhnliche Uniform.
Bewohnt Staaten Nordamerikas. Blüthen klein, violett, in höchsten
und fläudigen Zweigen. Strauß.

II. Classe: Rosillorae, Rosenblüthler.

3. *Rhamnus* Drupaceae, Steinobstgewächse.

20. *Amygdalus nana*. L. Gewöhnliche Mandelbaum.
Nordafien, Russland, Griechenburgh, Balkanfürstentum und Servien.
Ein sehr hübscher Strauß, dessen Blüthen im ersten Frühjahr die langen
rutschigen Zweige mehrheitl. bedecken. In Gärten.

21. *Anagyrdalus communis*. L. Echter Mandelbaum.
Batterland wahrscheinlich Mittelasiens. Als Tierfrüchte für eine
Sorte mit weidenähnlichen, sowie eine mit geflochtenen Blättern,
Form mit weiteren Zweigen, eine weitere mit geflochtenen Zweigen, eine
dritte mit hängenden, eine vierte mit gefüllten Blüthen zu nennen.
Fünf mit großen und noch eine mit gefüllten Blüthen zu nennen.

22. *Amygdalus Persica*. L. Pfirsichbaum.
Batterland vielleicht Persien. Der Unterstiel zwischen Mandel und
Pfirsiche ist ohne Früchte ungewöhnlich schwierig.
China. Durch Fortune eingeführt. In Garten.

23. *Prunus triloba* Lind. Mandel-Spritzbaum.
China. Durch Fortune eingeführt. In Garten.

24. *Prunus spinosa*. L. Schlehenbaum. Als Schlehen-Baum ganz
Europa, Transsilvanien und Nordafien. Als Schlehen-Baum ganz
vorzüglich, indem er wenig von Zweigen heimgesucht wird und auch
einen lantfachtlichen Werth hat, da er seine Blenden weißer Blüthen aus
meist vor den Blättern in großer Menge entfaltet und von ferne aus
das Ganze genommen, als wären die Sträucher plötzlich über Nacht mit
Schnee bedeckt worden. Am Gelben Berg u.

25. *Prunus avium*. L. Süßfrütbauam.
Gebirgsmauer, in Europa vielleicht nur verwildert, sicher im Orient.
Var. C. flore pleno major, die Form mit gefüllten Blüthen ist
eines unserer besten und schönsten Blütengehölze. Spielberg. — Die
Form mit kleinen gelben oder röthlichen Früchten und früh blühend
(1878 am 13. April) im Auguste.

26. *Prunus Mahaleb*. Gt. Lucienholz. Südeuropäa, Orient. Der Name Mahaleb über Macalib ist arabischen Ursprunges. Das Gehölz ist, wie es scheint, mit der Zulpe und der Rosskastanie durch Duodenen Gefundenen Busch, den Ort des in Konstantinopel lebenden ägyptischen Gefundenen Gefundenen Busch, nach Deutschland gesommen. Der angenehme Geruch des Holzes und der Blüte (Beobachtungen) führt vom Camaringeholze begreifen her. Ein herrlicher Baum, Ende April ganz mit blühenden Blüten bedeckt, im ersten Berufsgarten, sonst krautfähig, d. B. vor dem E. techn. Lehrgebäude und in Gärten.
27. *Prunus Padus*. L. Gewöhnliche Krautbennfrüche. Europa, Orient und Sibirien. Der mit schönen weißen Blüthen- brauen gefüllte Baum oder Strauch lebt nicht selten sehr von Blattläufen. Bei der jäh. Zweige sind leise. Eine Art. mit schwach rosenrothen Blüthen und Blättern blühend in der Mitte des Augustens.
28. *Prunus virginiana*. L. Virginische Krautbennfrüche. Nordamerika, besonders in den östlichen Staaten. Durch purpurrote Früchte und füllige, aufrechte regelmäßige Trauben von dem früheren unterscheiden. Sie stehen Berufsgärten und sonst auch hier und da in den Villen und Gärten.
4. *Fam. Pomaceae, Kernobstgefäße.*
29. *Mespilus cornifolia*. Münchh. (M. cuneifolia. Ehrh.) Punftirle Schneuwitsch. Nordamerika. Blätter umgekehrt, einund, auch später deutlich gefaltet mit feinförmiger Rauhigkeit, scharf und unregelmäßig gezähnt. Im Augusten.
30. *Mespilus orus galli*. Ait. Gemeiner Hahndorn. (*Crataegus*) Russ Nordamerika. Sie steht am Garten.
31. *M. salicifolia*. Med. botan. Weidenblütter. Hahndorn. (*Crataegus*) Nordamerika. Niedriger Strauch mit in die Länge gezogenen Nüßen, best. für Steinpartien zu empfehlen. Im hintergrunde des Augusten.
32. *Mespilus rotundifolia*. Mnch. (M. glandulosa. Wals.) Blättriger Purpurdorn. Nordamerika. Blätter einund, boppelt und scharf gesägt und schmal eingefüllten. 10 Staubgefäße, vier bis auf die Basis gehäufte Griffel. 3 bis 5 Eingeschlossene ausgesetzen effectiv.
33. *Mespilus melanocarpa*. Bieb. Weißdorn mit schwarzen Früchten. Südoft-Europa, Orient, Süd-Sibirien. Zweige behaart, Blätter länglich gelängend; blühend (15. Juni 1879) in der Anlage am Rittering gegenüber Haus Nr. 8).
34. *M. oxyacantha*. L. Spitzblättriger Weißdorn. (*Crataegus*) Europa.
35. *Mespilus monogyna* Jacq. Spitzblättriger Weißdorn. (*Crataegus*)

- Europa. Das Holz dient zu Drechslerarbeiten und zum Verfertigen von Messingbeschlägen und Werkzeugen. var: splendens mit weißer oder fleisch- oder dunkelrothen, zuweilen gefüllten Blüthen. Im Augusten. 36. *Cotoneaster integrerrima* Med. C. vulgaris Lindl. Gem. Burgquitten. Steinnüsse.
37. *Sorbus aucuparia*. L. Gemeine Eberesche, Vogelbeere. Zu Mittel- und Süd-Europa, sowie im Orient. Ein sehr einfaches und niedrige Strauch in Gärten und Villen benötigt werden. Im ersten Berufsgarten, am Spielplatz w. Sonn-Cotoneaster racemiflora Desf. Dolbenrauhige Zweigknospen wurden blühende Zweige zu Marie gebracht. Die Zweige habe ich nicht beobachtet. Ein zur Vermehrung sehr geeigneter Strauch, indem er die härtesten Blüter leicht überdauert. Ungeblüht in den Gärten oberhalb des Augusten.
38. *Sorbus Aria*. L. Gemeine Mehlbeere. Zu Mittel- und Süd-Europa, sowie im Orient. Ein Baum in der Umfrage bei der Et. Schon a. S. Förster.
39. *Pyrus prunifolia*. Willd. Pfirsichblättriger Birnenbaum. Nordchina, Tataria und südliches Sibirien. Baumartig, die Zweige höchstens noch den einzigen Repräsentanten dieser den warmen Ländern eigenartlichen Baumformen dargestellt. Wächst langsam. Einzelne in kleinen Villen innerer Gartengärten. — ? —
40. *Pyrus baccata*. L. Pfirsichtbaum mit beerenartigen Früchten. Sibirien. Im Augusten.
41. *Pyrus salicifolia*. L. Weidenblättriger Birnenbaum. Sibirien. Zur Vermehrung vor einem harten Untergrunde, an Seen oder Fließen sehr zu empfehlen. Durch weitenhäufige weiße Blätter ausgezeichnet. Im Augusten.
42. *Cydonia vulgaris*. Pers. Gemeiner Quittenbaum. Russ Sibirien. (Unger.) Im Müller'schen Garten am Spielberg.
43. *Cydonia japonica*. Pers. Japanischer Quittenbaum. Japan und China. Der niedrige sporige Strauch muß einzeln in Böschung, die in der Nähe der Flüsse liegen, angebracht werden, wenn seine Schönheit am nächsten zur Gestaltung kommen soll. Die schwerroth blühenden Straucher haben den schönsten Schönheit des Augusten.
5. *Rum. Rosaceae. Rosaceae*. Italien blühen.
44. *Rosa pimpinellifolia*. Cand. Echter Überwinterrose. Europa, Nordosten, Orient. Seine Anwendung zu niedern Höhen ist zu empfehlen. Es gibt sie in den hiesigen Gärten mehreren mit heißen Böschungen unter ausgewählte Rosenculturen betrieben. Die Anwendung der gängbaren und wohlgediehenden Sorten

würde hier zu weit führen und muß zum Gegenstande eines besondern Studiums gemacht werden. Deswegen können *R. centifolia*, *R. rubiginosa*, L., *R. cinnamomea*, L., *R. canina* in den Anlagen und Gärten vorzuhören genannt werden.

45. *Rubus odoratus*, L. Wohlriechender Hünbeersstrauch. Nordamerika. Von Blättern von Kainen und Geißsträuchern Gruppen seiner schönen rosenähnlichen Blüthen wegen sehr gut anzusehen. Sie sind da im Stugarten.

46. *Rubus bellidiflora*, Hort. Geißfalter Brombeerstrauch. Österreich unbekannt. Ist eine große Zierde in Gärten und kann zum Nebenziehen von Statuen, Wandtäfeln usw. verwendet werden. Im Altböhrner Stiftsgarten.

47. *Kerria japonica*, Cand. Japanische Kerrie. Japan. Von Gärtnern irrtümlich nach Schunberg *Cochrorus japonicus* genannt. *Cochrorus* ist ein Genus der Familie der Tiliaceen, Lindenpflanzen (*Cochrorus canstalaris*, die berühmte Zuttepfanze). Die Sowu mit großen einfachen Blüthen, welche erst seit einigen Jahren (1835) durch Siebold in den Handel gekommen und der Gesellschaft Schönheit keine Abneigung nachweist, ist hier durch ein Exemplar vor dem tehrn. Sehergebäude vertreten.

6. Farn. *Saxifragaceae*. Steinbrechpflanzen.

48. *Spiraea sorbifolia*, L. Gemeiner Steinerbspiersstrauch. Österreich, Borodaja und Montenegro. Stimmt sich in Anlagen gut aus, schlägt frühzeitig aus und ist deshalb schon im ersten Frühjahr bewaut. Im Garten der Badeanstalt in Villaurum.

49. *Spiraea opulifolia*, L. Schneeballblättriger Spierstrauch. Nordamerika. Ein paßender Strauch für Anlagen, der sich sowohl während der Blüthezeit als auch später wegen der roth lila färbenden Blütpfoten gut anzunehmen. Im Garten.

50. *Spiraea salicifolia*, L. Weidenblättriger Spierstrauch. Österreich. Blüthen rosa. Geschäftlich wissen wir, daß bei selbe 1836 aus Krieg in Schlesien nach Wien an Elvius gesendet wurde. Die weißblühende Form aus Nordamerika (Seßen). Im Garten.

51. *Spiraea hypericifolia*, L. Johannesträublättriger Spierstrauch. Österreich, Orient und Griekenland. Einem unserer Schönheiten würdiger. Zu Böschungs und steinernen Gruppen überhaupt besonders geeignet. Im Garten.

52. *Philadelphia coronarius*, L. Rohrtiefender Pfleifenstrauch, unechter Seestern. Manchmal, China und Japan. Im 16. Jahrhundert bekannt geworden, ist der Strauch seines angenehmen Geruchs und seiner großen Blüthen wegen in Gärten und Anlagen beliebt. Im südlischen Spanien als Parfümeriepflanze im Großen gegangen. Im Garten und in den Anlagen der Stadt.

53. *Philadelphia inodorus*, L. Rohrtiefender Pfleifenstrauch, Nordamerika. Durch größere geruchlose Blüthen von dem früheren zu unterscheiden. Vor dem tehrn. Sehergebäude.

54. *Deutzia crenata*. Sieb. H. Japan. Borobblättriger Deutzie. Japan. Ein prächtiger Strauch, der sich im eigentlichen Sinne des Wortes mit Blüthen bedeckt. Im Garten findet man diese Art meist unter dem falschen Namen *D. scabra*, eine Art, die gar nicht bei uns cultivirt wird.

III. Cl. Polycarpiae. Stielfrüchtler.

7. Farn. *Calycanthaceae*. Gewürzstrauch.

55. *Calycanthus floridus*, L. Gemeiner Gewürzstrauch. Nordoststaaten Amerikas von Virginien bis Florida. Dieser, blüthreicher Strauch; alle Theile, besonders das Holz stark aromatisch. Im Mittirunner Klostergarten und in anderen Gärten.

8. Farn. *Magnoliaceae*. Magnolie.

56. *Magnolia*. Julian Hort. Die Magnolie. Japan, China. Stimmt im Chinischen Garten. Der Botaniker Blumen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts benannte diesen prächtvollen Zierbaum, den er auf seiner Reise in Beilinien w. gefunden hatte, zu Ehren des damaligen Professors Peter Magnoi. Im Differenzialen und Mittirunner Klostergarten.

57. *Liriodendron tulipifera*, L. Echter Tulpenbaum. Auf der Ostseite Nordamericas von Kanada bis Florida. Nach Paul Hermann, Professor an der Leibnitzer Universität, erhielt schon 1683 ein Tulpenbaum von der Größe eines Gallionsbootes im Garten des Herzogs in Nordpol. Einem unserer schönsten Zierbäume, der jedoch fast einer häufigeren Anpflanzung würdig wäre, da er unsern Winter vollständig überdauert. Im Zugarten.

10. Farn. *Menispermaceae*, Mondsame npflanzen.

58. *Menispermum canadense*, L. Canadischer Mondsame. Nordamerika. Eine in früheren Zeiten häufig angewendete Siane und wohl auch wegen des raschen Nachwuchses zu empfehlen. Im Mittirunner Stiftsgarten.

11. Farn. *Berberidaceae*, Gaudoropflanzen.

59. *Berberis vulgaris*, L. Gemeiner Echterdorn, Berberis. Nord Europa und Orient. Ein Staubfäden schnellen berührt fruchtige enthaltene Citronensäure. Die Blätter nur vorwölbt. Die Blätter gegen den Fruchtknoten. Die Blätter sind nicht mit Acidum Berberidis, sondern mit Citrum Berberidis, bedeckt und dadurch in der Nähe der Blätter leichtlich. Das Blütenholz enthält einen Färberstoff Berberin. In allen Säften liegen. Die Form mit blutrothen Blättern B. purpurea in einer der frühenen Zierpflanzen. Vor dem Gebäude der tehrn. Dörfchens.

60. Berberis Aquifolium. Pursh. Glänzende Mahonie.
Wohlgerüchtig Nordamerica. Gedeiht im Schatten und in der Sonne
gleich gut. Gart.

12. Gun. Ranunculaceae, Saphenfuß-Blüten.
61. Clematis Vitalba. L. Clemcie Walbrebe.
Europa, Nordafrika, Orient. — Eine unserer schönsten Säulen,
welche an Blüten hoch hinauf reicht. Sehr in Garten.

62. Clematis Viticella. L. Blaue Walbrebe.
Südeuropa, Spaniensäinder, Italienien. Blüten des Viticellums
an Blüthen zum Lebewohl sehr ähnlich. Gegenländern sehr zu
empfehlen. Garten, tehr. Garten Garten.

63. Clematis integrifolia. L. Gamblättl. Walbrebe.
Südlicher Bedün bis Ungarn, Südmähren (Schön bis Sambenburg).
Diese einheimische Art läßt sich, obgleich sie nicht leicht, wegen ihrer
großen tief violettblauen Blüthen vortheilhaft als Zierbrauch ver-
wenden. Garten.

64. Clematis Jackmanni. Sachmann's Walbrebe.
Ein Blendling der Cl. lanuginosa mit Cl. Viticella. Durch
große, purpurrote Blüthen ausgesieht. Wird nebst mehreren
anderen großblühenden Stämmen im Garten des Herrn Dr. v. Drey-
schofet und heißt Cl. Jackmanni insbesondere ohne aller Bedeutung
bereits durch eine längere Zeitreiche den Nutzen aus.

65. Paeonia arborea. Don. Baumartige Giftwurz.
China und wohlcheinlich auch Japan. Bildet einen aufrechten,
manigfach verzweigten Strang von mehreren Fuß Höhe und hält den
Winter vollständig aus. Blüthen, wenn es ist, das Blatt fast ab. Es
würde zu weit führen alle shorten, welche durch den bekannten
Reisenden Siebold aus Japan eingeführt wurden und von denen mehrere
im Differmann's Garten geübt werden, hier anzuführen.

IV. Classe : Parietales. Wandländer.

14. Gun. Tamaricaceae, Samaris ten-Plaujen.
66. Tamarix gallica. L. Tamaris.

Südeuropa, Nordafrika, Orient bis nach China. Die kleinen
längenpfeilförmigen Blätter ähneln denen einiger Wachholderarten. Die
rosafarbenen Blüthen bilden eine mehr oder weniger vertheilte Kuppe.
Im Garten des L. F. F. Günnařim s. Augarten.

V. Classe : Valvatae. Steppenländer.

16. Gun. Tiliaceae, Linden.

67. Tilia grandifolia. Linn. Großblättrige Linde. Sommerlinde.
In allen Europa's wild in Wäldern, jetzt allgemein verbreitet.
Diese Art unterscheidet sich höchst bei Blattform, der Gestalt, der Rüttel u. s. w.

IV. Classe: Parietales, *Wandfümler.*

14. Fam. Tamaricaceae, Tamaristen=Blütlaujen.
 66. *Tamarix gallica*, L. Tamarit.
 Süd-Europa, Nordafrika, Orient bis nach China. Die kleinen spinnähnlichen Blüttchen bilden entweder geschlossene Körbchen oder weniger dichte Körpchen. Die artigen Blüthchen bilden eine mehr oder weniger dichte Körpe. Gartens des L. F. E. Günzelm. S.ergarten.

VII. Classe : Lohocarpae. Spaltfrüchtler

20. Fam. Sapindaceae, Seifenbaumgewächse.

71. Koelreuteria paniculata. Lam. Stäffelpentragende Rötefrüterie. China. (Sof. Gottreuter, nach dem der Baum benannt wurde, war zu Ende des vorigen Jahrhunderts Professor in Göttingen.) Durch fröhne gelbe Blütenfrüchte auffallend. Samen teinf. Gestalt sehr verschieden und vor dem teinf. Schregehäude.

72. Aesculus Hippocastanum. L. Gemeine Rosskastanie. Das Vaterland der Rosskastanie ist bis jetzt nicht bekannt, da man sie noch nirgends wild gefunden. Nach Matthiolus wurde im 16. Jahrhundert der Rosskastanienbaum durch den bekannten österre. Buschschulnach Konstantinopel gebracht, von wo durch den späteren österreichischen Gefundenen Freiherrn v. Ungern Samen nach Wien kamen, daselbst schon im Jahre 1576 ein Exemplar in Kultur. Die Früchte wurden zur Stärkebereitung benutzt und können, durch Verfall des Bitterstoffes bereaubt, als Bleßfutter verwendet werden.

73. Aesculus carnea. Willd. Rothje Rosskastanie.

Wahrscheinlich ein Mischling des gewöhnlichen Rosskastaniensamens

17. گان. Malvaceae, جملہ ہندوستانی

70. *Hibiscus syriacus*, L. Syrische Hibiscusse. Orient. — Ein reisender, wegen der Fülle großer Blüthen im hohen Grade barfüßer Strauß. In Gärten cultivirt man eine Reihe von Formen, die sich nur durch die Farbe der Blüthen unterscheiden, Franzensberg, Wügarten.

Günter Herbig, *Semifinalist für den Sieg im kleinen*, 2003

- an Blüthen zum Nebeneinander von alterthum Gegenständen sehr zu empfehlen. **U**ngarten, teßn. **S**erfußgarten. **G**eschenk für einen. **G**eschenk für einen. **C**lematis integrifolia. L. Gangblättr. Blattrebe. **N**ördlicher Bereich bis Ungarn, Süßmähren (Schäffis bis Südmährenburg). Diese einheimische Art läßt sich, obgleich sie nicht fleißig, wegen ihrer großen tief violettblauen Blüthen vortheilhaft als Zierpflanze verwenden. **S**erfußgarten. **G**eschenk für einen. **C**lematis Jackmanni. Siedmanns Blattrebe. Ein Blendling der Cl. lanuginosa mit Cl. Viticella. Durch ordeß nummernlosen Blüthen ausgesetzt. **S**ie ist eine der schönsten und am meisten ver- **z**weigten Reben.

[...] ظرفی برای این اتفاق است. تا

- 62 Clematis Viticella. L. sarco strobila.
Clematis Viticella L. Centuria sanguinea.
Gurrona, Nordostitza, Drient. — Eine unserer schönsten Lianen,
welche an Bäumen hoch hinauf fließt. Lebh. n. Berühm. garten,
Hugarten.

60. Berberis Aquifolium Pursh

- Beflissenes Nordamerica. Gedicht im Schatten und in der Sonne
gleich gut. Ugarten.

75. *Aesculus Pavia.* L. Rothblühende Rosskastanie. Besiedelt die Staaten Nordamerikas. Zugarten.
76. *Aesculus macrostachya.* Michx. Straußige Rosskastanie. Ein der höchsten Blüthenfrüchte, zumal die großen, mit weißen Blüthen belegten Rispen erst spät zum Blühen kommen. Zugarten.
77. *Staphylea pinata.* L. Gefiederte Blüthenkirsche. In den Gebirgen Mitteleuropas. Ein sehr beliebter Blüthenkirsche. Seit weit weniger angepflanzt wird, als er der aber in der neueren Zeit mehr angepflanzt wird, als er es verdient, während man ihn früher in blücherlichen Gärten sehr viel sah. Inlagen der Stadt, Rioß.
78. *Acer tutanicum.* L. Zatarischer Rosskastanie. Europäisches Russland bis über den Ural, Kaschau, europäische Türkei, Dalmatien, jenseits der Leitha, aber auch Steiermark. Blätter weiß ungeteilt, oben scharf gefägt. Einheimer, sehr zu empfehlender Baum. Zweig. Verfußgarten.
79. *Acer Pseudo-Platanus.* L. Stumpfblättriger Rosskastanie. Mittel- und Süd-Europa, kantabrischer Rosskastanie. Ein unserer schönsten einheimischen Bäume. Es kommen Formen mit gelb gestreiften Blättern vor. Zugarten.
80. *Acer macrophyllum.* Pursh. Großblättriger Rosskastanie. Nordwest-Amerika. Blätter sehr groß, auf der Unterseite behaart, sonst beim früheren ähnlich. Zugarten.
81. *Acer Platanoides.* L. Spitz-Rosskastanie. Europa, bis zum Ural und Kaschau. Eine der schötesten Bäume unserer Rosskastanien, der zwar recht wächst, aber keine bedeutende Stärke noch ein hohes Alter erreicht. Wie der Zeder-Rosskastanie, enthält er einen etwas mildeigenen und außerordentlich saft, der abgezapft als Getränk oder zur Verarbeitung von Zuder benutzt werden kann. Zugarten.
82. *Acer dasycarpum.* Ehrh. A. saccharinum. L. Weißer Rosskastanie. Dasycarpum bedeutet wollfrüchtig. Nordamerika. Wächst sehr frühzeitig, unmittelbar nach der Häselblüte. Ein sehr schöner Baum, der wegen seines rothaften Blättes und der dichten Blüthen, später ist er von A. dasycarpum und mit Rosskastanie zu unterscheiden, da er eine dieser Art ähnliche Belaubung hat. Er verdient in unseren Anlagen mehr berücksichtigt zu werden. Nur ein Gemüplatz im Zugarten, nahe der Gärtnereiwohnung.
83. *Acer rubrum.* L. Rothblühender Rosskastanie. Ein ersten Frühjahr sind die Blüthe mit dichten Röseln blutrother Blüthen bedeckt und es gehört zu dieser Zeit der Baum ein prächtiges Ansehen, später ist er von A. dasycarpum schwer zu unterscheiden, da er eine dieser Art ähnliche Belaubung hat. Er verdient in unseren Anlagen mehr berücksichtigt zu werden. Nur ein Gemüplatz im Zugarten, nahe der Gärtnereiwohnung.
84. *Acer campestre.* L. Nordischer Rosskastanie, Gelbrosskastanie. Europa und der nördliche Orient. Die Baumartige Form wird in Südnord. häufiger als austriacum genannt. Die Blätter sind oft mit einer dicken, sehr rüffigen, mehr oder weniger fortigen Rinde belegt. A. suberosa. Zugarten.

85. *Acer Negundo.* L. Großblättriger Rosskastanie. Besiedelt die Staaten Amerikas. Ein bei uns sehr beliebter Baum von mäßiger Größe mit gefiederten Blättern. Eine brüchig-läppige Form macht in Gärten einen höchst malerischen Effect. Beide Formen im Zugarten.

21. *Finn. Am pendulae,* Nebenpflanzen.

86. *Vitis vinifera.* L. Echte Weinrebe. Heimat unbekannt; wahrscheinlich Nord-Afrika. Ein Baum nicht beliebt, die verschiedenen Arten der Weinreben hier zu geben. Aufgabe fehlt, die verschiedenen Arten der Weinreben hier zu geben. Sein landwirtschaftlicher Nutzen erscheint sie ungemein wichtig, obgleich sie in dieser Beziehung viel zu wenig benutzt wird. Ihre Vermehrung könnte eine mannigfaltigere sein. Nicht nur zu Zauben, zur Bekleidung von Befestigern mitschärfigen Fäden und Tasten, zu Garnieren oder zu Dekorationen ist sie geeignet und könnte in vielen Gärten ebenso wie der Kognak benutzt werden, da sie sich von einem Gehölze zum anderen zieht und hierdurch ungemein viel Effect macht.

87. *Vitis Labrusca.* L. Amerikanische Weinrebe, Sauvignon. Ein den östl. und mittleren Staaten Nordamerikas. Eine Liane, welche hohe Bäume erreicht und in dieser Beziehung manigfach verwendet werden kann. Zu einigen Gärten am Epizierge.

88. *Amelanchier quinquefolia.* Michx. Fünfblättrige Springfernrebe. Canada und die Vereinigten Staaten. Eine sehr rasch nachseilende Liane, die bei uns wohl hirrende Vermehrung findet und im Herbst durch die rothe Färbung der Blätter besonders hervortritt. Eine hier jedoch seltene und wert erzeugt Blümenzuricht, wonit sie sich an den Bändern festhält. Die Beeren sollen giftig sein, doch werden sie bei uns im Spätherbst und Winter von der Umwelt aufgesucht und begierig verzehrt. In Villen und Zaubhäusern.

22. *Finn. Rutaceae,* Raute im Zugarten.

89. *Xanthoxylum americanum.* Mill. Geschäftiges Gelbhölz. Offizielle Nordamerikas. Ein Exemplar vieler herrenwerten Baumarbeit soll im Zugarten abgestoßen sein. Der Blütenreisig wäre um so wundervoller als der Baum unser Finn ohne jede Bedeutung ansehhaft, was ich selbst in nördlicheren Gegenden (Zemburg) beobachtet habe.

90. *Ptelea trifoliata.* L. Glattblättrige Seiderblume. Ein sehr seltener und mittleren Staaten Nordamerikas. Ein mehr in die Breite sich ausdehnender Strang mit gebreiten Blättern und geflügelten Früchten. Die unbekannten grünliegenden Blüthen hüllen eine Dolzentraube. Die und da in den Anlagen am Rioß.

23. *Finn. Simarubaceae.* Ein maruen-Gewächse.

91. *Ailanthus glandulosa.* Desf. Götterbaum. Sowjet, China. Ein unter Schönen Bäume. Die großen gewieferten Blätter haben bisweilen eine Länge von 2 Fuß. Marf weit, leicht. Um schönsten am Rioß bei der Reugasse.

VIII. Classe: Aphananthac, Steinblüthner.

24. **Gatt.** Terebinthaceae. Serpentinpflanzen.

92. *Rhus typhina*. Torn. Virginischer Sumach. Canada und die östlichen Staaten Nordamerikas. Durch scharlachrote Früchte ausgezeichnet. Zu den Nutzungen allgemein.

93. *Rhus glabra*. L. *Rhus elegans* (hort. Kew.) Glatter Eßigbaum. Canada und die östlichen Staaten Nordamerikas. Durch unbehäarte, blättrige Zweige von der Früh-, verjüngt. Zu den Nutzungen allgemein.

94. *Rhus toxicodendron*. L. Giftiger Eßigbaum. Nordamerika. Gärtnert und Arbeitsteile, welche beim Beerpflanzen oder Schnittheben nicht die gehörige Vorsicht anwenden, zogen sich nicht mehrere Meter lang schwer leiden mussten. (Koch Dendr.) Sonst ist die Pflanze, da sie rasch wächst und ein frisches Umsehen besitzt, zu nutz. Zu Gartenen findet sich die Form Rh. radicans. L., welche sich am Boden ausbreitet und an den Stempelpflegelövern Burzel schlägt.

95. *Rhus cotinus*. L. Echter Ritterspornstrauch. Südeuropa und der Orient. Durch die gantcräftigen Blätter, sowie durch die mit langen Queren belegten, sich verlängernden unprägnablen Blüthenstände eines der auffallendsten und schönsten Eßigbaumarten ist der wie im Westen, ist das Schieholz oder Geisholz gleich gut zu verwenden.

96. *Juglans regia*. L. Edler Walnussbaum.

Sein Vaterland ist vielleicht das chinesische Hochland. Ein hoher Baum, dessen Blätter gerieben einen angenehmen Geruch besitzen und sowie die grüne Fruchtspalte stark geschmackhaft sind. Die Früchte der bekannten Walnusse sind essbar und liefern Speise und Brennöl. Holz wird für Möbel. Zu vielen Gegenenden wird er als Ziergebaum verwendet. Spielerisch z. Z. im Zugarten die Form laciniata pendula.

97. *Juglans nigra*. L. (J. cinerea). Butterkastanienbaum.

Offizielle Nordamerikas und Europa. Ein schöner hoher Baum, der Früchte, welche übrigens für uns worthless sind, in Zugarten aber auf dem Markt verkauft werden, her vor bringt. Zugarten.

25. **Gatt.** Hammaceae. Kreuzbornpflanzen.

98. *Paliurus australis*. Gaertn. Südeuropa, Christborn, auch Christborn, wohl nur in geäußter Sage existiert. Zugarten, Witzrinner Stiftsgarten.

99. *Rhamnus frangula*. L. Gemeiner Sambucus.

Orient, Nordafrika. Beide in südlicher Nachstumme in Kultlagen weniger als Eingangsplantze, sondern vielmehr zur Füllung zu gebrauchen. Zu den Nutzungen.

IX. Classe: Ceanothus, Sädelblume.

100. *Ceanothus americanus*. L. Gewöhnliche Sädelblume. Nordamerika. Ein niedriger, schönblühender Doldenstrauch als Einzelpflanze auf Habachten oder Rasenflächen sehr gut verwendbar. Zu Garten des Herrn W. Schaub in der König, und zwar die violettblühende Form, welcher Spatz den Beinamen C. Fontanesianus gegeben.

101. *Erythronium europaeum*. L. Gemeiner Spinabelbaum. Europa, Sibirien, China, Japan. Wird häufig von einer eigenartigen Rute (Ponomentia evonymella. L., Spinabelbaummotte) heimgesucht und hierdurch in aussichtloser Weise verunschätzt. Zu den Nutzungen allgemein.

102. *Erythronium vernum*. Scop. Spinabelbaum mit wortiger Blüthe. Dalmatien, Ungarn, Südtirol, Italien. Zu den Nutzungen hier und dort.

103. *Erythronium nana*. Bieb. Zwergiger Spinabelbaum.

Rautäufcher Sifflimus. Der in den Herzenmüßen angeführte E. rosmarinifolia unterscheidet sich nicht im Gerüchte von der angegebenen Art. Niedriger Strand mit ständigem Regen. Mit Wassernahen S. I. O. Petergarten.

XI. Classe: Bacciferae, Beerenträger.

26. **Gatt.** Onagraceae. Weiberköpfchen-Gewächse.

104. *Ribes alpinum*. L. Gemeiner Wittenstrauch. Europa, Sibirien, Orient. Von R. rubrum durch kleinere Blätter und Blüthen zu unterscheiden. Strauch 4–6 Fuß hoch, rasch wachsend, in Nutzungen zu Beobachtenswert. Zugarten.

105. *Ribes sanguineum*. Pursh. Echte Schönstrauch. Kalifornien, Mexiko, vielleicht auch Peru und Chile. Einige der schönen Blüthensträuße, besonders im ersten Frühjahr. Spielerisch. Zugarten.

106. *Ribes aureum*. Pursh. Echte Goldstrauch. Nordamerika. Hier sehr häufig in allen Gärten angepflanzt.

X. Classe: Umbelliferae, Doldenblüthner.

28. **Gatt.** Araliaceae. Araliengewächse.

107. *Aralia spinosa*. L. Döringe Yrolia. Nordamerika von Virginien südlich bis Florida. Der grüne Stamm erhebt sich selbst 6–10 Fuß. Bleibt einfach, ist oben mit Blättern bestellt und trägt mehrere Fuß im Durchmesser enthaltende Blätter. (Nelkappier.) Eine unserer höchsten Blütenpflanzen, die den Winter gut überstehen. Ein etwa 8 Fuß hohes Exemplar in Fernan's Garten. Von teeh. Verhüthzärgerten heißt ein Stielring bereits den zweiten Winter ohne Bedeutung aus.

108. *Hedera helix*. L. Gemeiner Efeu. Europa und der Orient. Eine allgemein bekannte Kletterpflanze, welche nur dann blüht und Früchte trägt, wenn der Stamm Jahr alt

geworden. Blühende Gremplare (Blütezeit der Frühjahr) haben wenigstens in den oberen Zweigen ganzrandige Blätter.

109. *Hedera colchica*. C. Koch. Goldblätter Epheb.

Zum bevoriteter Schönheit während des Blüthens, da der Blüthensstand mit goldgelben Schillerbüschchen direkt belegt ist. Ein Garten des Landes muss es sein.

29. *Hamamelidaceae*. Hartriegelsträucher.

110. *Cornus sanguinea*. L. Gemeiner Hartriegel. Europa und im Orient. In den Anlagen häufig gepflanzt Strauch mit roten Blättern.

111. *Cornus mas*. L. Gelbfärbender Hartriegel (Kornelkirsche). Europa, Orient. Blüht im Frühling bald nach der Haselblüte. Ein Süden und Südosten Europas bildet diese Art nicht selten einen annehmlichen Baum. Zu Seiten und Bäumen ist sie vorzüglich zu empfehlen, doch muß sie gehörig unter der Erde gehalten werden. In allen Anlagen Blütenknospen.

XI. Classe: *Caulocarpe, Stengelfrüchtler*.

30. *Smyrnium olusatrum*. L. Geißblattgeißblatt.

112. *Lonicera periclymenum*. L. Nördliches Geißblatt. Europa, Raufuß, Nordafrika. In der Umlage vor dem Gebäude des K. K. Konsulats Gymnasiatum.

113. *Lonicera Caprifolium*. Stückiges Geißblatt. Se längere Triebe, Doldenreihen, Zürfel, Raufußländer. Eine sehr beliebte Blume, deren verschieden gesetzte Blüthen besonders bei gewönden einen herrlichen Geruch verbreiten. Zugarten.

114. *Lonicera occidentalis*. Lindl. Amerikanisches Geißblatt. Nordwest Amerika. Eine erst in neuerer Zeit eingeführte Art ist der schönen rodröthen Blüthen wegen für Gärten sehr zu empfehlen. Ein feiner Bergbau.

115. *Lonicera xylosteum*. L. Gemeine Heckenkirche. Europa, Orient, Sibirien. Völligheim in den Anlagen.

116. *Lonicera tatarica*. L. Sibirische Heckenkirche. Sibirien, Sibirien, südöstliche Russland. Eine unserer schönsten Blüthensträucher. Zugarten, Anlagen der Stadt.

117. *Lonicera coerulea*. L. Blaue Doppelblüte. Alpen, Norddeutschland, Sibirien, Nordamerika. Blüten ihres rosen und leichten Weichzeichnens sehr brauchbar. Die rundliche Doppelblüte ist klein, von einem Reihe überzogen. Zugarten nahe der Gärtnereiwohnung.

118. *Lonicera alpigena*. L. Alpen-Doppelblüte. In den Gebirgen Mitteldeutschlands, im Orient und am Himalaya. Doppelblüte grünlichbraun. Die langgestielten roten Blüthen machen den Strauch angenehm. Ein Althütinner Stiftsgarten

119. *Diervilla rosea*. Lindl. (Weigela.) Rosafarbige Dierville. Das Genus Dierville wurde von Lournefort zu Ehren des Römischen am Spital du pont l'Évêque in Paris benannt. Weigel war Professor der Naturgeschichte an der Universität Grätzschwald. In China ein nicht gern zu empfehlender Strand, der sich Ende Mai ganz mit Blüthen bedeckt. Schön. Besuchsgärten und an anderen Orten.

120. *Syphoricarpus racemosus*. Michx. Gemeine Schneebere. Nordamerika, sowie Asien. Ein blättriger und Gärten allgemein mit bis in den Winter dauernden weißen Beeren.

121. *Viburnum Lanatum*. L. Gemeine Eglantiergeißblüte, Europa, Orient. Ein bei uns allgemein verbreiteter Strauß, in dieß zu bepflanzenden Anlagen verwendbar.

122. *Viburnum Opulus*. L. Eglantieball. Europa, Orient, Sibirien und Nordamerika. Ein Garten ist die Mutter mit sterilen, mit stacheln Kronen versehenen Blüthen unter dem Namen V. roseum sehr geschikt, doch lebt diese Art ungemein auf Blattläufen.

123. *Sambucus nigra*. L. Gemeiner Holunder oder Holunder. Europa und Afri. Ein Garten mehrere Abänderungen: floribunda, semperflorens, dissecta etc. Ein allgem. verbreiteter Strauß oder Baum.

124. *Sambucus racemosa*. L. Bergholunder. Europa, Orient, Sibirien. Ein besonders durch die hängt zusammengehängten, corallentrichen Beeren, die bis in den Herbst dauern, aufrechter Strauß. In der Nähe der Zögterstraße.

XIII. Classe: *Duplostennatae, Doppelnütinge*.

36. *Smilax*. A quifoliaceae. Echte Smilax.

125. *Ilex Aquifolium*. L. Gemeine Stechpalme oder Stechfeige. Mittel- und Südeuropa, nördlicher Orient. Ein Garten.

XIV. Classe: *Isostematae, Gleichfüninger*.

37. *Fam. Oleaceae*. Delbauung wäßrige.

126. *Ervatamus excelsior*. L. Höhe Erfe. Europa und der Orient. Die Form mit großgelben Blättern ist Frax. aurea Willd. Ein Zugarten und innerhalb der Stadt.

127. *Forsythia suspensa*. Thunb. Leberhängende Forsythie. China und Japan. Blüht bald nach der Gartenaube vor Entfaltung der Blätter. Die gelben Glotzenblüthen flehen zahlreich an den überhängenden Zweigen. Die Blätter sind einrid und wenig länger als breit. Sie sind oft bis zur Mitte von F. viridisima. Lindl. verschieden. Die F. suspensa kann auch als eine Art Eglantiergeißblüte an dem Gartentor von Bäumen in die Höhe gezogen werden. Ein Zugarten und in der Nähe des deutlichen f. Gymnium.

128. Forsythia viridissima. Lindl. Dünftblättrige Forsythie.
China. Zum Garten des Kaufmannes Herrn Reiß, Zhalgaße.

129. Syringa vulgaris. L. Gemeine Efeu.

Einige Botaniker nennen China als das Vaterland des Efeus
an, andere räumen ihm im östlichen Karpathen Ungarn und Sieben-
bürgens und im Orient wild vorkommen. Einem unserer Schönsten und
bestiekensten Ziersträuchern.

130. Syringa persica. L. Pers. Efeu (Lilac, im Perf.: Lilach.)
im Frankfurter garten manche Jahre mit besonderer Schönheit
entfaltet.

131. Rhamnus cathartica. Renaut. (Syr: dubia Pers. S.:
chinensis. Willd.) Von dem früheren durch tief hängende Blüten
vertrieben. Die Blüthen haben eine hellviolette Färbung. Wahrscheinlich
ein Abkömmling der S. vulgaris und S. persica. Zum Jahre 1777 aus
dem Garten des Handelsfährters Batini in Rom verbracht. Zum Zu-
garten hinter einem Aesculus macrostachia angepflanzt.

132. Ligustrum vulgare. L. Gemeine Ramebine.
Europa und Kaufhausländer. Einige der braungrauen Sträucher
zu manigfacher Verwendung, besonders zu niederen Zäunen.
Ueberall in den unsagigen.

133. Jasminum fruticans. L. Straußiger Jasmin.
Südeuropa, Nord- und Kleinen, Kaufhausländer. Die Blätter
meist gedreit, lebhaft, gleichzeitig, die gelben Blüthen ohne wohl-
geruch. Diefer immergrüne Strauß braucht hier im Winter nicht gefroren
zu werden. Zum Beispiel. Berliner Stadtpark, auch in andern Gärten.

134. Jasminum nudiflorum. Lindl. Jasmin.
Rundkina. Blüht sehr zeitlich im Frühjahr, da die schönen gold-
gelben Blüthen an vorjährigen Stelen aus besonderen Knospen hervor-
gehen. Zum Beispiel in der Kaiserlichen Hofgärten.

38. Muu. Asclepiadaceae, Seidenpflanzen.

135. Periploca graeca. L. Griech. Kuntze oder Baumföhre.
Orient und Griechenland. Ein schönes Baumföhre, welches
unsere Winter gut überdauert und doch auf Bergthöhen verdient.
Es fehlt 16 bis 20 Fuß empor und ist besthals beschäftigt zum
grünen glänzenden Blätter mit dichten parallelen Seitenvenen haben
eine Länge von 3 bis 3½". Die in die blättrigen Scheindolden liegenden
Blüte einige Schönheit mit den Blüthen der bekannten Nachahmung.
In früheren Zeiten sah man die Blüte wiefach in Gärten und Un-
lagen, jetzt seltener. Zum Beispiel. Berliner Stadtpark, wo der Strauch
im Anfangs Zustand in Blüthe steht, hat der selbe im Jahre 1878 sogar einige
reife Früchte getragen.

39. Muu. Apocynaceae, Kunsts für Gepflanzen.
(Die würtliche Überschzung von Apocynum ist Kundstdroß.)

136. Vinca minor. L. Kleines Wintergrün.
Europa. Zum Überziehen warter Stellen im Gartent, besonders
unter Bäumen sehr zu empfehlen. Allgemein in Gärten.

137. Vinca major. L. Großes Wintergrün.
Südeuropa. Zum Einsäen von Rabatten u. gut zu gebrauchen,
sonst in der Sonne gut fort. Zum einigen Gärten, z. B. des Herrn
Zufuß, unterhalb des Spieberges.

XV. Classe: Anisothecae, Ungleichtümlicher.

41. Muu. Serophulariae (Personatae) Massenblütler.

138. Paulownia imperialis S. et Z. H. Japon. Paulownia.
Japan. Sie ist unbedingt die schönste Blüte, welche wir in den
letzen Jahren denn für die Erfüllung schöner Gartenszenen aus
Japan unermüdlichen Reisenden Eichholz verbanden. Zum Süden blüht
die Paulownia bei vollem Blätterdmuth bereits im Frühjahr, bei uns
überdauern die durch bierte flügelige Behaarung geschützten, schon im
Herbst vorentwickelten Blütenknospen (ähnlich wie die Schädel der
Dachtfraude) mitte Winter und entwirken sie bis 1 Fuß langen Blüthen-
stände erst Mitte Mai des folgenden Jahres. Im Heimatlande fällt
die Blüthezeit in den Monat April, und zwar bei voller Blätterdmuth.

139. Techni (S. ericifolia) S. e. ein Garten entfallte ein im Herbst
des Jahres 1873 vom Herrn Stroh. (Matrosch) gepflanztes Exemplar
am 18. Mai d. J. eingetragene Blüthen, während die Blüthezeit der Knospen
(wie in früheren Jahren) noch groß gestört wurden. Der genannte
Baum wurde im vorhergegangenen Winter zum erstenmale nicht mit
Stroh umhüllt! Merkwürdiger blühte im Mai 1. J. am Ende des
Frühlings im Februar ein vom Herrn Gustav Stroh vor 15 Jahren
als 2jähriges Bäumchen gepflanztes Exemplar. (Bergl. Monatsbericht
G. 99, Dr. 6. von 1879.) Auch im Klostergarten vom Würzburg
kommt diese Art vor. Die geflügelten Samen (die Reife berieselten an
dem Baum im Gratzenseum in diesem Jahre ist nicht unmerk-
lich, da sich an demselben gehende Früchte ansetzen) deuten auf
eine Vermischtheit mit den Bignonaceen, von denen sich die Bignonnia
nur durch das Auftreten eines Endosperms (Samennesthöhl) unter-
scheidet. Merkwürdig kommt Samenreich bei größeren Familien oft
vorkehnd, bei einigen Arten ausnahmsweise vor, so in der Familie
der Papilionaceen nur bei Trigonella foenum graecum. Somit hat
Zunberg nicht so unrecht, wenn er den Paulownia-Baum Bignonia
tomentosa benannte. (Koch Dendr.)

42. Muu. Bignoniacae, Bignonien.

139. Catalpa syringaefolia. Sims. Nordamer. Trompetenbaum.
Zu den südlichen Vereinigten Staaten. Einet der am häufigsten
würtigen Bäume, deren schottischliche Kapselfen bisweilen die Füße
eines Fußes erreichen. Sie sind da in den Strägen.

140. *Tecoma (Bignonia) radicans*. L. Nordamerit. Jasmintrumpete. Auf der Düsseite Nordameritos. Eine schön blühende Blütenpflanze die jedoch hier in den Gärten viel zu wenig Verbreitung findet. Smt Differn in ihren Gärten.

44. Fam. Verbénacae, Eisenkrautgewächse.

141. *Vitis Agnus-castus*. L. Edter Röntgenpfeffer. Südeuropa und im Orient. Ein sehr hübscher Strauch von 6 bis 10 Fuß Höhe, der sich als Eingelpflanze wegen seines hüsigen Nachthauses, seiner eindrucksvollen Grüngrünheit, Fruchtung besonders auf Plasen sehr gut ausnimmt. Die Blüthen sind von violetter Farbe. Smt Differn in ihren Gärten.

XVI. Classe: Isonthae, Gleidblüthler.

45. Fam. Solanaceae, Nachblattengewächse.

142. *Solanum dulcamara*. L. Gem. Bitterkiss, Alspante. Europa, Ural, Orient (?) Eine bei uns viel verbreitete Pflanze welche in Kulturen und Gärten weit mehr Anwendung finden sollte als es der Fall ist. Die rauhhaften Fahrgelenk Blätter können oft mehrere Fuß lang werden und an ihren Stißen hoch emporstretten. Sehn. Serfuschgarten.

143. *Lycium Haccidum*. Mnch. Zenselzimur, gen. Rotsdorn. Südeuropa. Ein viel zu wenig verbreiteter Strauch. Spieberg u.

III. Apetae, Kronenlose.

XVII. Classe: Chroanthae, Farbstofflär.

47. Fam. Thymelaceae, Geißhafligewächse.

144. *Daphne mezereum*. L. Geißelholz.

Europa, Orient und Südkritien. So viel gute Eigenschaften dieser mit wohlriechenden hellrothen Blüthen schon im ersten Frühjahrre bedeute Strauch zur Vermehrung in Gärten auch bestigt, so wenig zieht man ihn in denselben. Sehn. Serfuschgarten z.

48. Fam. Elaeagnaceae, Goldwiedeengewächse.

145. *Hippophaë Rhamnoïdes*. L. Gen. Sanddorn, rothe Schlehen. Europa, Südtirol, Rauchholzgebirge. Ein sehr vernehmbarer Strauch der feinwegs so vielfach gebraucht wird, als er verdient. Stadt, vor dem tehn. Lehrgebäude, Mugartern.

146. *Elaeagnus angustifolia*. L. Gen. Dornweide, Syntalblättr.

Orient. Verbreitet von allen Elaeagnos-Wäldern den flämmen Geruch und gehört unfehlbar zu den schönsten Bäumen unserer Inlagen. Stadt und Mugartern.

49. Fam. Aristolochiaceae, Ölserluseipflanzen.

147. *Aristolochia macrophylla*. L. (A. Siphon Her.) Großblättr. Blütenstrauch. Eine ausgezeichnete Gehängtpflanze, die sich jedoch selchst vermehrt. Der sonderbare Bau der Blüthe ist Federmann bekannt. Smt Gärten, s. S. bei Differn u.

51. Fam. Ulmaceae, Küste-Geblätz.

148. *Ulmus campestris*. L. Gelbäffler, Gelblinne. Europa, Nordafien. Die Varietät Ul. suberosa durch Rorbildung ausgezeichnet. Mugartern, Raiterring gegenüber dem Haufe Nr. 9.

149. *Ulmus hollandica* Pall. H. ross. Rothäffler.

Groß-Brittannien, Mitteleuropa, Schweden. Von dem Gelbäffler unterscheidet sich diese Art durch gröbere und in der Regel auch fürger gesetzte Blätter mit scharfen und übergehenden Doppelzähnen, außerdem aber durch den weit glatter, meist hohen und geraden Stamm, glatte Rinde und den Mangel an Narzelsausläufern. Neuerdings angepflanzt, bildet der Baum häufig Wälder, s. B. bei der technischen Hochhäuser.

150. *Ulmus effusa*. Wild. Rothäffler. Europa bis zum Ural. Mugartern. (?)

151. *Celtis occidentalis*. L. Nordamerit. Birnbaumfrucht. Nordamerita. Rarität, am oberen Ende absterbend, dadurch von C. austriaca verchieden. Epichberg, Muggarten.

52. Fam. Moraceae, Maulbeergerölle.

152. *Machura aurantiaca*. Null. Drangenfrüchtiger Maulbeerauf.

In den mittleren Staaten Nordameritas. Im Fernen Osten und den südlichen Garten ein durch seine ungünstige Lage verunmertes Exemplar. Merkwürdig sind die 1 bis 2 Zoll im Durchmesser enthaltenden orangefarbenen Früchte, welche in ihrem Material allgemein gegeben werden.

153. *Broussonetia papyrifera*. L. Edter Papierbaum.

China und Japan. Dieser durch seine tierisch geformten Blätter und den schwangereigentümlich geformten Stamm ausgezeichnete Baum oder Strauch empfiehlt sich sehr für Anlagen zu kleinen Gruppen. Er wird im Japan zur Herstellung eines reinen Papiers benutzt, das sich durch die auffällige Beschaffenheit selbst zu Handtischen zu vermenden läßt. Diese Eigenthümlichkeit verleiht dieses Papier der ungewöhnlichen Länge der verwendeten Faser. Smt techn. Betrußgarten in diesen Jahren auch zur Blüthe gefangen. (Ein wertvolles Exemplar.)

154. *Morus alba*. L. Weißer Maulbeeraum.

China und Centralien. Dieser seit dem 15. Jahrhundert in Europa eingeführte Maulbeeraum wird in Inlagen und Parks noch viel zu wenig verwendet. In Gärten und den Villagen einzel.

155. *Morus nigra*. L. Schwarzerfrüchtiger Maulbeeraum. Perien (?) mit dem früheren.

XVIII. Classe: Anomatae, Unregelmäßige.

53. Fann. Hammamelidaceae, Baum oder Strauchartige.
Liquidambar styraciflua L. Amerik. Ahornbaum, Styraxbaum. Ein großer schöner Baum, der in früheren Zeiten häufiger gepflanzt wurde, wäre, ber neuerlicher Anpflanzung würdig. Ein Bereich im techn. Versuchsgarten ist leider unzählig. So leicht der Ahornbaum in der Jugend erträgt, so hart ist er, wenn er einmal eine gewisse Höhe erreicht hat. Er ist als freischreitender Baum, hauptsächlich im Herbst, wo sich die Blätter rot färben, besonders schön.
156. *Platanus orientalis* L. Morgenländische Platane. Orient. Eine der schönsten Bäume, welche mir heißen, gegen den härtesten Winter unempfindlich. Mächtige Exemplare im Zugarten sind in der Nähe des Brunnens. Innerhalb der Stadt scheint er sich minder gut zu entwickeln und findet sich ebenfalls nur kleinere Exemplare.
54. Fann. Euphorbiaceae, Wollfass mit lichen Flanzen.
Buxus sempervirens, Edler Buchsbaum. Südeuropa, Nordafrika und im Orient. Einer der ältesten Sträucher unserer Gärten. Wohl wohl hier im Zugemeine viel zu wenig gewürdigt. Auf den Friedhöfen und in Gräften.
55. Fann. Salicinæ, Weiden und Hölzer.
Populus alba L. Silberpappel. Südeuropa und Orient. Die Silberpappel wird eine unserer größten Bäume (Zugarten), deren Stamm bis 6 Fuß enthalten kann und außerdienstlich sieben wächst.
159. *Populus tremula*. Espe, Bitterpappel. Europa, Mittel- und Nordeisen, Japan und Nordafrika. Wächst die erste unter den Pappelarten, leicht sattigen Boden und freie Lage, gebüsst daher innerhalb der Stadt nicht gut und ist beflockt, wo sie angepflanzt war, zu Grunde gegangen.
160. *Populus nigra* L. Edelmetzelpappel, schwärze Espe. Europa, Nord- und Mittelasien. Nordanatua angepflanzt. Große Bäume im Zugarten.
161. *Populus pyramidalis*. Ros. (P. angulata. Ait., P. italica. Ludw.) Pyramidenpappel. Stamm aus Oberitalien und wurde erst gegen die Mitte des vorigen Jahrhunderts hier in Spanien eingeführt. Wird von einigen Botanikern als eine Varietät der P. nigra angesehen. Spielfeld erg. 2c.
162. *Populus balsamifera*, L. Balsampappel. Nordamerika, Sibirien, Nordchina. Ein feiner, sehr gehobener und sonst einzeln innerhalb der Stadt.

163. *Salix pendula*. Minch. — S. babylonica: L. Echte Trauerweide. Ursprünglich in Japan und China, nicht in Babylonien. Sie heißt sie für den Garten in der Bibel. Ihr Stammbaum wird in dem 137. Blatt ein Baum am Gophrat nachdrücklich bezeichnet, an dem die Söhne der babylonischen Gefangenenschaft, als sie sich an den Wäldern des Gophrat niederließen und weinten, ihre Lauten aufzulügen. — Im Zugarten 2c.
164. *Salix fragilis*, L. Bruchweide. Europa, Orient, Sibirien. In England ist die Bedfordweide sehr beliebt und wird vielleicht als einzelner Baum angepflanzt. Ein solcher hatte in Sibthorpe einen Stammdurchmesser von 15 Fuß und beschattete nahe 4000 Quadratfuß Fläche. Im Garten am Friedhof.
165. *Salix Helix*, L. Echte Bachweide. Europa, Orient. Ist für die Anlagen sehr zu empfehlen. Die Starkheit der jungen Bäume läßt ihnen eine purpurrote Färbung. Im Garten am Eislaufplatz.
166. *Salix caprea*, L. Palmenweide. Europa, Nordosten. Mit großen Blättern und breiten Blättern. Für S. caprea ist behutsame Erfahrung die folgend geprägte Einwendolle bezeichnend. Im Garten am Eingang ist die Zileggasse.
57. Fann. Betulaceae, Birken und Hölzer.
Alnus glutinosa. L. Roth- oder Edematöse-Erle. Europa, Nordafrika, Orient, Griechenland und Spanien. Im Zugarten mächtige Bäume bildend.
168. *Betula alba*, L. Nordische Birke. Europa, Nord von Afrika. Im Garten, Spielberg. Im Garten des Herrn Dörrmann findet sich die Varietät B. urticaefolia mit tief eingehöhlten Blättern, die zuerst wahrscheinlich aus Schweden zu uns gekommen ist. B. pendula. Roth. Im Zugarten.
58. Fann. Cupuliferae, Eichelnträger.
Carpinus Betulus, L. Gemeine Hornbeam, Weißbuche. Europa, mit Ausnahme von Unteritalien. Im Garten.
170. *Corylus Avellana*, L. Gemeine Haselstraube, Haselnuss. Europa, Nordafrika und Orient. Der Beiname Avellana war schon den Römern zur Beschreibung einer Haselnuss, welche in großer Menge bei der Stadt Abella (dem heutigen Avellino) in Unteritalien gewonnen wurde, bekannt. Kann fruchtlich zum Baum herangezogen werden, zeigt aber in der Nähe der Stadt sehr selten reife Früchte. Cor. Sereniana. Plusk. (Öfflerr. Rückenführ. II 395) ist eine Spezialart der sogenannten Zellerlinie, welche erstmals in Währingen entstanden ist. Im Dörrmann'schen Garten findet sich eine Spielart mit gelappten Blättern, C. urticæfolia oder queriefolia benannt.
171. *Corylus maxima*. Mill. — C. Lambertia. Lodd. Samberbirke. Sambart ist eine Verkürzung des deutschen Wortes Langbart. Diefer Name scheint wegen der langen, am oberen Ende ge-

schönsten Fruchthüllen gegeben werden zu sein. Materland unbekannt. Es gibt eine Form, welche der braunrothen Blätter wegen *C. purpurea* und *atropurpurea* benannt wird. Im *W*ugarten und am *S*pierberg.

172. *Corylus Colurna*. L. — *C. arboreca*. Münchh. Baumhäsel. Südböhmen Europa und Siamalaya. Schöner Baum am Gränzenberge beim Monument und in einigen Gärten. Die Nüsse (meistje Spaltigen Blättern, *F. lacinata* oder *quercoides* benannt) dieser sonderbare Epipet hat auch *C. oerstroemii* in einem Baute des Effenberges bei Beimar gefunden und Prof. von Schlechtendal hat sich zu allerhand vergeblichen Erfärrungen der merkwürdigen Blattbildung dieses Baumes veranlaßt gefunden. Man war auch geneigt, sie für einen Blendung der Blüthe mit der Blüthe zu halten, was jedoch Goethe sie auf als eine Blüthe mit den Eichenblättern bezeichnete. Uns besondere Form muß auf noch der sogenannten *Buthu*, *Fagus sylv. var. purpurea* gedacht werden, welche von Duron in einem Baute in Thüringen zuerst gefunden wurde und die jetzt mit großer Sicherheit wird. Bei *Fagus cuprea* erinnern die Blätter mehr kupferrot.

174. *Castanea sativa*. Mill. Echter Fassoniembau. Südeuropa, Nordafrika und im Orient. Bildet in Südeuropa und im Raufaus die Schönsten Blüthe. Im *Pomolog. Gelehrte* ist es in Gärten und als Strauß im Garten des Hrn. S. Heiß am Spiessberge.

175. *Quercus pedunculata*. Hoffm. Sommerreiche. Europa und im Orient. Die Sommerreiche ist einer unserer schönsten Baumbäume und war schon den alten Germanen und Galliern heilig. Im *W*ugarten auch die Barität mit meidensämtlichen gängen Blättern, bestehß mit *Q. lyrate* bezeichnet. Im *W*ugarten befinden sich noch einige Eichenarten, deren genaue Bestimmung derzeit der mangelnden Früchte wegen nicht genau durchführbar erscheint.

XIV. Classe: Coniferae, Zapfenträger.

60. Fam. Taxaceae, Eisengehölze.
176. *Taxus baccata*. L. Gemeiner Eisenbaum. Salisburia diantifolia. Sw. Europa, auf dem Rautus, im Nord-Perien z. Sun witten. Zuflande meist ein Baum, in Cultur heißt ein Strauß. In Gärten und in mehreren Privatgärten.

177. *Ginkgo biloba*. L. Echter Gingkobaum. — Salisburia diantifolia. Sw. Japan. Hält unfere hüteten Winter ohne Schaden aus, daher besonders als Gingkoimplante für Unlagen sehr zu empfehlen. Birthend habe ich ihn noch nicht beschafft. Ein reiziges Exemplar im Differ man nichtigen Garten, sonst *W*ugarten ic.

61. Fam. Cupressineae, Cyprissen.

178. *Juniperus Sabina*. L. Gemeiner Gadebaum. Es gibt eine Form, welche der braunrothen Blätter wegen *C. purpurea* und *atropurpurea* benannt wird. Im *W*ugarten und *S*öder-Gadebaum. Sibirien? Zu Mittelruss. Mit Kithrinic L. Gede-Gadebaum. Sim. Schindler'schen Gärten im *Rathaus*.

179. *Juniperus virginiana*. L. Gede-Gadebaum. Schindler'schen Gärten im *Rathaus*.
180. *Thuya occidentalis*. L. Wobendöslicher Lebensbaum. Nordamerica. Sein Rückz. ist. ekt. pyramidenförmig. Beerenzapfen länglich überhängend, himmlisch. Friedhof. Friedhof. Südböhmen.

181. *Biota orientalis*. Echter Blattzweig (morgenländ. Lebensbaum.) China und Japan. Pyramidenförmig. Beerenzapfen fleischig, hellgrün. Friedhof.

62. Fam. Abietaceae, echte Nachelhölzer.

182. *Abies Picea*. L. Europäische Edeltanne. 1. Mittel- und Südeuropa. Sitz mir bis jetzt kein Standort versehnen bekannt.

183. *Abies excelsa*. Lam. Gemeine Fichte. Nord- und Mitteleuropa. *W*ugarten u. f. m. 184. *Abies laxa*. Ehrh. — *A. alba*. Michx. Weiße Fichte. Nordamerica. Mit mehr oder weniger blaugrünen Nadeln (*Abies coerulea*). Sitz tehnlich in Berufsgärten und im *W*ugarten nahe dem Eingange von Seite der *Wilegasse*. NB. Möglicherweise zu *A. americana*. Gaertn. gehörig, doch sind die Blätter nicht behaart.

185. *Larix decidua*. Mill. — *L. europaea*. D. C. Gem. Lärche. Mitteleuropa. Sitz den Hädt. *W*laget. 186. *Pinus sylvestris*. L. Gemeine Kiefer (Söhre). Europa, Steinien. *W*ugarten z. 187. *Pinus maritima*. Mill. — *P. Laricio*. Poir. Meerstrandkiefer. Südeuropa, in der Stein, Steinien. Bei der *J. Zöckter* auf *W*ilegasse. 188. *Pinus Strobis*. L. *Weymouth*-Kiefer. Der Name *Weymouth*-Kiefer nach Lord *Weymouth*, der tiefe See auf seinem Güte in Songheat in *Wittshire* im Großen anpfanzte. Nordamerica. Sitz *W*ugarten.

IV. Wohlfühlung: Monocotyleae.

Hier erfreut die echte Baum- oder Straußform zweitens, daher wir nur einige Arten her vorheben.

XV. Classe: Lilianthae, Säulenblüthner.

64. Fam. Smilacaceae, *Emitiaz* — *Ge wü ß f e*. 189. *Ruscus hypoglossum*. L. Jungensblättriger *Mäuseborch*. Statien, Steiermark, Krain, Dalmatien, Ungarn, Kleinstädt. Zur ehemaligen Mittelrussischen Gärten.

190. *Ruscus aculeatus*. L. Echter Wäschhorn. Brutschwurz. Europa. Sm. Garten der L. t. teñi ishe n. 300 Pf. für Lc.
 191. *Ruscus (Danaë) racemosus*. L. Gemöhrlicher Straubenhorn. Auf den griechischen Inseln am Iaspischen Meer. Sm. teñi.
 In Berufsgärten.
192. *Jucca flammula*. L. Fächerförmige Mondblume. Südl. bereitigte Staaten Nordamerikas. Sm. Garten des Herrn Gedigno Möllch, währlich zur Blüthe angelangend, und ohne Bedeutung überpflanzt. Sm. in Zürich.
193. *Sphodelaceae*. Mffrobilipflanzen.

XXIII. Classe: Glumaceae, Grasföhler.
 66. Sm. *Gramineae*, eßte Gräser.
 67. *Donax sativus*. (Scolochloa-Donax. Gaud.) Gemeines Garritten-Sogr.
 Mittelmeerbänder. Ein sehr schönes Gras, das zahlreich Stengel bis 12 Fuß Höhe treibt und im Winter kaum bedeckt zu werden braucht. Sehn. Versuchsgärten. Die Vermehrung im Zugarten wäre zu empfehlen.

Beitrag KUNHOVIA EST
MASSENAE CANTABRICO
zur
Vergleichenden Anatomie

der
Sabaleenblätter.

Inaugural-Dissertation
zur
Erlangung der philosophischen Doctorwürde

vorgelegt

der hohen philosophischen Fakultät

UNIVERSITAT ZÜRICH
VERSCHRIEFEN
von
Rudolf Pfister, von Luzern
Begattet von den Herren
Prof. Dr. A. Dotter, D.R.V.
Privatdozent Dr. Hans Scherzer.

L. Pf.

ZÜRICH
Druck und Verlag von HOFER & BÜRGER.
1892.

**Johann Hruby: Botanischer Führer durch Brünn
und Umgebung, Brünn 1928.**

III. Topographische Beschreibung des Gebietes.

A) Das engere Stadtgebiet.

a) Das Glacis⁸⁾.

Vom Stadtheater am Beginne der Zeile bis zum Kiosk am Beginne der Neugasse zieht im Bogen die bekannte, wohl gepflegte Glacis-Anlage, die sich wegen ihrer zentralen Lage eines regen Zuspruches des Publikums erfreut. Zahlreiche prachtvolle Robinien, Spitz- und Bergahorne (mehrere Spielarten), Gemeine und Rote Rosskastanien, Berg- und Korkulmen sowie hohe Elschen bilden das schattige Oberholz. Flieder, Schneebiere, Tatar. Heddenkirsche, Traubenkirsche, Vierblättriger Erbsenstrauch (*Caragana frutex*), Gemeiner Pfeifensrauch, Alpen- und Goldribis, Sauerdorn und Schwarzer Hollunder das Buchwerk. Sehr malerisch nehmen sich die breitschirmenden dunklen Schwarzföhren auf den saftiggrünen Grasplätzen aus. Auch die weißblühenden Birken mit ihren pendelnden dünnen Ästen fehlen nicht. Ferner sind hier noch Christusdornbaum, Silber-, Schwarz-, Ballsam- und Pyramidenpappel, Winterlinde. Elsche (davon auch 2 Ex. der *Fraxinus excelsior* var. *monophylla* O. Ktze mit ungeteilten, lanzenförmigen, grob gefägten Blättern), Eibe, Sauerlachsenbaum, Götterbaum, Amer. Ahorn (*Acer saccharinum* var. *cuneatum*), Eschenahorn, Mehlbeerbaum (*Sorbus Aria*), Kirchpflaume (beim Ausstellungsgebäude), Rotkiefern und Fichten (recht kümmerlich), von Sträuchern Lemoinis und Falscher Jasmin, Kerrie,

⁸⁾ Die latein. Pflanzennamen sind bei e) Augarten aufgeführt, sofern die betreffenden Pflanzen auch dort vorkommen. Die Bestimmung der Ziechölzer wurde zumeist nach C. K. Schneiders Illustr. Handbude der Laubholzkunde, Jena 1912 (2 Bd., tischdr. Univ. Bibl.) vorgenommen.

Klimmendes Geißblatt, Baumhaselnuß, baumartiger Balfardweißdorn und Ölweide vertreten. Die Grasplätze sind im Mai stellweise von zahllosen Maiblumen bedeckt, sonst sind sie botanisch ohne Bedeutung. Hiezu Karten skizze 1.

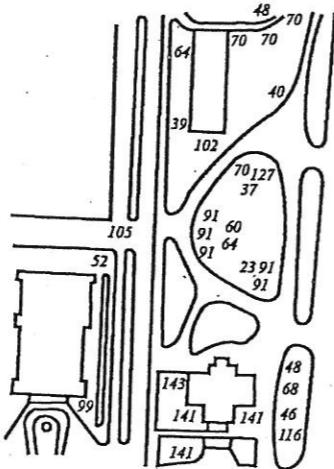
b) Der Oktoberplatz.

Etwas abseits vom Lärme der Großstadt breitet sich am ehemaligen Hutterteiche eine zweite Anlage aus; umrandet von hohen Bäumen (Ahorne, Robinien, beide Linden, beide Ulmen, Birken, Elschen u. a. wie vor.), mit gut gepflegten Rasenbeeten, die von flädig geschnittenen Weißbuchenhedden eingefasst sind, mit breiten Kiesflächen und Kinderpielplätzen, beehattet von Bergahornen und Hängegeschen (Fraxinus excelsior f. pendula). Von Bäumen wären noch eine prachtvolle Weißpappel (*Populus candicans*), eine hohe Trauerweide, ein schönes Exemplar der Flügelwalnuß (*Pterocarya fraxinifolia*) und 4 Stück der aus der Kreuzung Pyramiden- und Silberpappel entstandenen Balfard-Pappel (*Populus hybrida*) zu nennen. Unter den Sträuchern (wie oben) fällt die Schlitzblättrige Spielart des Schwarzen Hollunders durch ihr schönes Laub auf. Die Grasplätze sind ohne botanische Bedeutung. Den Rasen der Grasplätze bilden vorzüglich Knäuelgras, Wiesen schwinger und Raygras, Maiblume und Gänseblümchen sind deren typische Begleiter. Hiezu Karten skizze 2.

c) Die Anlage am Platz vor der Deutschen Technik weist als Einfriedung Hcken von Schneebiere, Gem. Flieder, Rotem Hartniedel, einzelne Büsche von Goldregen, Schwarzen Hollunder, Feldahorn, Pfeifenstrauch und Sauerdorn auf. Auf der Steingruppe grünen Farne (Männl. Wurmfarn) und Wolfsmilch (*Euphorbia peplus*), blüht Gebirgsfetthenne (*Sedum fabaria*). Beiderseits derselben steht je ein Strauch des Fallden Jasmins, weiterhin Wolliger Schneeball, Lindenbäume (*Tilia dasystyla*) und ein Seifenbaum (*Kohlrutteria paniculata*), ferner randwärts Robinien, Bergahorne, Spitzahorne und Seidenahorne

)
Josef Přibyl: Galerie brněnských stromů,
vyd. Odbor životního prostředí
Magistrátu města Brna, Brno 1998

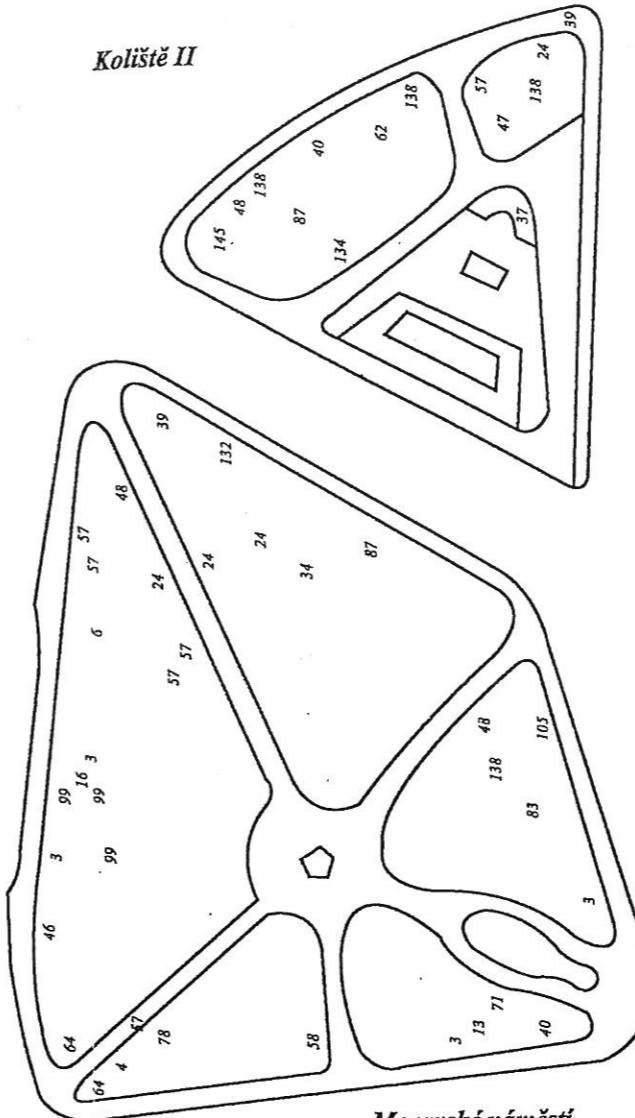
Koliště I

Park Koliště I (Dům umění), park Rooseveltova

3. Borovice černá - *Pinus nigra* Arn.
 4. Borovice hedvábná - *Pinus strobus* L.
 8. Břečtan popínavý - *Hedera helix* L.
 10. Bříza bílá - *Betula pendula* Roth.
 14. Cedr - *Cedrus* sp.
 18. Čimišník obecný - *Caragana arborescens* Lam.
 20. Dřežovec trojtrnný - *Gleditsia triacanthos* L.
 33. Hlošina úzkolistá - *Elaeagnus angustifolia* L.
 40. Jasan ztepilý - *Fraxinus excelsior* L.
 44. Javor ginnala - *Acer ginnala* Maxim.
 45. Javor horský Leopoldův - *Acer pseudoplatanus Leopoldi* Lem.
 46. Javor horský, klen - *Acer pseudoplatanus* L.,
 48. Javor mléč - *Acer platanoides* L.
 51. Javor polní - *Acer campestre* L.
 52. Javor stříbrný - *Acer saccharinum* L.
 55. Jedle ojíněná - *Abies concolor* Hoopes.
 56. Jedlovec kanadský - *Tsuga canadensis* Carr.

 57. Jerlín japonský - *Sophora japonica* L.
 64. Jírovec maďal - *Aesculus hippocastanum* L.
 69. Kalina vrásčitolistá - *Viburnum rhytidophyllum* Hemsl.
 73. Kdouloň obecná - *Cydonia oblonga* Mill.
 83. Lípa srdčitá - *Tilia cordata* Mill.
 84. Lípa velkoklistá - *Tilia platyphyllos* Scop.
 86. Líska obecná - *Corylus avellana* L.
 90. Modřín evropský - *Larix decidua* Mill.
 93. Nahovětcek kanadský - *Gymnocladus canadensis* Lam.
 02. Pavlovnie plstnatá - *Paulownia tomentosa* Stend.
 05. Platan javorolistý - *Platanus acerifolia* Willd.
 08. Pustoryl - *Philadelphus* sp.
 18. Skalník - *Cotoneaster* sp.
 25. Svída bílá - *Cornus alba* L.
 32. Šeřík obecný - *Syringa vulgaris* L.
 36. Tavolník nízký - *Spiraea bumalda* Burv.
 38. Tis červený - *Taxus baccata* L.
 42. Topol šedý - *Populus canescens* Smith.
 43. Trnovník akát - *Robinia pseudoacacia* L.
 44. Trnovník akát převislý - *Robinia pseudoacacia* Umbraculifera DC.
 52. Zimolez - *Lonicera* sp.
 54. Zimostráz vzdryzelený - *Buxus sempervirens* L.
 55. Zlatice - *Forsythia* sp.

Koliště II

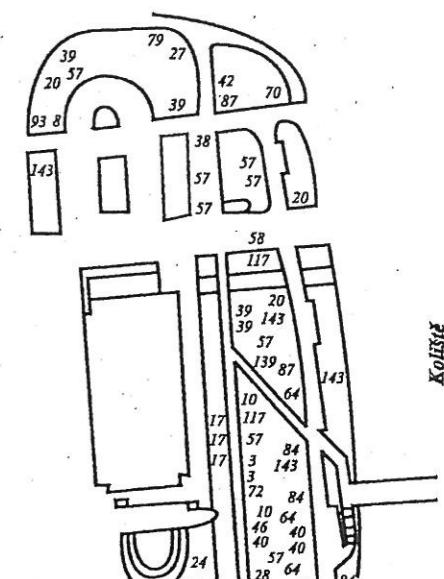

Moravské náměstí

Park Koliště II (pomník), park Moravské náměstí

3. Borovice černá - *Pinus nigra* Arn.
 4. Borovice hedvábná - *Pinus strobus* L.
 6. Borovice pokroucená - *Pinus contorta*
 13. Buk lesní červenolistý - *Fagus sylvatica Atropunicea* West.
 16. Cesmína ostrolistá - *Ilex aquifolium* L.
 24. Dub letní - *Quercus robur* L.
 34. Hroznovec - *Exochorda racemosa*
 37. Jalovec obecný - *Juniperus communis* L.
 39. Jasan úzkolistý - *Fraxinus angustifolia* Willd.
 40. Jasan ztepilý - *Fraxinus excelsior* L.
 46. Javor horský, klen - *Acer pseudoplatanus* L.
 47. Javor jasanolistý - *Acer negundo* L.
 48. Javor mléč - *Acer platanoides* L.
 57. Jerlín japonský - *Sophora japonica* L.
 58. Jerlín japonský převislý - *Sophora japonica Pendula* Loud.
 62. Jilm vaz - *Ulmus laevis* Pall.
 64. Jírovec madál - *Aesculus hippocastanum* L.
 71. Katalpa trubačovitá - *Catalpa bignonioides* Walt.
 78. Liliovník tulipánovkový - *Liriodendron tulipifera* L.
 83. Lipa srdčitá - *Tilia cordata* Mill.
 87. Líska turecká - *Corylus colurna* L.
 93. Nahovětvec kanadský - *Gymnocladus canadensis* Lam.
 99. Pajasan žláznatý - *Ailanthus glandulosa* Desf.
 105. Platan javorolistý - *Platanus acerifolia* Willd.
 132. Šerák obecný - *Syringa vulgaris* L.
 134. Tamaryšek - *Tamarix* sp.
 138. Tis červený - *Taxus baccata* L.
 145. Vrba bílá - *Salix alba* L.
 154. Zimostráz vždyzelený - *Buxus sempervirens* L.

Koliště III

Jezuitská ul.

Park Koliště III (Janáčkovo divadlo), park Rooseveltova

3. Borovice černá - *Pinus nigra* Arn.
 8. Břečtan popínavý - *Hedera helix* L.
 10. Bříza bílá - *Betula pendula* Roth.
 15. Cesmína - *Ilex* sp.
 17. Cypříšek Lawsonův - *Chamaecyparis lawsoniana* Parl.
 20. Dřezovec trojtrnný - *Gleditsia triacanthos* L.
 23. Dřištál obecný - *Berberis vulgaris* L.
 24. Dub letní - *Quercus robur* L.
 27. Dub zimní - *Quercus petraea* Lindl.
 38. Jasan americký - *Fraxinus americana* L.
 39. Jasan úzkolistý - *Fraxinus angustifolia* Willd.
 40. Jasan ztepilý - *Fraxinus excelsior* L.
 42. Jasan ztepilý převislý - *Fraxinus excelsior Pendula* Ait.

 46. Javor horský, klen - *Acer pseudoplatanus* L.
 48. Javor mléč - *Acer platanoides* L.
 57. Jerlín japonský - *Sophora japonica* L.
 58. Jerlín japonský převislý - *Sophora japonica Pendula* Loud.
 60. Jeřábovec jeřábolistý - *Sorbaria sorbifolia* A.BR.
 64. Jírovec maďal - *Aesculus hippocastanum* L.
 68. Kalina tušákal - *Viburnum lantana* L.
 70. Katalpa nádherná - *Catalpa speciosa* Ward.
 72. Katalpa vejčitá - *Catalpa ovata* Don.
 78. Liliovník tulipánovkovětý - *Liriodendron tulipifera* L.
 79. Lípa krymská - *Tilia euchlora* K.Koch.
 83. Lípa srdčitá - *Tilia cordata* Mill.
 84. Lípa velkolistá - *Tilia platyphyllos* Scop.
 87. Líska turecká - *Corylus colurna* L.
 91. Myrobalán třešňový *Pissardův* - *Prunus cerasifera pissartii* Dostál
 93. Nahovětvec kanadský - *Gymnocladus canadensis* Lam.
 102. Pavlovnie plstnatá - *Paulownia tomentosa* Stend.
 105. Platan javorolistý - *Platanus acerifolia* Willd.
 116. Řešetlák počistivý - *Rhamnus catharticus* - L.
 117. Sakura ozdobná - *Padus serrulata* Sokolov
 121. Smrk pichlavý - *Picea pungens* Engelm.
 127. Svítel latnatý - *Koelreuteria paniculata* Laxm.
 132. Šeřík obecný - *Syringa vulgaris* L.
 138. Tis červený - *Taxus baccata* L.
 139. Topol bílý - *Populus alba* L.
 141. Topol černý pyramidální - *Populus nigra Pyramidalis*
 143. Trnovník akát - *Robinia pseudoacacia* L.

DOPORUČENÍ PRO PAMÁTKOVOU OBNOVU A REKONSTRUKCI PARKU

Počátky parku na Kolišti sahají až do 90. let 18. století. Kultivace pozemků před vnější hradbou proběhly v souvislosti s bouráním městského opevnění a výstavbou okružní třídy. Na charakteru výsadby měl podobně jako v jiných brněnských parcích zásadní podíl městský zahradník Antonín Šebánek.

Hlavní práce probíhaly téměř současně s osazováním hradního kopce, který se od počátku 60. let 19. století postupně měnil z nehostinné a nepřístupné vojenské pevnosti na příjemné místo oddechu Brňanů. Park na kolišti byl další „zelenou investicí“ do rozvíjející se průmyslové aglomerace. Podobně jako u jiných parkových úprav ve městě, i zde sehrál aktivní roli starosta Christian d'Elvert.

Vedle ostatních městských sadů a parků bylo „Koliště“ zároveň důležitou komunikační trasou a zkratkou ve smyslu rychlejšího spojení s rozrůstajícími se předměstími při východním okraji města.

Současný park park na Kolišti představuje trojici téměř samostatných prostor v severovýchnní části městského okruhu.¹⁷⁸

Koliště I: část parku vymezená na jihu Malinovského náměstím a na severu ulicí Jezuitskou; na východě Kolištěm a na západě ulicí Za divadlem. Významnými budovami v této části parku jsou Mahenovo divadlo, Dům umění a Zemanova kavárna.

Koliště II: severní část parku v prostoru Moravského náměstí. Významným objektem v této části parku je pomník Rudoarmějce a polygonální fontána v ode náměstí.

Koliště III: část parku severně od Koliště I, vymezená na jihu ulicí Jezuitskou a na severu Moravským náměstím; na východě Kolištěm a na západě Rooseveltovou. Významnou budovou v této části parku je Janáčkovo divadlo.

Ve srovnání s parkovými úpravami ve druhé polovině 19. století a na přelomu 19. a 20. století bylo členění parkových ploch na Kolišti značně redukováno. Ústřední promenáda však zůstala v podstatě zachována, ale byla narušena silničním průrazem z třídy Milady Horákové do prostoru Moravského náměstí. V letech 1997-98 bylo prostřednictvím lávky pro pěší, která prochází novostavbou IPB pojišťovny na Kolišti, realizováno významné komunikační propojení centra města s budovami IBC a přilehlé čtvrti.

Systém existujících cest by měl být respektován. Mobiliář včetně osvětlení parku doporučujeme navrhnout v současném tvarosloví. V souvislosti s probíhající obnovou budovy Janáčkova divadla doporučujeme konzultovat úpravy bezprostředního okolí budovy i předprostoru s bazénem.

Z dendrologického hlediska by bylo vhodné se opřít o hodnotové a kvalitativní vyhodnocení stávajících, dřevin a porostů.

---

¹⁷⁸ Následující rozdělení převzali autoři z publikace J. Přibyla (1998), s. 125 a 129.

PRAMENY

(*signatury a inventární čísla jednotlivých archiválií jsou citována v textu a v popisu v přílohách*)

Archiv města Brna (AMB)

- spisovny města Brna
- Notizen-Blatt
- sbírka map a plánů
- sbírka fotografií

Moravský zemský archiv (MZA)

- fond D 9, indikační skici
- fond B 14 - místodržitelství

Muzeum města Brna (MMB)

- sbírka fotografií

Národní památkový ústav v Brně (NPÚ)

- starý a nový spisový archiv
- evidence nemovitých kulturních památek

Archiv Ing. Aleše Svobody

- BLOK 38 - MPR Brno. Stavebněhistorické posouzení - vývoj, R.atelier s.r.o. (A. Svoboda, P. Borský, D. Černoušková), 01/03

LITERATURA

- Altman K.**: Krčemné Brno. O hostincích, kavárnách a hotelech, ale také o hospodách, výčepech a putykách v moravské metropoli, Brno 1993
- Bretholz B.**: Geschichte der Stadt Brünn, Brünn 1911
- Bretholz B.**: Brünn. Geschichte und Kultur, Brünn 1938
- Brno**. Průvodce. Informace. Fakta, Brno 1978
- Crhonek I., Dvořáková N., Nováková M., Samková E.**: Brno v architektuře a výtvarném umění, Brno 1981
- Crhonek I.**: Architekt Bohuslav Fuchs - celoživotní dílo, Brno 1995
- Čejka J., Olivová D.**: Sedmkrát o Brně, Brno 1999
- Černoušková D., Hodeček D.**: Fakultní nemocnice u sv. Anny v Brně, Brno 1996
- Černoušková D., Menšíková M.**: Park na Špilberku,
In: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna XV, Brno 2001, s. 191-212
- Černoušková D., Menšíková M.**: Tyršův park, jeho minulost a současnost,
In: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna XVI, Brno 2002, s. 213-240
- Černušák G. a kol.**: Dějiny evropské hudby, Paha 1974
- Deutsch G.**: Die Entwicklung der Landeshauptstadt Brünn in den letzten 100 Jahren, Brünn 1882
- Dokoupil Z.**: Zahrada a park v historickém vývoji, Brno 1954
- Dokoupil Z., Naumann P., Riedl D., Veselý I.**: Historické zahrady v Čechách a na Moravě, Praha 1957
- Dostál E.**: Umělecké památky Brna, Praha 1928
- Dostál E.**: Dílo architekta B. Čermáka, Horizont č. 20-22, 1928, s. 153-198
- Dřímal J. a kol.**: Dějiny města Brna, I. a II, Brno 1969 a 1973
- d`Elvert Ch.**: Beträge zur Geschichte der königlichen Städte Mährens, insbesondere der k. Landeshauptstadt Brünn, Brünn 1860
- d`Elvert Ch.**: Neu-Brünn, wie es entstanden ist und sich gebildet hat, Erster Theil. Die änkere Entwicklung der Stadt, Brünn 1888

- Emödiová R.**: Historický vývoj zeleně v městě Brně, Brno 1983
- Flodrová M.**: Jak vznikaly městské parky. In: Město pod Špilberkem, Brno 1993
- Flodrová M.**: Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek, Brno 1997
- Flodrová M.**: Brno v proměnách času (Malá zamýšlení), Brno 2003
- Formánek E.**: Květenu Moravy a rakouského Slezska, díl I a II, 1887 a 1896
- Halík P., Kratochvíl P., Nový O.**: Architektura a město, Praha 1996
- Hálová-Jahodová C.**: Stavební a umělecký vývoj města Brna, Praha 1947
- Hálová-Jahodová C.**: Brno. Dílo přírody, člověka a dějin, Brno 1975
- Heerenová P., Heerenová P. ml.**: Nemovité kulturní památky jižní Moravy, Soupis památek a literatury, sv. 12. Město Brno, Brno 2002
- Hladíková D.**: Divadelní architektura ateliéru Fellner & Helmer v Čechách a na Moravě, Průzkumy památek, roč. IX, II/2002, s. 146-160
- Hruby J.**: Botanischer Führer durch Brünn und Umgebung, Brünn 1928
- Christian Ritter d'Elvert, Gedenkblätter zu seinem 90. Geburtstage**, Brünn 1893
- Jahn J. J.**: Pamětný spis o nerostných pokladech Moravy, Brno 1917
- Jak vznikaly brněnské parky**: Informační a reklamní časopis města Brna, ročník 7, duben 2000, s. 4
- Kalivoda F.**: Brno, vůně jednoho města. Procházka městem mezinárodních veletrhů, Brno 1959
- Kalivoda F.**: Brno, město práce a pokroku. Exkurze československým veletržním městem, Brno 1966
- Kolektiv autorů**: Významné parky jihomoravského kraje, Brno 1978
- Kolektiv autorů**: 90 let Domu umění města Brna. Architektura, historie, výstavy, kulturní činnost 1910 - 2000, Brno 2000
- Koryčánek R.**: Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionálismu, Brno 2003
- Krčálová L.**: K historii a autorství paláce Morava v Brně, In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, F 34-36, roč. 1990-1992, s. 149n
- Krčálová L.**: Brněnská architektura 1919 -1939. In: Výtvarné Brno 1918 - 1938, Bulletin Moravské galerie v Brně 49., 1993, s. 75-87
- Krčálová L.**: Brněnská architektura 1919 -1939. In: Výtvarná kultura v Brně 1918 - 1938, katalog výstavy, Brno 1994, s. 9-53
- Kuča K.**: Památky Brna, Brno 1989

- Kuča K.**: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. I. díl (A-G), Praha 1996
- Kuča K.**: Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic, Brno 2000
- Kudělka Z.**: Bohuslav Fuchs, Praha 1966
- Kudělka Z.**: Brněnská architektura 1919 - 1928, Brno 1970
- Kudělka Z.**: Moderní architektura a památková péče, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university F 14-15, 1971, s. 311-315
- Kudělka Z.**: Architektura dvacátých let na Moravě. In: Dějiny českého výtvarného umění 1890/1938, (IV/2), Praha 1998, s. 37-59
- Kudělková L., Kudělka Z., Chatrný J.**: O nové Brno. Brněnská architektura 1919 - 1939. Katalog stálé expozice Muzea města Brna I a II, Muzeum města Brna 2000
- Kudělková L.**: Zaniklé brněnské kavárny meziválečného období, ERA 21, roč. 3/2003, s. 44-47
- Makowsky A.**: Ueber die Flora des Spielberges, Franzensberges und des Glacis. In: Verhandlungen des naturforschenden Vereins in Brünn, I. Band 1862, Brünn 1863
- Makowsky A.**: Die Flora des Brünner Kreises, Brünn 1863
- O parcích, stromech a alejích**: Rozhovor s Ing. Olgou Novákovou, ředitelkou podniku Veřejná zeleň města Brna. In: Haló Brno, Informační a reklamní časopis města Brna, ročník 7, duben 2000, s. 4
- O parcích, stromech a alejích podruhé**: Rozhovor s Ing. Olgou Novákovou, ředitelkou podniku Veřejná zeleň města Brna. In: Haló Brno, Informační a reklamní časopis města Brna, ročník 7, květen 2000, s. 4
- Pacáková-Hošťálková B., Petrů J., Riedl D., Svoboda A. M.**: Zahradы a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999
- Pospiech A.**: Brünn als Grossgemeinde 1850-1870, Brünn 1870
- Prokop A.**: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, IV. Band, Wien 1904
- Průvodce Brnem a okolím**, Brno 1912
- Přibyl J.**: Galerie brněnských stromů, vyd. Odbor životního prostředí Magistrátu města Brna, Brno 1998
- Riedl D., Samek B.**: Moderní architektura v Brně 1900-1965, Brno 1965
- Samek B., Hrubý K. O.**: Brno. Proměny města, Brno 1982
- Samek B.**: Umělecké památky Moravy a Slezska 1 (A-I), Praha 1994

- Schorske C. E.:** Vídeň na přelomu století, Brno 2000
- Schramm W.:** Ein Buch für jeder Brünner, I.-V., Brünn 1901-1905
- Sedlák J.:** Brno v době secese, Brno 1995
- Sedlák J., Bártová-Holá M.:** Janáčkovo divadlo v Brně, Brno nedat. (1995 ?)
- Sedlák J., Kudělka Z., Kudělková L.:** Architekt Bohuslav Fuchs 1895 - 1972, katalog výstavy, Brno 1995-1996
- Sedlářová J.:** Brno a Morava. In: Mezery v historii 1890 - 1938.
Polemický duch Střední Evropy - Němci, Židé, Češi.
- Galerie hlavního města Prahy ve spolupráci s Národní galerií v Praze,
Praha 1994, s. 60-66
- Šperling A.:** Sochař a kameník Jan Eduard Tomola. 80 let muzejní práce
na Vyškovsku, Brno-Vyškov 1975, s. 173
- Štědroň M., Frimlová L., Geist Z.:** Besední dům.
Architektura, společnost, kultura. Brno 1995
- Šujan F.:** Dějepis Brna, Vlastivěda moravská, Brno 1928
- Tomaschek A.:** Systematisches Verzeichniss der in den Anlagen Brünns gepflanzten
und den Winter überdauernden Bäume und Sträucher mit Hinweisung
auf die Standorte derselben, Brünn 1879
- Wirth Z.:** Evropská zahrada, Praha 1911
- Zatloukal P.:** Brněnská Ringstrasse. In: 51. bulletin Moravské galerie v Brně,
Brno 1995, s. 27-40
- Zatloukal P.:** Z pozdní doby brněnského historismu. Architekti G. Wanderley,
A. Prastofer a W. Dwořák, Vlastivědný věstník moravský, roč. XLVII,
1995, s. 14-28
- Zatloukal P.:** Brněnská okružní třída, Brno 1997
- Zatloukal P.:** Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 - 1918 na Moravě
a ve Slezsku, Olomouc 2002
- Zavřel V.:** Novostavba státního divadla, opery a baletu v Brně,
In: Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě
Brna 3, Brno 1961, s. 247-249

PŘÍLOHY

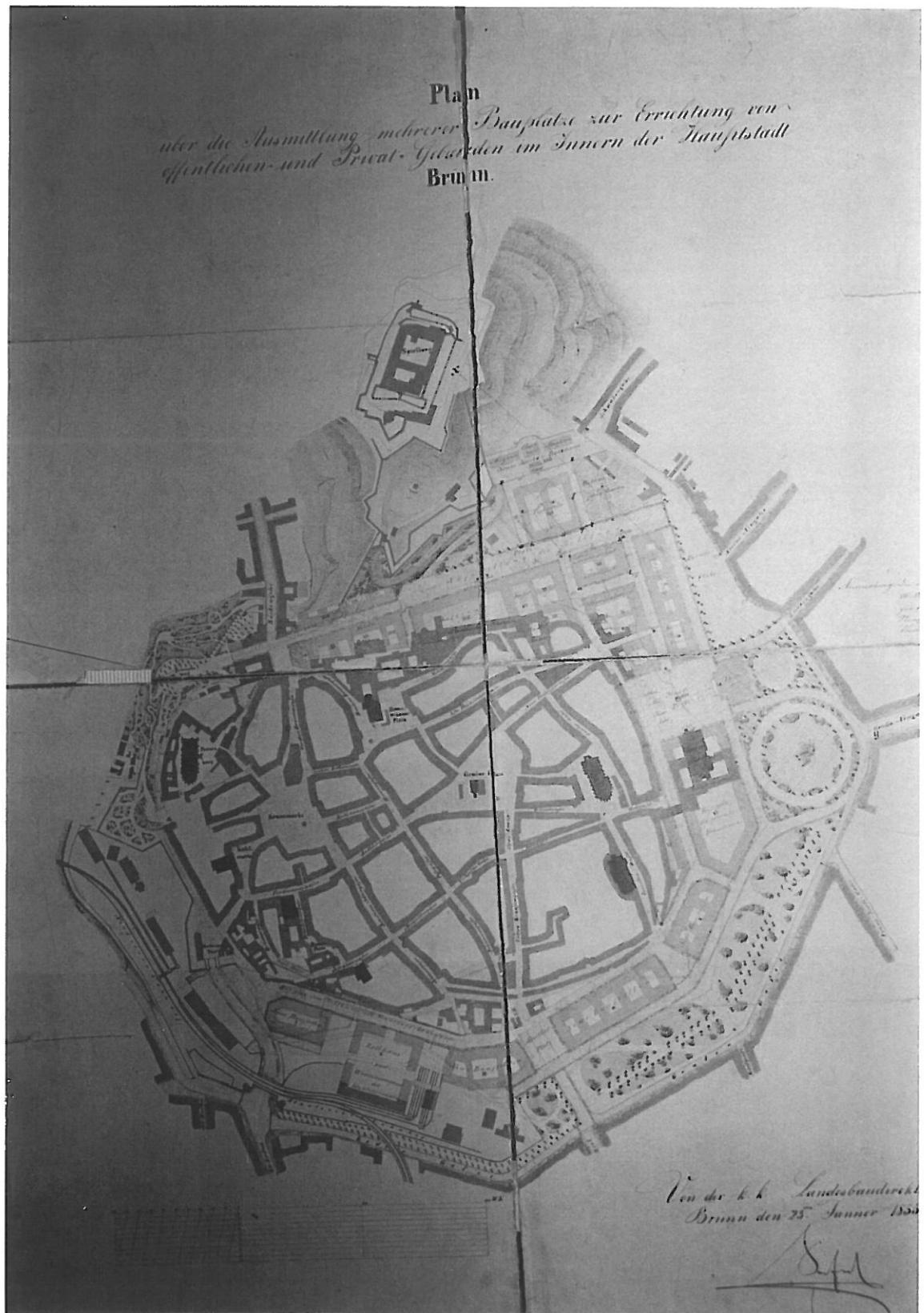
REGULAČNÍ PLÁNY

NA ROZŠÍŘENÍ MĚSTA BRNA

- 1) J. Seifert: Plán k pořízení více stavebních míst pro vybudování veřejných a soukromých budov ve vnitřním městě Brně, 23. leden 1855
AMB, K 26
- 2) L. Förster: Návrh na rozšíření královského zemského hlavního města Brna, 1860
repro z: P. Zatloukal (1997), s. 56
- 3) J. Lorenz: Projekt k rozšíření vnitřního města Brna, 1861
repro z: P. Zatloukal (1997), s. 57
- 4) M. Kellner - F. Neubauer: Vítězný návrh ze soutěže na rozšíření a regulaci Brna, varianta F, listopad 1861
AMB, K 30
- 5) M. Kellner - F. Neubauer: Vítězný návrh ze soutěže na rozšíření a regulaci Brna, varianta F, listopad 1861
AMB, K 30
- 6) F. Neubauer a kol.: Plán vnitřního města Brna a připojených předměstí (tzv. definitivní), 1862 - 1863
repro z: P. Zatloukal (1997), s. 63
- 7) Okružní třída v Brně, rekonstrukce stavu k roku 1914
repro z: P. Zatloukal (1997), s. 163

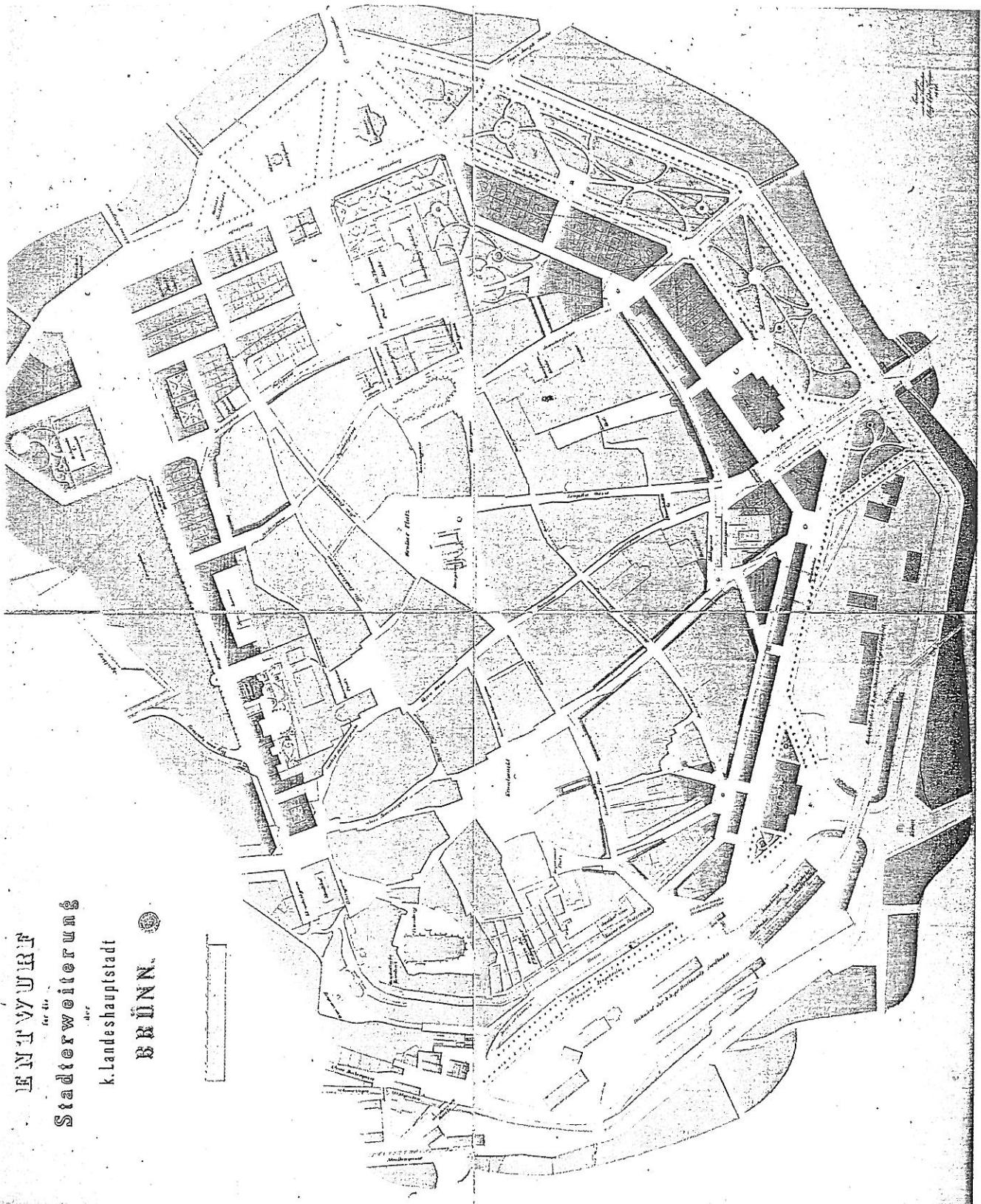
Plan

über die Ausmietung mehrerer Bauplätze zur Errichtung von
öffentlichen und Privat-Gebäuden im Innern der Hauptstadt
Brünn.

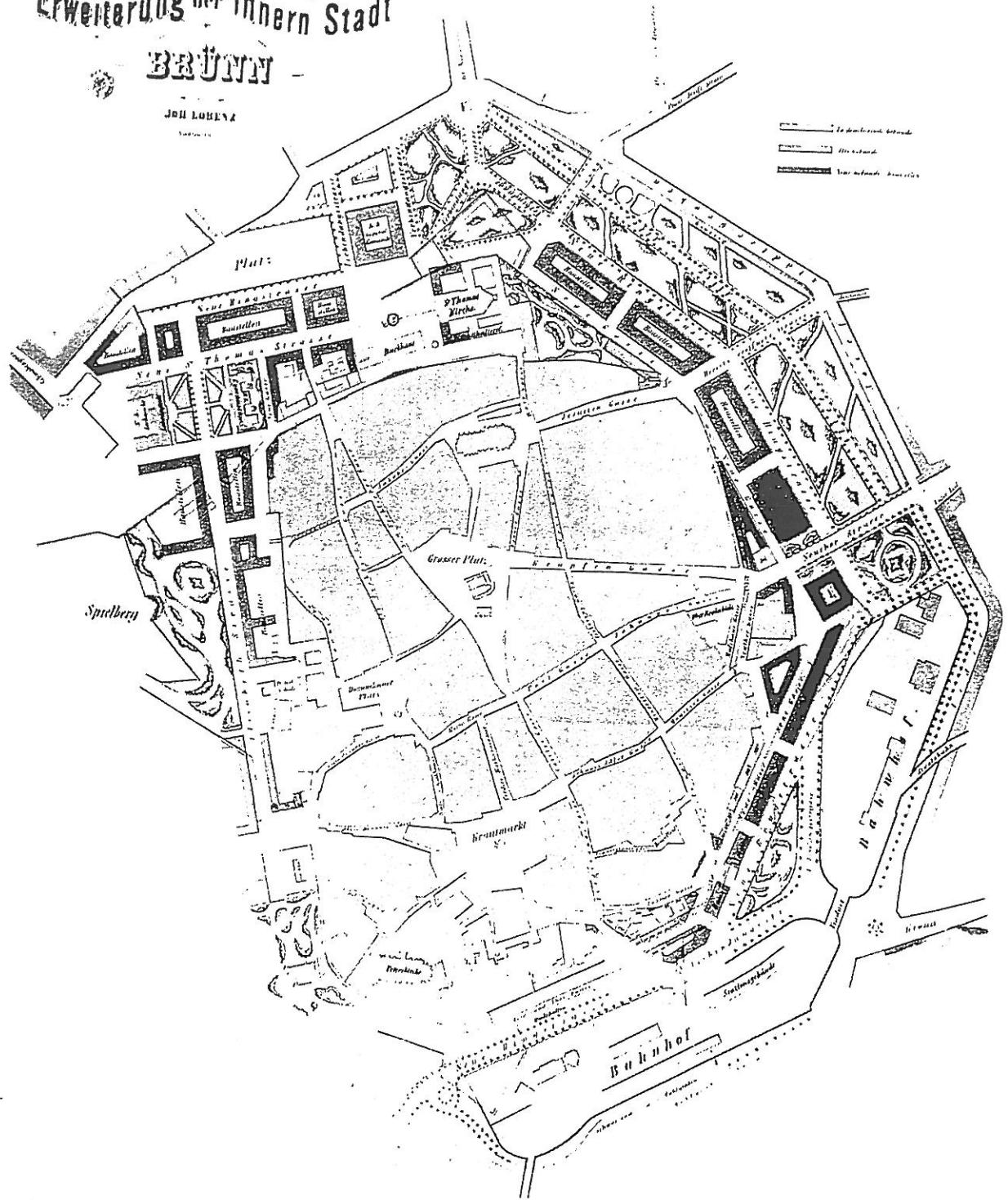
FESTWYVERN

*for the
Stadterweiterung
of
k. Landeshauptstadt
BÜNN.*

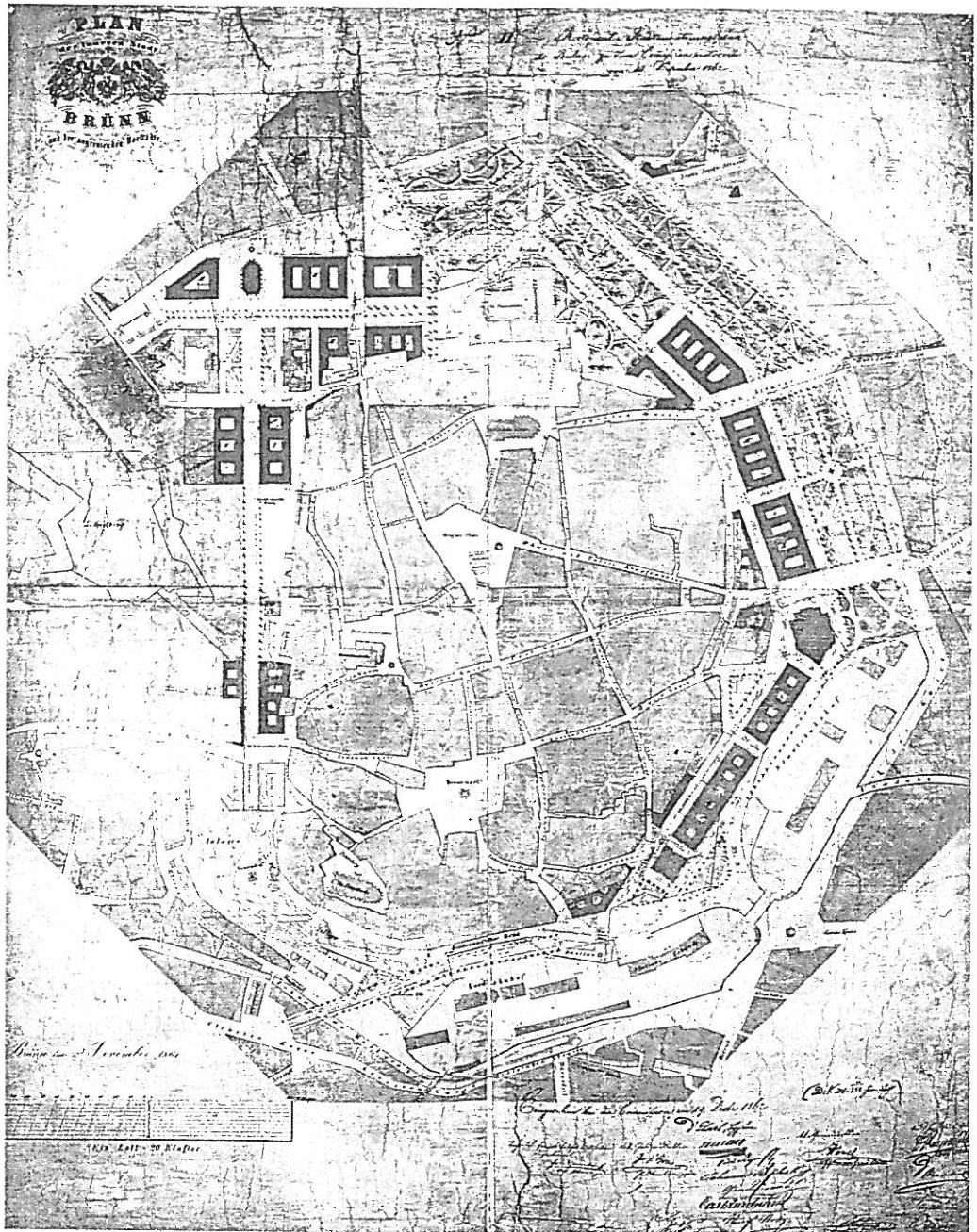
PROJEKT Erweiterung der inneren Stadt BRÜNN

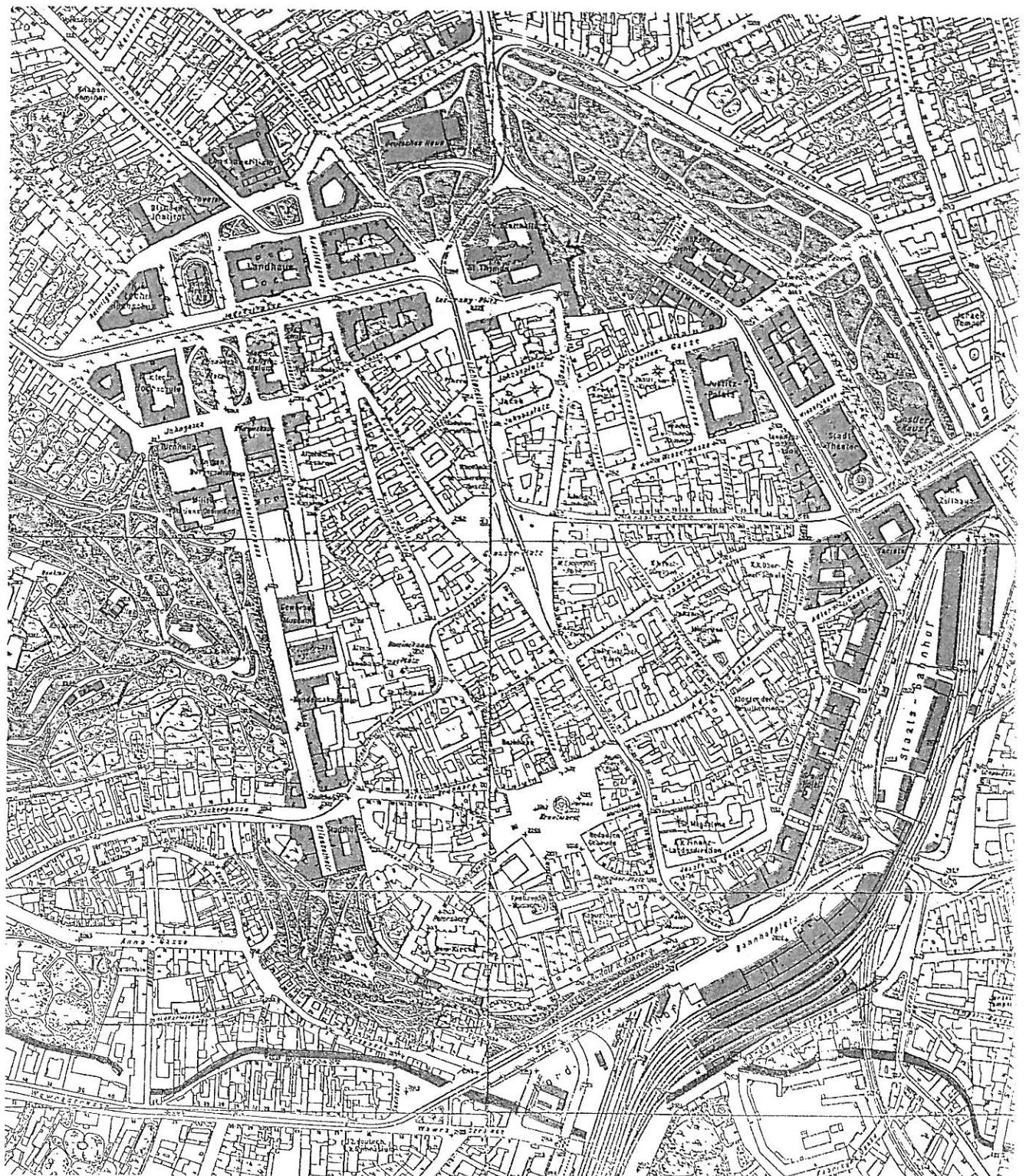
JULIUS LANGE

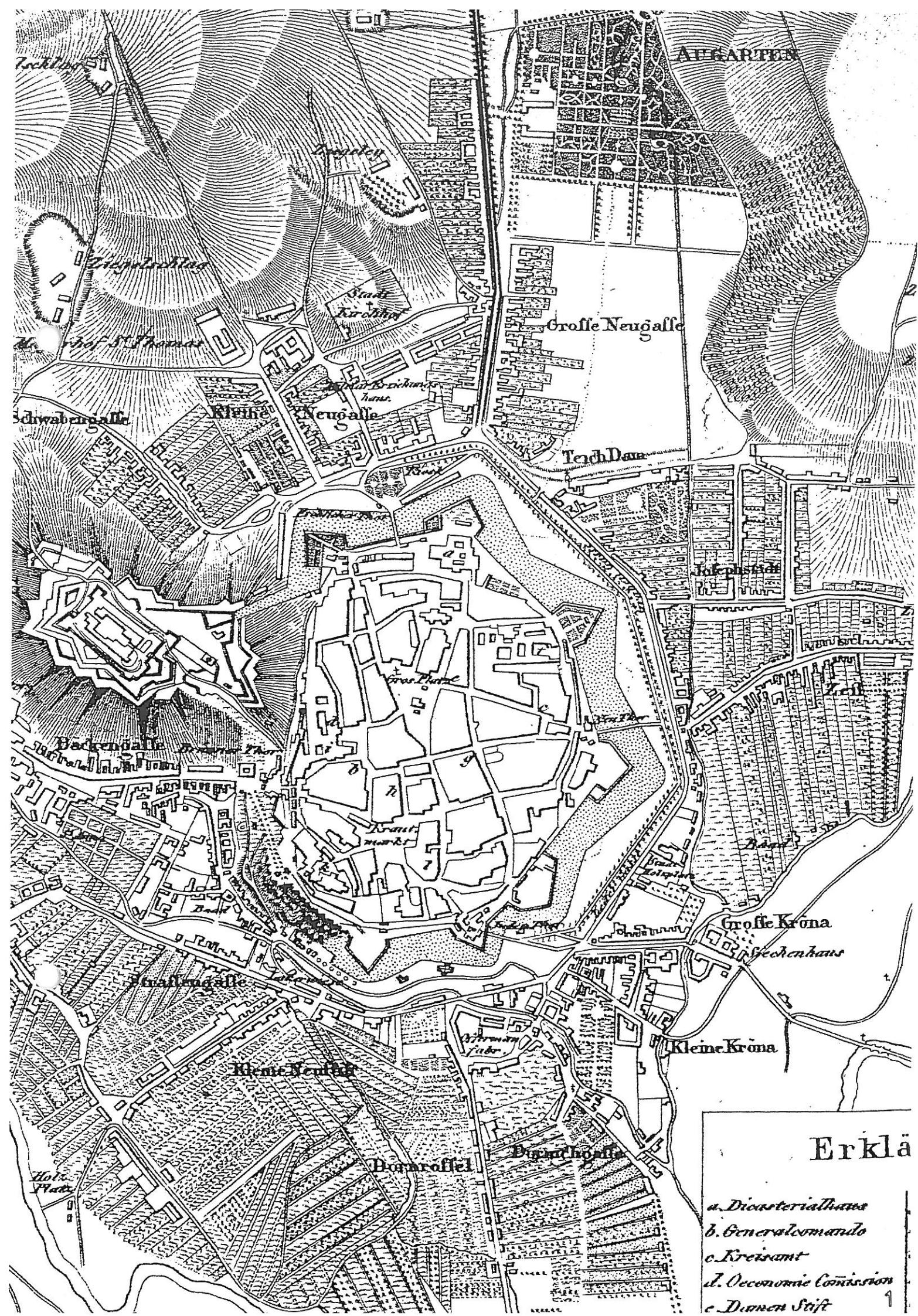

ARCHIVNÍ MAPY A PLÁNY

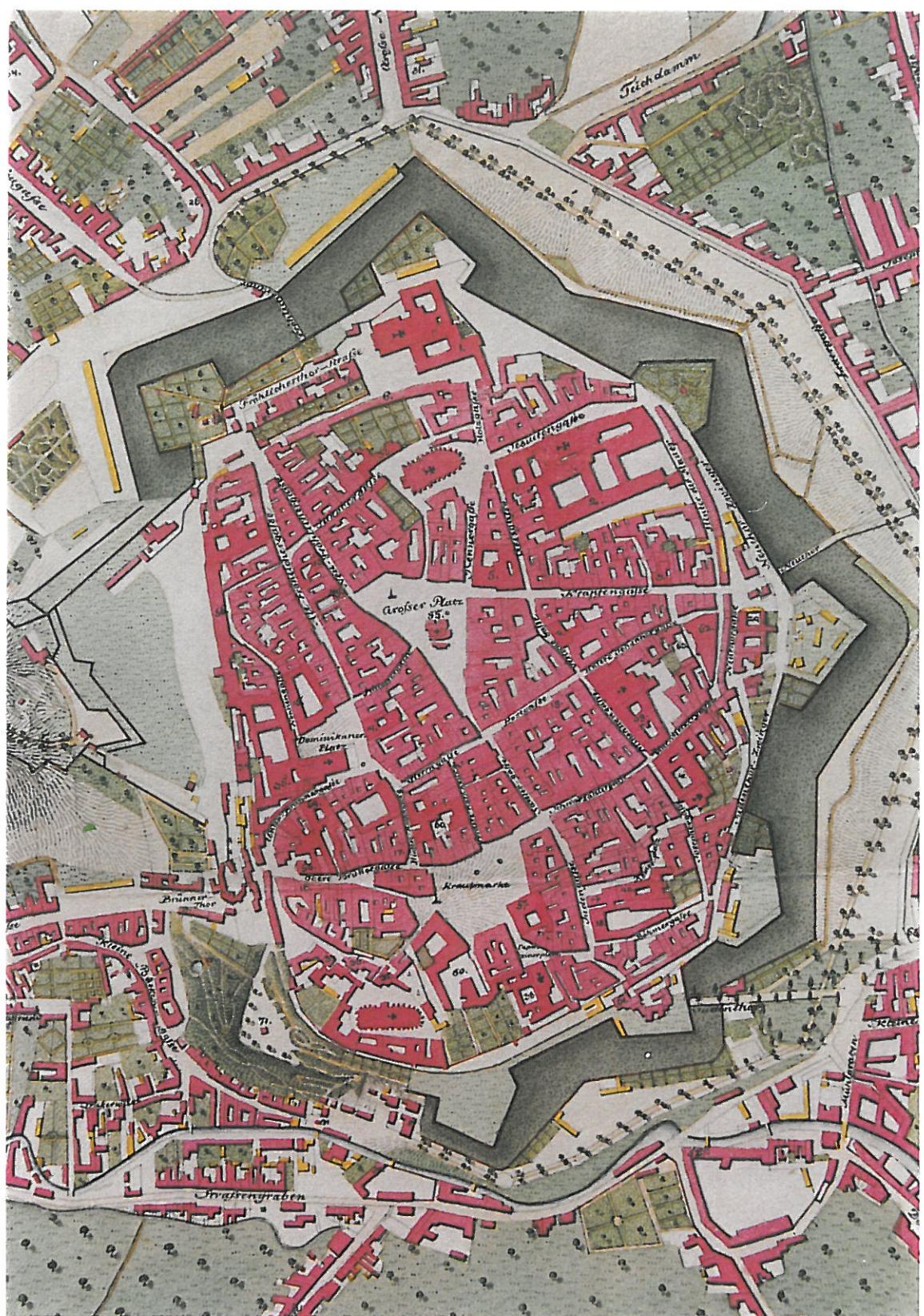
- 1) Plán města Brna z r. 1827
AMB, K 20
- 2) Charte von der Stadt Brünn mit Ihren Vorstaedten, asi 20. - 30. léta 19. stol.
ÖStA, Kriegsarchiv, sign. 01092
- 3) Plan der provincial Hauptstadt Brünn, 1839
ÖStA, Kriegsarchiv, sign. 01119
- 4) Brno a okolí v r. 1845, z mapového fondu katedry geografie přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, vyd. Geodézie Brno 1990
repro publikované mapy
- 5) Plán města Brna z let 1840-1848
AMB, KAT 158
- 6) Plán města Brna se zakreslením kanalizace z r. 1849 (severní část města)
AMB, K 23
- 7) Plán města Brna se zakreslením kanalizace z r. 1849 (východní část města)
AMB, K 23
- 8) Plán města Brna s předměstími z r. 1858 (Franz Doležal)
AMB, K 27
- 9) Plán města Brna s předměstími z r. 1860
AMB, K 29
- 10) Plán města Brna z r. 1868 s novými názvy ulic a čísly domů (Theodor Schönaich)
(severní část města), AMB, K 37
- 11) Plán města Brna z r. 1868 s novými názvy ulic a čísly domů (Theodor Schönaich)
(jihovýchodní část města), AMB, K 37
- 12) Plán města Brna z r. 1879
AMB, K 41
- 13) Plán města Brna z r. 1879 (severní část města)
AMB, K 41
- 14) Plán města Brna z r. 1909, Městský stavební úřad (severní část města)
AMB, K 57

- 15) Plán středu města (zvětšeno) s vyznačením jednotlivých významných budov a památek, nedat. (asi 1910)
AMB, K 56
kopie kolor. originálu je vložena v kapse na konci elaborátu
- 16) Plán města Brna s předměstími (severní část města), nedat. (asi 1914)
AMB, KAT 172
- 17) Plán města Brna s předměstími (severovýchodní část města), nedat. (asi 1914)
AMB, KAT 172
- 18) Plán města Brna s předměstími (severovýchodní část města), nedat. (asi 1910)
AMB, KAT 155
- 19) Plán města Brna s předměstími (severovýchodní část města), nedat. (asi 1910)
AMB, KAT 155
- 20) Plán města Brna s předměstími (východní část města), nedat. (asi 1910)
AMB, KAT 155
- 21) Plán Velkého Brna z r. 1928
AMB, K 75

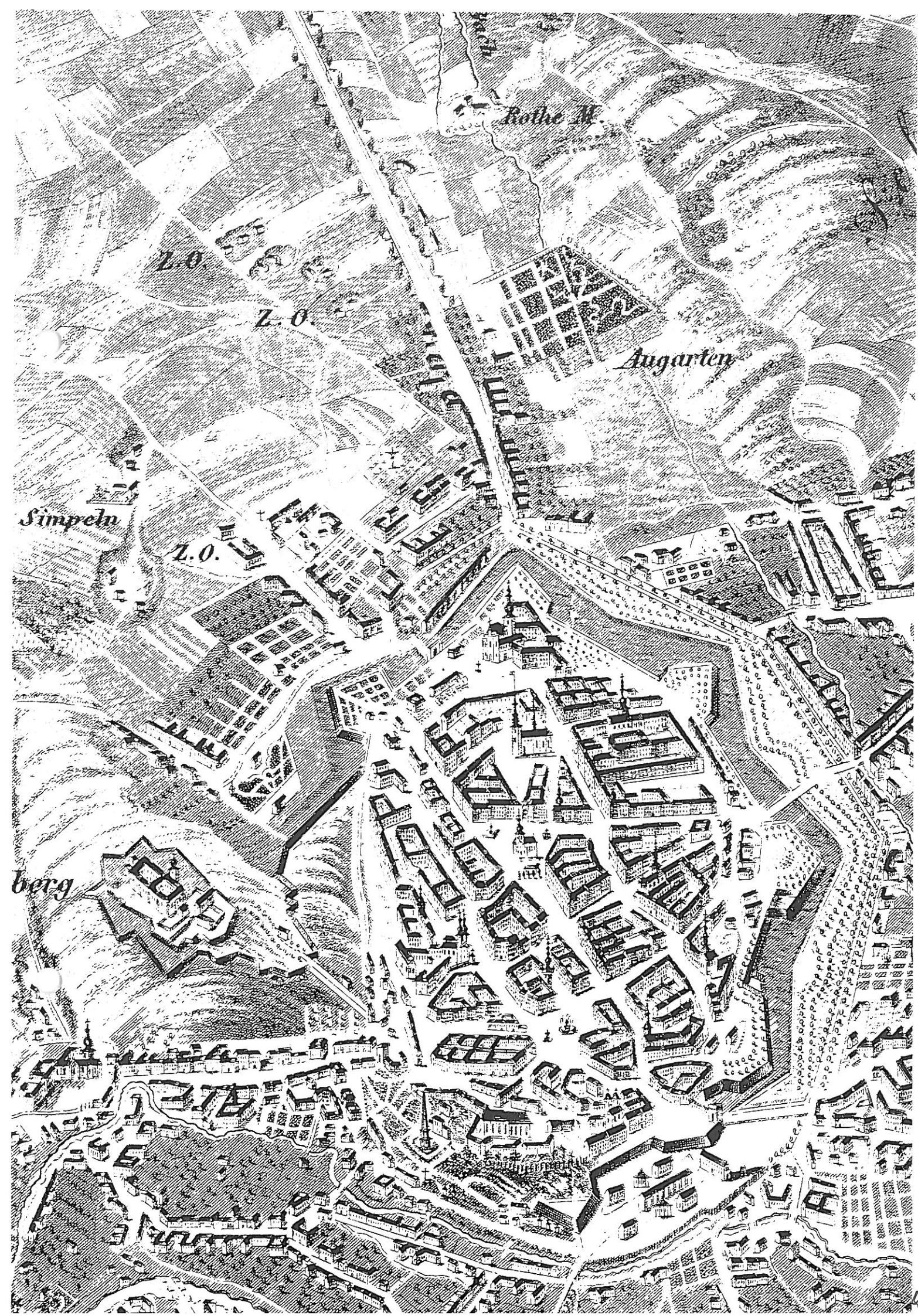

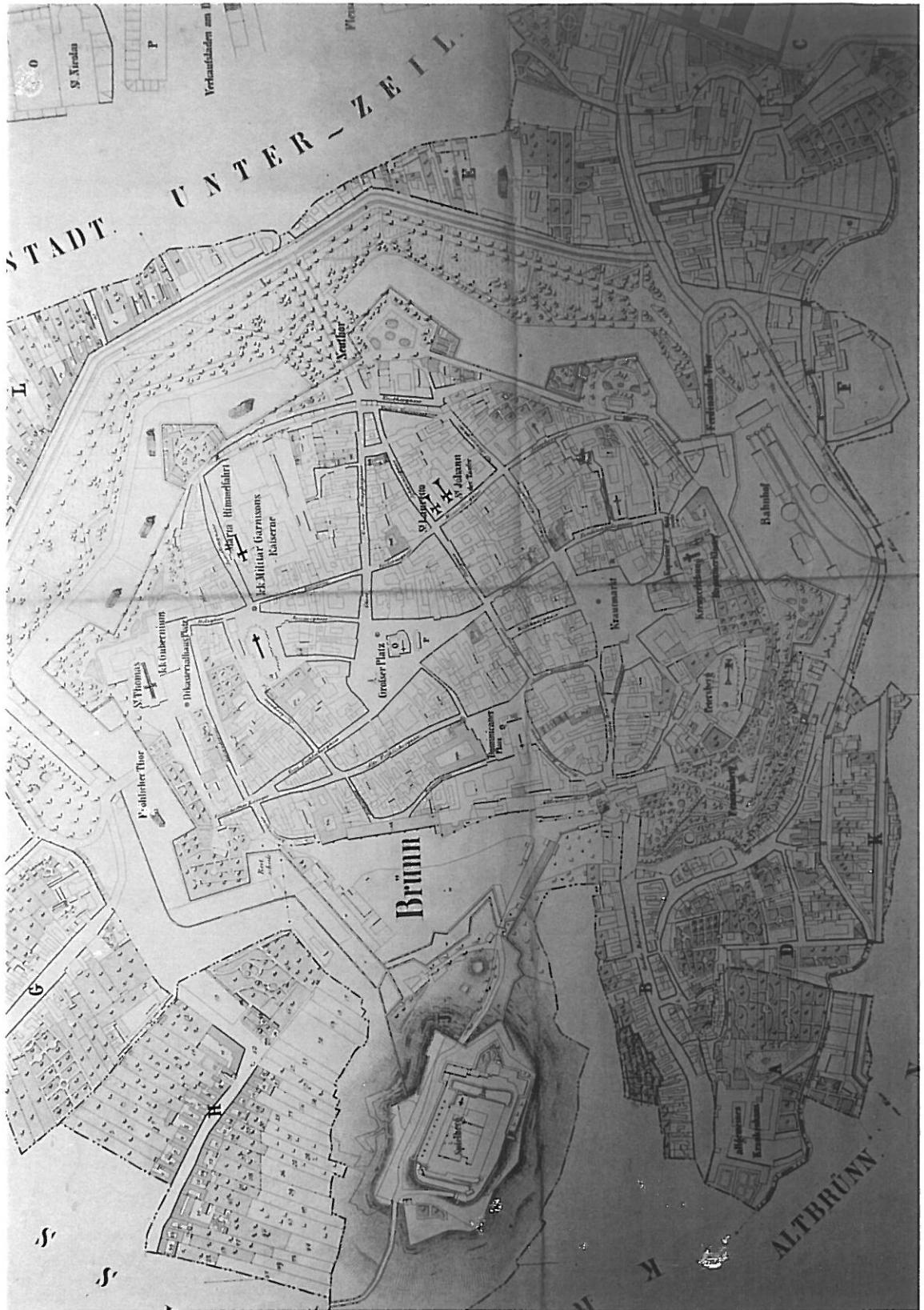
Erklä

- a. Dicasterialhaus
- b. Generalsekretariat
- c. Kreisamt
- d. Economic Commission
- e. Domherren Stift

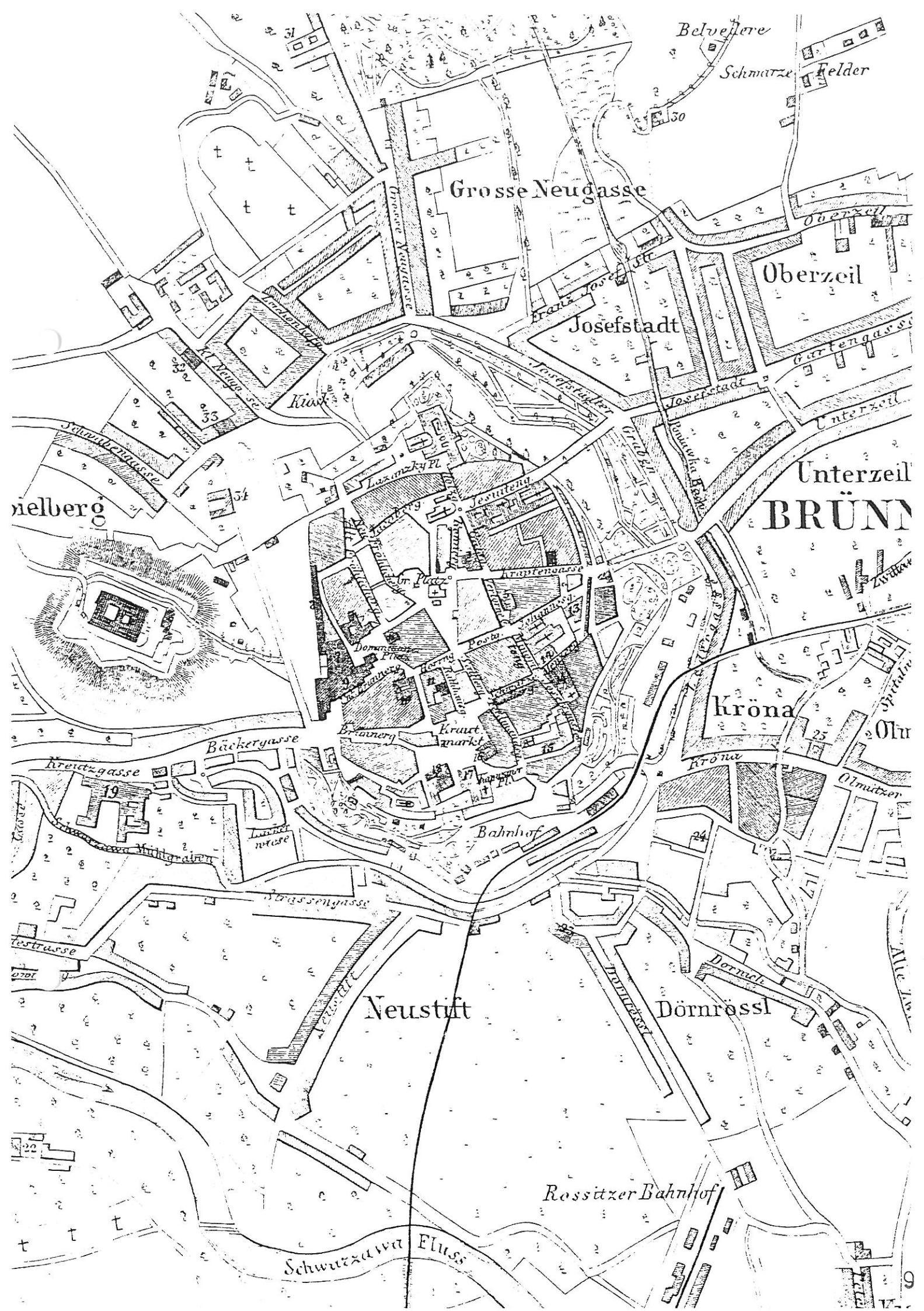

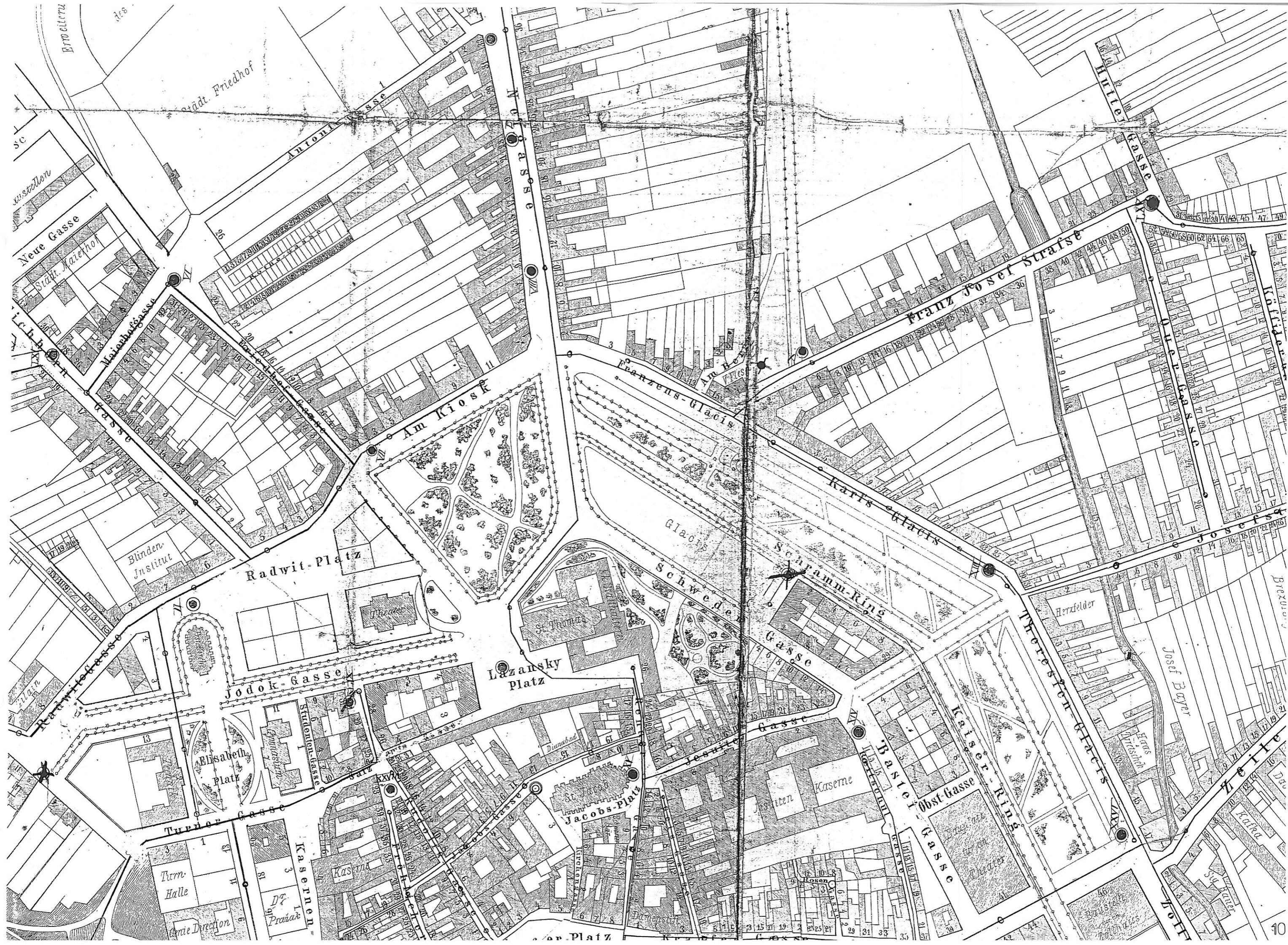

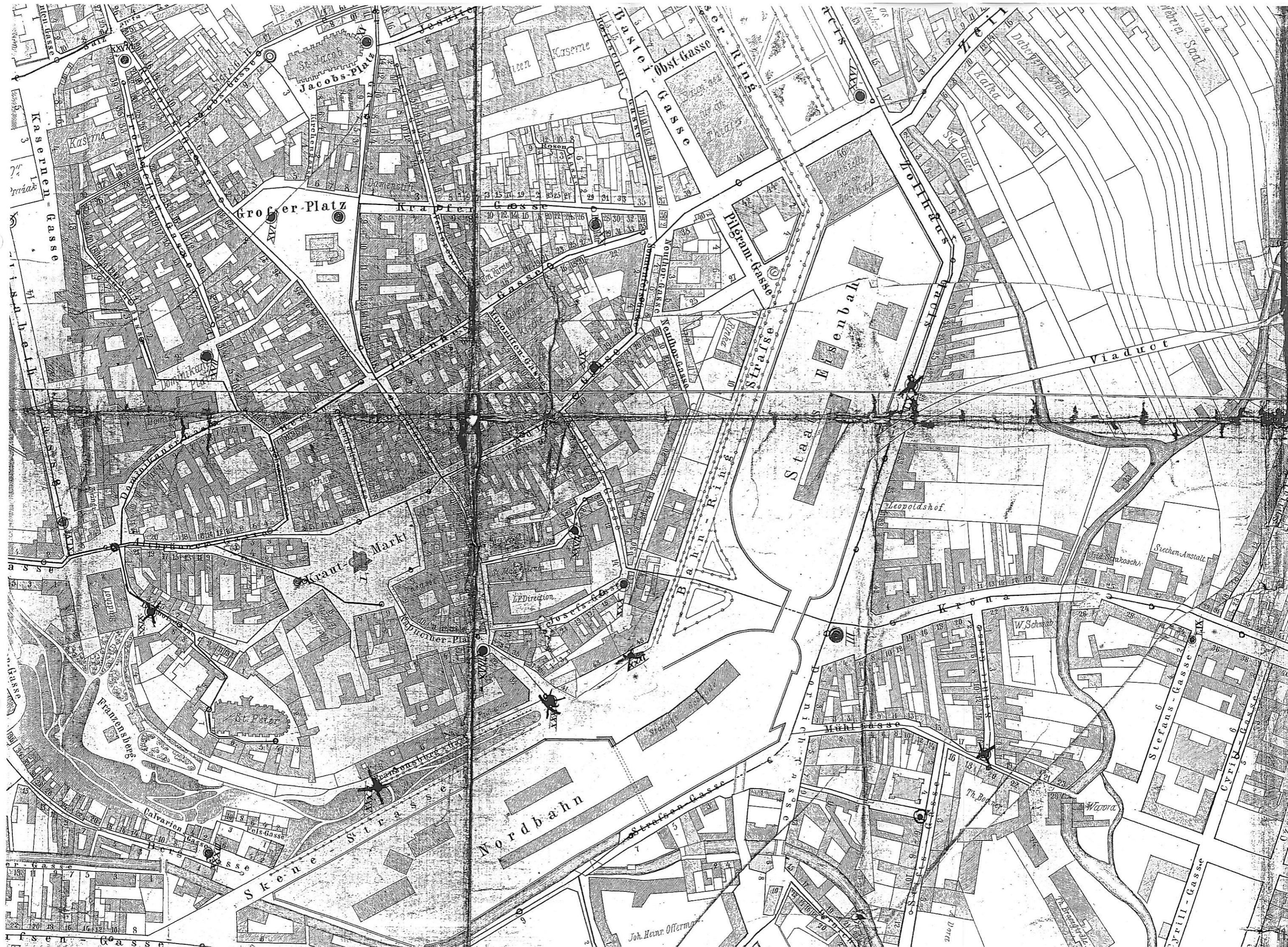

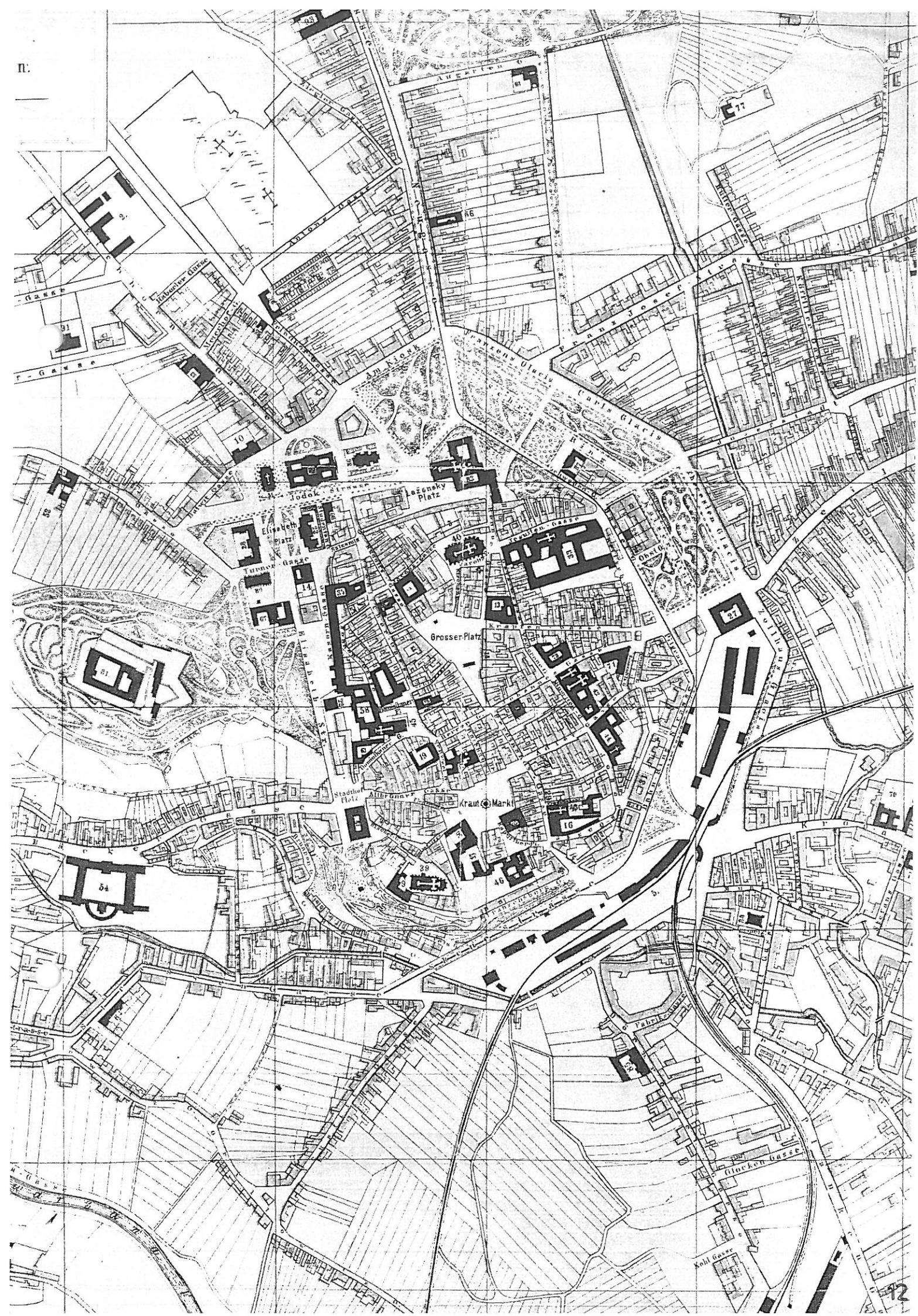

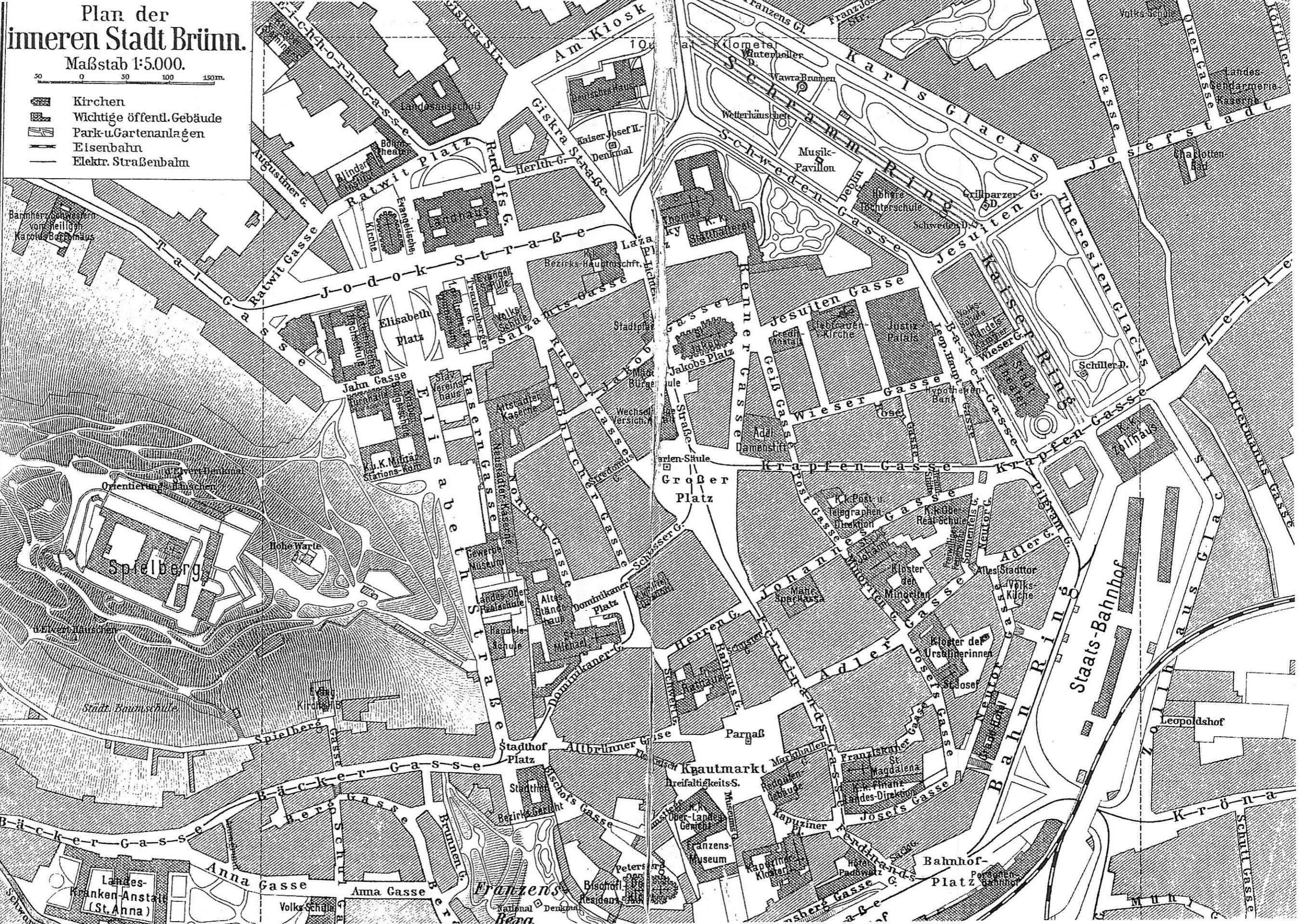

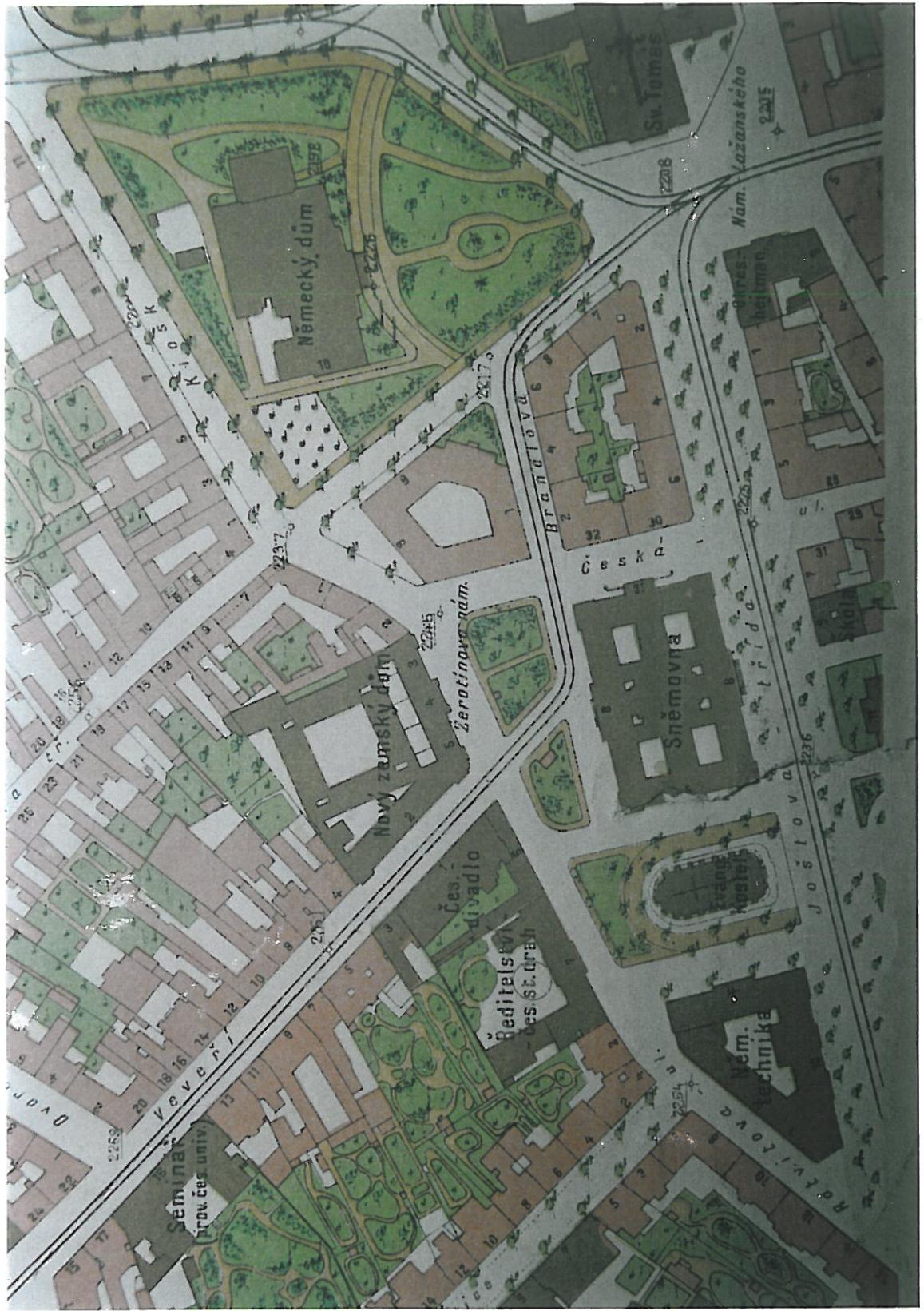

Plan der inneren Stadt Brünn.

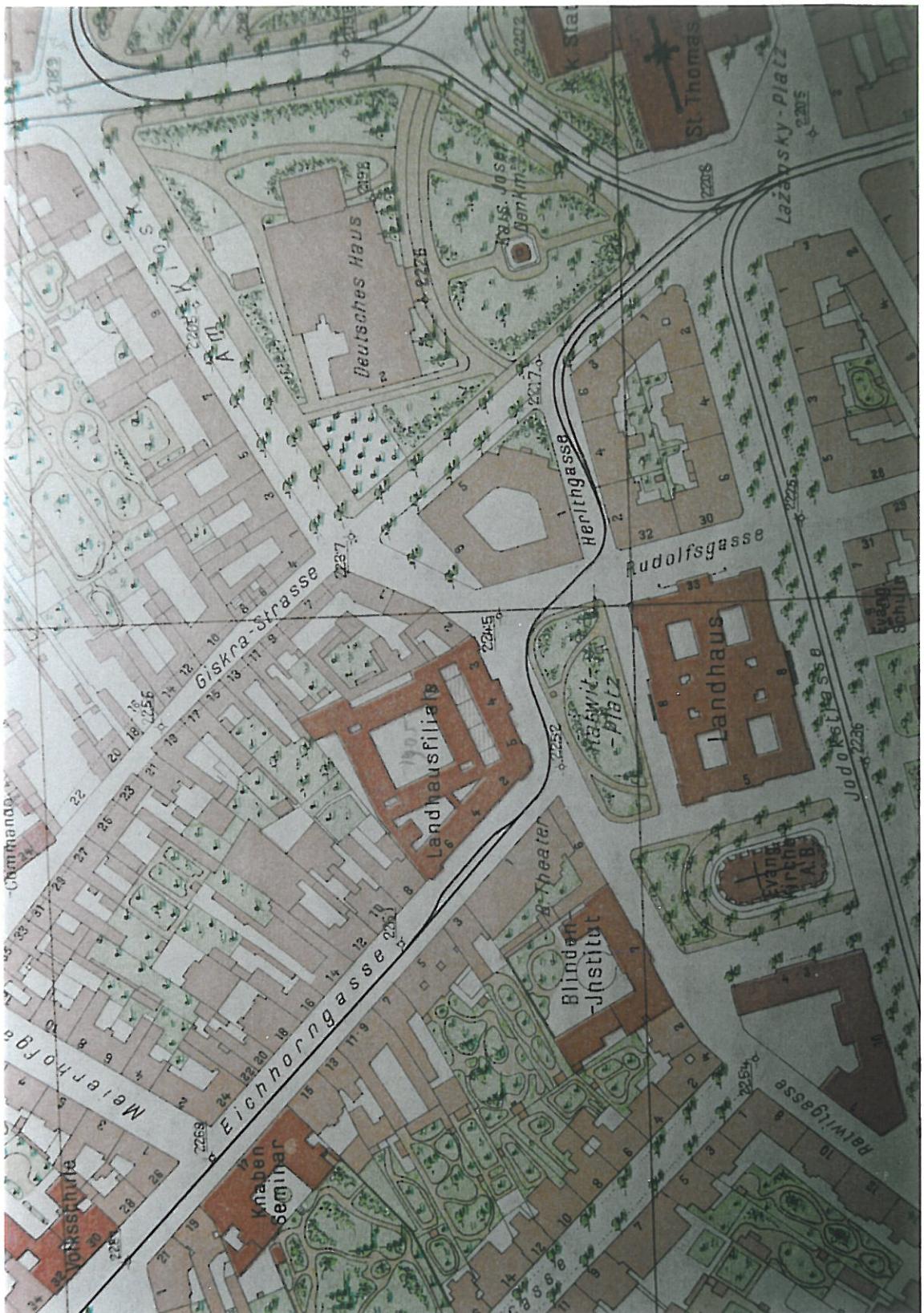
Maßstab 1:5.000.

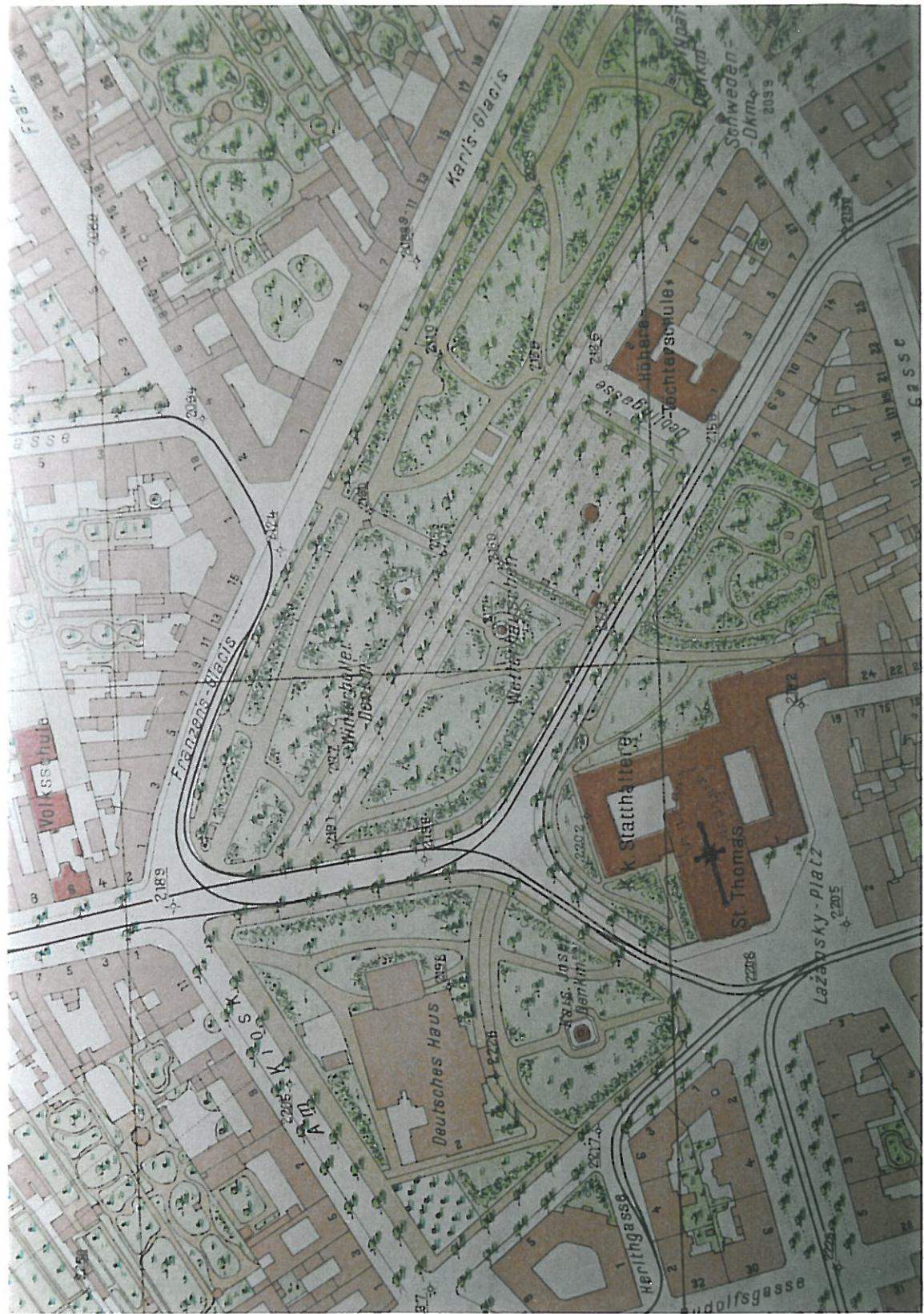
50 0 50 100 150 m.

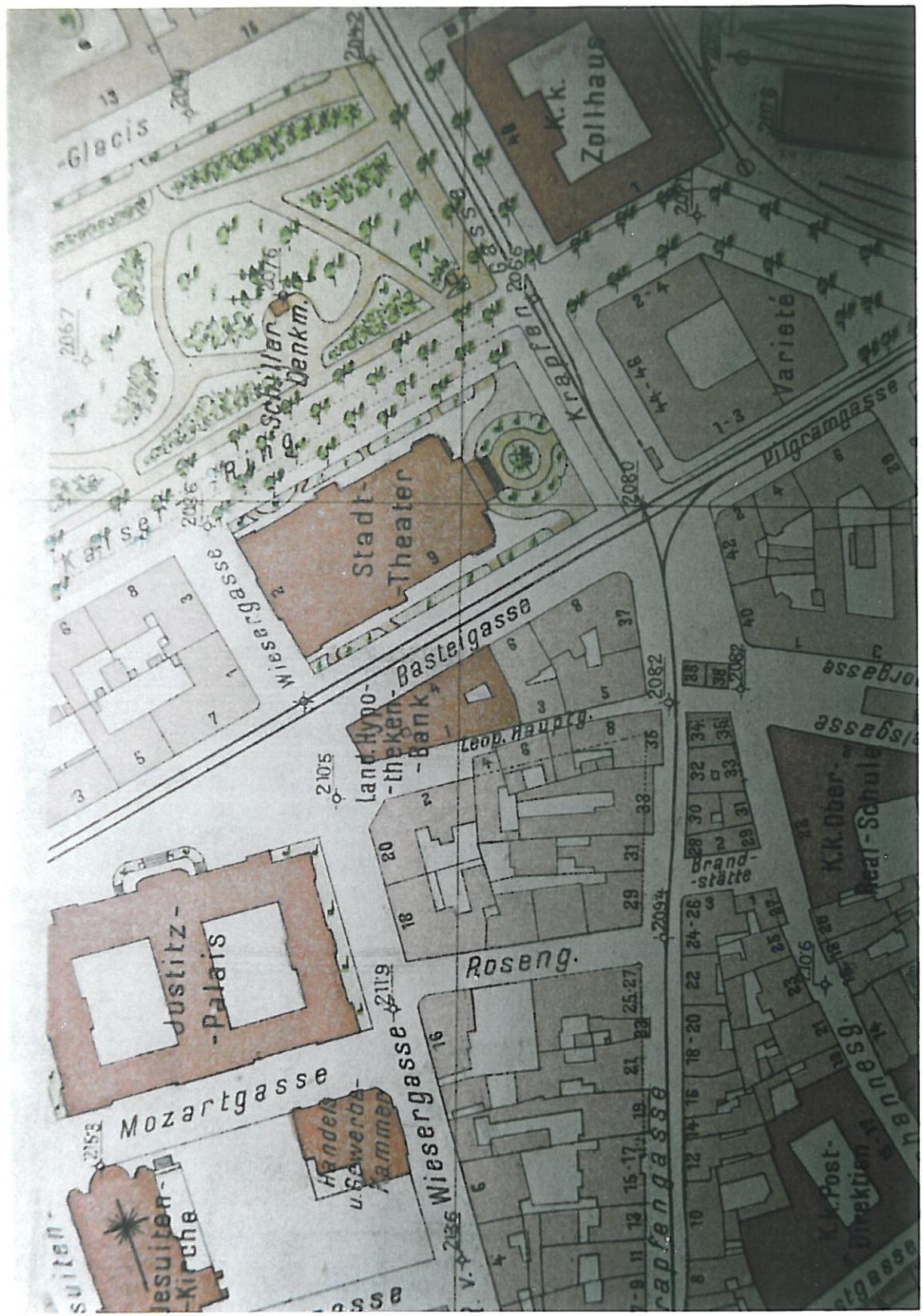

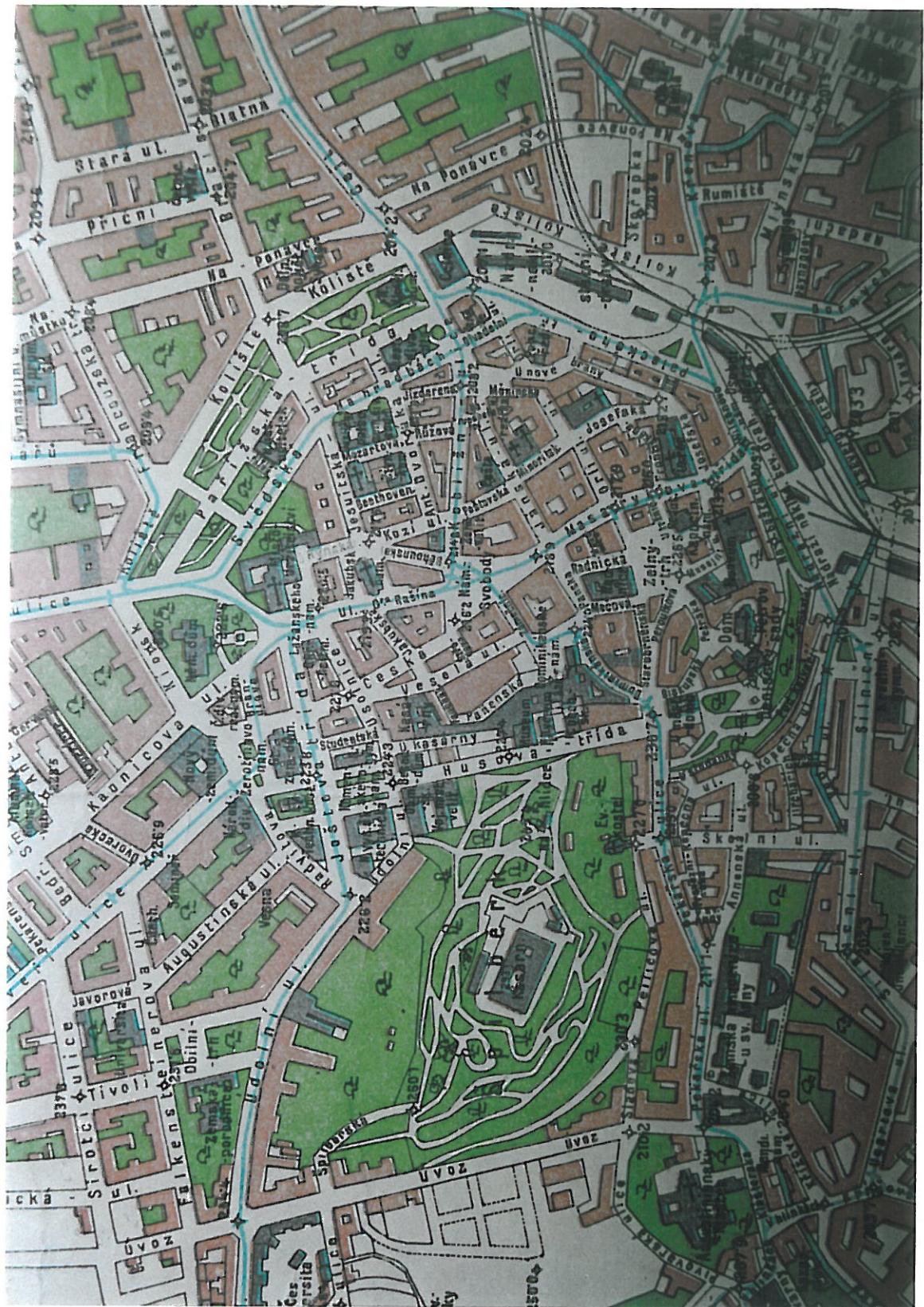

ARCHIVNÍ POHLEDNICE

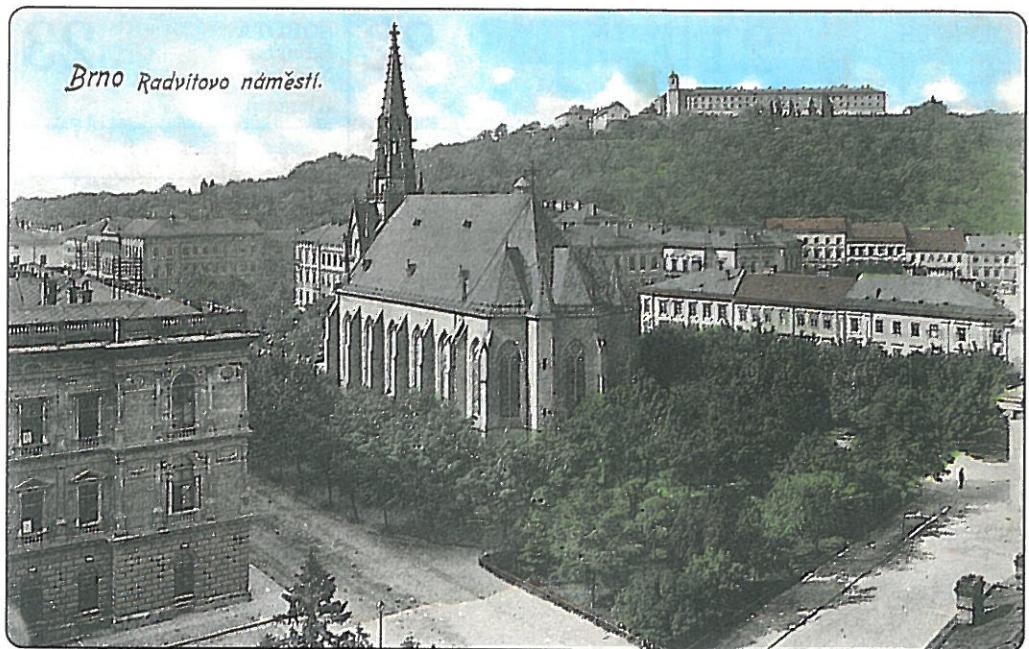
repro z: Brno. Staré pohlednice, vyd. Ing. F. Filip

- 1) Žerotínské náměstí s částí prostoru za „červeným“ kostelem, vpravo zadní průčelí Zemského domu I, vlevo hlavní průčelí Zemského domu II, v ose Kounicův palác; asi 2. desetiletí 20. stol.
- 2) Žerotínské náměstí s „červeným“ kostelem, vlevo část zadního průčelí Zemského domu I, vpravo za kostelem blok Fischerových domů, na jejichž místě byla postavena Německá technika; asi 1902
- 3) Komenského náměstí s „červeným“ kostelem, vpravo Německé gymnázium (JAMU), vzadu budovy Zemského domu I a II; asi 2. desetiletí 20. stol.
- 4) Joštova s průhledem ke kostelu sv. Tomáše, vpravo Německé gymnázium (JAMU) a za ním kostel sv. Jakuba, vlevo Zemský dům I; asi 1916
- 5) Moravském náměstí, úprava parku v prostoru před Německým domem s pomníkem císaře Josefa II.; asi 1909
- 6) Moravské náměstí s bývalým domem Mořice Kellnera; asi 1923
- 7) Moravské náměstí s kostelem sv. Tomáše a s průhledem k Německému domu; asi 1915
- 8) pohled na Německý dům z Koliště, vlevo kostel sv. Tomáše, vpravo Zemský dům II; asi 2. desetiletí 20. stol.
- 9) Moravské náměstí s parkem před Německým domem a s pomníkem císaře Josefa II. a s kostelem sv. Tomáše; asi 1910
- 10) Justiční palác na Rooseveltově; asi kol. 1920
- 11) Park na Kolišti s populární kavárnou Schopp; asi 1907
- 12) Průhled z Moravského náměstí do Lidické, vlevo tzv. Berglerova vila; asi 2. desetiletí 20. stol.
- 13) Malinovského náměstí s Jubilejním domem umělců císaře Františka Josefa I. a s Městským divadlem, vzadu nárožní věž tzv. Bienenhausu; asi 1915
- 14) Malinovského náměstí s Jubilejním domem umělců císaře Františka Josefa I. a s Městským divadlem, alej mezi divadlem a domem umělců; asi 1918

- 15) Malinovského náměstí před Městským divadlem, vpravo Doretův dvůr a za ním Vrchní celní úřad; asi kol. 1920
- 16) Náražní třída při státi Masarykovy; asi 1915
- 17) Prostor Nádražní třídy před hotelom Grand; asi 1918
- 18) Průhled Nádražní třídou k Doretovu dvoru, vlevo hotel Grand; asi 1916
- 19) Nádražní třída s průhledem k ústí Masarykovy; asi 1912
- 20) Průhled Nádražní třídou k Doretovu dvoru, vlevo známá kavárna Pošta; asi 1914
- 21) Nádražní třída s hotelom Grand; kol. 1910

1

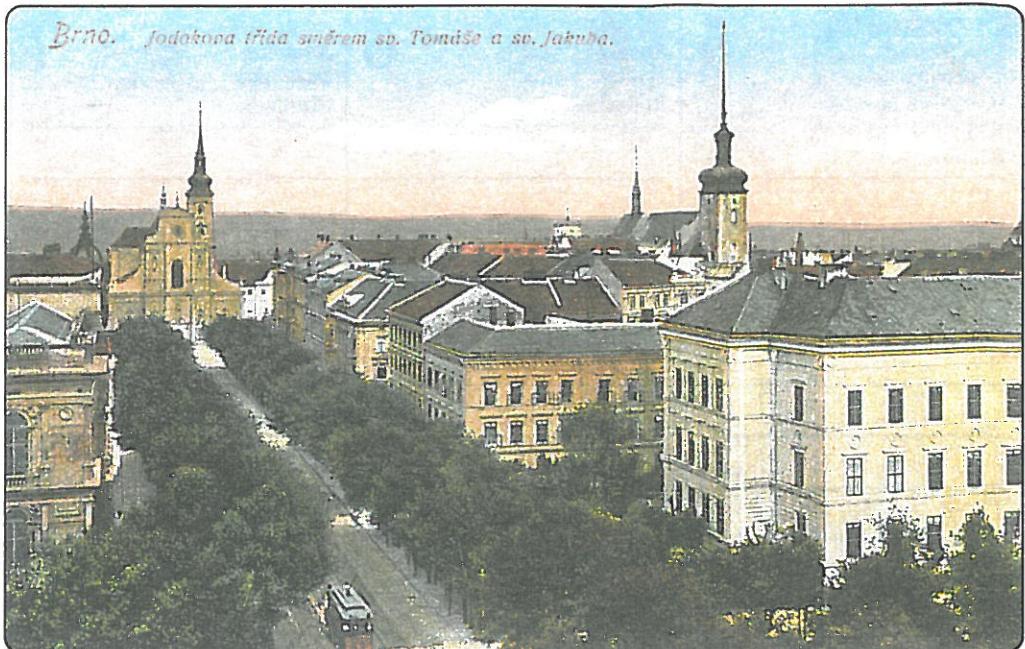

2

3

Brno. Jodokova třída směrem sv. Tomáše a sv. Jakuba.

4

BRNO.

Lažanského náměstí.

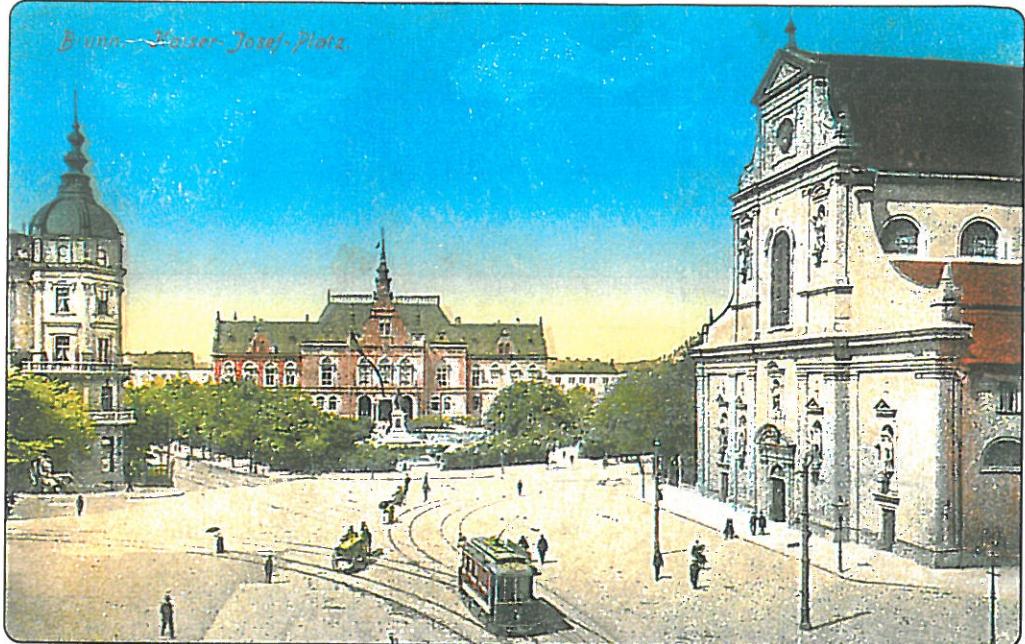
5

*BRNO Lažanského náměstí Okresní politická správa
BRÜNN, Lažanskyplatz - Bezirkshauptmannschaft*

6

Brno. — Kaiser-Josef-Platz.

7

BRNO.
Lažanského-náměstí.

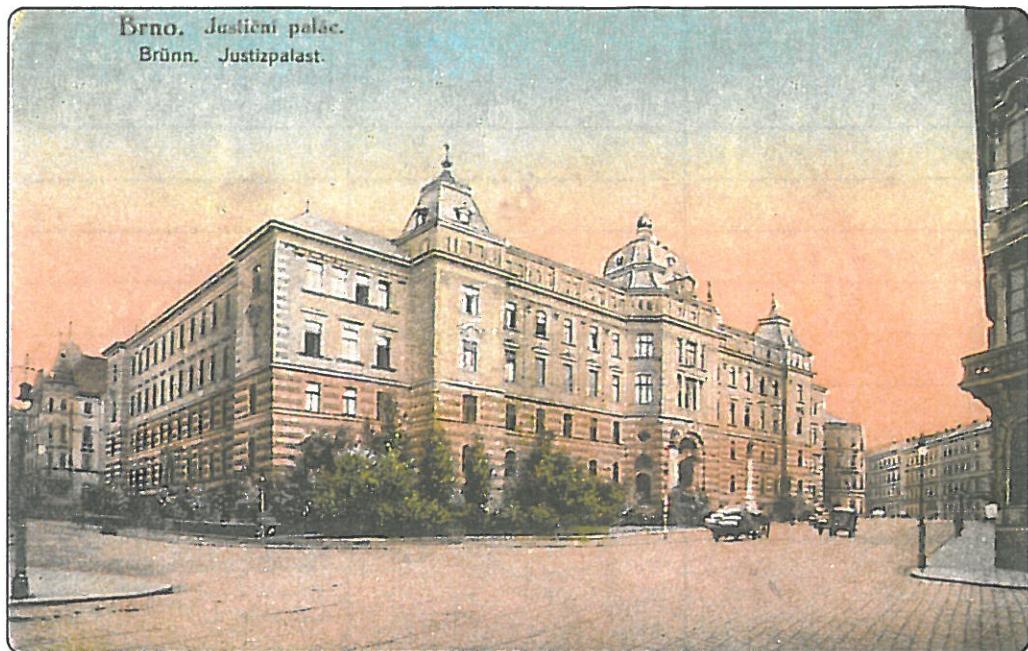

8

BRNO. — Chrám sv. Tomáše na Lažanského náměstí.

9

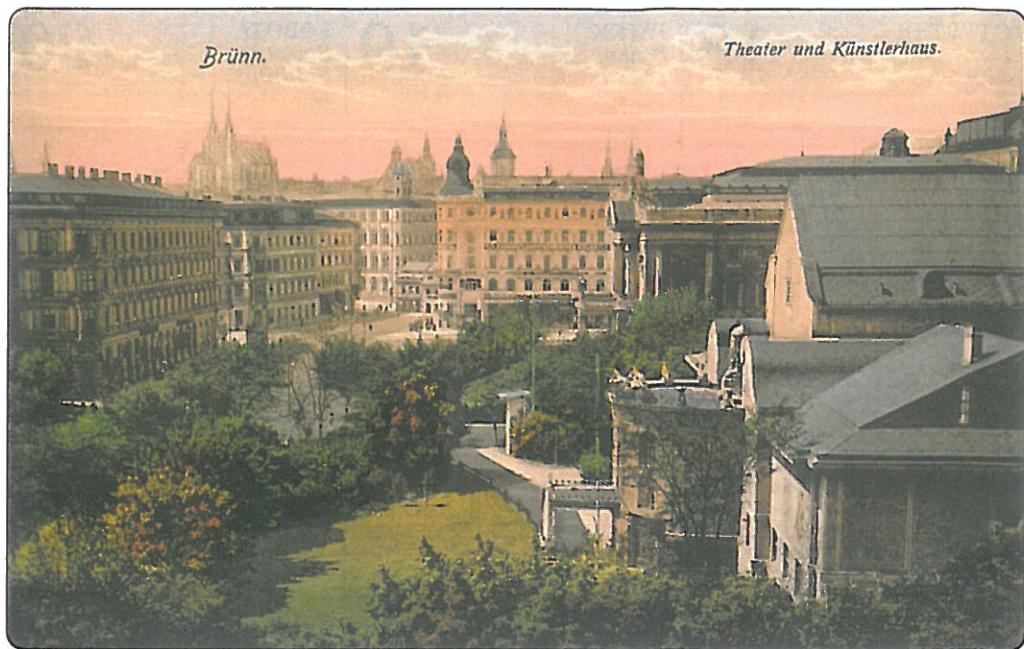
10

11

12

BRÜNN.

Bahnhofplatz - Central-Bahnhof.

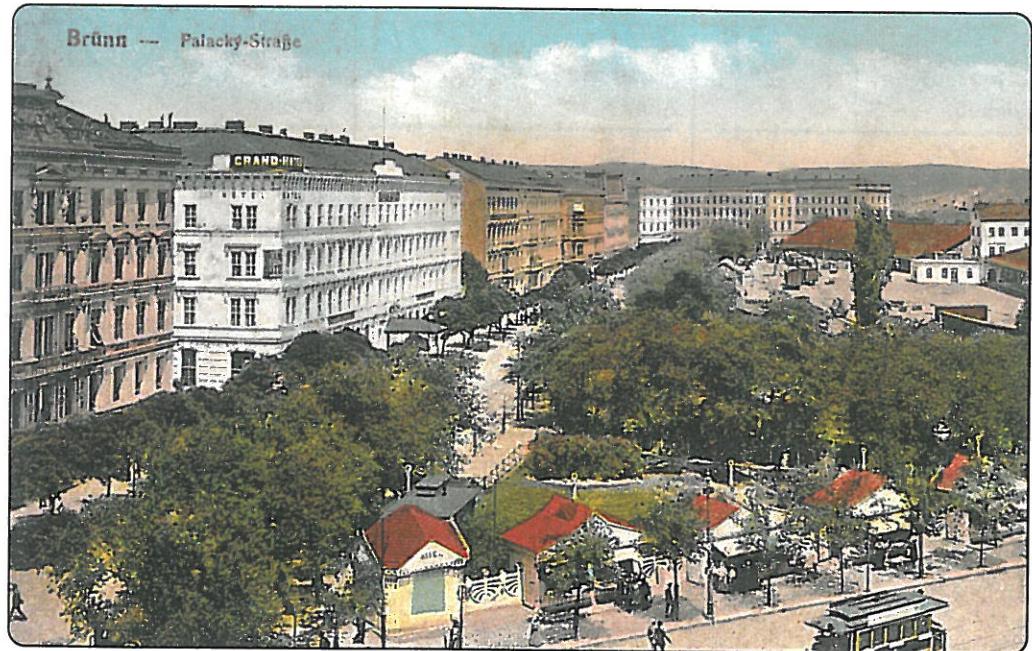
16

Brno — Nádraží Wilsonovo

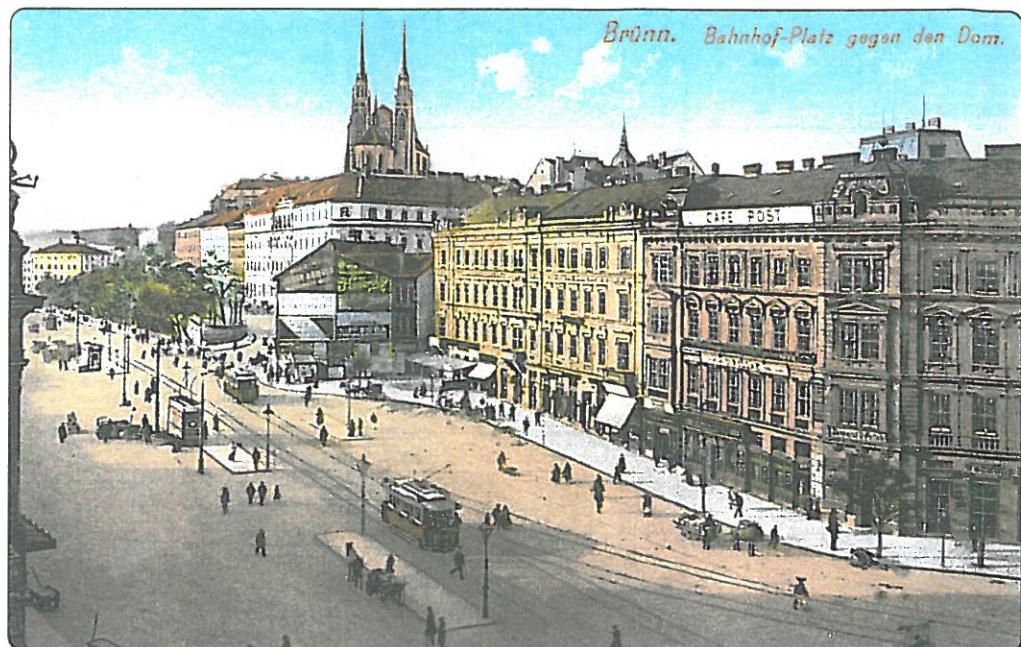
17

Brünn — Palacky-Straße

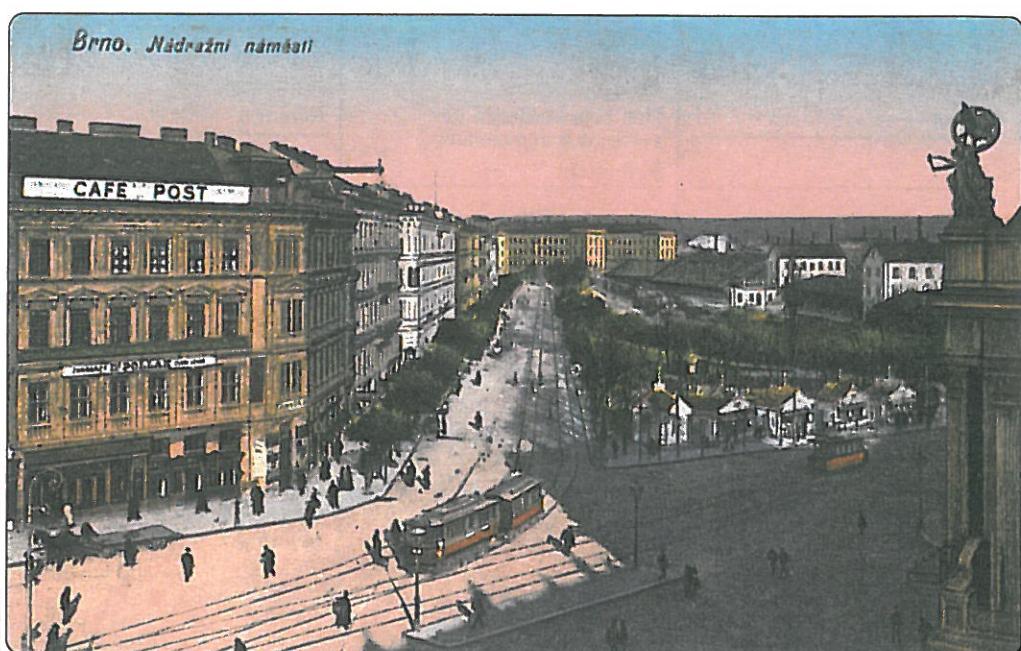
18

Brünn. Bahnhof-Platz gegen den Dom.

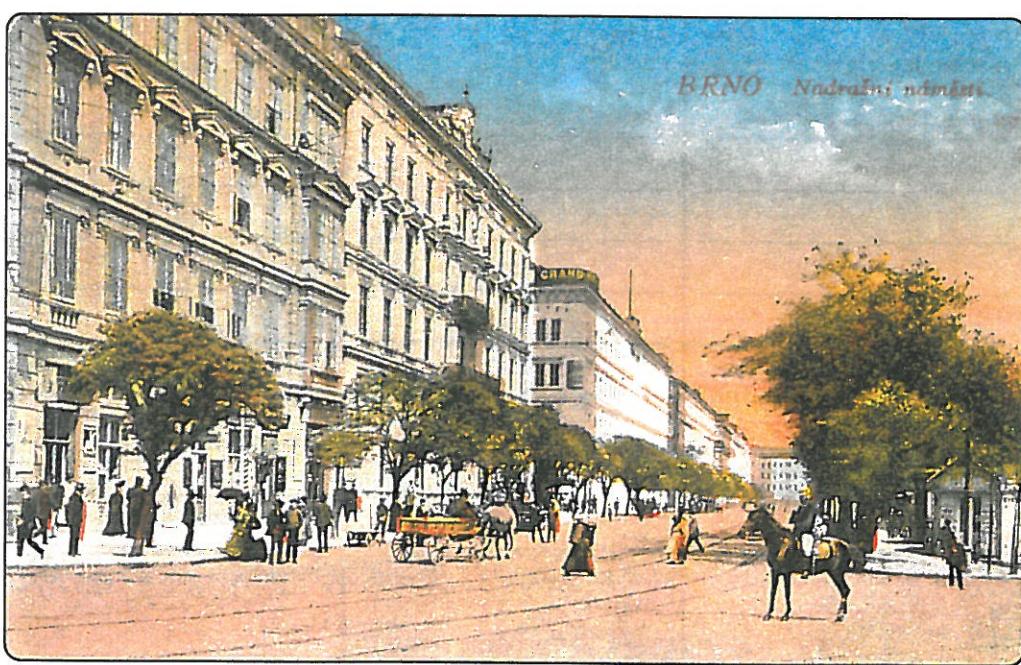
19

Brno. Nádražní náměstí

20

BRNO Nádražní náměstí

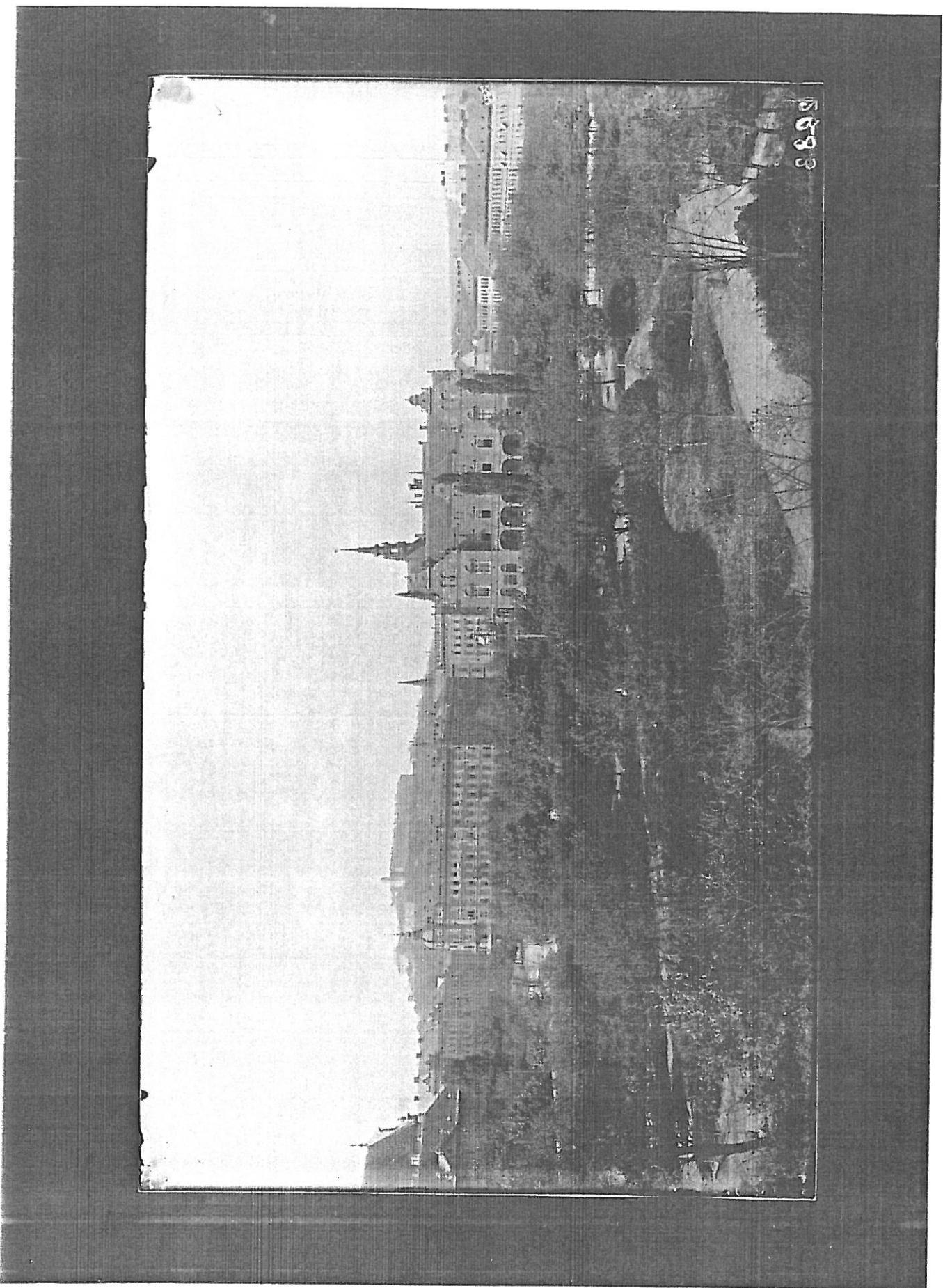
21

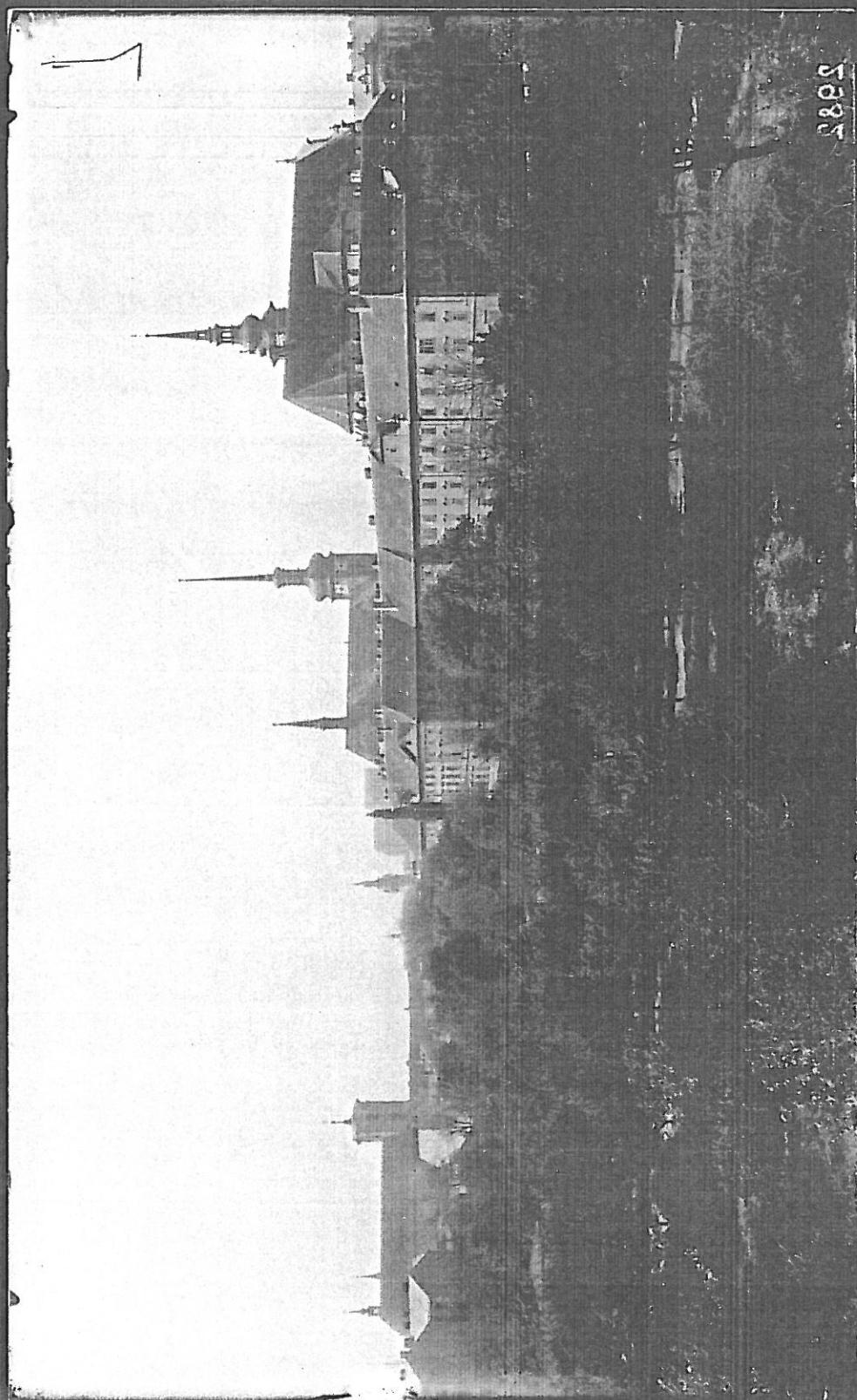
ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE

PARKU NA KOLIŠTI

- 1) celkový záběr parku na Kolišti s Německým domem, vlevo kostel sv. Tomáše
MMB D 194/2983, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 2) celkový záběr parku na Kolišti s budovami místodržitelství
a s kostely sv. Tomáše, sv. Jakuba a Nanebevzetí P. Marie
MMB D 193/2982, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 3) celkový záběr parku na Kolišti s kostelem Nanebevzetí P. Marie a s blokem domů
za budovou Vyšší dívčí školy
MMB D 90/2854, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 4) celkový záběr parku na Kolišti s průhledem do ulice Jezuitské,
v pozadí po stranách věže kostela Nanebevzetí P. Marie a sv. Jakuba,
vzadu vlevo kostel sv. Michala; na místě pravého domovního bloku mezi
Kolištěm a Rooseveltovou stojí dnes Janáčkovo divadlo
MMB D 93/2857, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 5) tzv. Wetterhäuschen v parku na Kolišti
MMB 211/3127, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 6) tzv. Wetterhäuschen v parku na Kolišti
AMB XV a 15(129), U 9, nedat.
- 7) tzv. Wetterhäuschen v parku na Kolišti
MMB E 29./546/39.977 a E 29.537/39.968,
nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 8) tzv. Wetterhäuschen v parku na Kolišti
AMB XV a 81, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 9) tzv. Wetterhäuschen v parku na Kolišti
AMB XV a 13, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 10) tzv. Wawrabrunnen, fontánka s pitnou vodou v parku na Kolišti
AMB, XV a 18, nedat.
- 11) pomník Friedricha Schillera v parku na Kolišti (již přenesený na nové místo
po dostavbě Domu umělců), v pozadí budova Dělnické úrazové pojišťovny
MMB D 91/2855, nedat., asi 2. desetiletí 20.- stol.

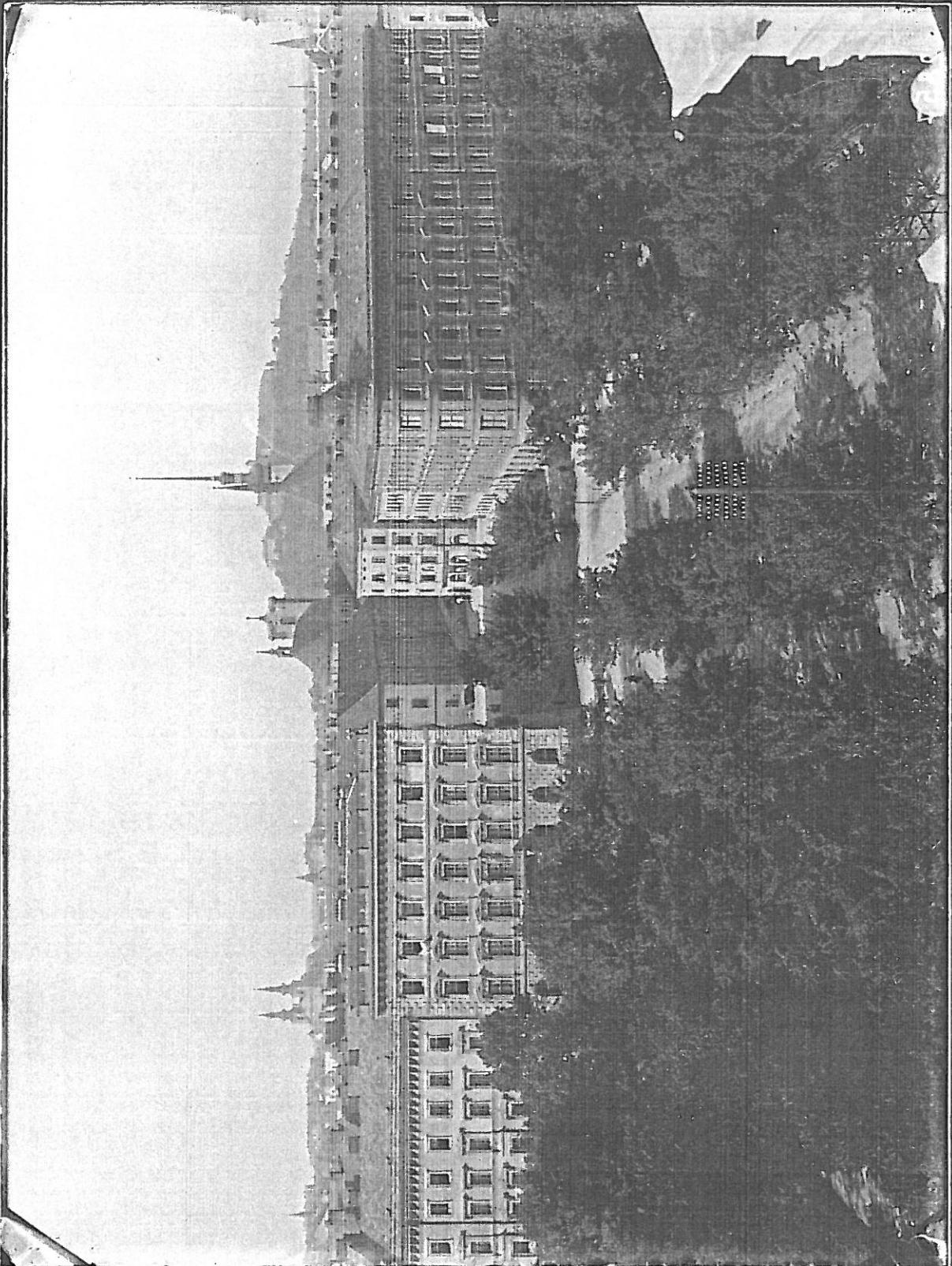
- 12) pomník Friedricha Schillera v parku na Kolišti (zřejmě ještě na původním místě)
MMB E 27.481/37.369, nedat., asi 1. desetiletí 20.- stol.
- 13) pomník Franze Grillparzera v parku na Kolišti
AMB XV a 75, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 14) model pomníku starosty Gustava Winterhollera
AMB XV a 61, nedat.
- 15) pomník starosty Gustava Winterhollera
MMB 29.539/39.970, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 16) pomník starosty Gustava Winterhollera
AMB Xv a 139, nedat.
- 17) promenáda v parku na Kolišti, vpravo kavárna Schopp
MMB D 92/2856, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
- 18) promenáda v parku na Kolišti a kavárna Schopp
MMB E 28077/38345 (nedat.) a E 25236/34629 (r. 1915)
- 19) zima v parku na Kolišti, dole dětské hřiště
MMB E 1161/2462 (nedat.) a E 1157/2458 (r. 1935)
- 20) zima v parku na Kolišti
MMB E 1193/2494, r. 1930
- 21) zima v parkových alejích na Moravském náměstí
MMB E 1195/2496 (r. 1929) a E 1194/2495 (r. 1930)
- 22) zima v parku na Moravském náměstí, v pozadí Německý dům
MMB E 1197/2498, r. 1929
- 23) sousoší Poutníci v parku na Kolišti
MMB E 3178/5083, r. 1963
- 24) hudební pavilon v parku na Kolišti přeměněný v boudu na nářadí,
v pozadí Zemanova kavárna
MMB E 1474/2292, r. 1959
- 25) bourání záchodku v parku na Kolišti
MMB E 1116/2356 a E 1118/2358, r. 1951

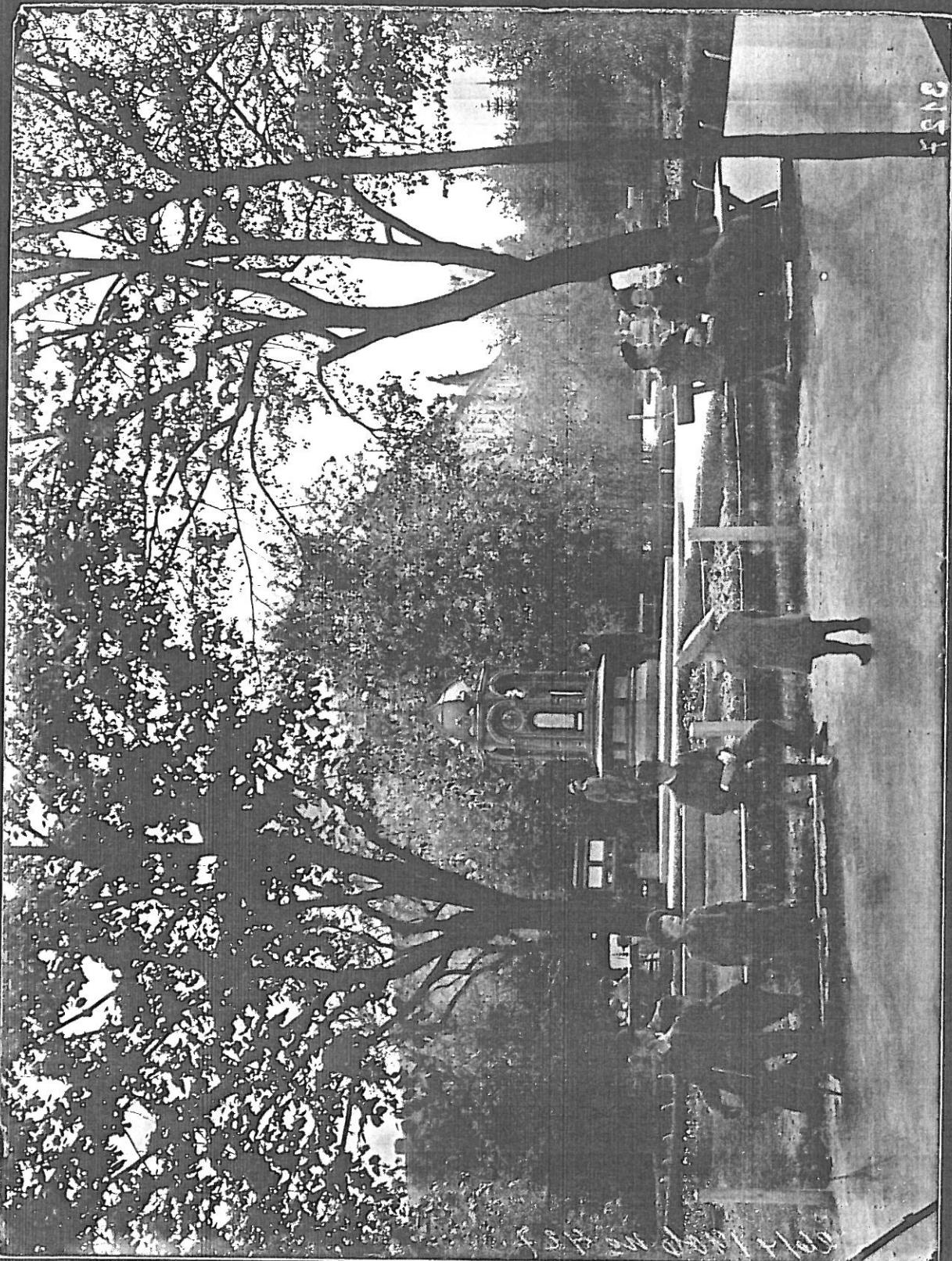

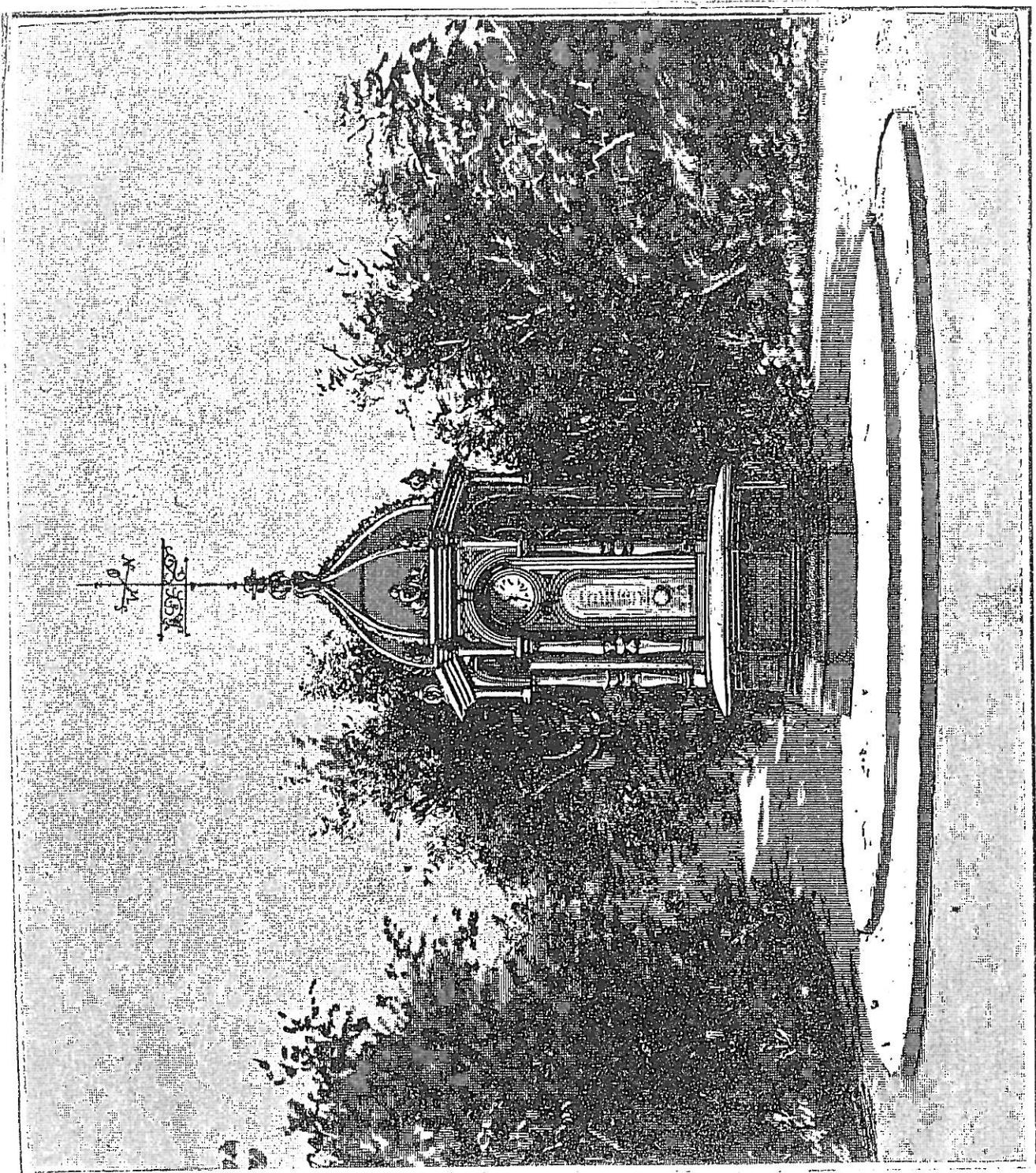

282

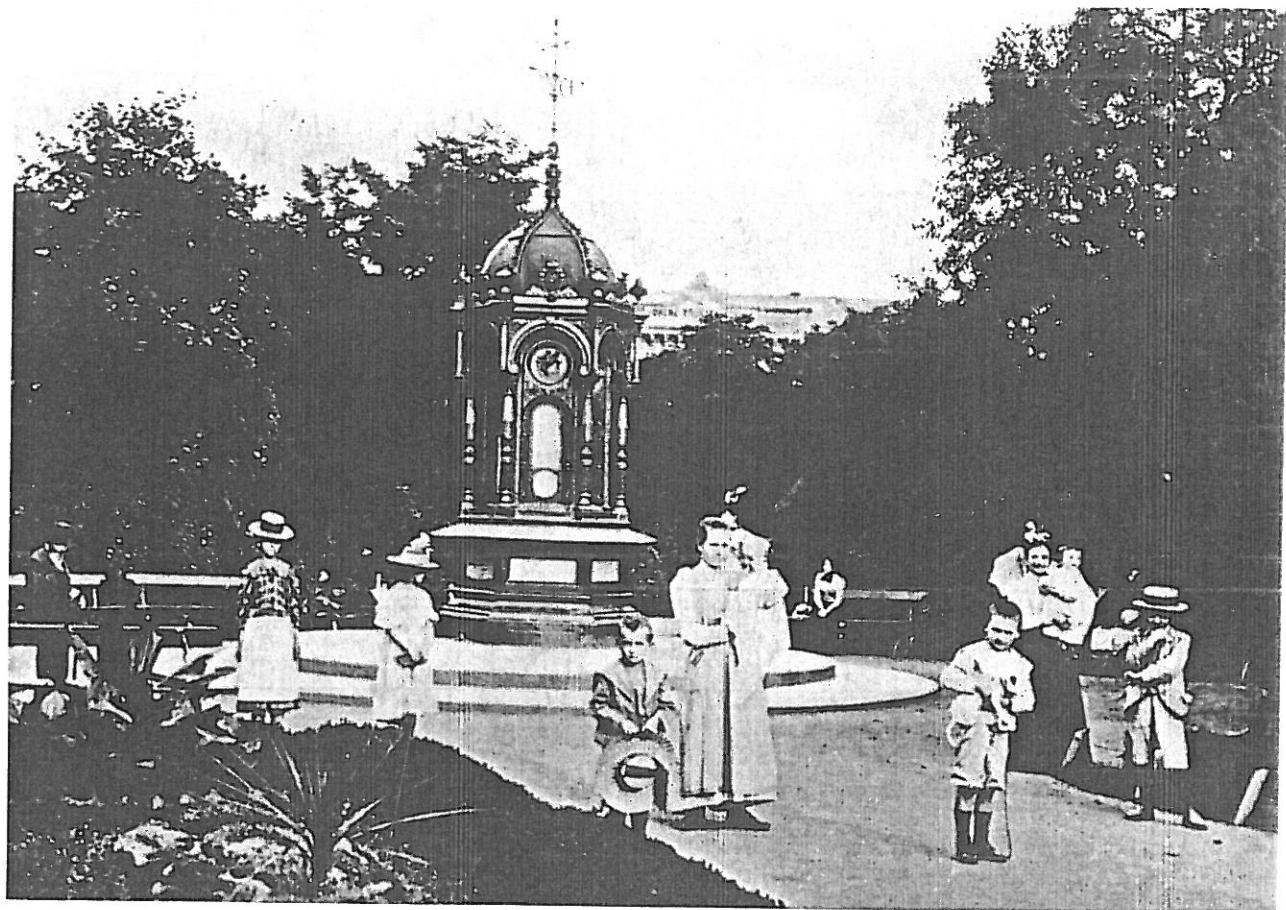

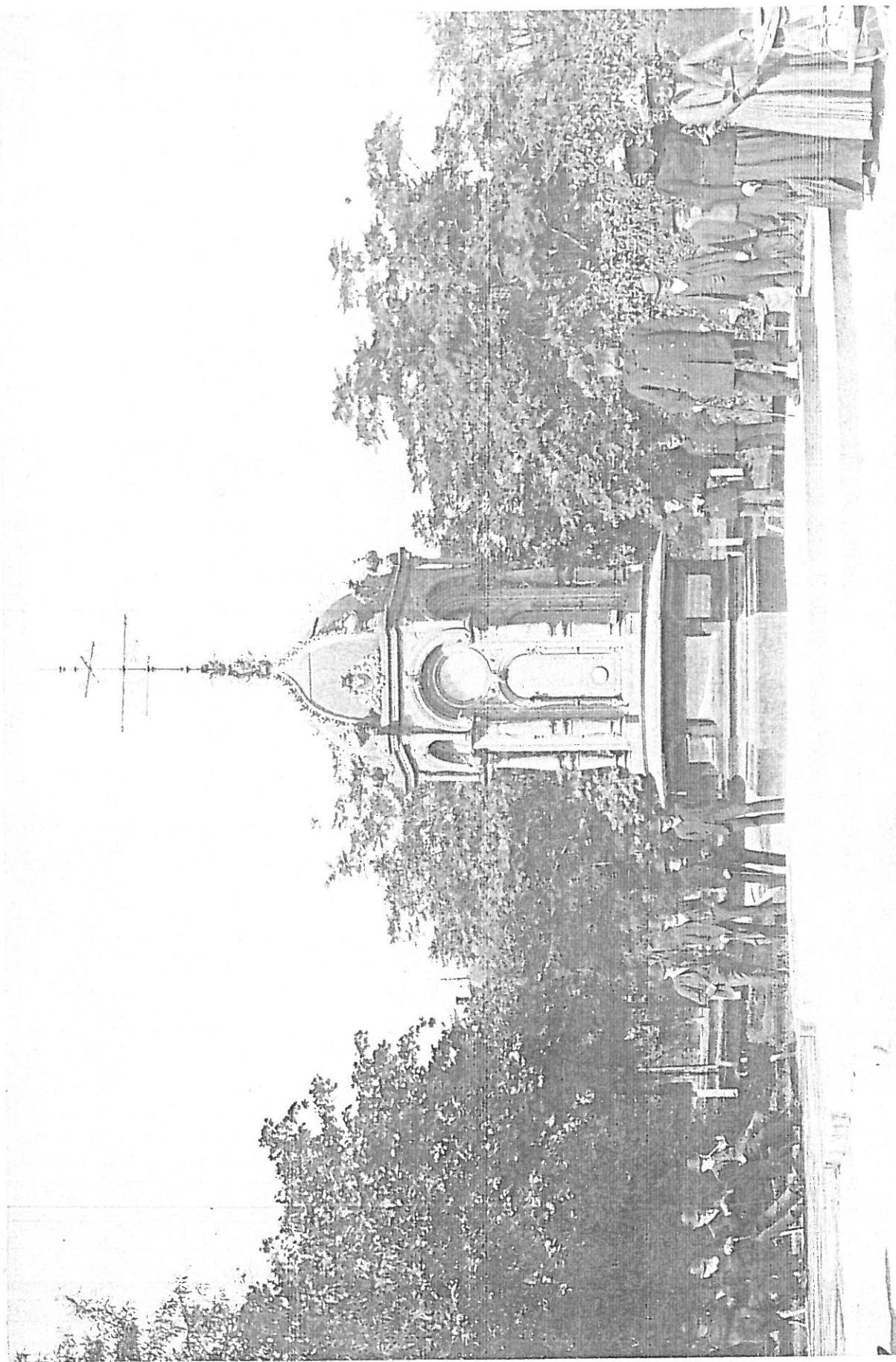

Gruss aus Brünn

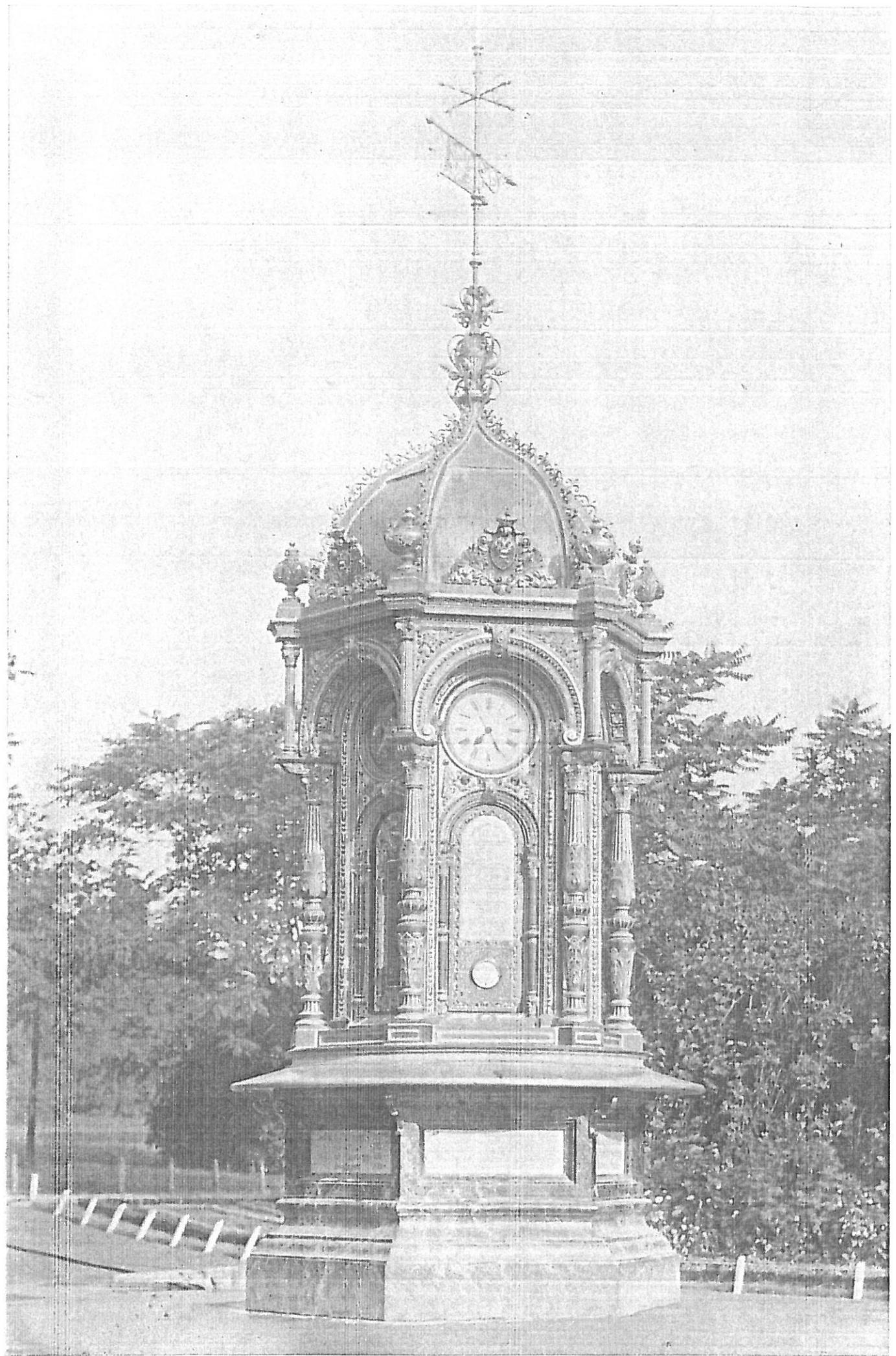
© Hermann Seibt, Meissen

Gässchen, Wetterhäuschen u. höhere Töchterschule
franziska Peter

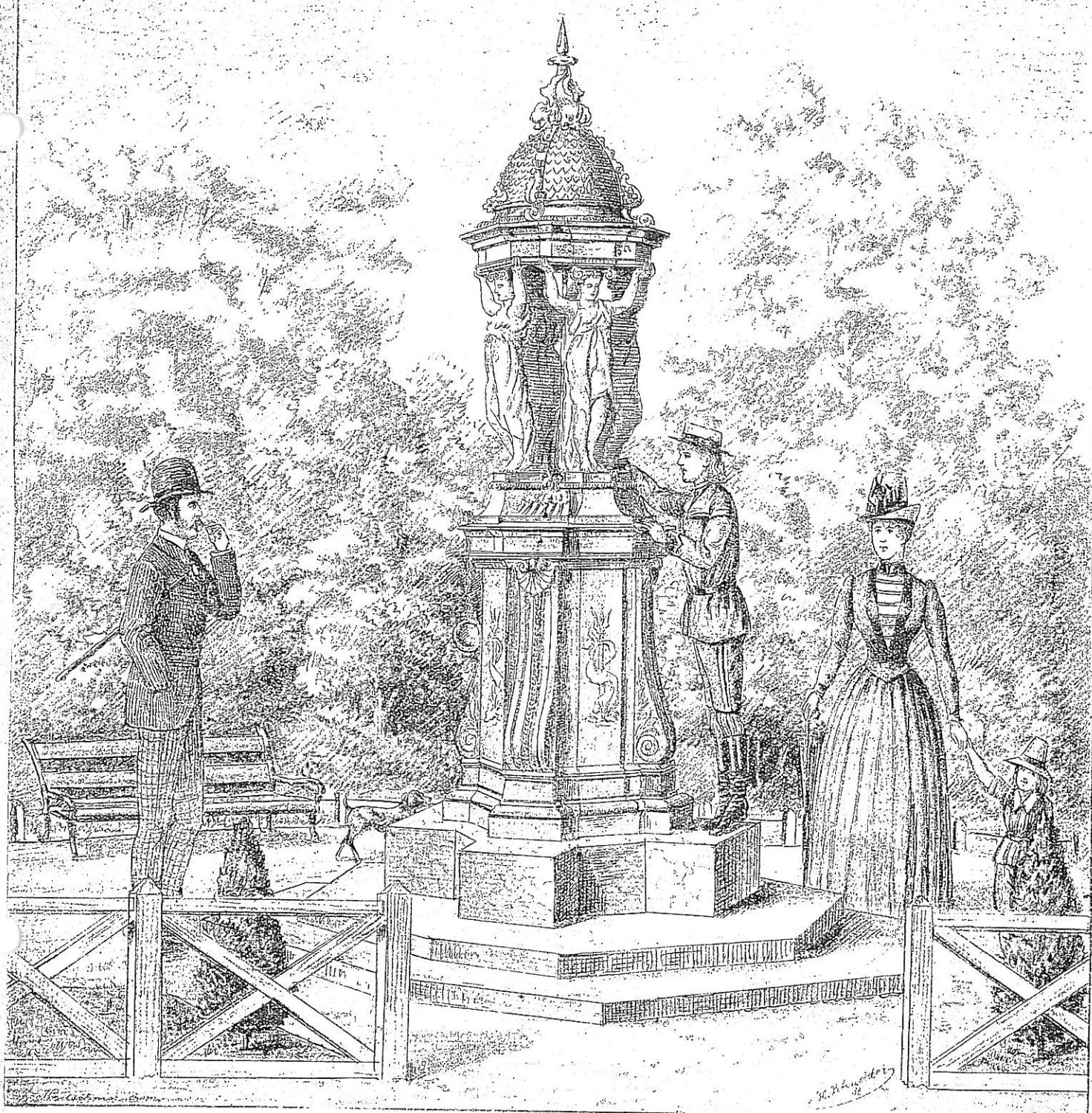

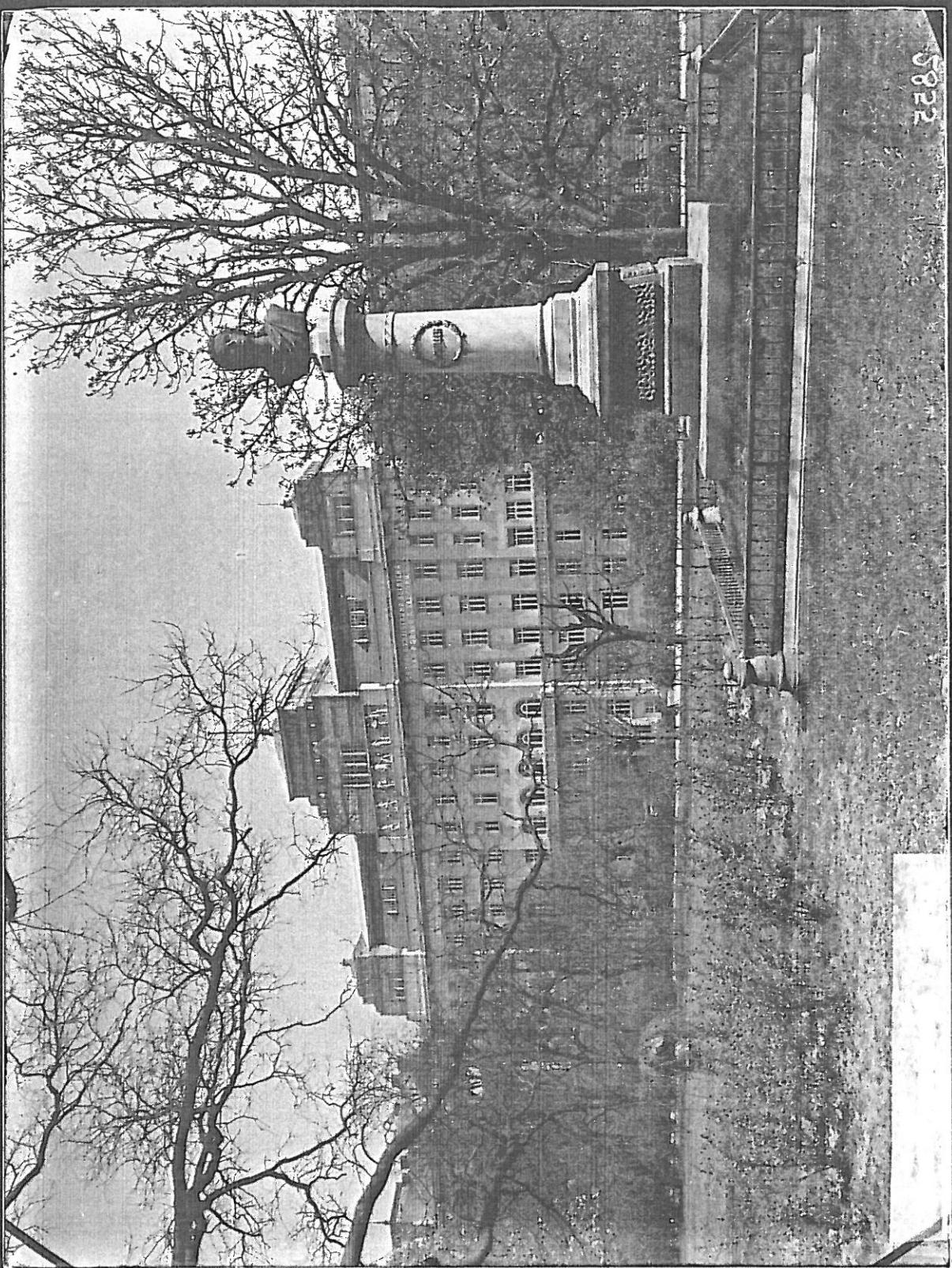
Das Welfenschloss in der Glacisvorlage auf dem Welfengarten in Hannover aus
dem "Prinzen-Palais" von 1800

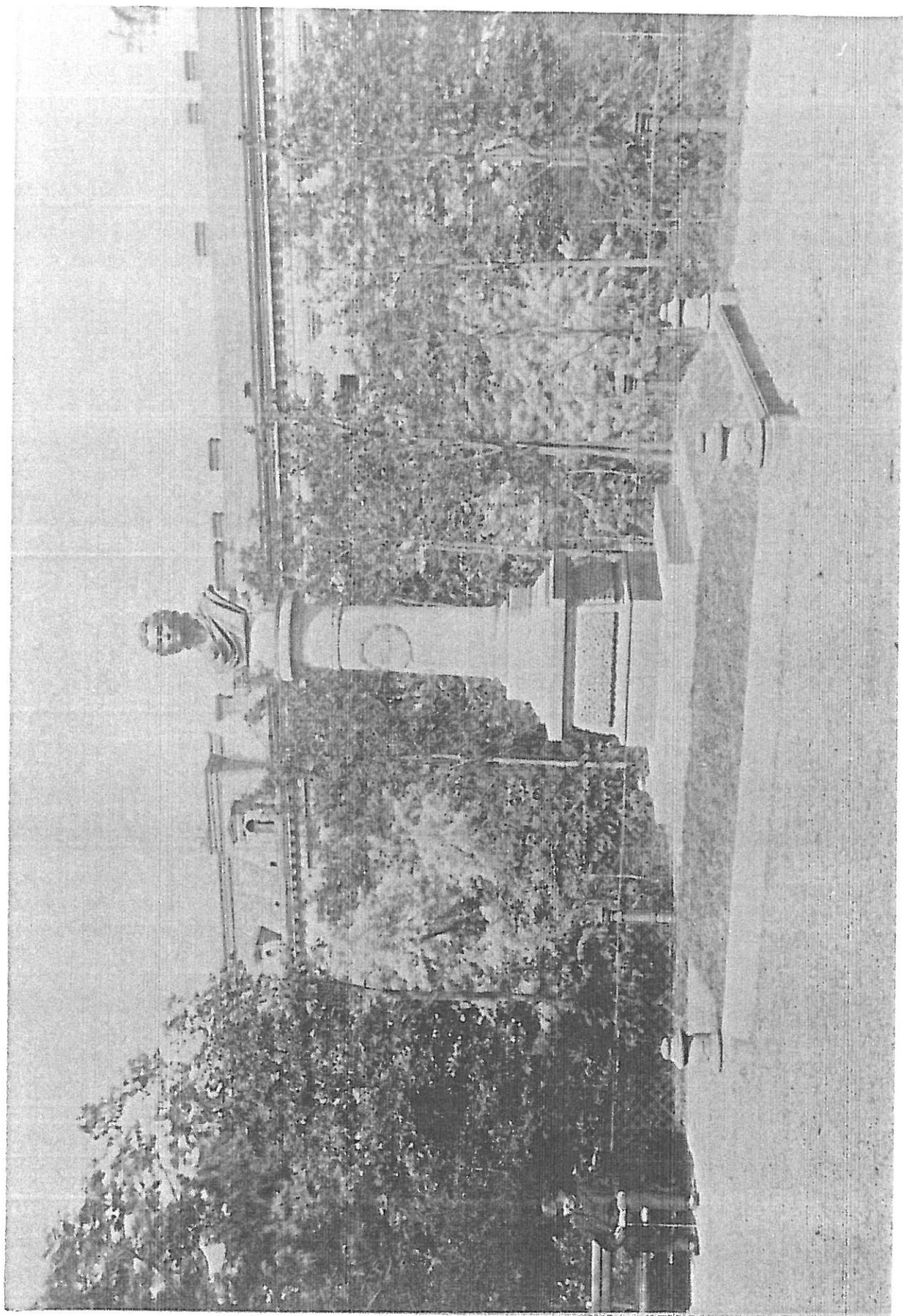
Eine neue Sehenswürdigkeit Brünns.

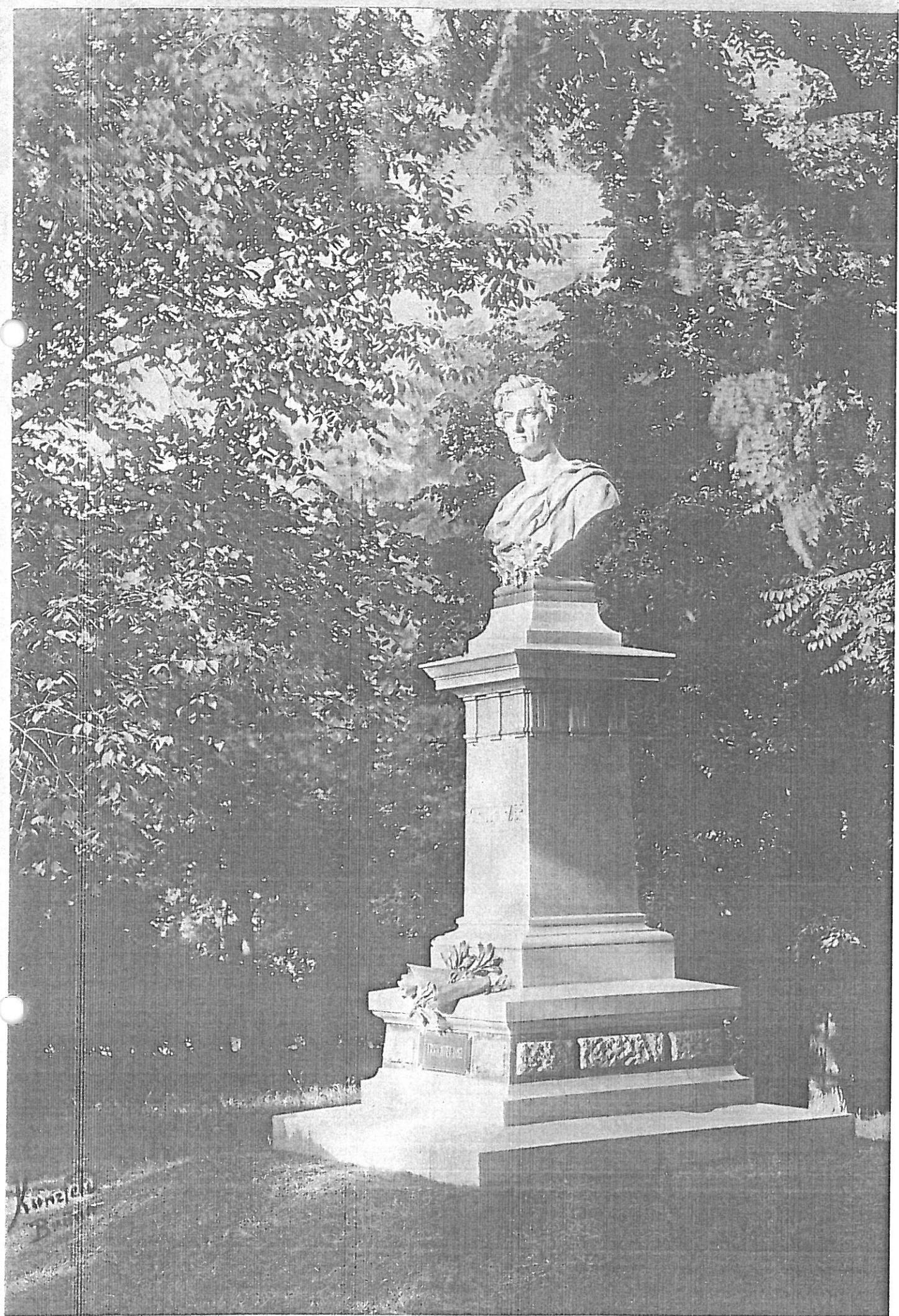

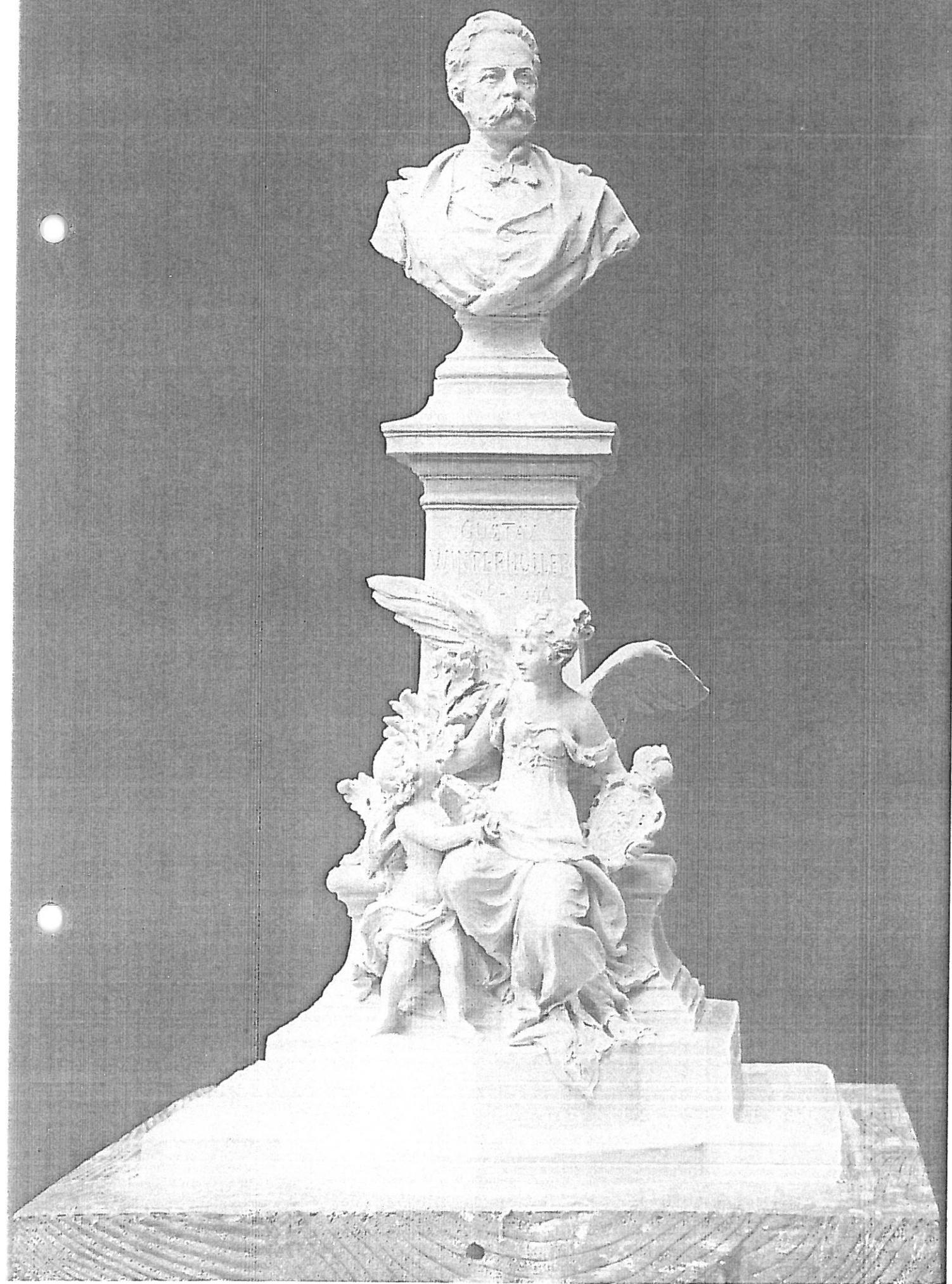
Der Wawra'sche Brunnen in den Glacis-Anlagen.

5822

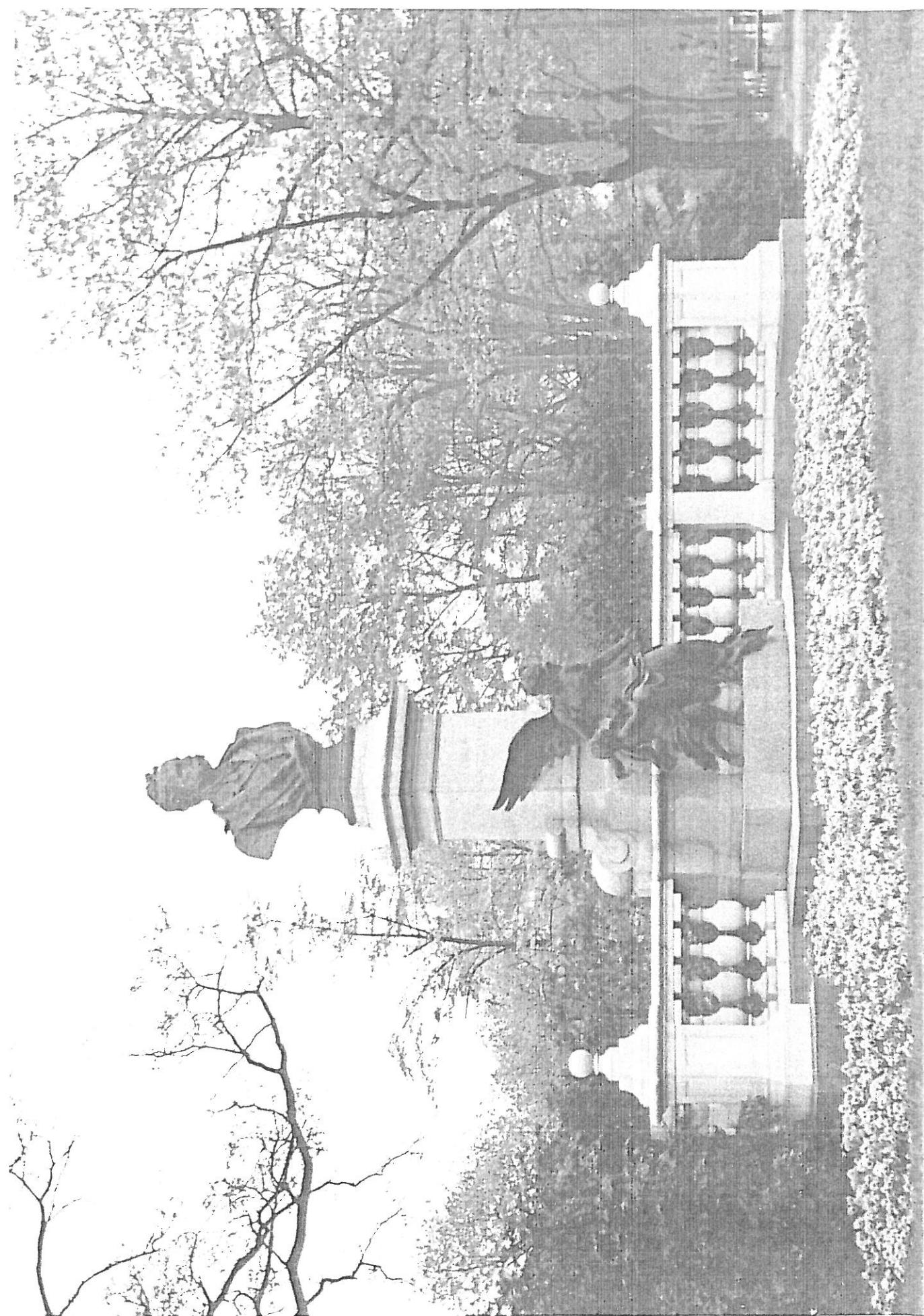

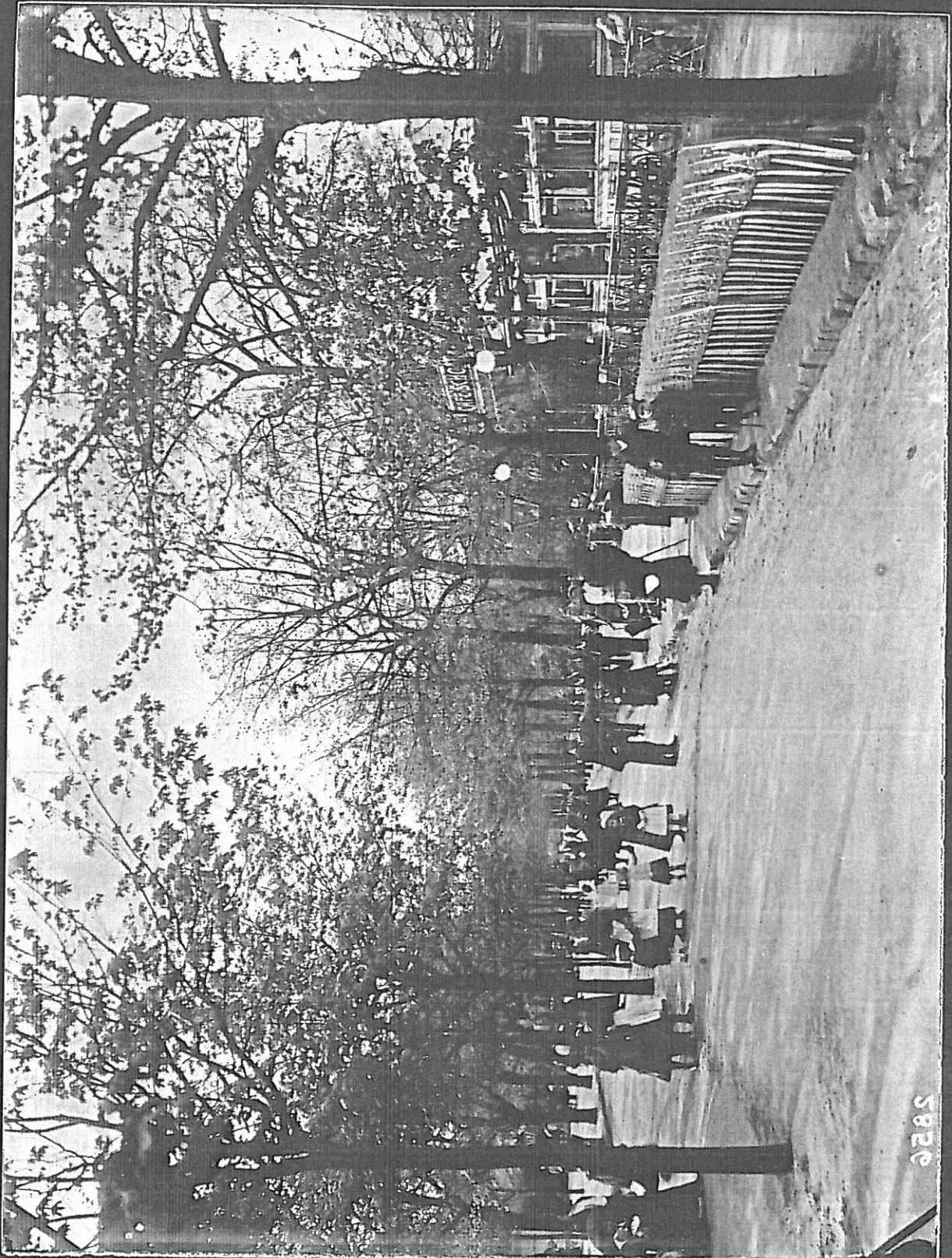

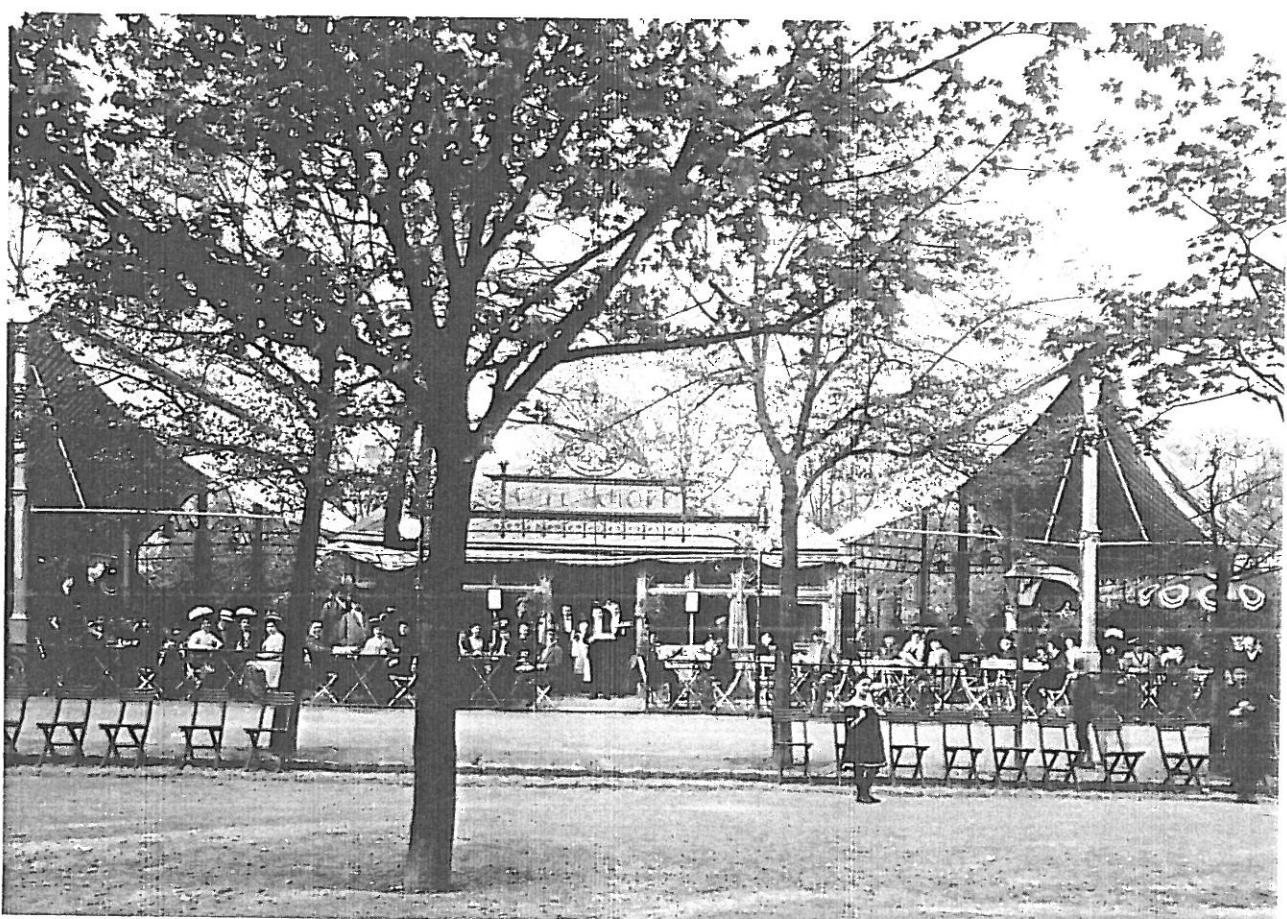
Winterholler-Denkmal

Brünn.

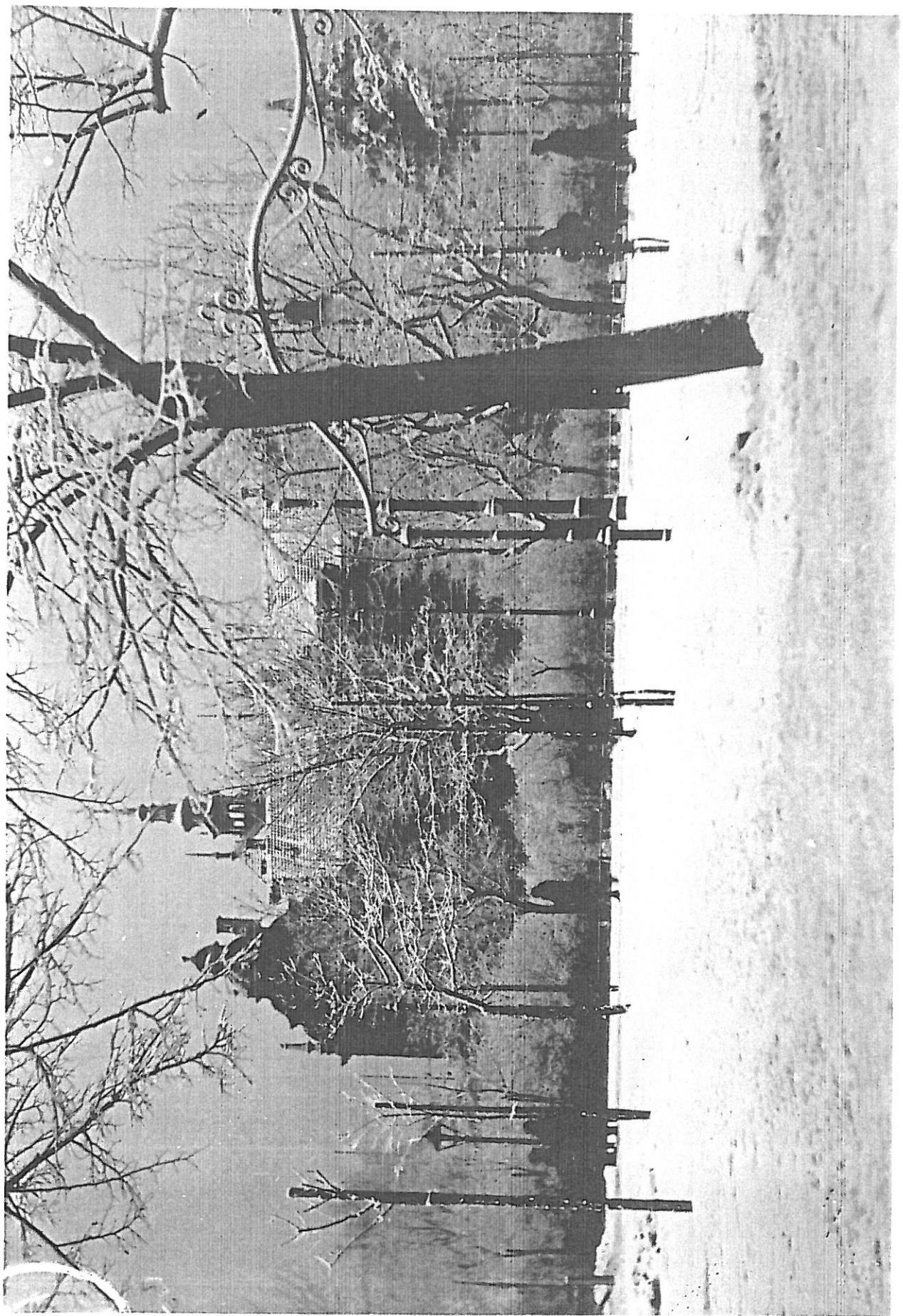
3826

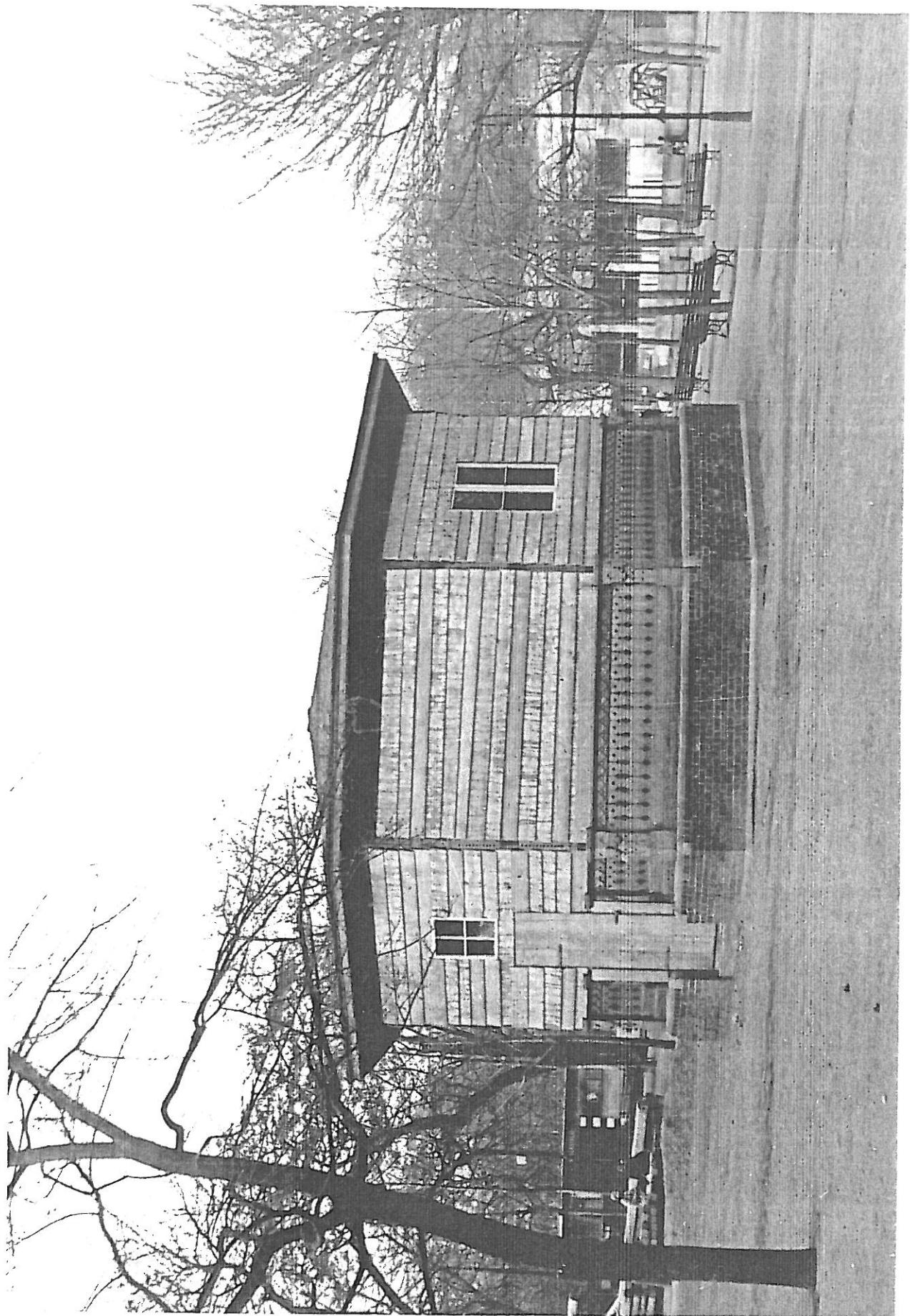

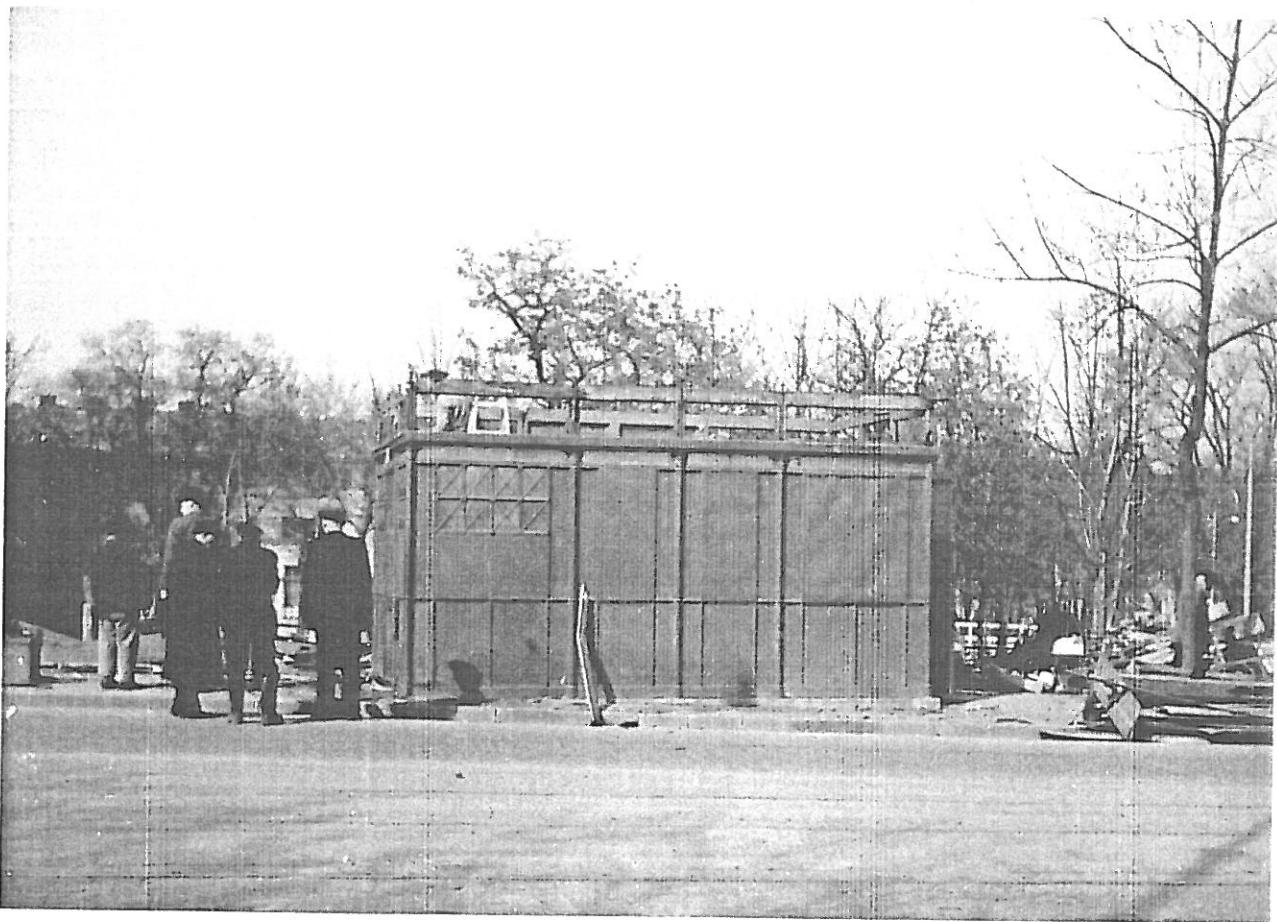

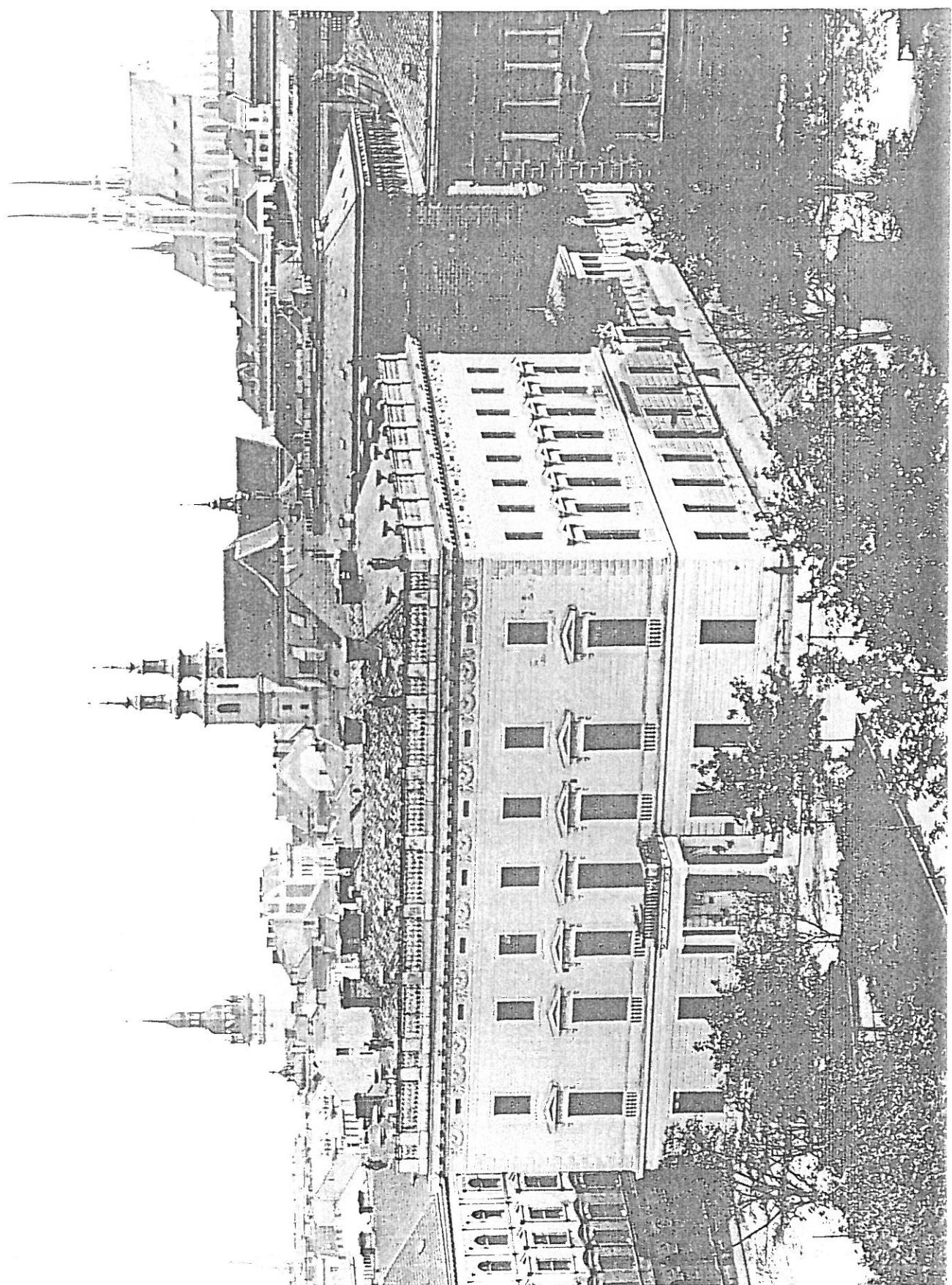
ARCHIVNÍ FOTOGRAFIE OBJEKTŮ NA OKRUŽNÍ TŘÍDĚ

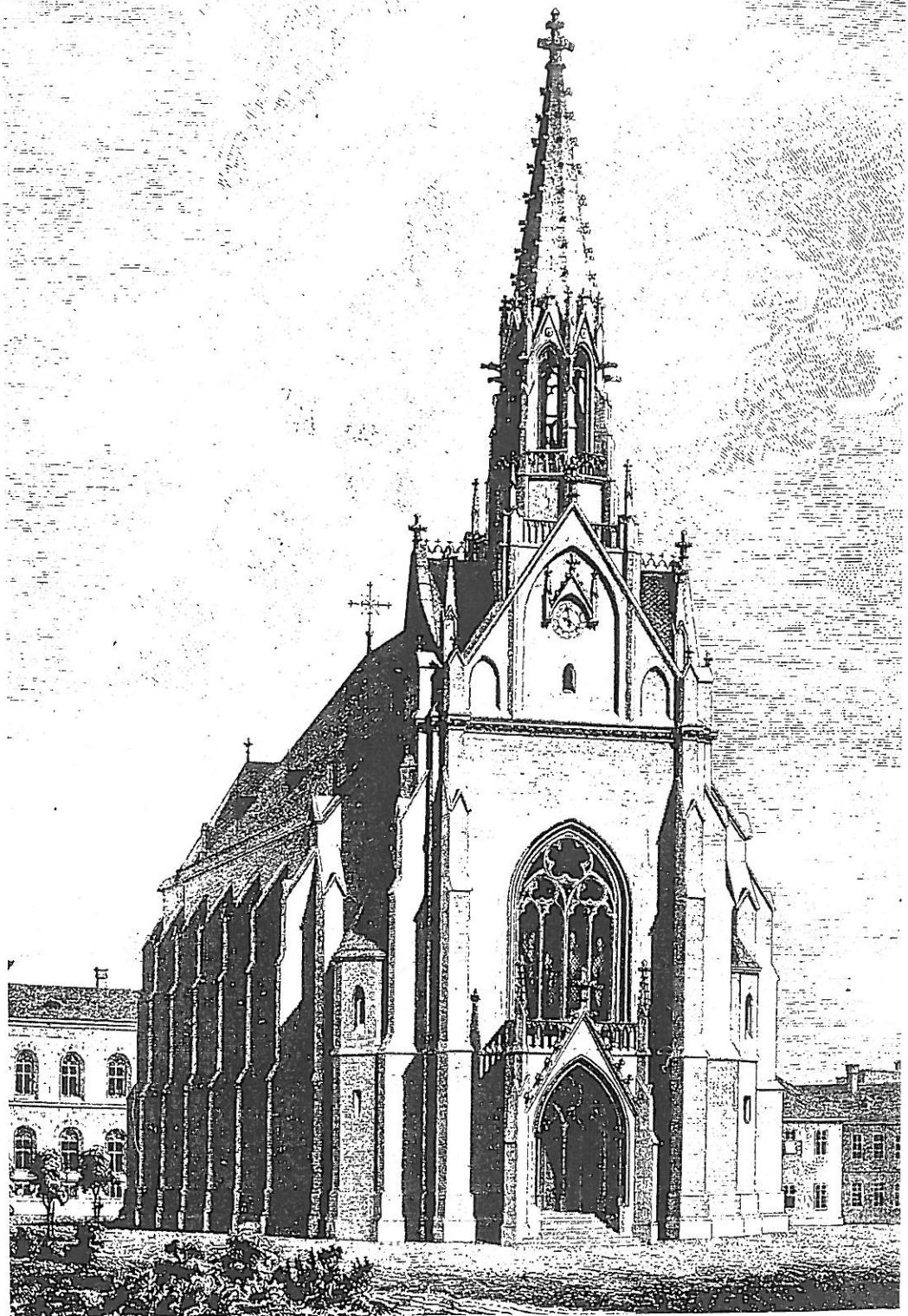
- 1) Besední dům s průhledem do ulice Husovy
AMB X b 99, nedat., asi 2. desetiletí 20. stol.
- 2) evangelický, tzv. „červený“ kostel na Komenského náměstí
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 3) interiér evangelického, tzv. „červeného“ kostela na Komenského náměstí
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 4) budova hlavního nádraží, asi r. 1902
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 5) dvůr Aristida Doreta s kavárnou varieté, nedat., asi 2. desetiletí 20. stol.
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 6) průhled ulicí Rooseveltovou k Malinovského náměstí, vpravo tzv. Bienenhaus
a za ním kavárna Opera (Café Stadt Theater), vlevo boční průčelí Mahenova
divadla a za ním Doretův dvůr, nedat., asi 1.-2. desetiletí 20. stol.
sbírky MMB
- 7) tzv. Bienenhaus na Malinovského nám. s průhledem do Kobližné a Rooseveltovy
sbírky AMB, nedat.
- 8) Malinovského náměstí s kavárnou Opera (Café Stadt Theater), nedat., asi po 1900
interiér kavárny Opera mezi válkami, nedat. asi 30. léta 20. stol.
sbírky AMB a MMB
- 9) palác Morava s venkovní kavárenskou terasou, nedat., asi konec 30. let 20. stol.
sbírky MMB
- 10) letní kavárna na terase paláce Morava, nedat., asi konec 30. let 20. stol.
sbírky MMB
- 11) interiér kavárny v paláci Morava, nedat., asi konec 30. let 20. stol.
sbírky MMB
- 12) Zemská pojišťovna, vzadu palác Morava, nedat., asi konec 30. let 20. stol.
sbírky MMB

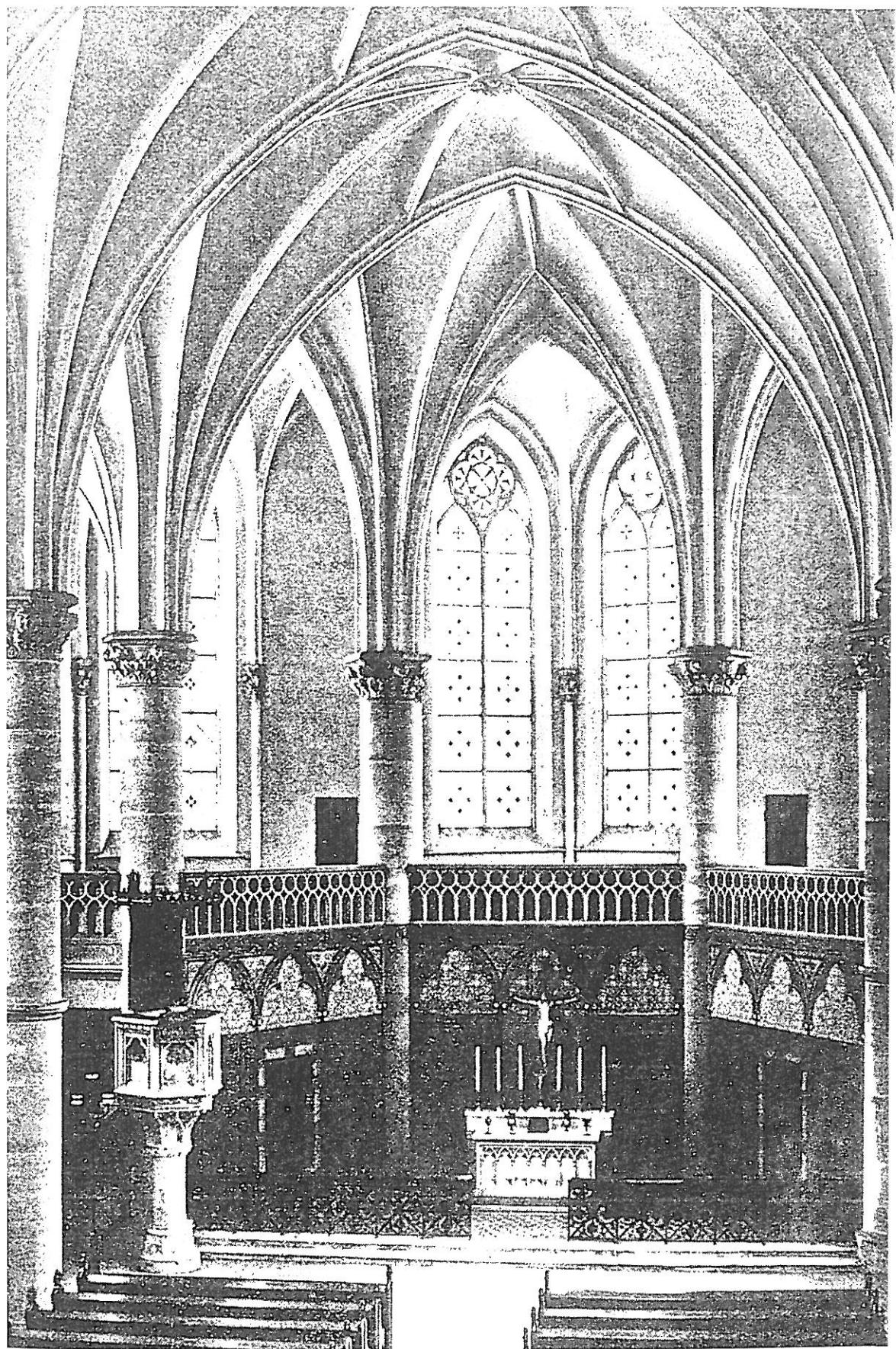
- 13) průhled ulicí Rooseveltovou, vpravo budovy jezuitských kasáren na nároží Rooseveltovy a Jezuitské, nedat., asi kol. 1900
průhled ulicí Rooseveltovou, vlevo ústí ulice Dvořákovy, nedat., asi po 1900
sbírky AMB
- 14) průhledy ulicí Rooseveltovou ke staveništi Justičního paláce na místě jezuitských kasáren (s vytyčením nových ulic), nedat., 1. desetiletí 20. stol.
sbírky AMB
- 15) novostavba Justičního paláce, nedat., asi 2. desetiletí 20. stol.
sbírky AMB
- 16) průčelí domů na ulici Rooseveltově proti Justičnímu paláci , asi 30. léta 20. stol.
sbírky AMB
- 17) Vyšší dívčí škola na Kolišti, nedat., asi přelom 19. a 20. stol.
MMB E 27520/37408
- 18) interiér kavárny Esplanade na Kolišti, 30. léta 20. stol.
sbírky MMB
- 19) průhledy ulicí Koliště, nedat., asi přelom 50. - 60. let 20. stol.
sbírky AMB
- 20) tzv. Künstlerhaus - Dům umělců, 40. léta 20. stol.
archiv A. Svobody
- 21) tzv. Künstlerhaus - Dům umělců, nedat., asi 2. desetiletí 20. stol.
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 22) tzv. Künstlerhaus - Dům umělců, nedat., asi 2. desetiletí 20. stol.
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 23) Zemanova kavárna v parku na Kolišti, asi 30. léta 20. stol.
repro z: I. Crhonek (1995)
- 24) Zemanova kavárna v parku na Kolišti, nedat., asi 50. léta 20. stol.
MMB E 26965/36853
- 25) nové umístění Zemanovy kavárny
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 26) někdejší Prozatímní a České národní divadlo na nároží Žerotínova nám. a Veveří
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 27) foyer Janáčkova divadla, nedat.
repro z: J. Sedlák (nedat.)
- 28) Německý dům na Moravském náměstí, nedat., asi 1. - 2. desetiletí 20. stol.
AMB X b 56; X b 95

- 29) hlavní průčelí Německého domu s pomníkem Josefa II, nedat., asi kol 1900
AMB X b 156a
- 30) interiéry Německého domu, nedat.
AMB X b 59
- 31) interiéry Německého domu, nedat.
AMB X b 59
- 32) požár Německého domu, r. 1945
AMB X b 156b
- 33) válkou zničený Německý dům
repro z: R. Koryčánek (2003)
- 34) průhled od hlavního průčelí Německého domu k náměstí Svobody, asi kol. 1900
AMB VI c 12
- 35) kostel sv. Tomáše s budovami místodržitelství na Moravském náměstí, nedat.
archiv A. Svobody
- 36) průhled ulicí Joštovou ke kostelu sv. Tomáše, asi 1. - 2. desetiletí 20. stol.
archiv A. Svobody
- 37) Zemský dům I, nedat., asi 1. desetiletí 20. stol.
archiv A. Svobody
- 38) soutěžní návrh na Investiční banku na nároží ulic Joštovy a České, 1992
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 39) úvodní projekt na hotel International na Husově ulici a tzv. Bílý dům (Městský výbor KSČ) na nároží Žerotínova nám. a Veveří, 2. pol. 70. let 20. stol.
repro z: P. Zatloukal (1997)
- 40) Moravské náměstí s průhledem do Lidické a od Lidické, asi 1. desetiletí 20. stol.
AMB, inv.č. 2471 a 2485
- 41) Moravské náměstí s průhledem do Lidické a s objektem tzv. Berglerovy vily,
nedat., asi 1. desetiletí 20. stol.
AMB, inv.č. 2470 a 3646
- 42) Moravské náměstí na přelomu asi 20. a 30. let 20. stol.
AMB, inv.č. 2480 a 2479
- 43) interiér kavárny Muzeum v tzv. Berglerově vile, asi 30. léta 20. stol.
AMB, inv.č. 5421
- 44) interiér restaurace Muzeum v tzv. Berglerově vile, asi 30. léta 20. stol.
AMB, inv.č. 4716 a 4715

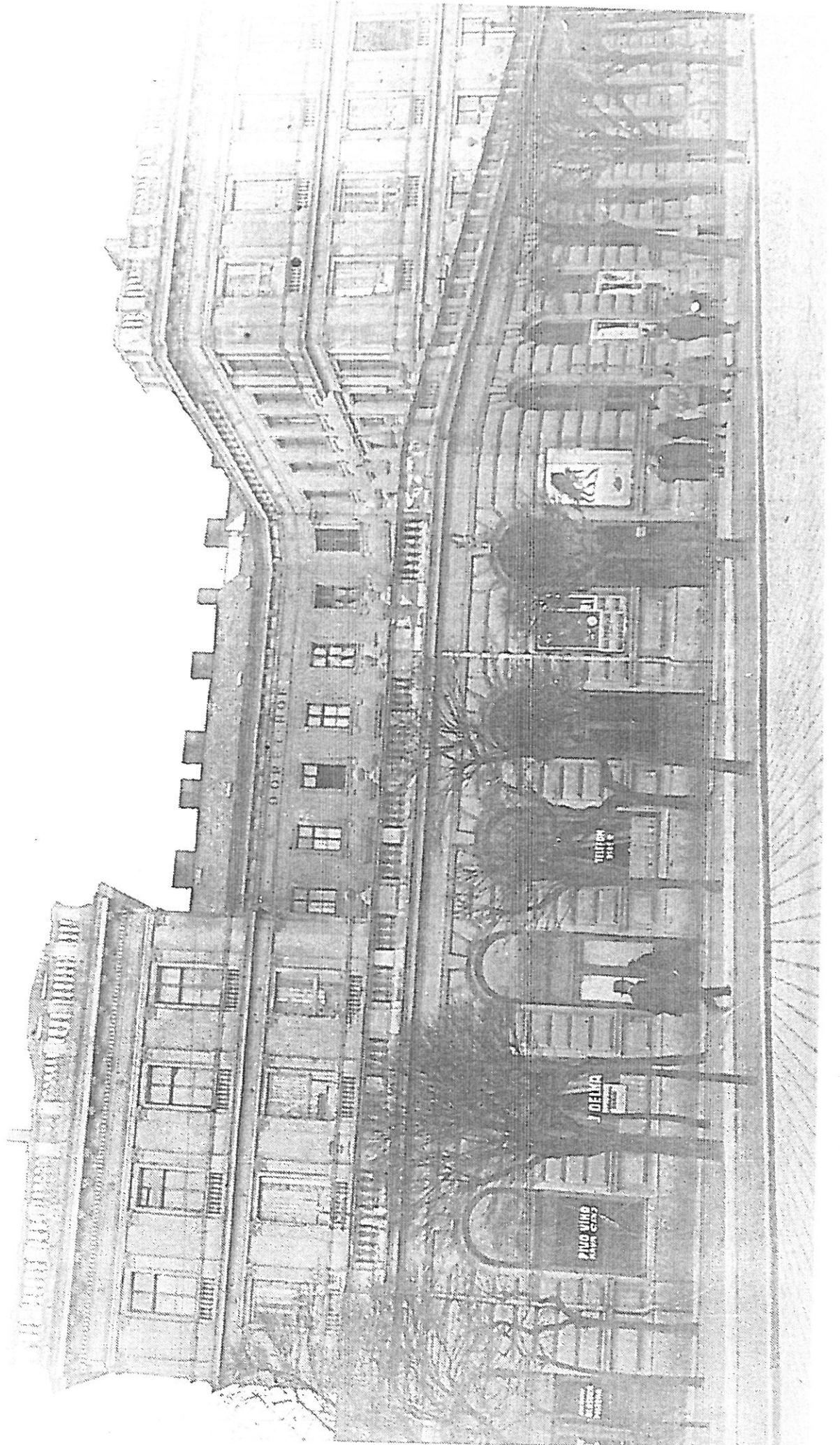
- 45) zastávka pouliční dráhy na Moravském náměstí, asi 30. léta 20. stol.
sbírky MMB
- 46) pavilon Klubu výtvarných umělců Aleš za „červeným“ kostelem
repro z: R. Koryčánek (2003)
- 47) návrh na pavilon Klubu výtvarných umělců Aleš
repro z: R. Koryčánek (2003)
- 48) situace pavilonu Klubu výtvarných umělců Aleš za „červeným“ kostelem
repro z: R. Koryčánek (2003)
- 49) půdorys pavilonu Klubu výtvarných umělců Aleš za „červeným“ kostelem
repro z: R. Koryčánek (2003)
- 50) Zemský dům III s francouzskou kavárnou, bývalá Univerzitní knihovna
repro z: R. Koryčánek (2003)

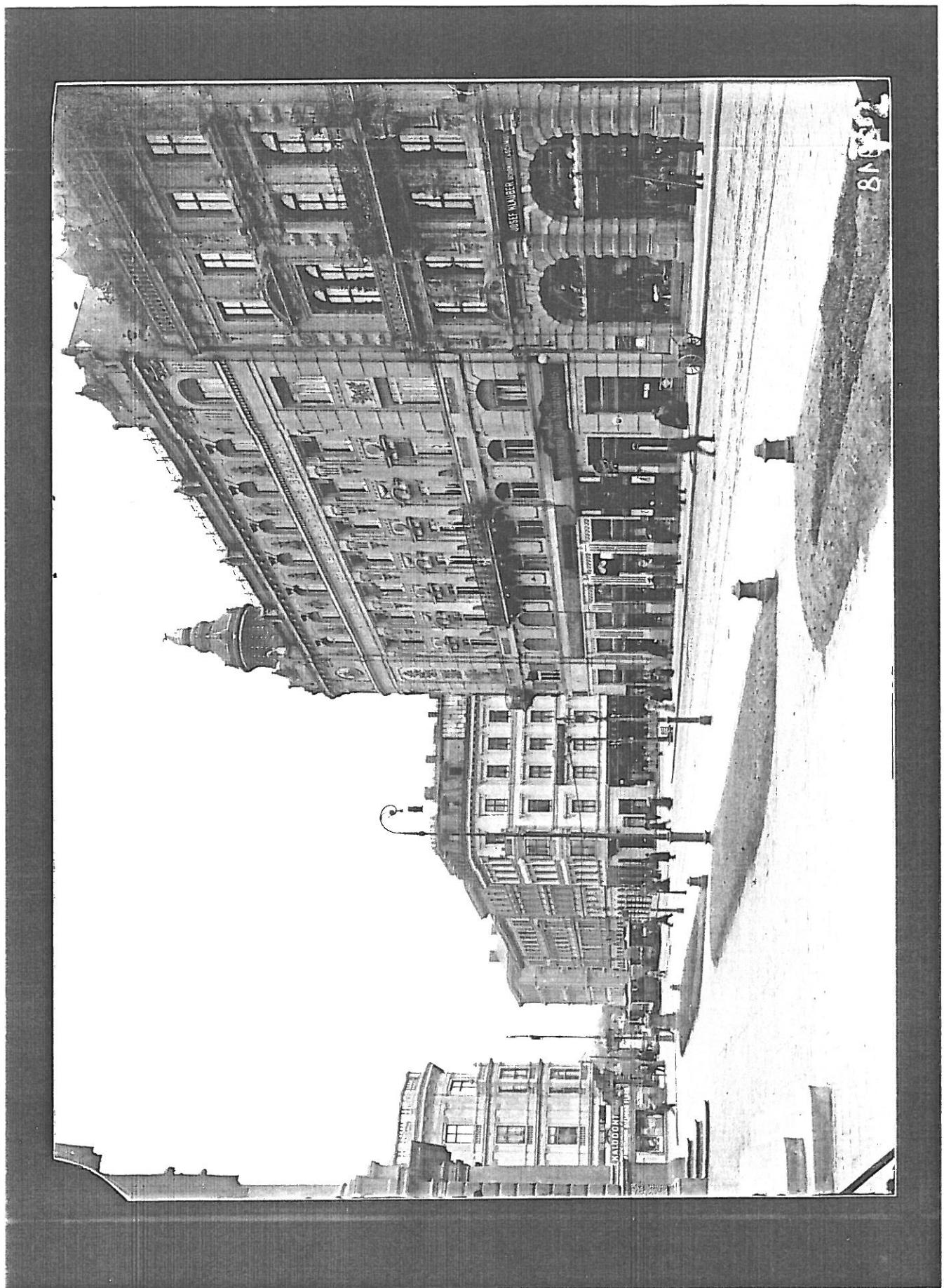

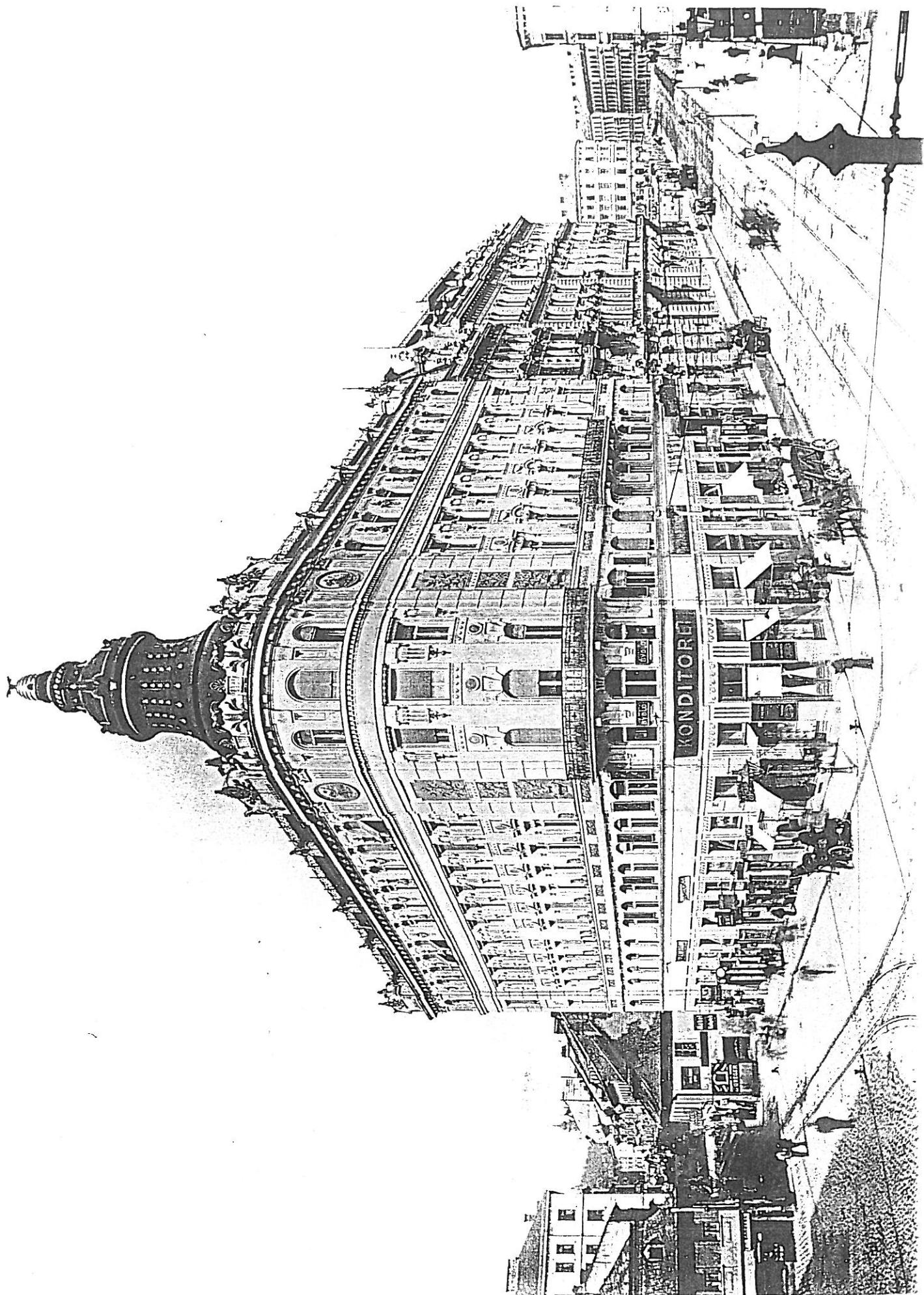

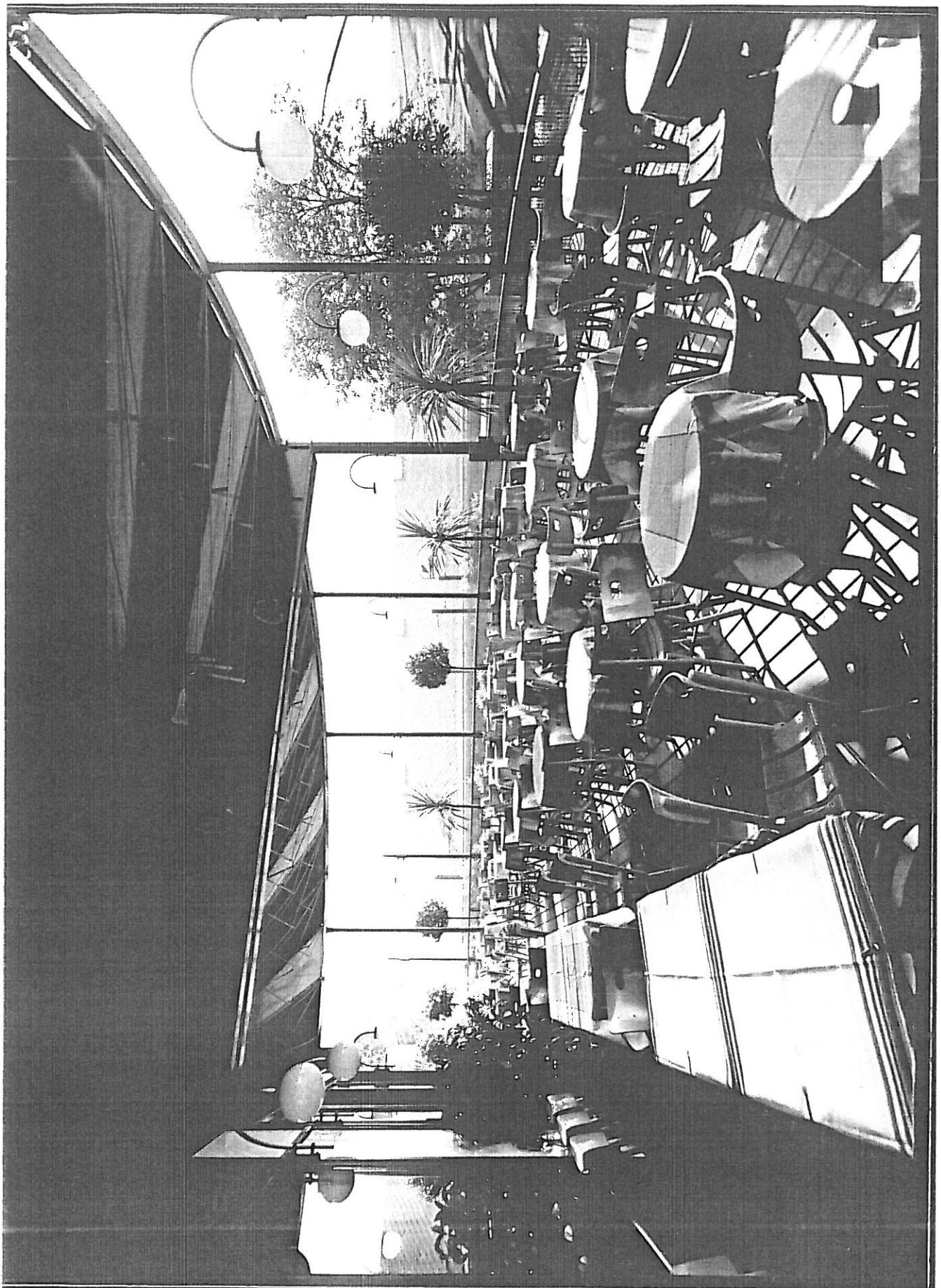

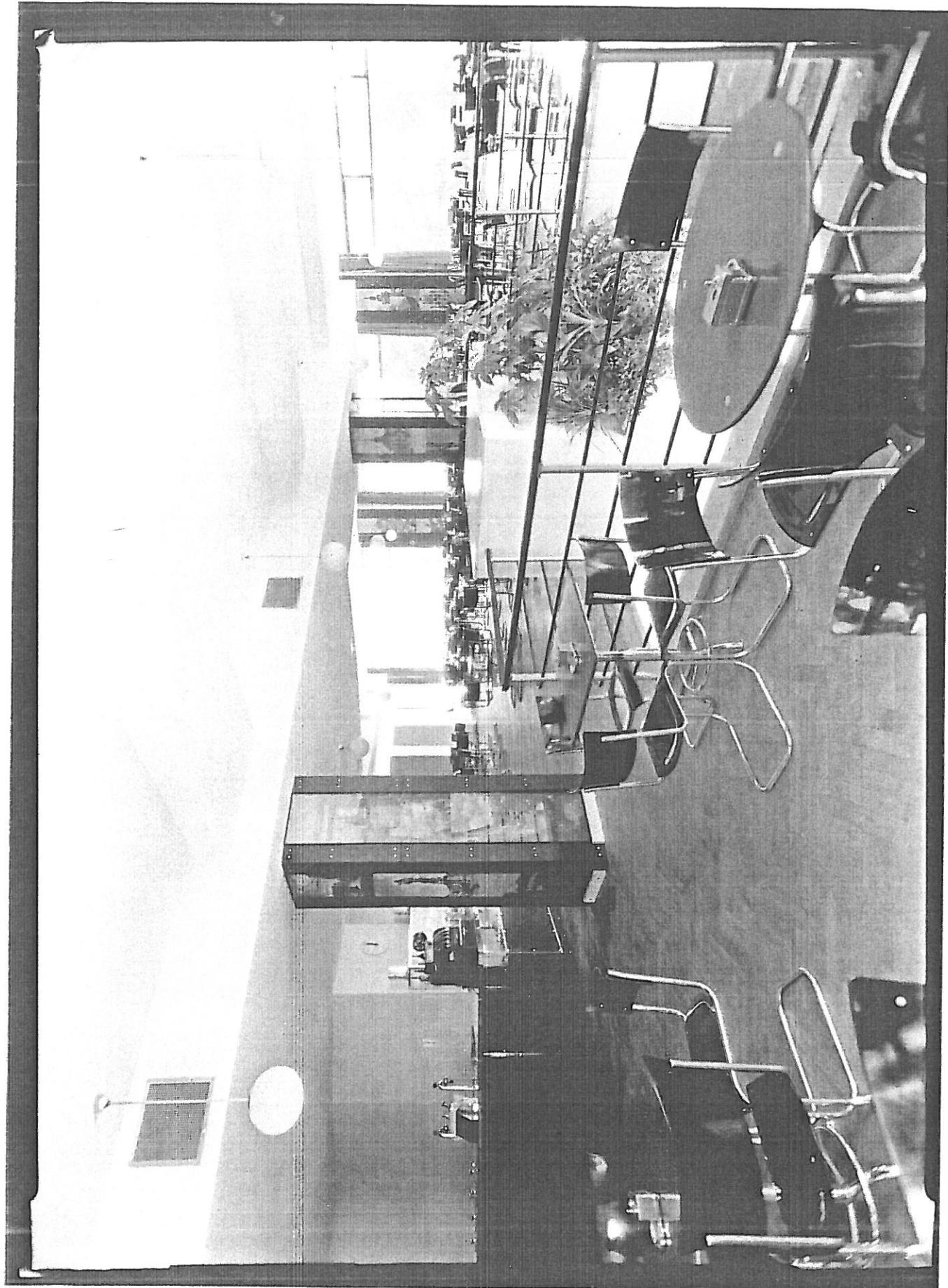
BN

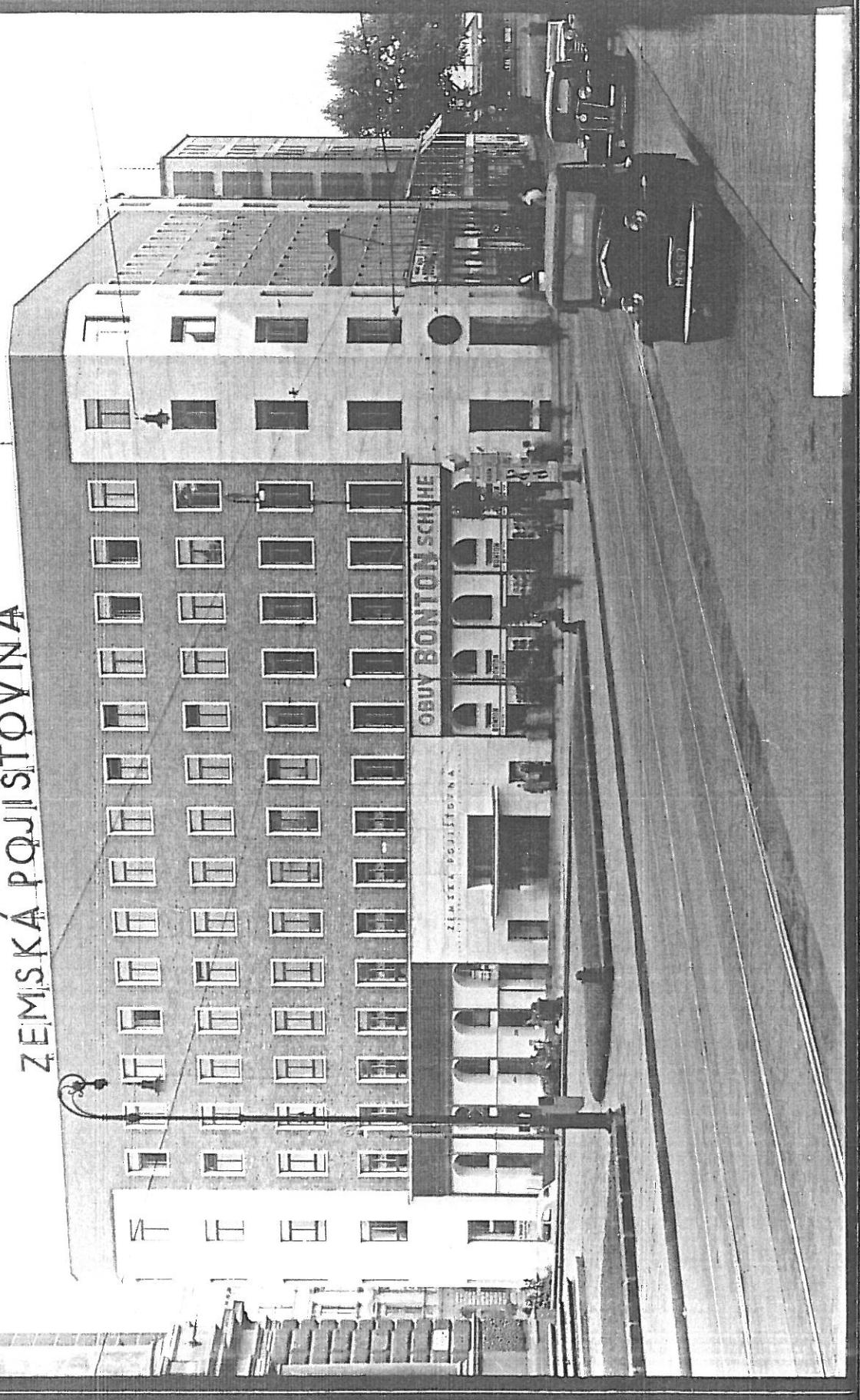

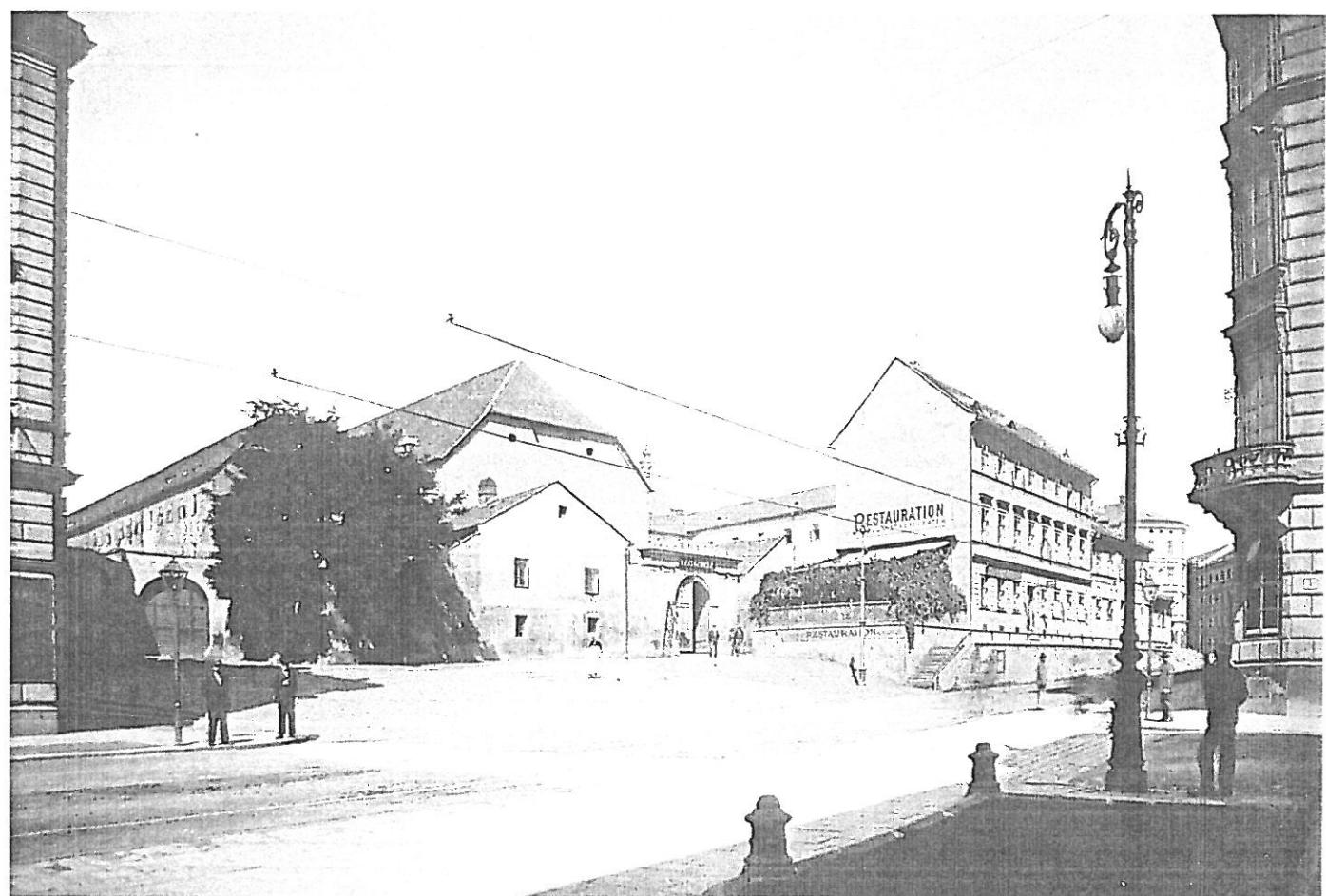

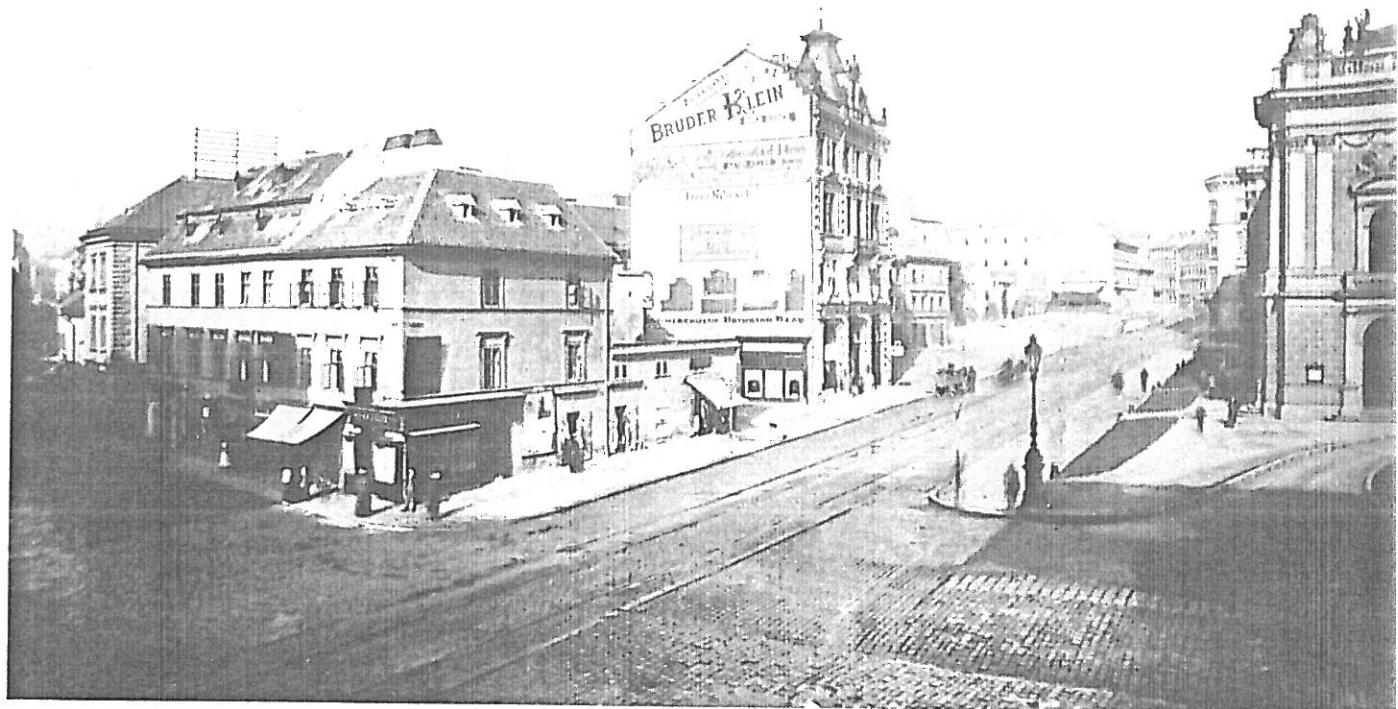

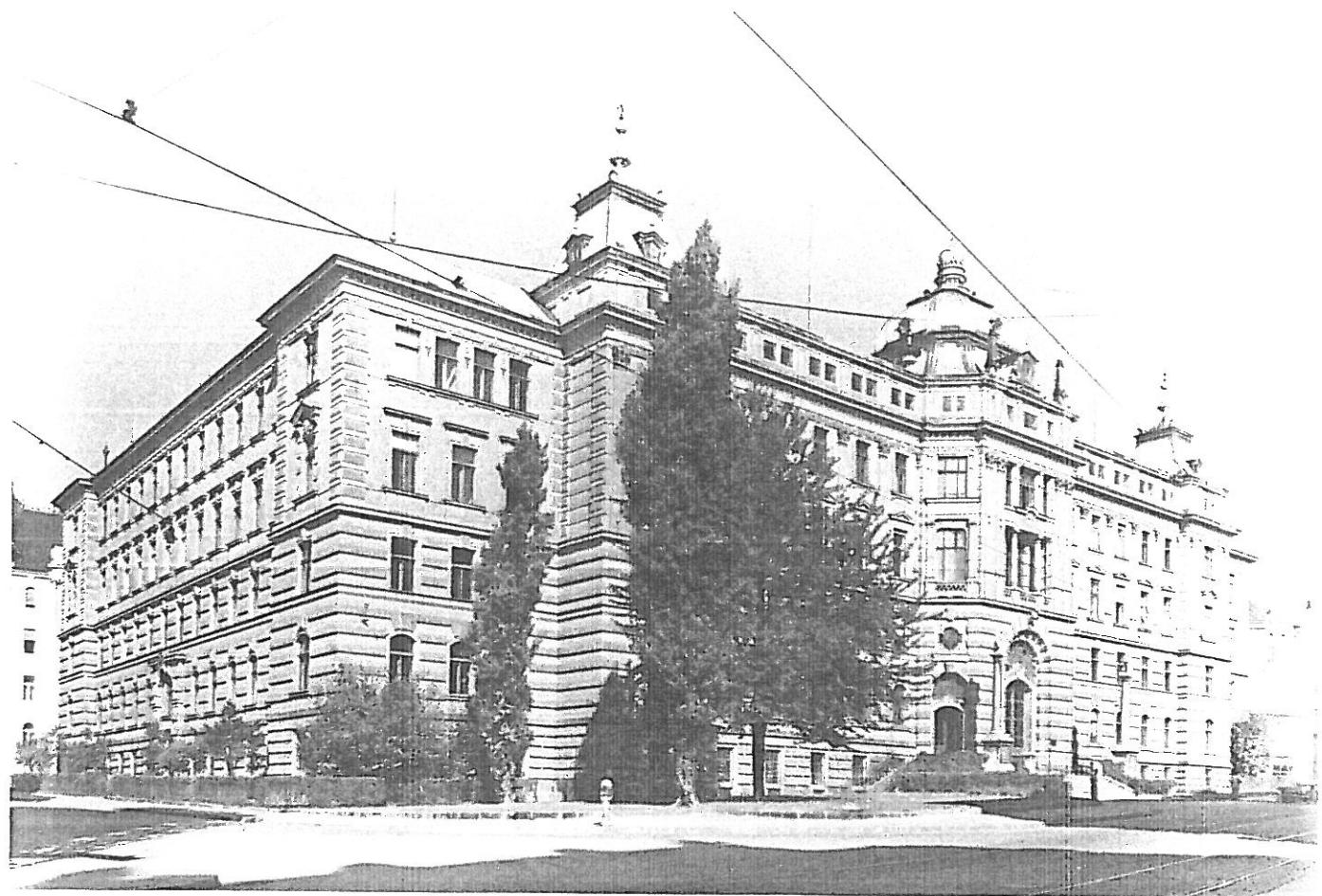

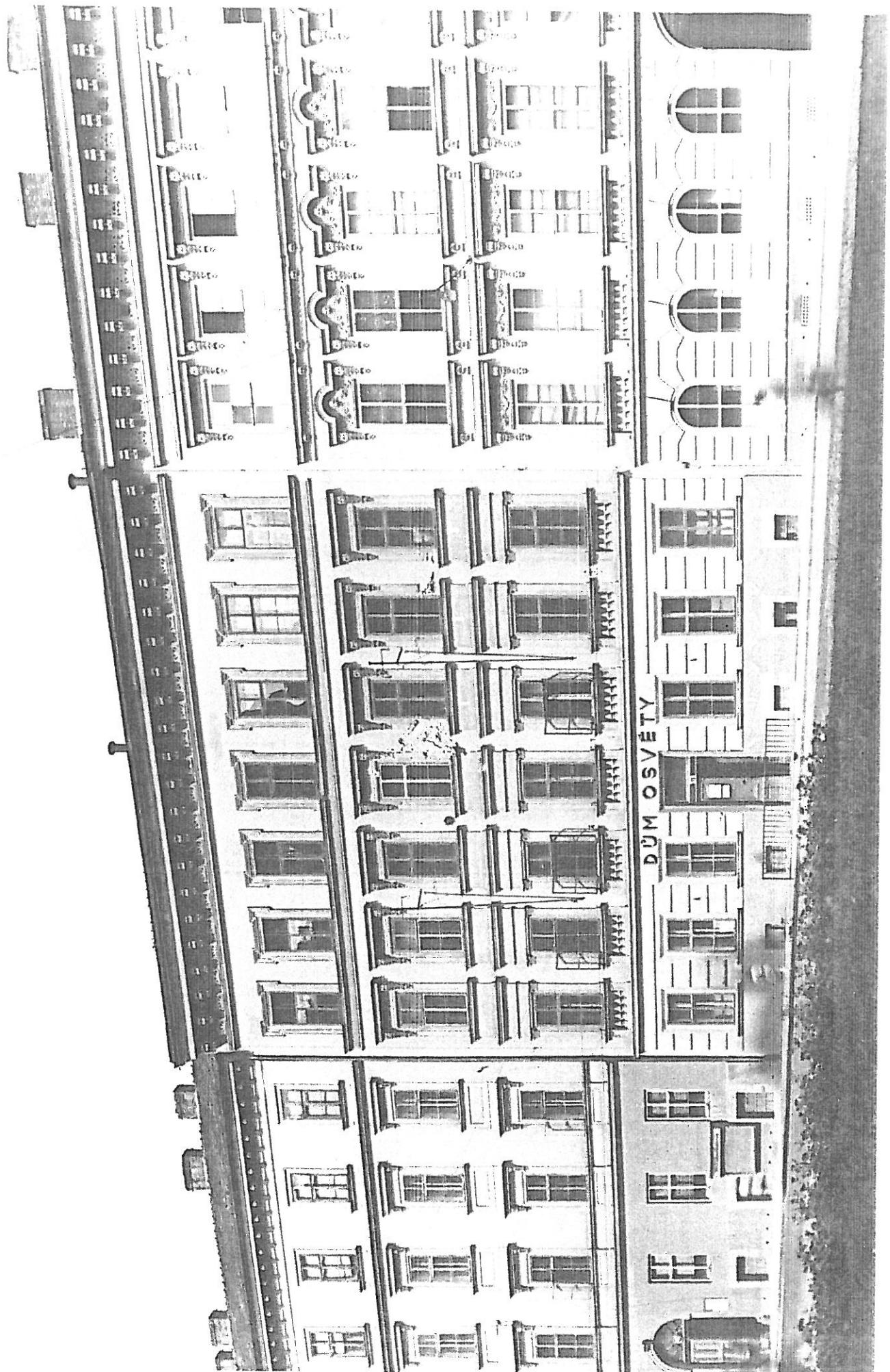
ZEMSKÁ POJIŠŤOVNA

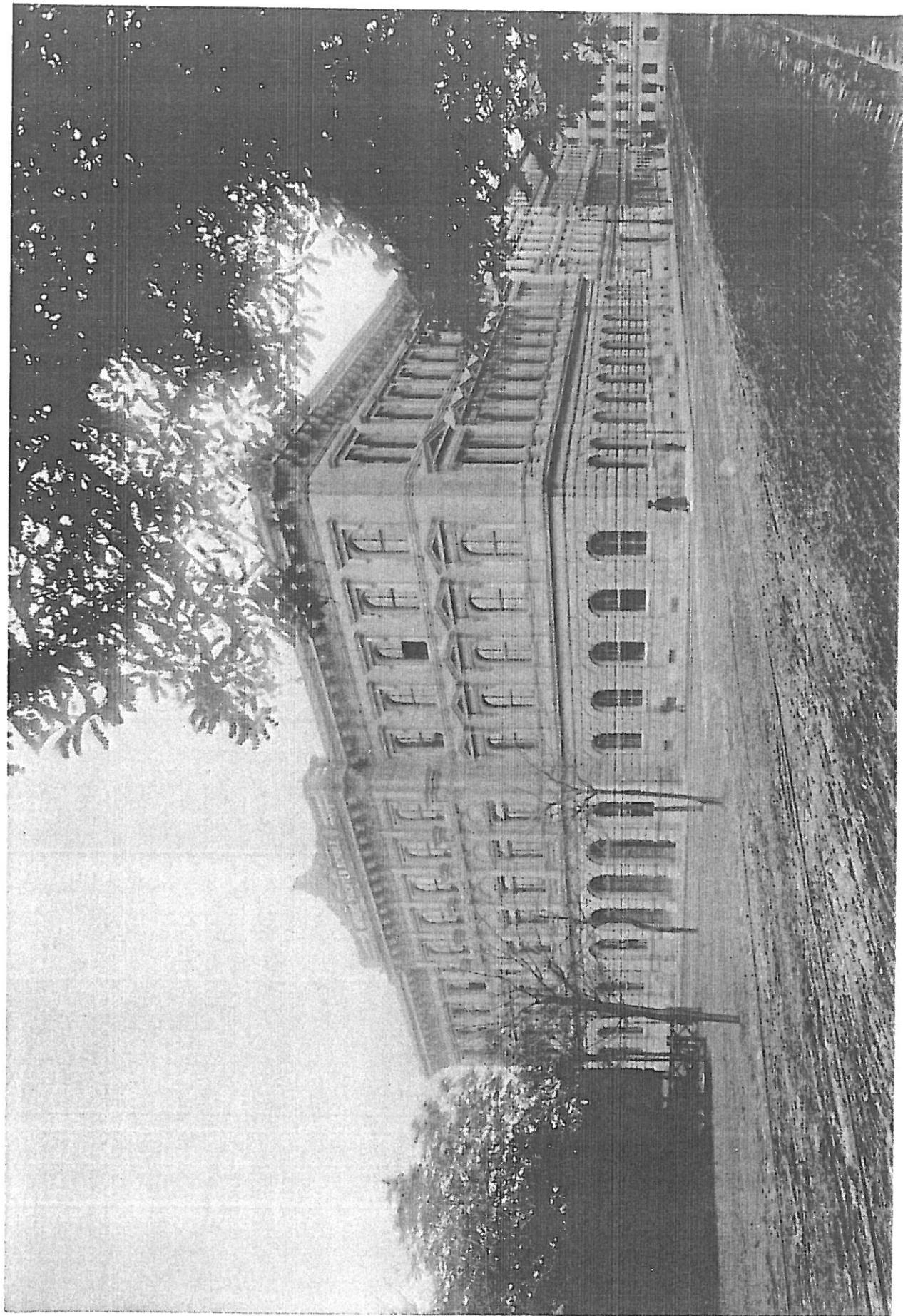

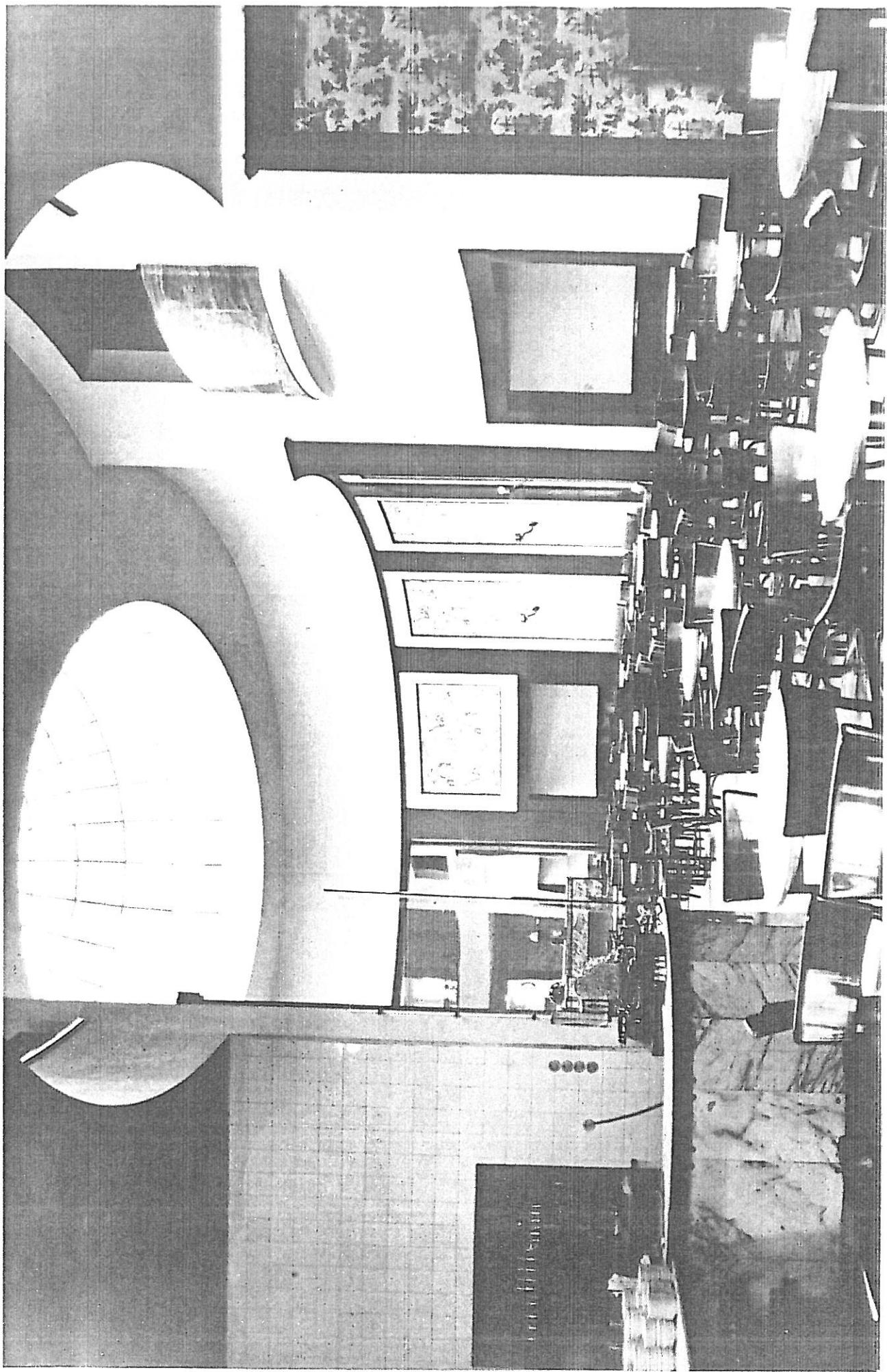

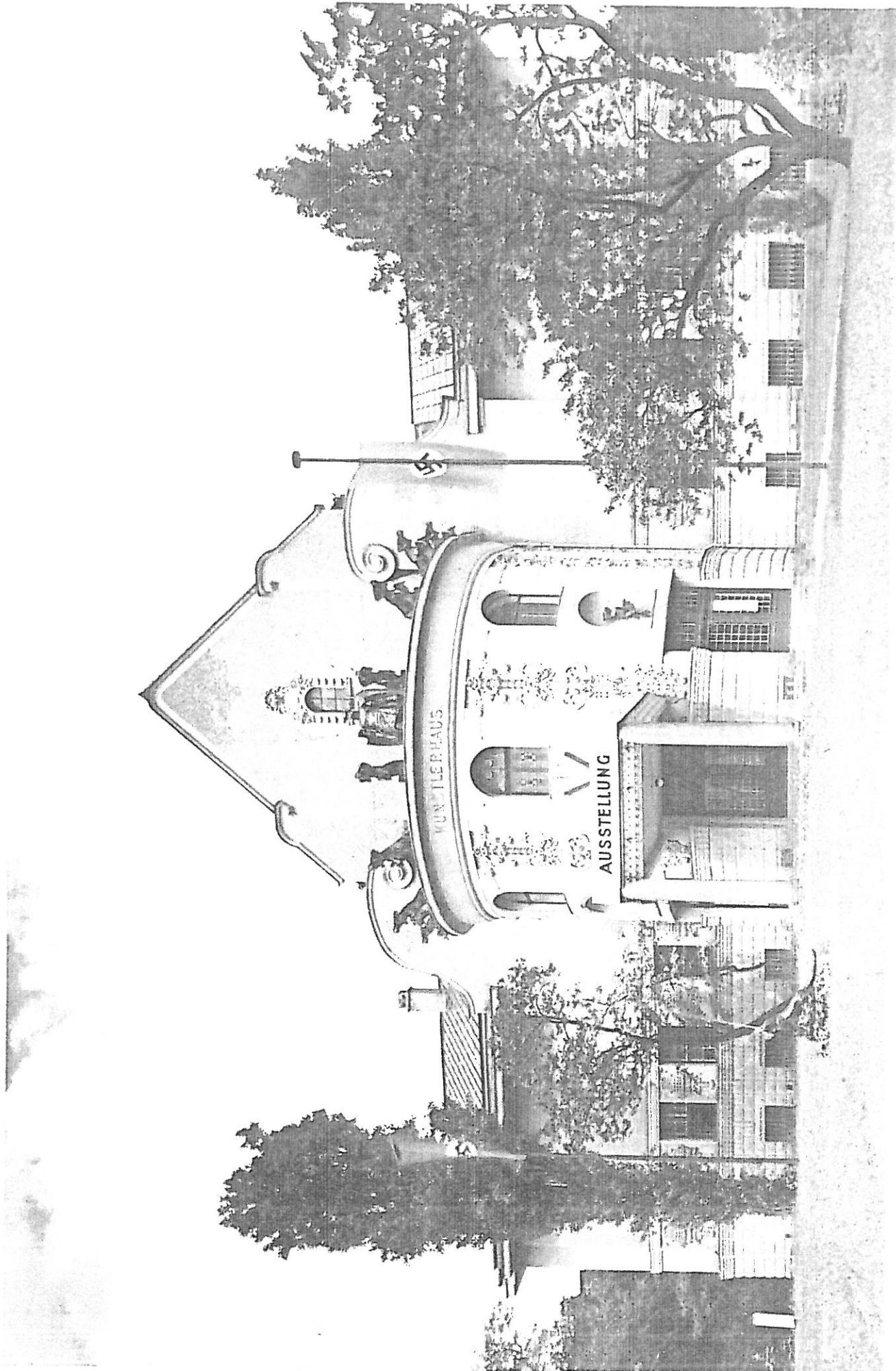

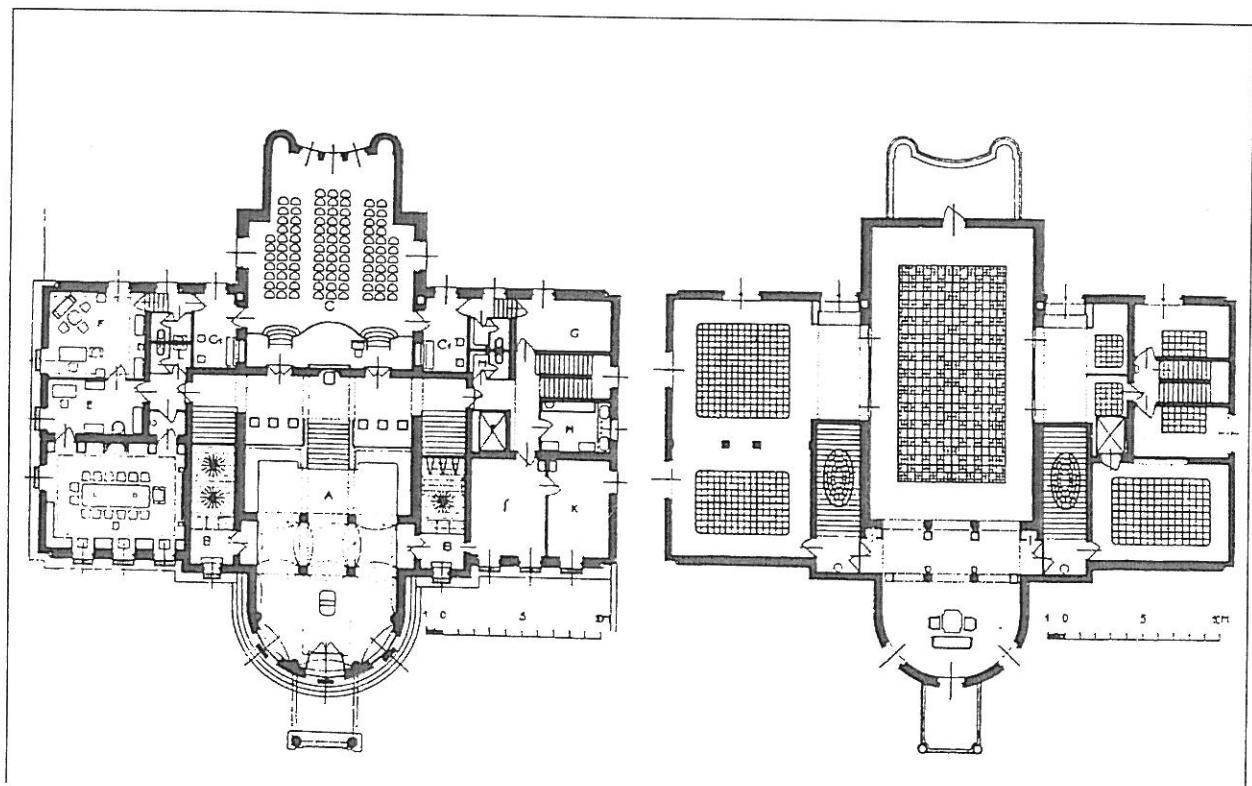
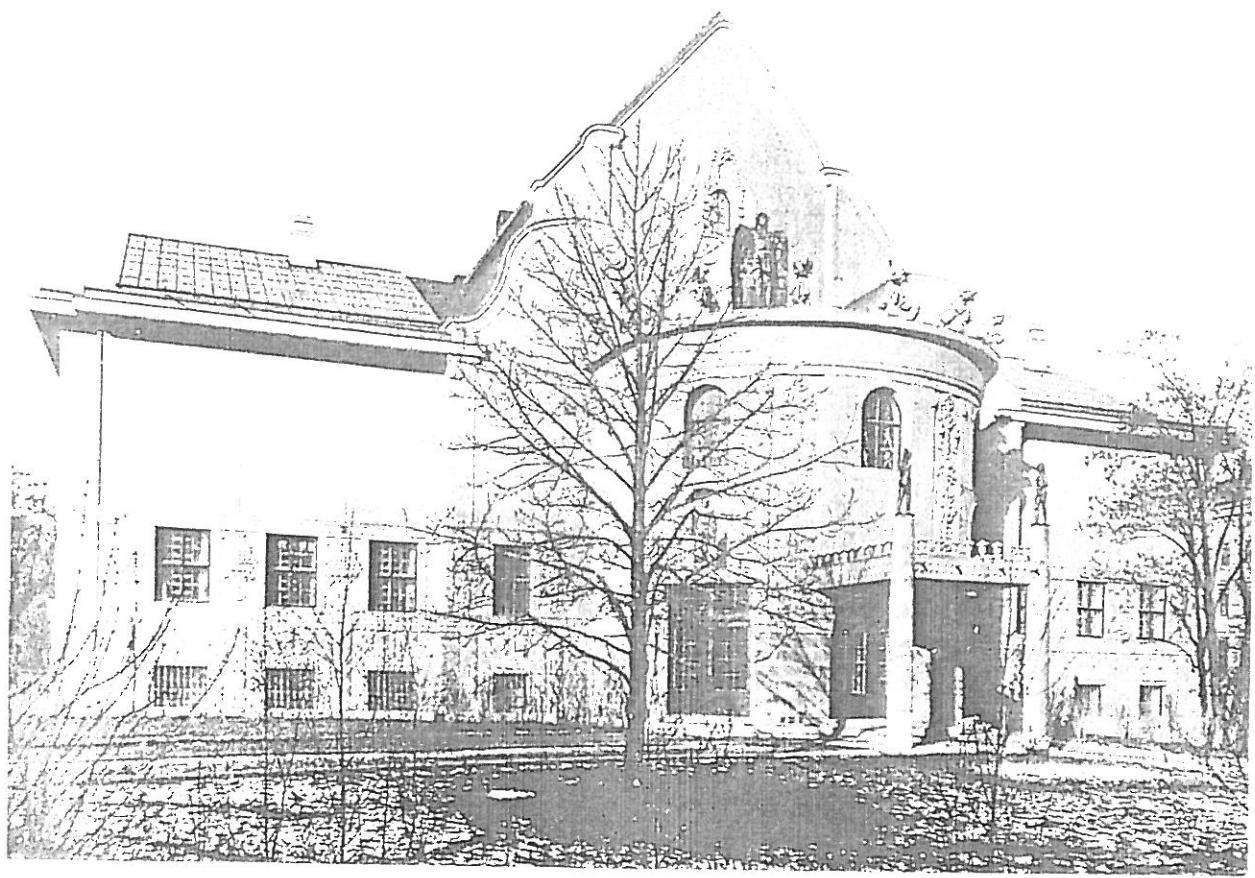

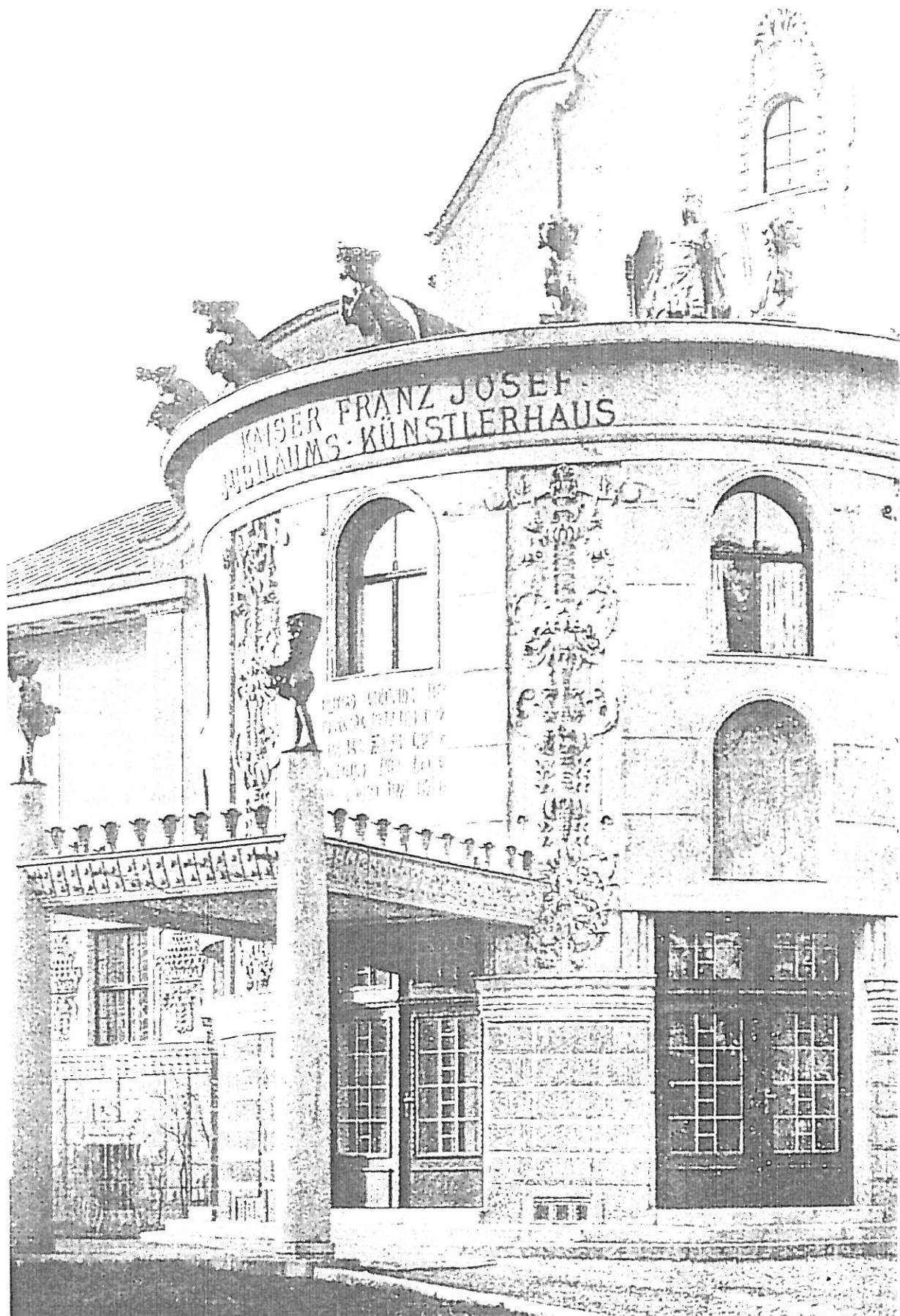

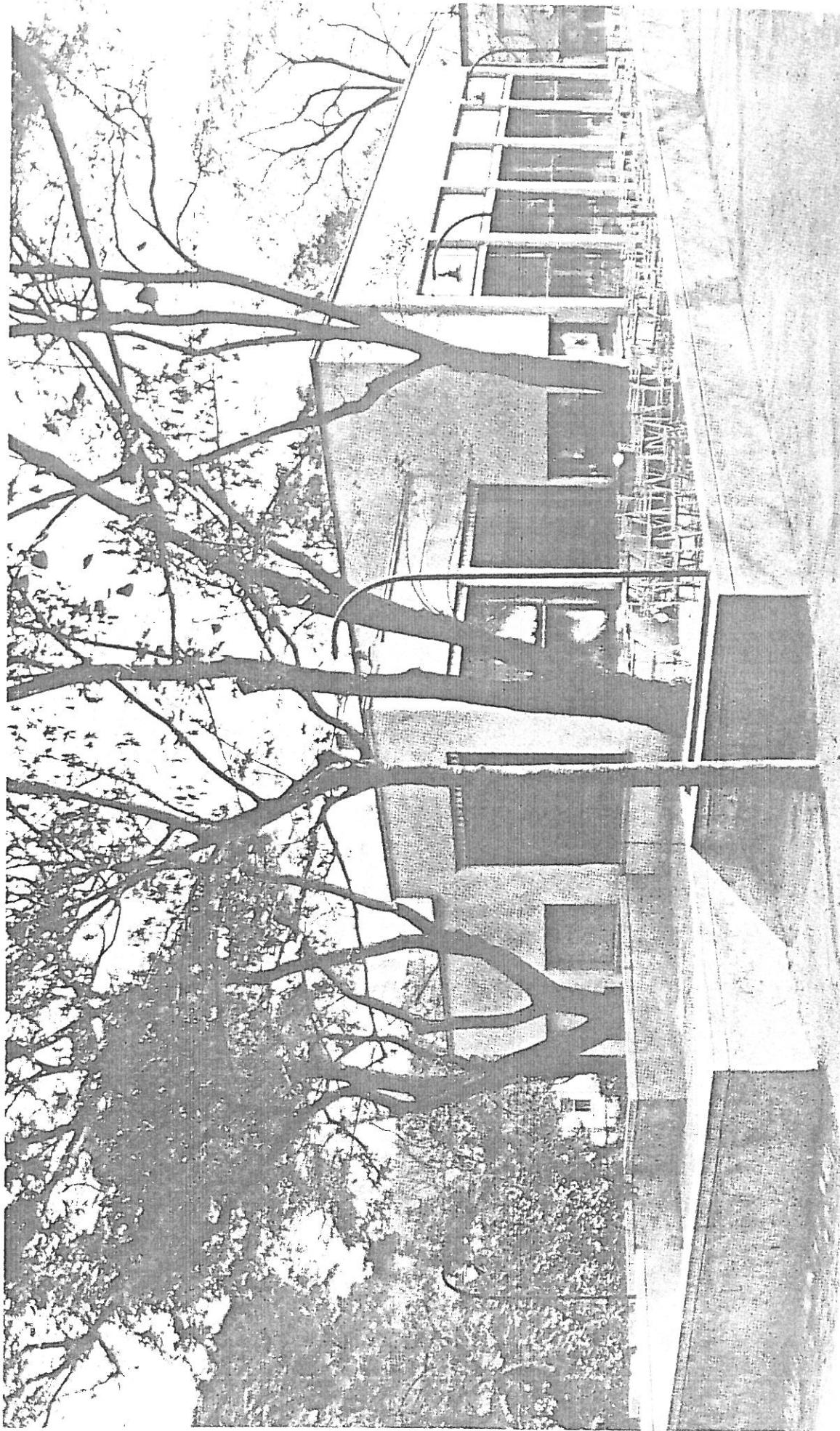

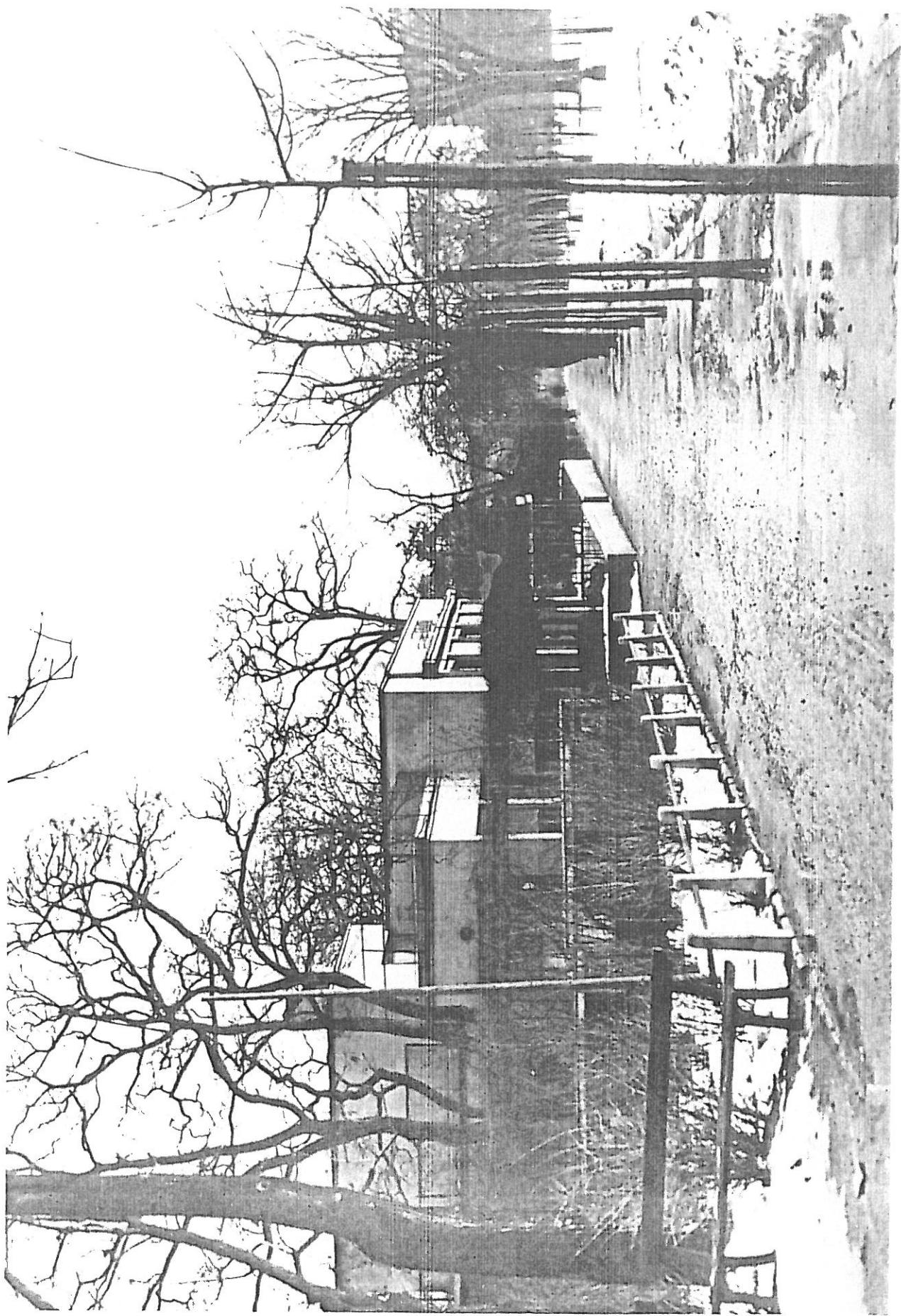

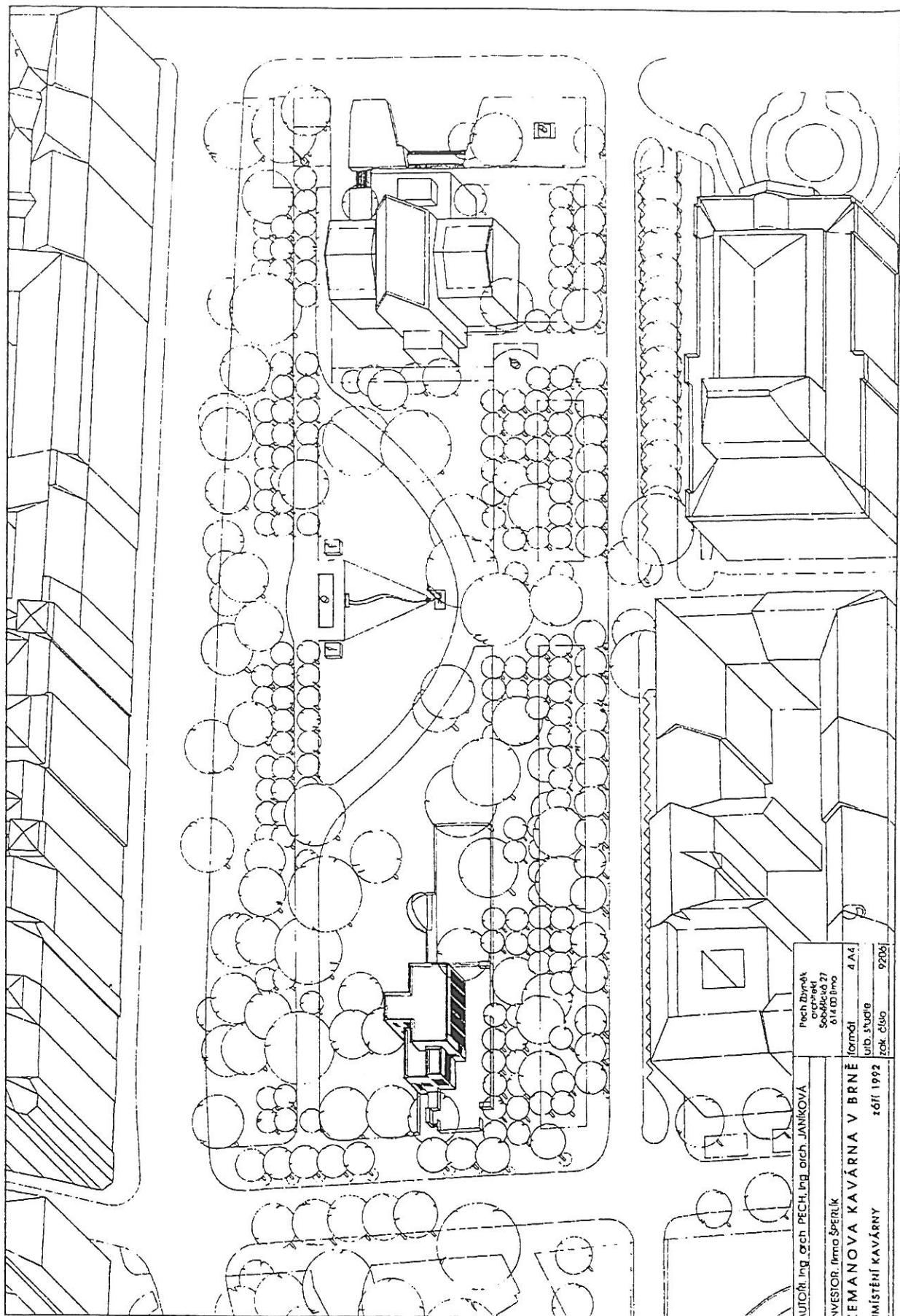

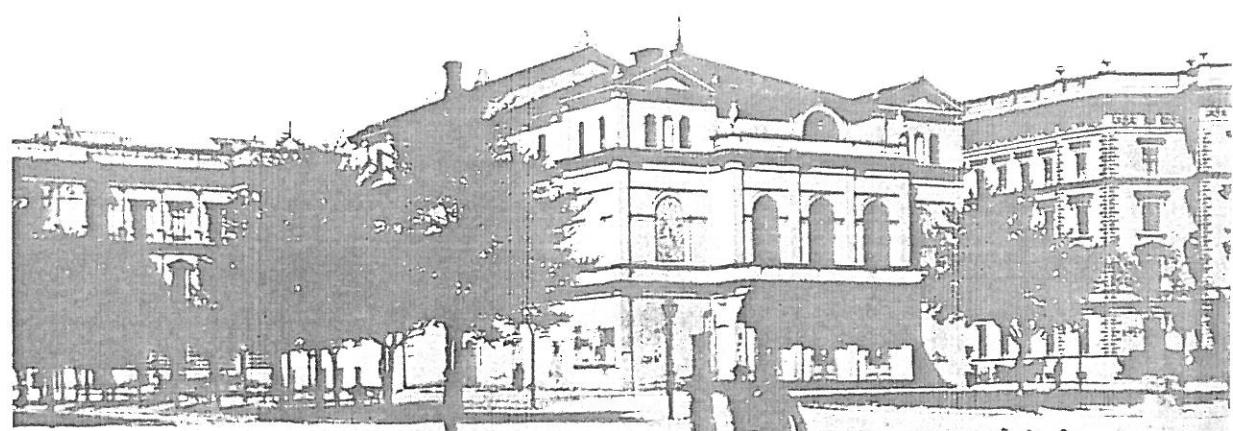

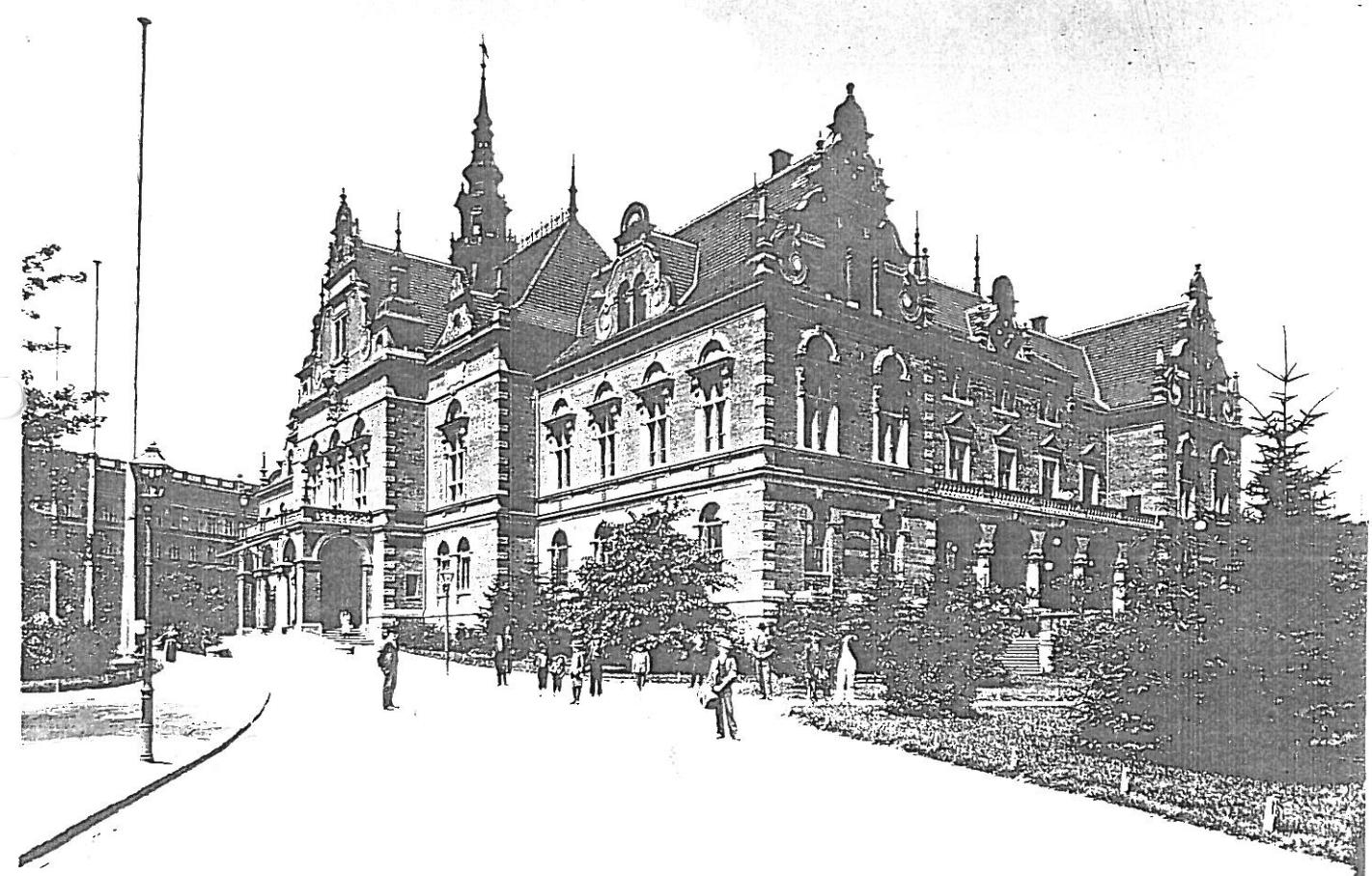
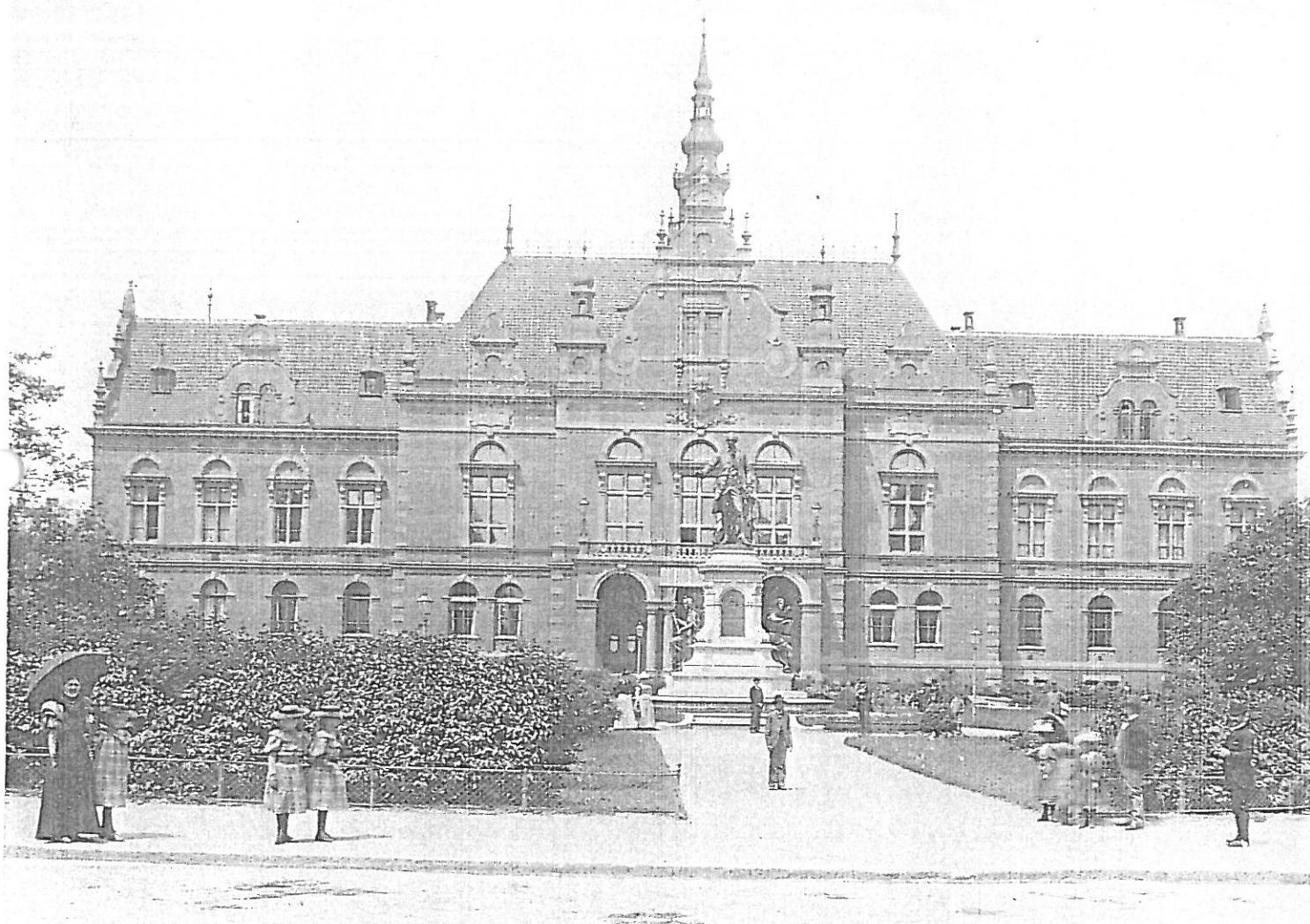

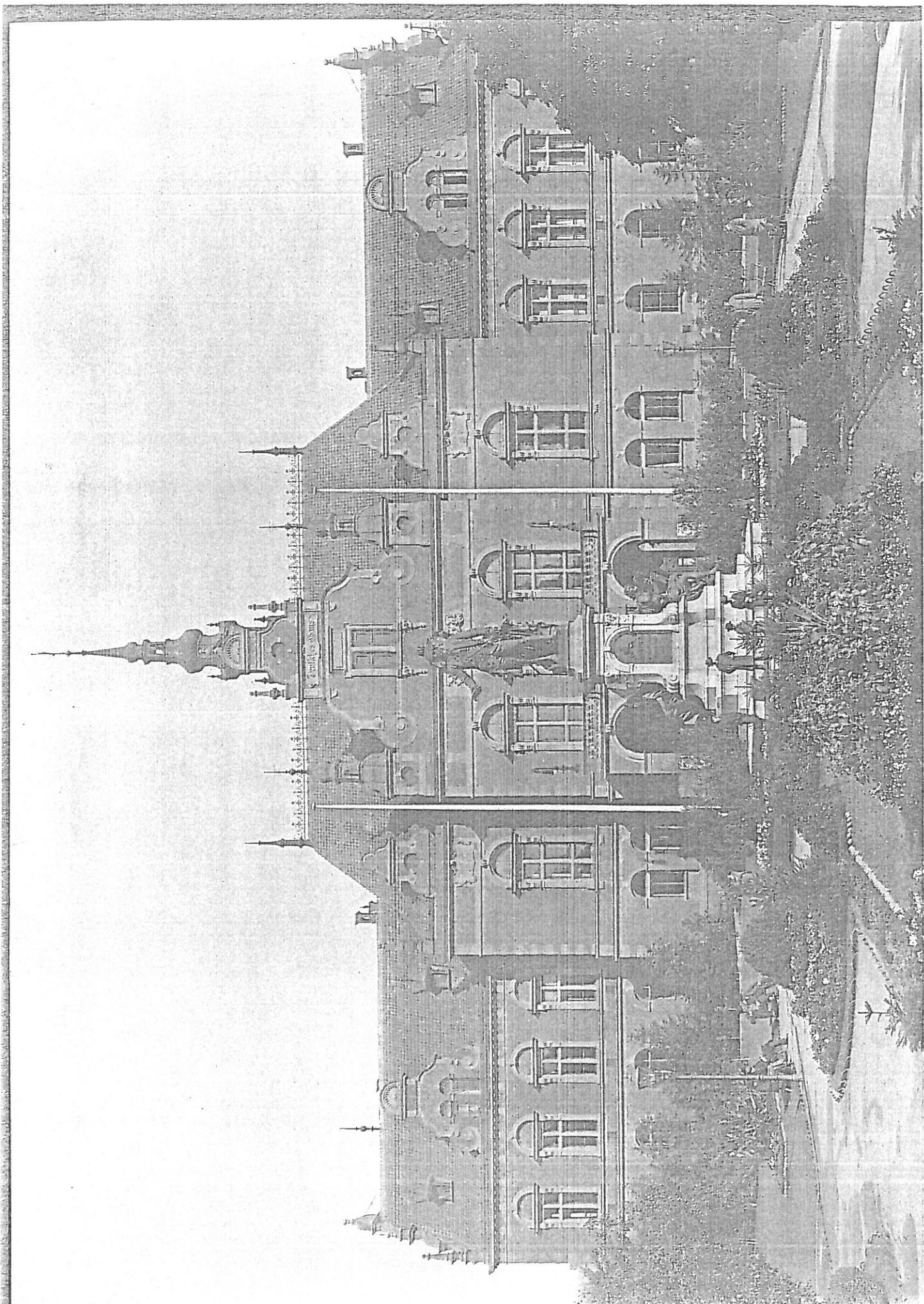

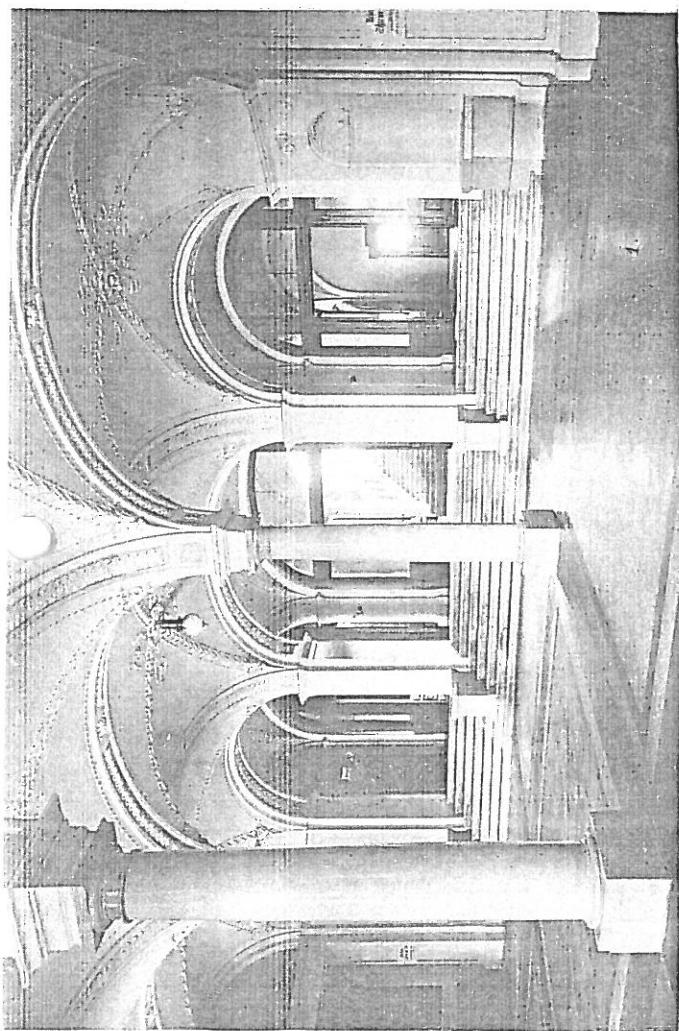
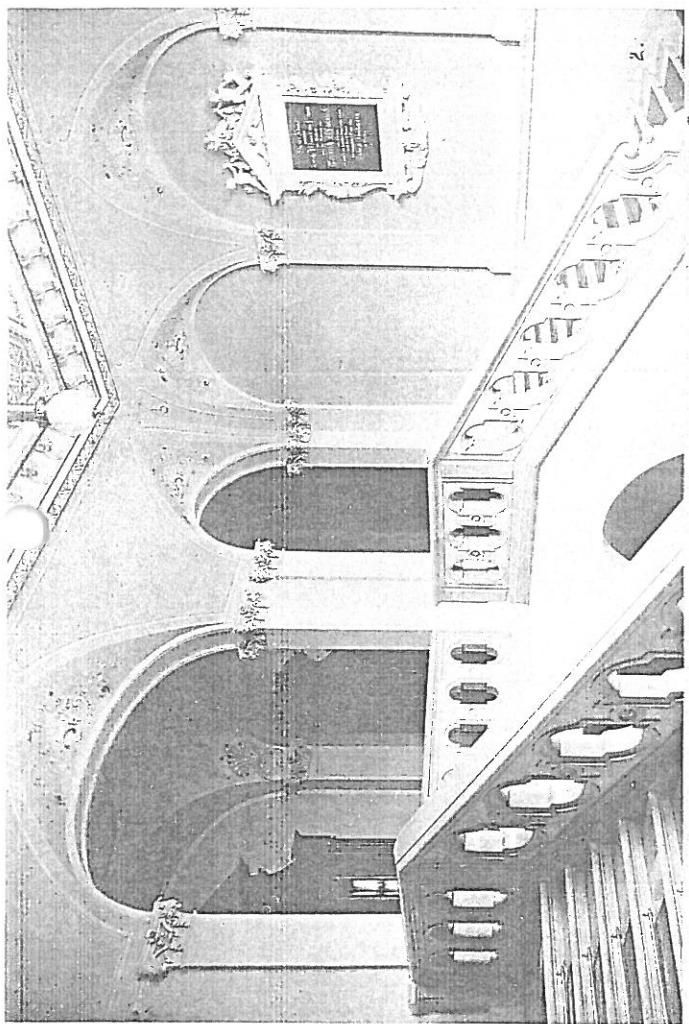

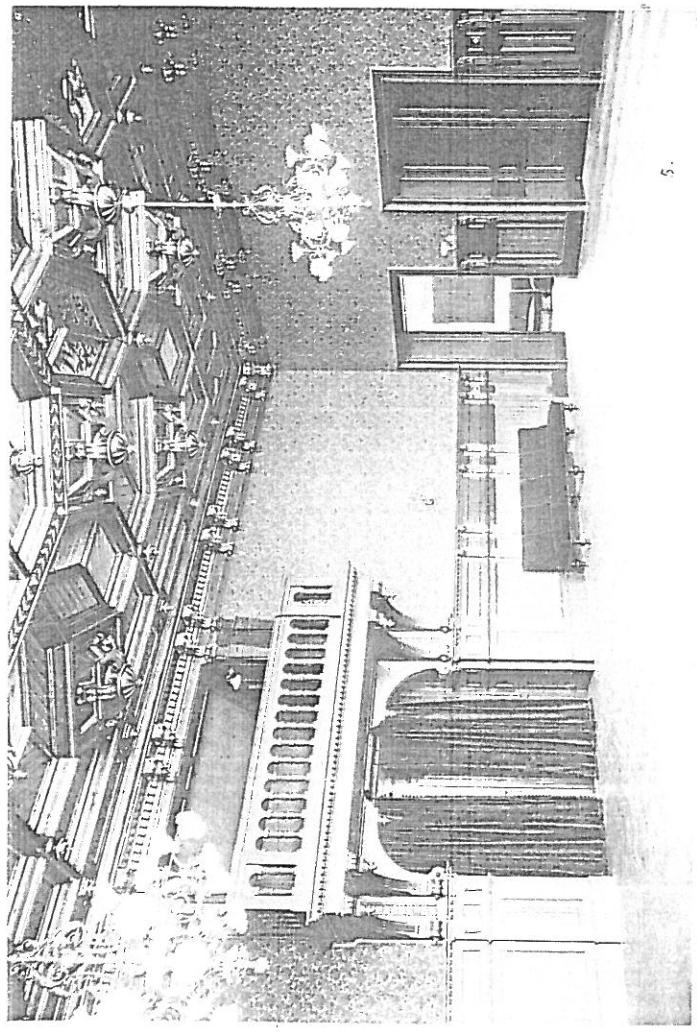
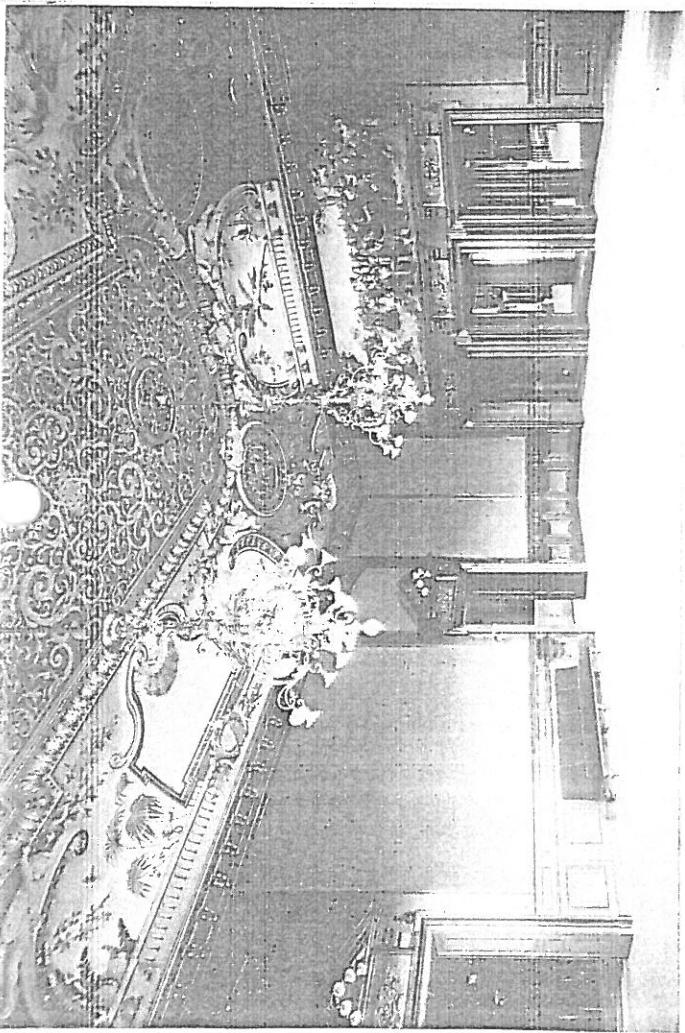
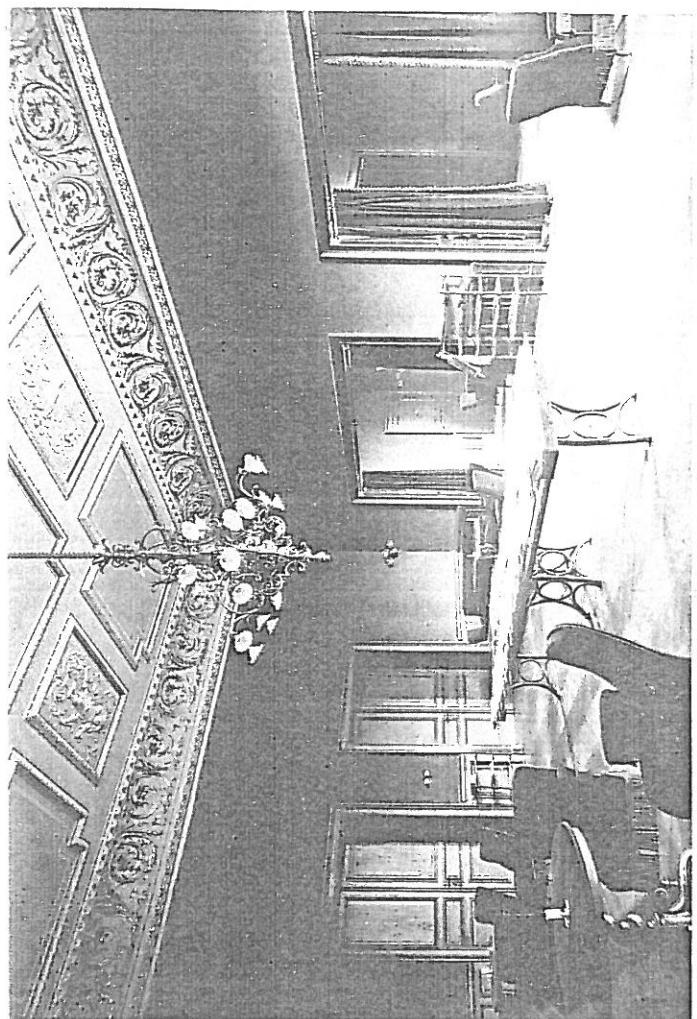
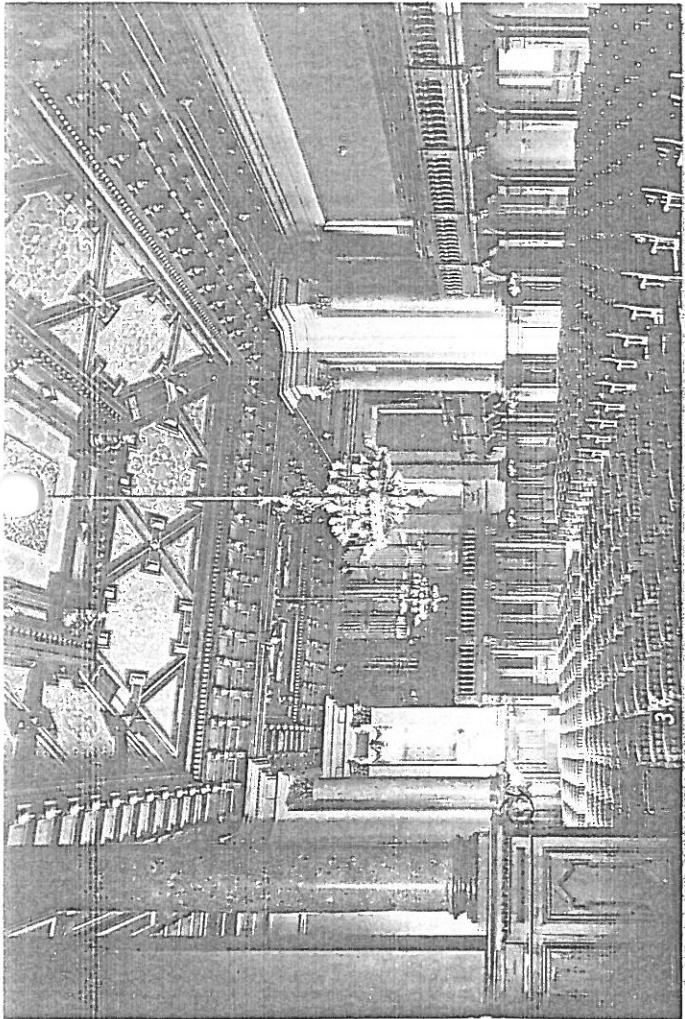

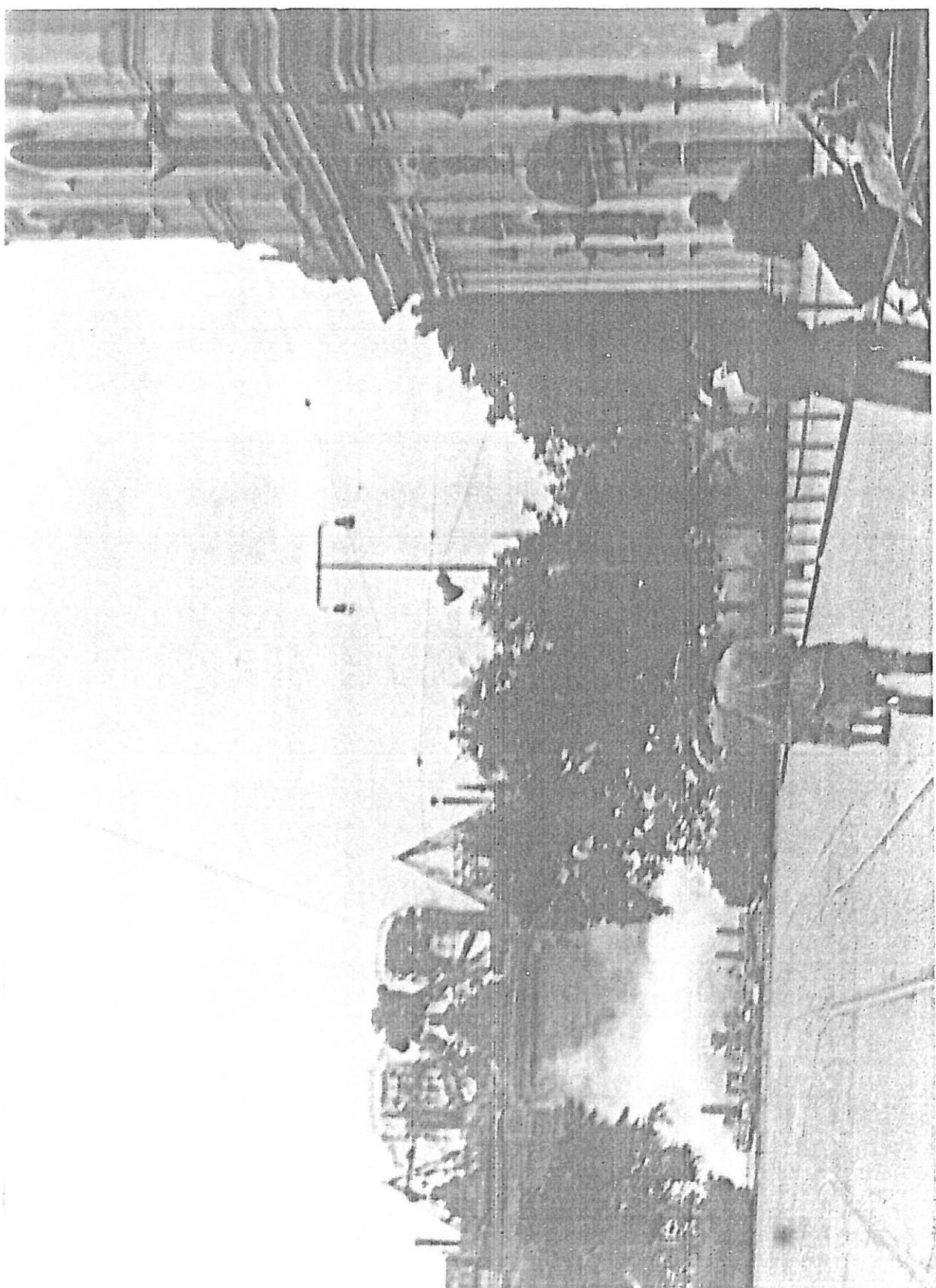

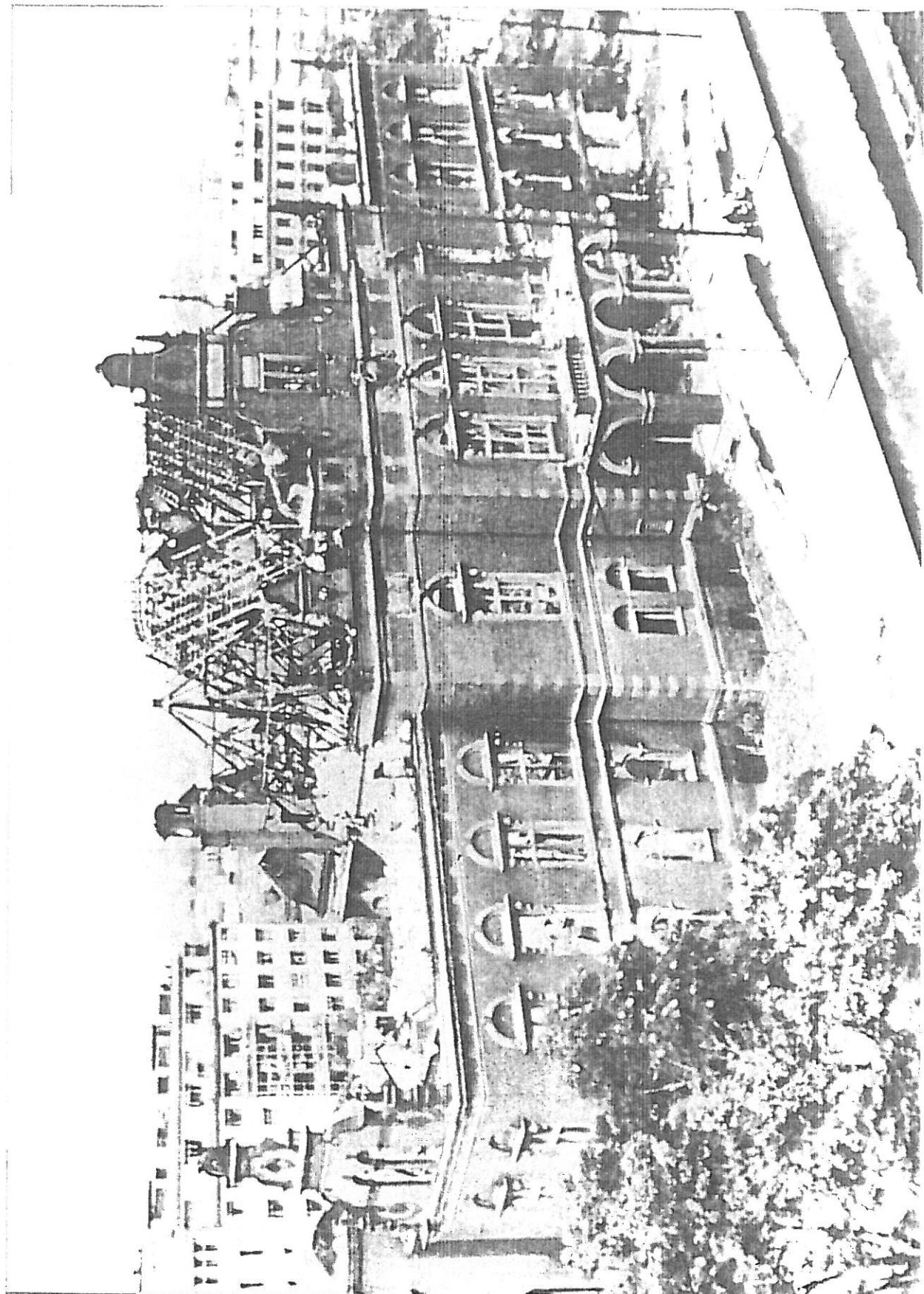

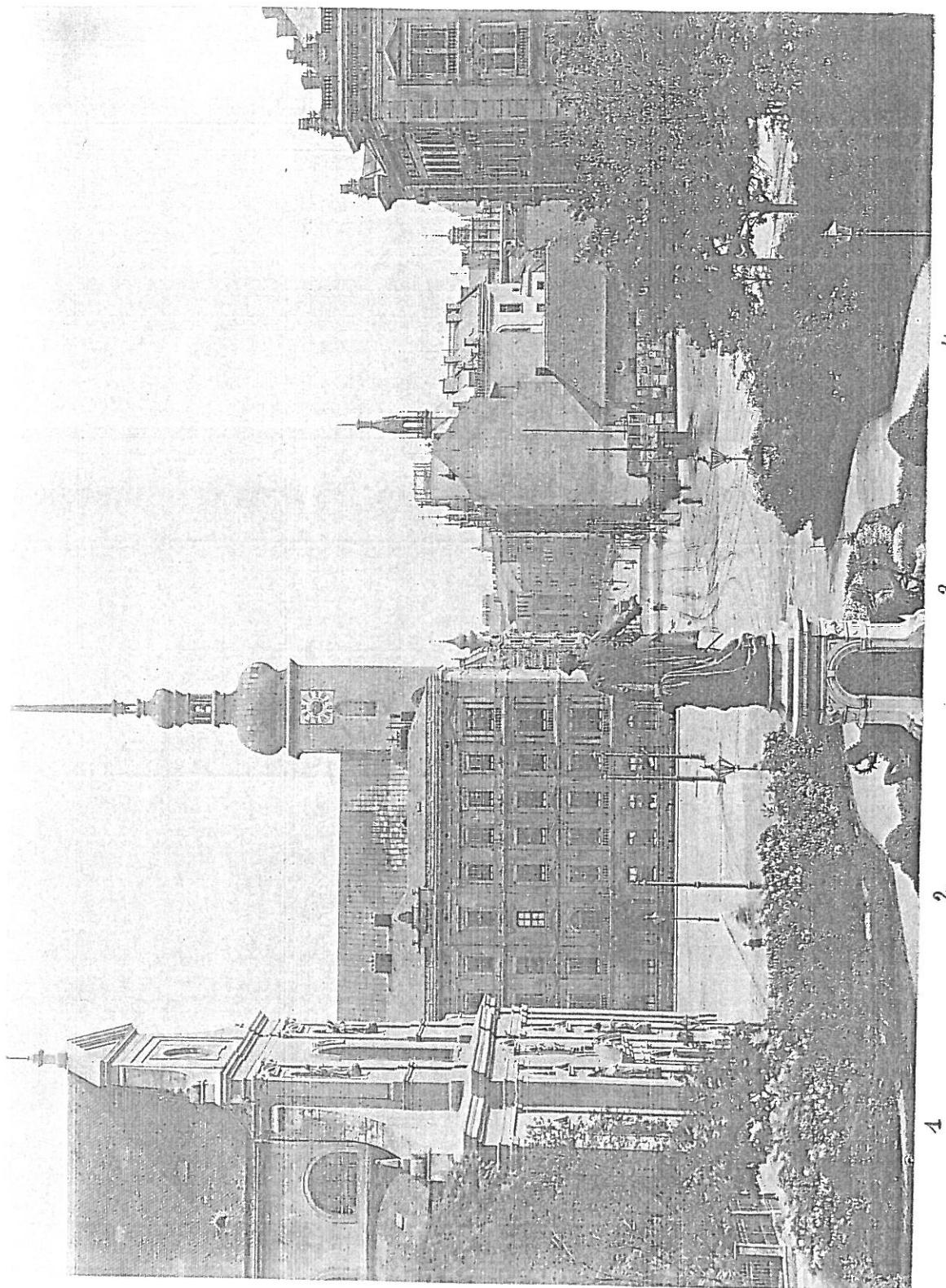

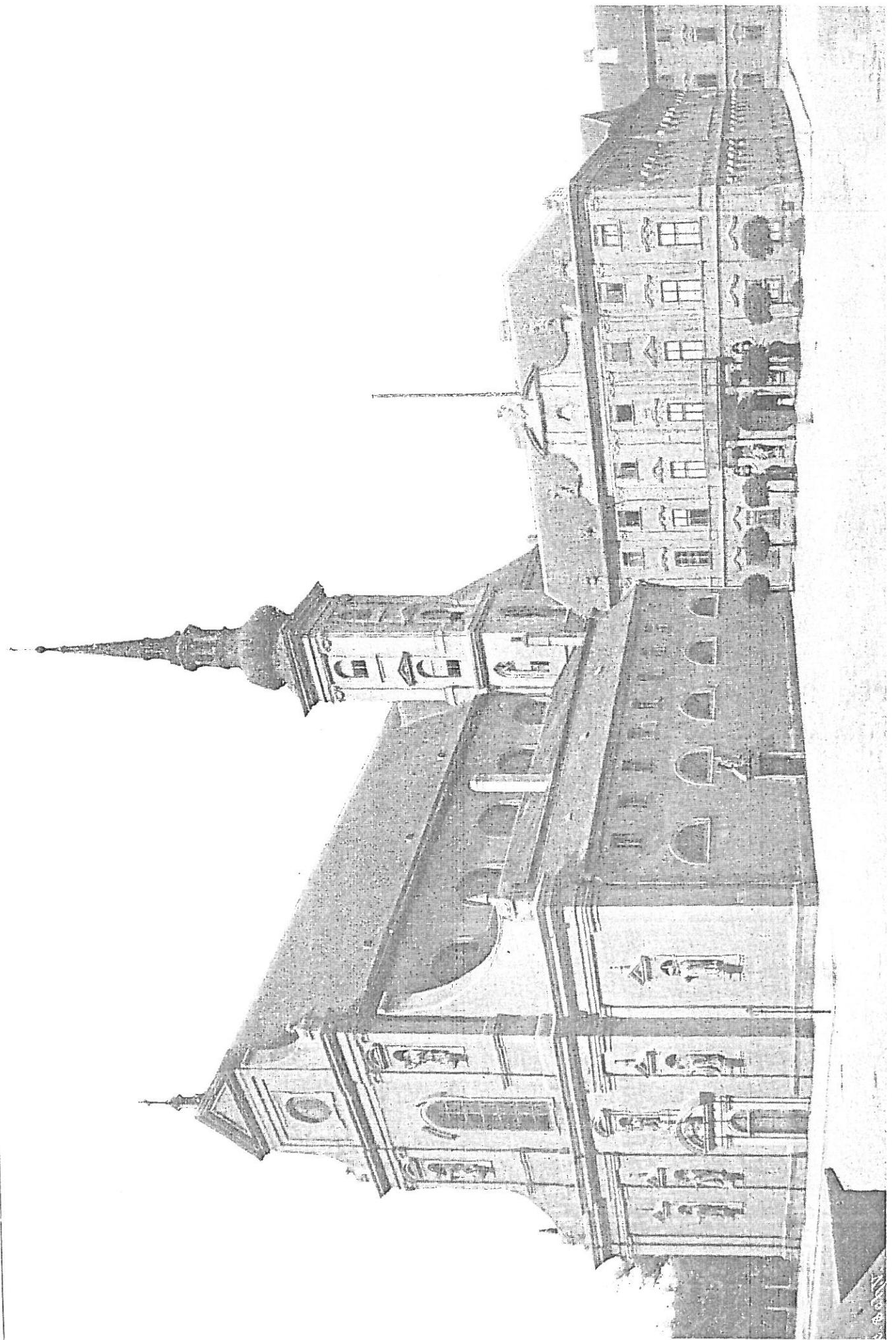

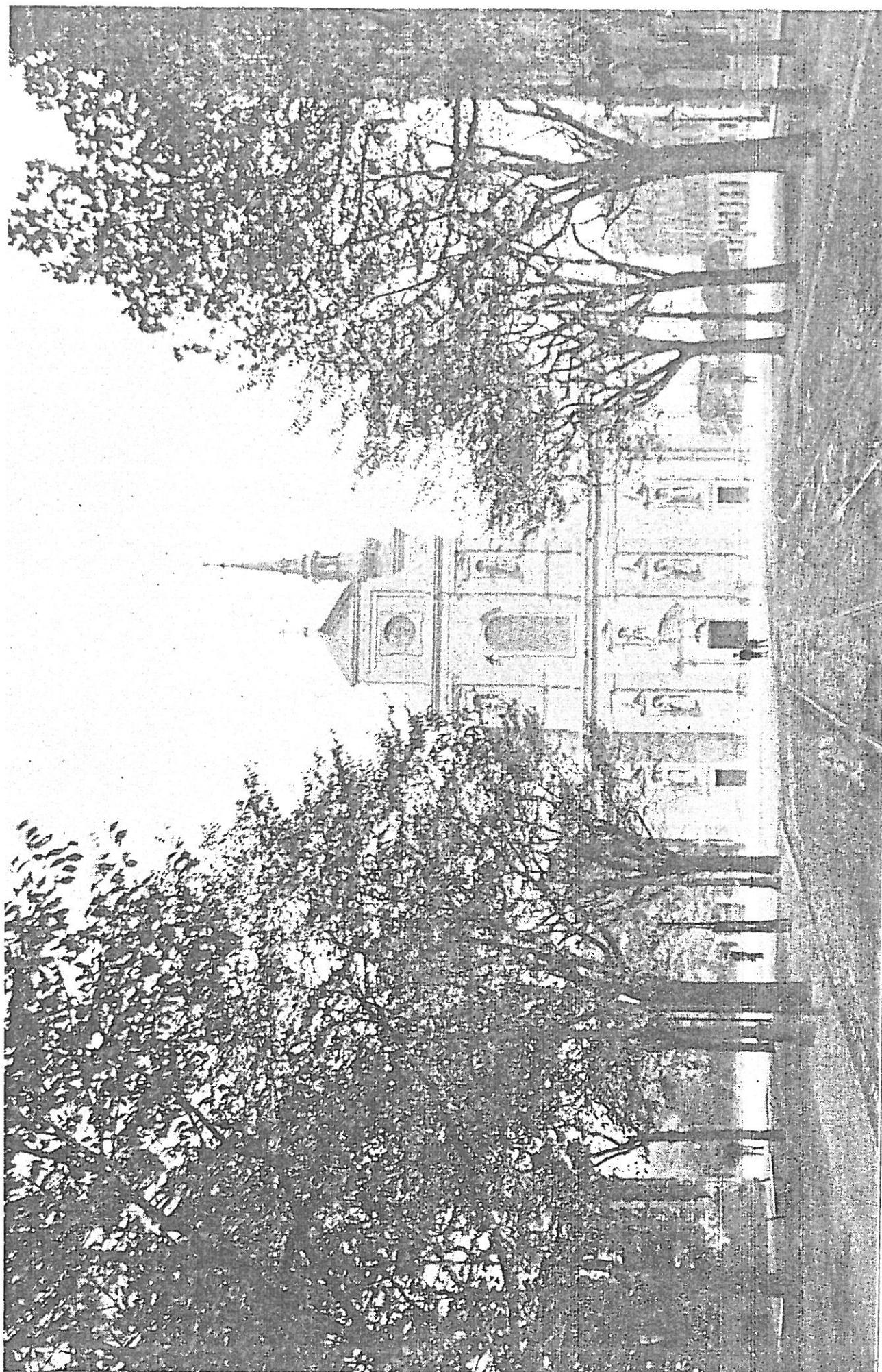
4

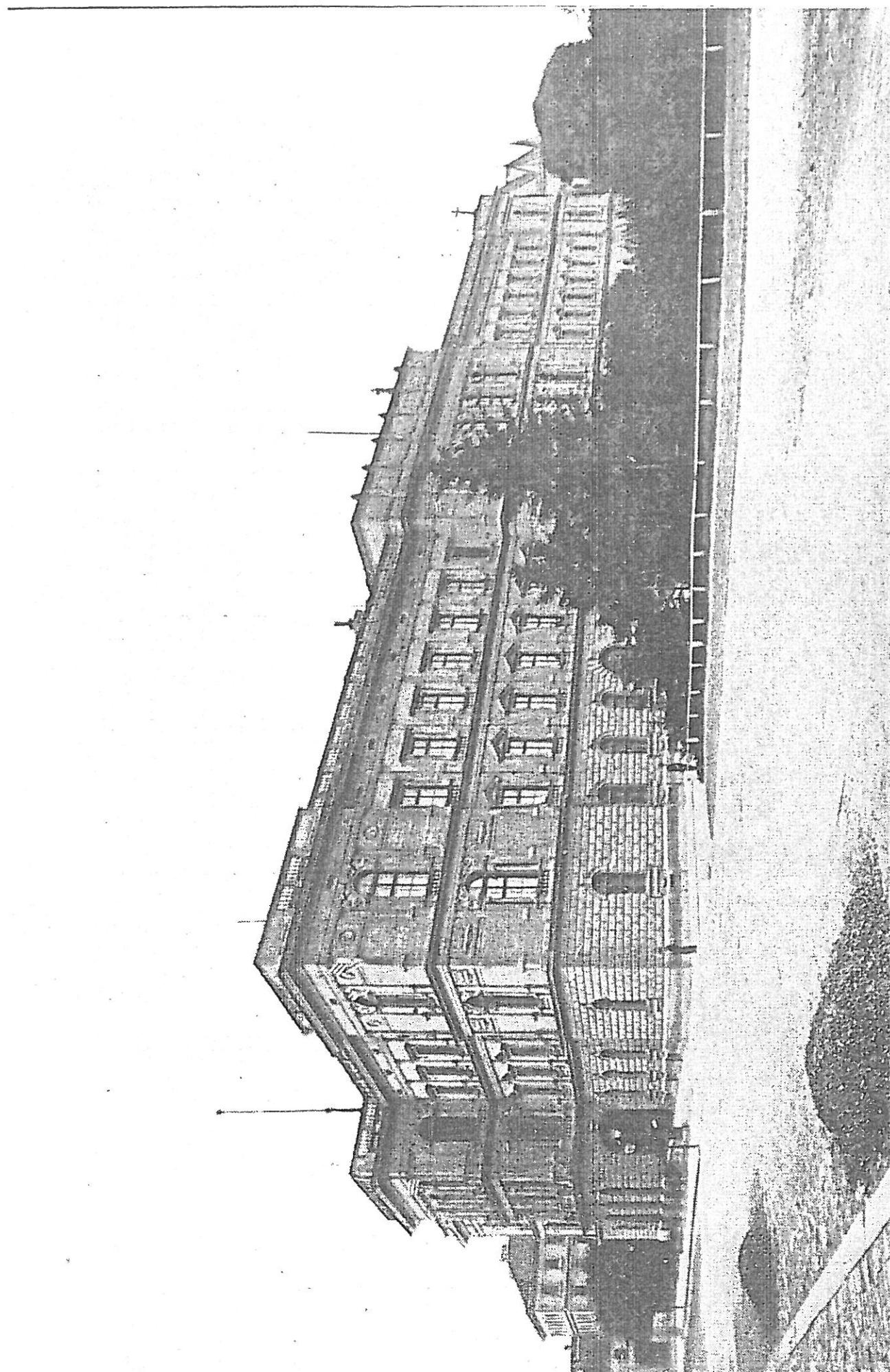
3

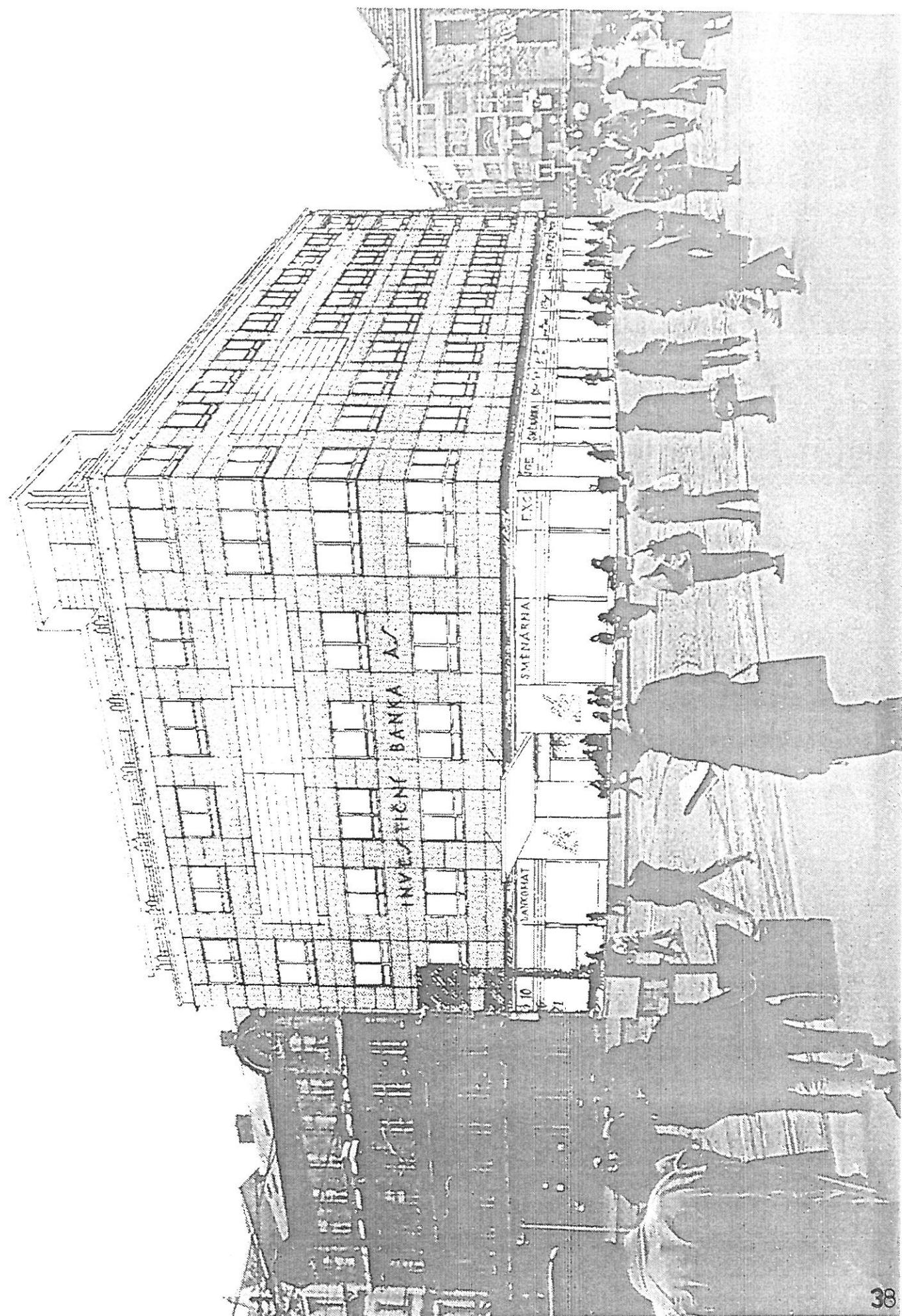
2

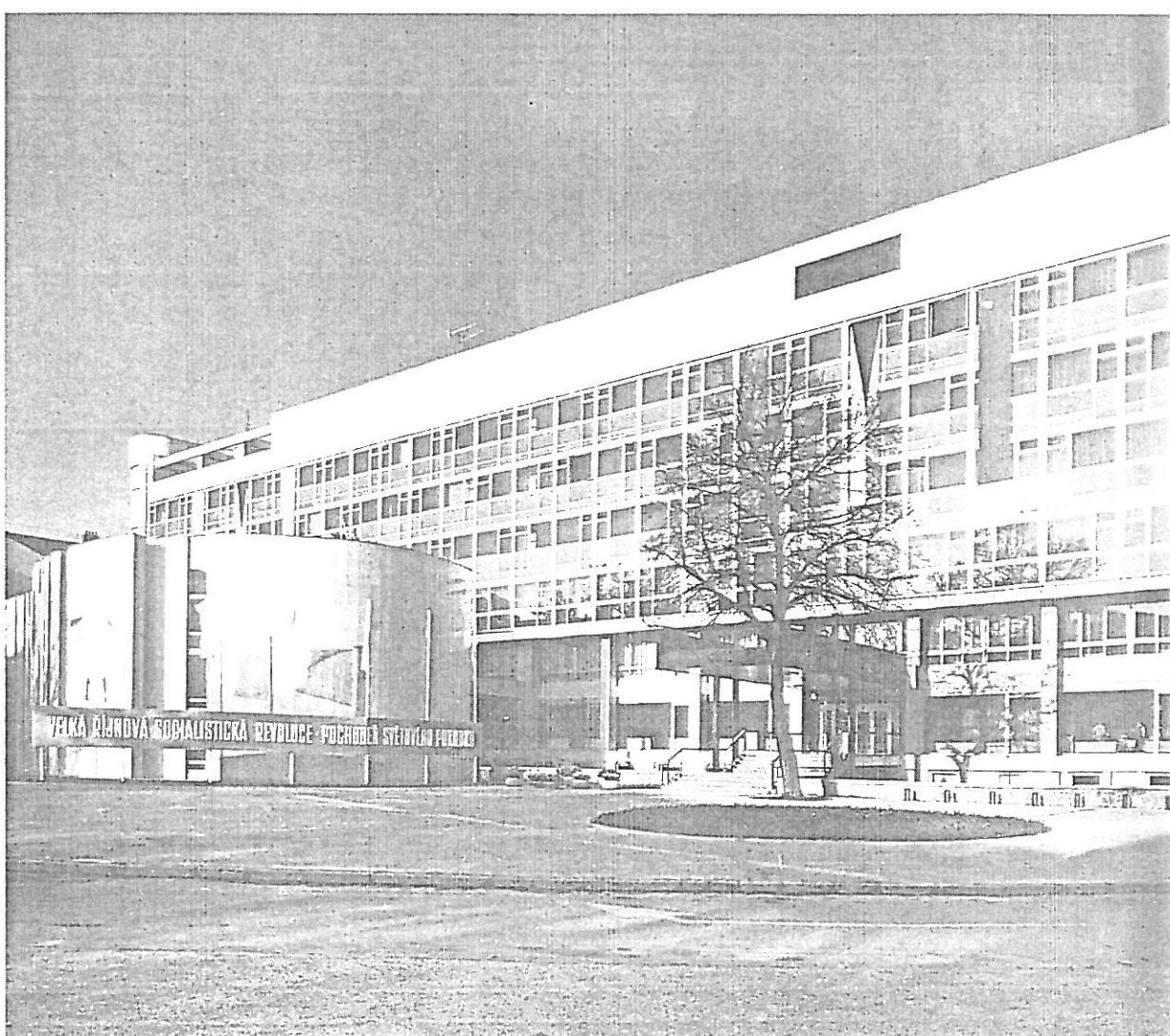
1

St. M. říd. bylém

u též Balšákové

Brno, Nádražní ul. 18. dne 3. nov.

Bude mne velice lístí když mi
bude rájovat

Pozdrav z Brna 'Heledny' pane! Nová ulice dne 20/9/07
Jsem rále výjivě a sotva dojdu do boje - ty se male jře lepe
Mikladem F. Šebek, Brno. a jde šťastnějším. Všemír na Vas And. Favale

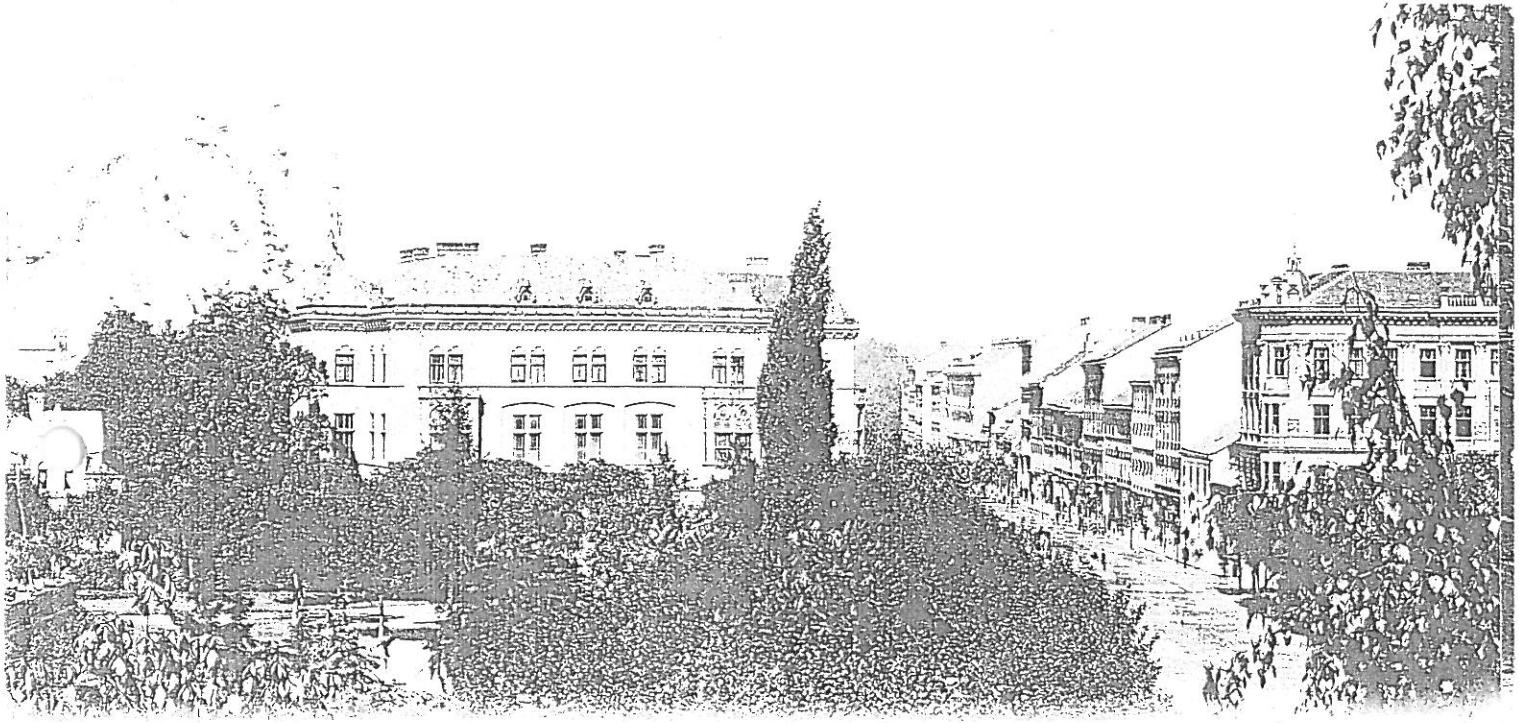
Gruss

Neugasse

aus Brno

Wiele Grüsse von

...
...

Brno.
 Město v oblasti Moravy je významné město v České republice, které je druhé největší město v zemi. Nachází se na soutoku řeky Svitavy a řeky Sázavy. Město má bohatou historii a je známé svými památkami, muzeji a kulturními akcemi. V Brně žije přibližně 400 000 obyvatel. Město je také známé svou univerzitou, která byla založena v roce 1573. Brno je důležitým dopravním uzlem v České republice, s poštovním úřadem a železničním nádražím. Město je také známé svými kulturními akcemi, jako je festival Brnofest nebo hudební festival Brno Music.

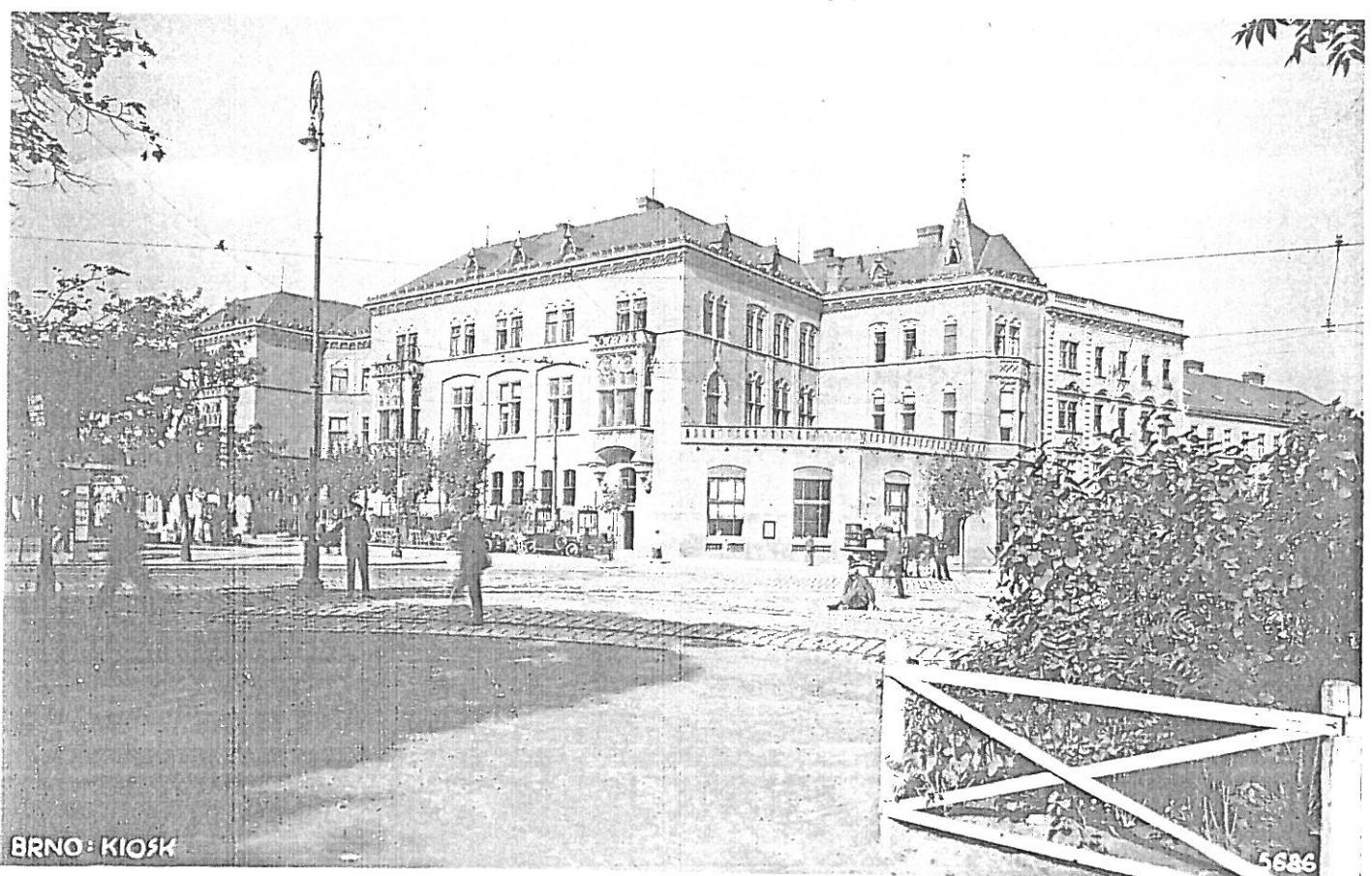
Draždánka.

Foto: aus Brünn.

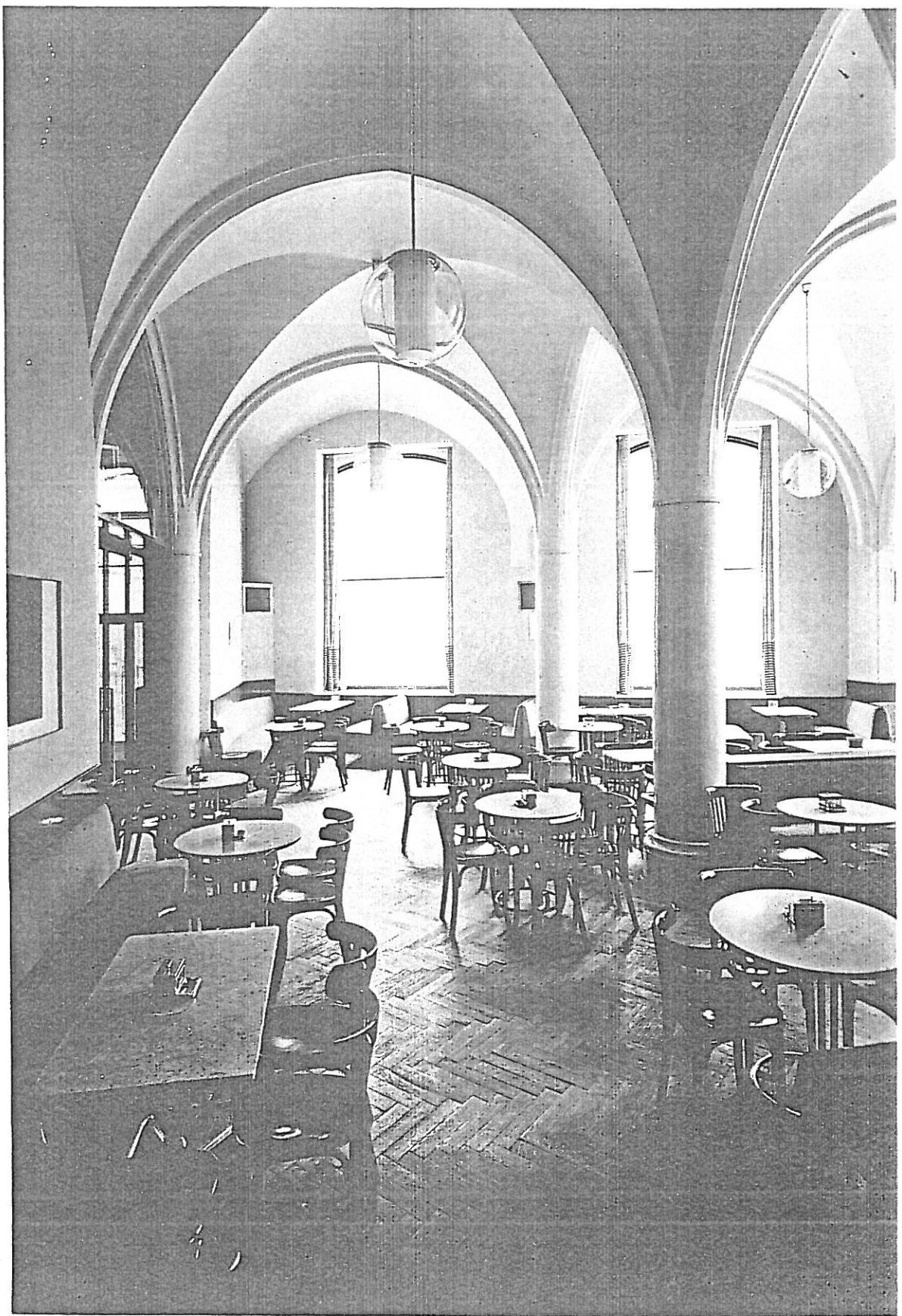
Brno: NABYTEK

CORCH LTD. LTD.

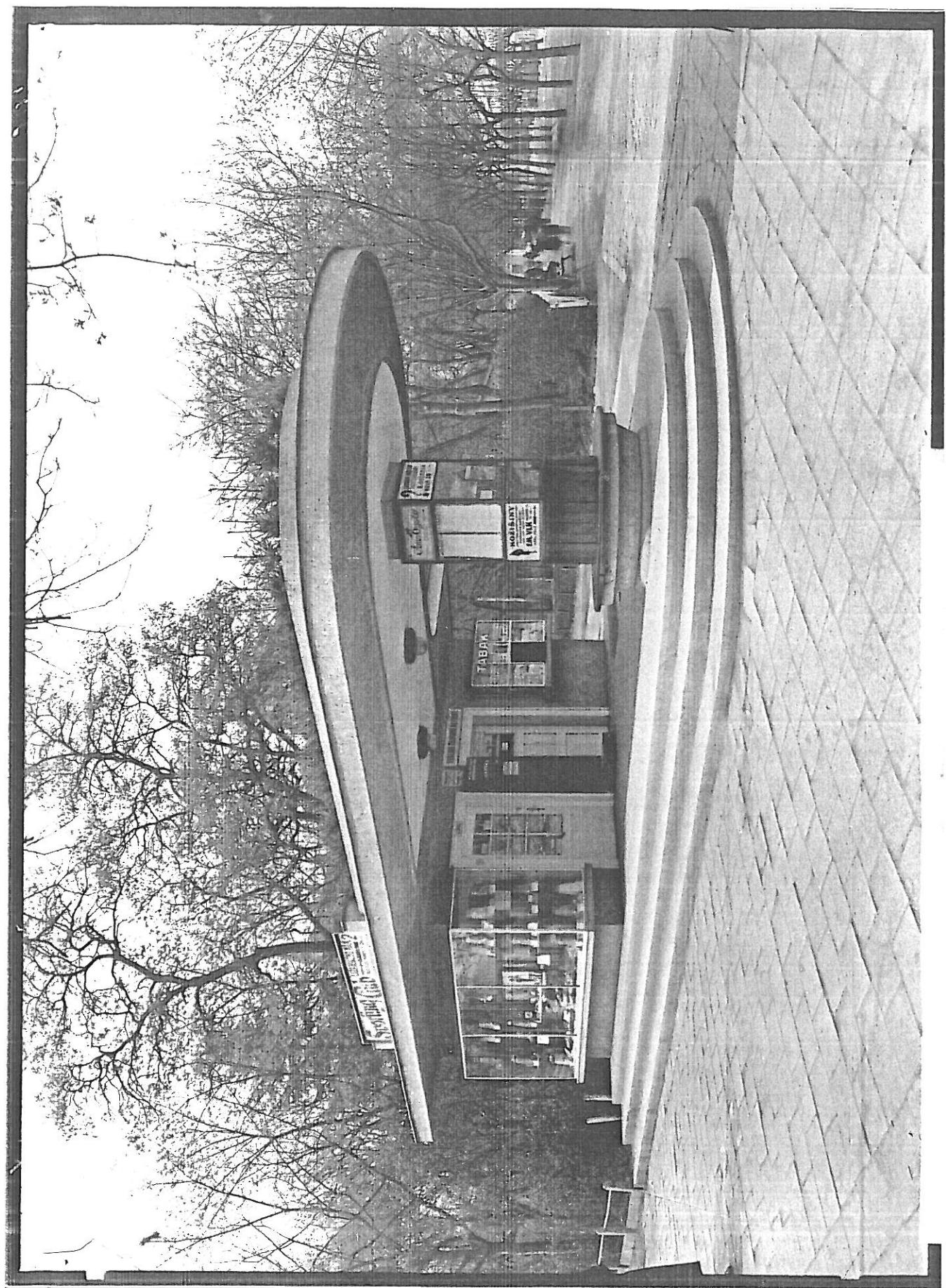

BRNO: KIOSK

6&6

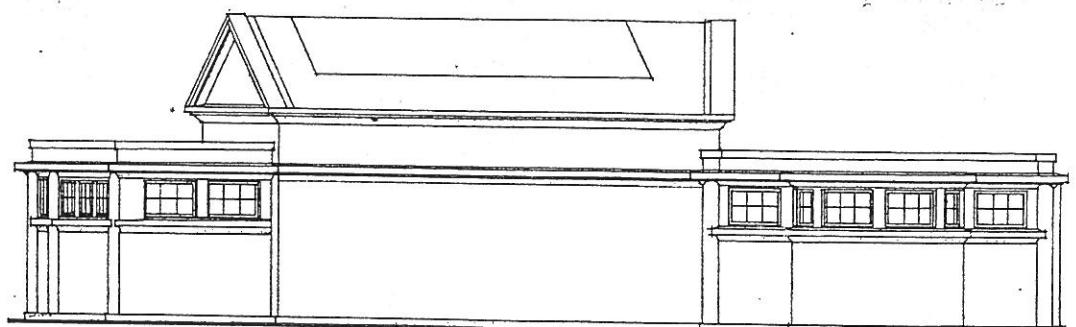

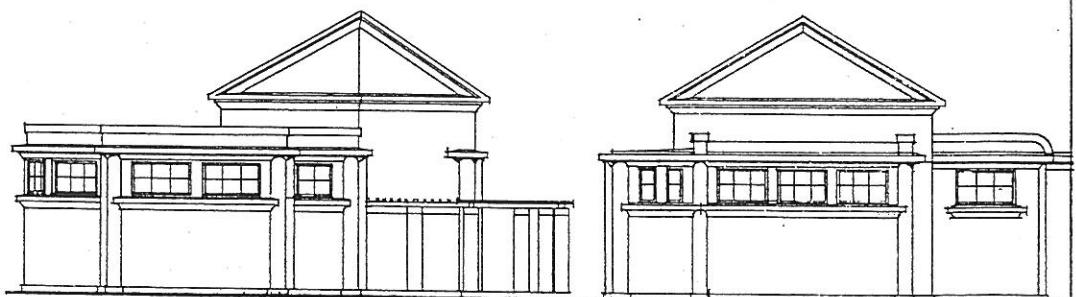
NAVRH NA POSTAVENÍ PROVISORIHNHO VÝSTAVNÍHO PAVILONU
KLUBU V.U. ALEŠ v BRNĚ, NA POZEMKU KATASTR.ČS. 68/3
V RADVÍTOVÉ UL. KAT. OBEC BRNO-MĚSTO,

MĚR - 1:100

V Brně, v roce 1922.
Arch. J. J.

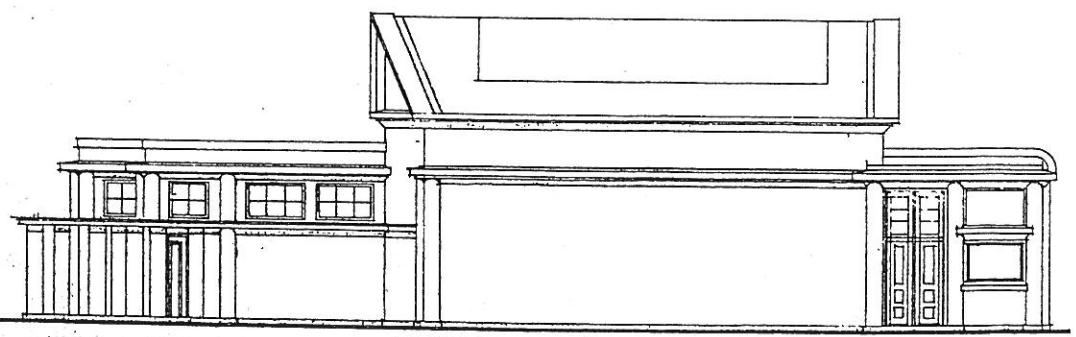

PRŮČELÍ KU EVANG. KOSTELU,

PRŮČELÍ DO RADVÍTOVA NÁMĚSTÍ,

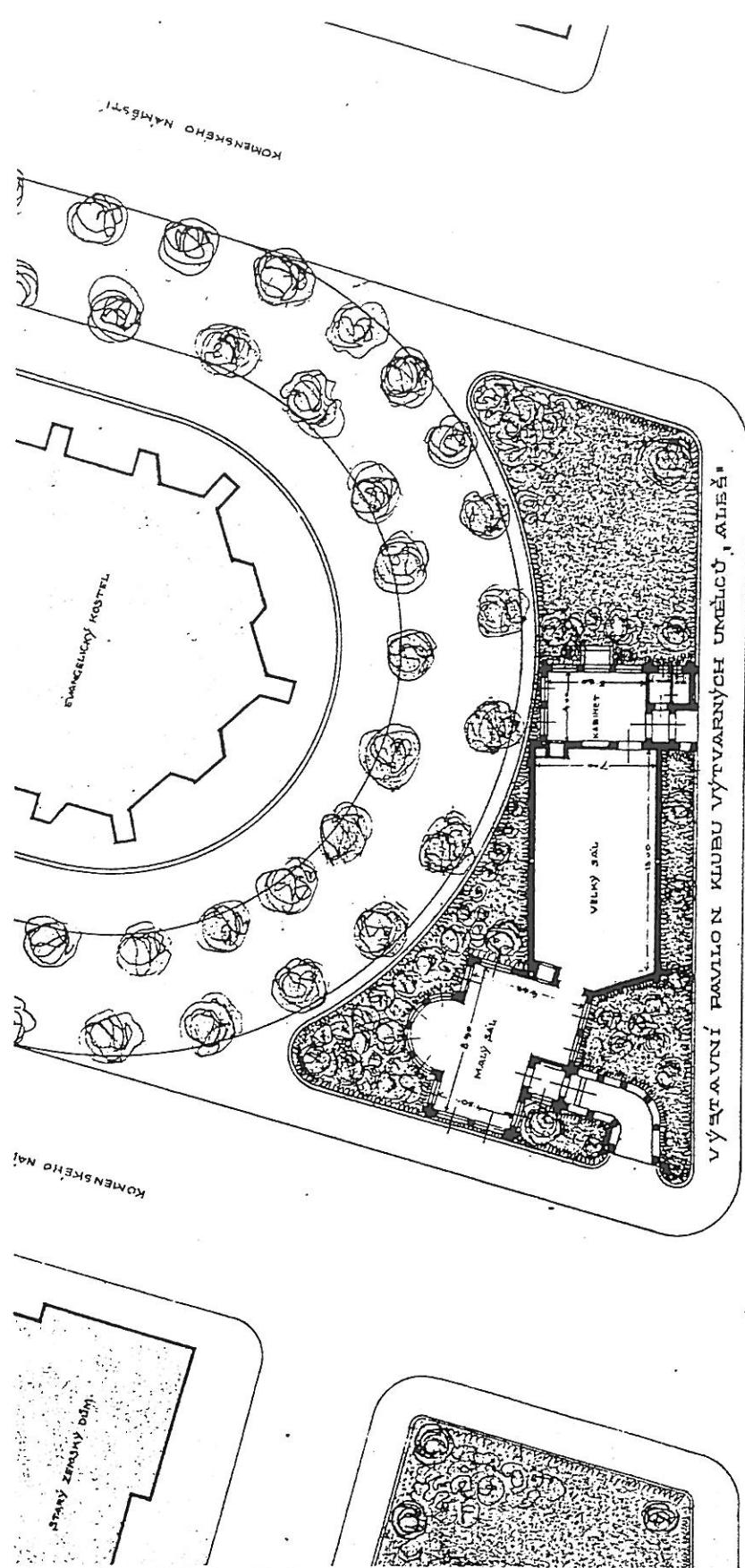
PRŮČELÍ K AUGUSTINSKÉ UL.

PRŮČELÍ DO RADVÍTOVY ULICE.

N A M Ě S T I . Z E R O T I N O V O

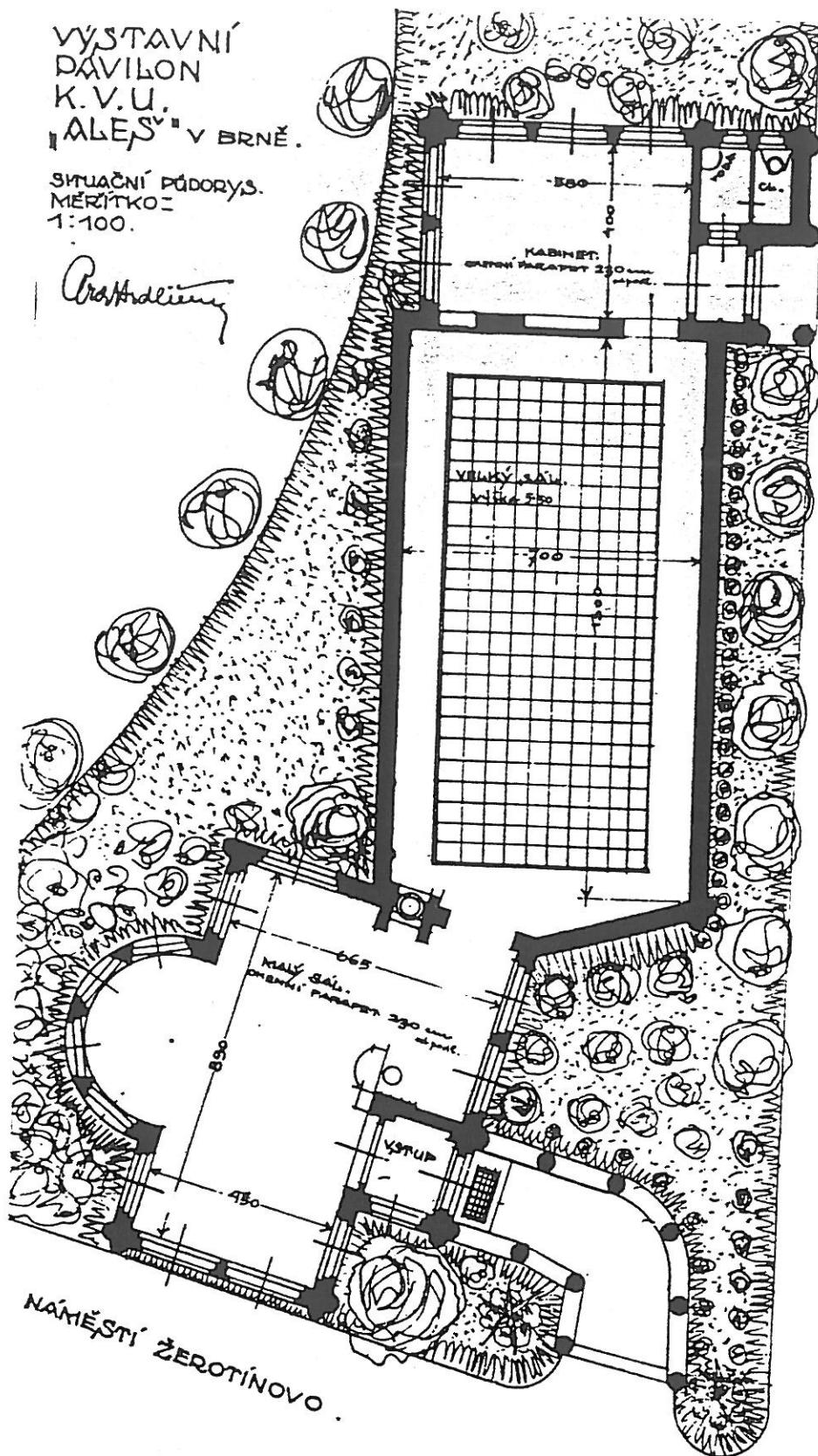
KU AUGUSTÍNSKÉM

VÝSTAVNÍ
PAVILON
K. V. U.
"ALEŠ" V BRNĚ.

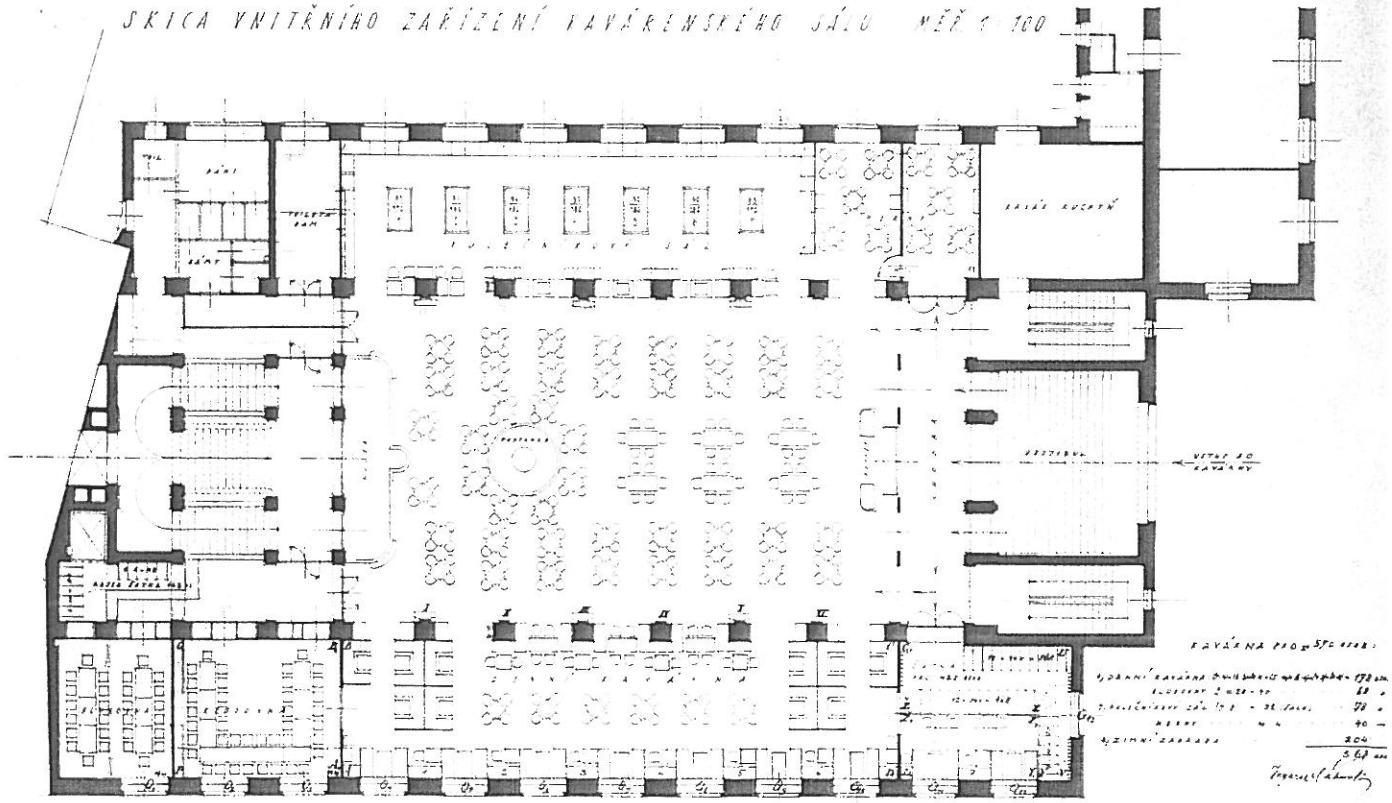
SITUACNÍ PÓDORYS.
MĚŘÍTKO =
1:100.

Prostřední místnost

SKICA VNITŘNÍHO ZAŘÍZENÍ KAVÁRENSKÉHO SÁU NĚŽ 0-100

FOTODOKUMENTACE

STÁVAJÍCÍHO STAVU

- 1) objekt Zemského domu III s nájemními domy na nároží Žerotínova náměstí a ulice Kounicovy (bývalá Universitní knihovna)
- 2) prostor křížení Žerotínova a Moravského náměstí s ulicí Kounicovou, vpravo severozápadní cíp parku na Moravském náměstí (Koliště II)
- 3) severní okraj parku na Moravském náměstí (Koliště II) s průhledem k objektu Zemského domu III, vpravo tzv. Berglerova vila a činžovní dům s průchodem do ulice Mášovy
- 4) tzv. Berglerova vila na křižovatce Moravského náměstí a ulice Lidické
- 5) křižovatka Moravského náměstí a Koliště s průhledem do ulice Lidické
- 6) průhled z křižovatky Moravského náměstí a Koliště s průhledem k objektům bývalého místodržitelství a kostela sv. Tomáše, vpravo východní okraj parku na Moravském náměstí (Koliště II), vlevo západní okraj prostoru s pomníkem Rudoarmějce (Koliště II)
- 7) průhled do Koliště od nároží s ulicí Lidickou, vpravo severní okraj prostoru s pomníkem Rudoarmějce (Koliště II)
- 8) pomník Rudoarmějce na Moravském náměstí (Koliště II), v pozadí Janáčkovo divadlo
- 9) průhled z Moravského náměstí ke křižovatce Koliště a ul. Milady Horákové, vpravo severní okraj parku na Kolišti (Koliště III)
- 10) Moravské náměstí s prostorem mezi kostelem sv. Tomáše a bývalým domem Mořice Kellnera, vpravo ul. Joštova, vlevo ul. Rašínova
- 11) Moravské náměstí s prostorem před kostelem sv. Tomáše, průhled od bývalého domu Mořice Kellnera k jižnímu cípu parku (Koliště II)
- 12) Moravské náměstí s prostorem před kostelem sv. Tomáše, průhled z Rašínovy do Kounicovy, vlevo objekt bývalé pojišťovny Slavie s někdejší kavárnou Bellevue a za ním objekt Kounicova paláce
- 13) severní cíp parku na Moravském náměstí s průhledem k fontáně v jeho ose (Koliště II), vzadu vpravo objekt Zemského domu III

- 14) východní cíp parku na Moravském náměstí (Koliště II),
vlevo objekt Zemského domu II)
- 15) park na na Moravském náměstí s průhledem k fontáně v jeho ose (Koliště II)
- 16) park na na Moravském náměstí s průhledem k fontáně a ke kostelu sv. Tomáše
(Koliště II)
- 17) park na na Moravském náměstí (Koliště II)
- 18) park na na Moravském náměstí (Koliště II), průhled v ose jih - sever k prostoru,
kde stával Německý dům a později sousoší Komunisté
- 19) průhled z Moravského náměstí do Joštovy, vpravo objekt bývalé pojišťovny
Slavie s někdejší kavárnou Bellevue, vzadu věž „červeného“ kostela,
- 20) průhled Joštovou ulicí k Moravskému náměstí s kostelem sv. Tomáše v ose,
vlevo část objektu Zemského domu I, vpravo novostavba Investiční banky
- 21) pomník Rudoarmějce na Moravském náměstí (Koliště II),
v pozadí tzv. Berglerova vila (průhled ze severního okraje parku Koliště III)
- 22) alej v parku Koliště III rovnoběžná s ulicí Koliště
- 23) alej v parku Koliště III rovnoběžná s ulicí Koliště,
vlevo keramická plastika Kouzelní flétna
- 24) alej v parku Koliště III, keramická plastika Kouzelná flétna
- 25) alej v parku Koliště III, keramická plastika Papageno
- 26) alej v parku Koliště III s kruhovými fontánami, vzadu vpravo Janáčkovo divadlo
- 27) střední část zelené plochy v parku Koliště III s vyhrazeným dětským hřištěm,
vpravo Janáčkovo divadlo
- 28) alej v parku Koliště III s nástupem na lávku přes ul. Koliště
- 29) alej v parku Koliště III, průhled z lávky přes ul. Koliště
- 30) park Koliště III, prostor před nástupem na lávku přes ul. Koliště
- 31) průhled z lávky nad ul. Koliště směrem ke křížovatce s ul. Milady Horákové
- 32) park Koliště III, průhled k zadnímu průčelí Janáčkova divadla
- 33) park Koliště III, prostor před nástupem na lávku přes ul. Koliště
- 34) park Koliště I, hlavní průčelí Zemanovy kavárny
- 35) park Koliště I, zadní průčelí Zemanovy kavárny s hudebním pavilonem

- 36) park Koliště I, křížení cest za Zemanovou kavárnou
- 37) park Koliště I, průhled k budově bývalé Dělnické úrazové pojišťovny,
v popředí plastika Česající se dívky
- 38) park Koliště I, průhled k zadnímu průčelí Zemanovy kavárny
- 39) park Koliště I, průhled k zadnímu průčelí Domu umění
- 40) Dům umění a Mahenovo divadlo na Malinovského náměstí
- 41) průhled z Malinovského náměstí do ulice Za divadlem, vpravo Dům umění
- 42) předprostor Mahenova divadla, vzadu Dům umění
- 43) průhled z Malinovského náměstí ke Kobližné a Jánské, vpravo tzv. Bienenhaus
- 44) průhled z Malinovského náměstí ul. Rooseveltovou, vlevo tzv. Bienenhaus,
vpravo Mahenovo a vzadu Janáčkovo divadlo
- 45) ulice Rooseveltova s Justičním palácem, vzadu Janáčkovo divadlo
- 46) Křižovatka Rooseveltovy a Jezuitské s průhledem k ul. Koliště a Bratislavské
- 47) zadní průčelí Janáčkova divadla v průhledu z ul. Rooseveltovy
- 48) hlavní průčelí Janáčkova divadla s bazénem v předprostoru, průhled z Moravského
náměstí

1

2

3

4

5

6

10

11

12

7

8

9

16

17

18

13

14

15

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

